

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

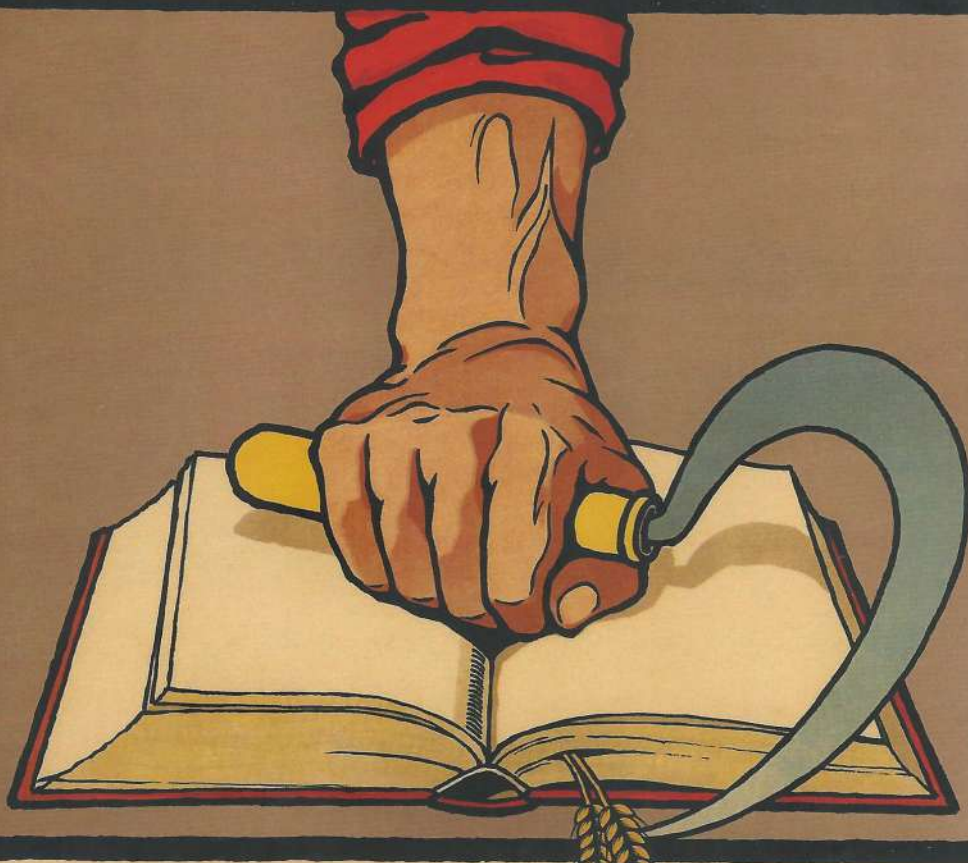
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Claude Lefort

ДЕМОКРАТİK İСДТ

Totaliter
Танаккүмүйн Сınıрлары

RUNİK
KİTAP

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

DEMOKRATİK İCAT

Totaliter Tahakkümün Sınırları

Claude Lefort

**RUNİK
KİTAP**

**RUNİK
KİTAP**

No: 238 | Siyaset: 07

ESER ADI **Demokratik İcat: Totaliter Tahakkümün Sınırları**

ÖZGÜN ADI **L'Invention Démocratique: Les Limites de la domination totalitaire**

YAZAR ADI **Claude Lefort**

ÇEVİREN **Alican Candoğan**

EDİTÖR **Esra Damla İpekçi**

KAPAK TASARIMI **Şevket Dönmezoğlu**

SAYFA DÜZENİ **Vuslat Dipçin**

BASIM VE CİLT **Repar Dijital Matbaası**

BASKI **Ağustos 2023**

ISBN **978-625-6931-27-5**

SERTİFİKA NO **40675**

Copyright: © Librairie Artheme Fayard, 1981

© Bu kitabın tüm hakları saklıdır. Tanıtım amaçlı, kısa alıntılar dışında metin ya da görseller yayınevinin izni olmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Runik Kitap, Repar Tasarım Matbaa ve Reklamcılık Ticaret Limited Şirketi'nin tescilli markasıdır. Yazışma Adresimiz: Mimar Sinan Mah., Selami Ali Efendi Cad., No: 5, 34672 Üsküdar/İstanbul Tel: (212) 522 48 45

Bu kitabın ilk baskısı 1981 yılında, Arthém Fayard Kitabevi'nden çıkmıştır. Metin, işbu baskı vesilesiyle gözden geçirilmiş, düzeltilmiş ve bir önsözle takviye edilmiştir.

YAZAR HAKKINDA

Fransız filozof ve aktivist Claude Lefort, lisedeyken hocası fenomenist Maurice Merleau-Ponty'nin etkisi altında Troçkist fraksiyonlara katıldı. 1948 yılında, diğer Troçkistleri kendi görüşlerine ikna etmeye çalıştıktan sonra, yaklaşık bir düzine kişiyle birlikte özgürlükçü sosyalist grup *Socialisme ou Barbarie*'yi kurdu. Lefort'un "L'Expérience prolétarienne" [Proleter Deneyimi] adlı metni, grubun odağını öz-örgütlenme biçimlerine kaydırmada büyük bir önem teşkil etti. Lefort bir süre hem *Socialisme ou Barbarie* hem de *Les Temps Modernes* dergileri için yazdı. 1952-1954 yıllarında, Jean-Paul Sartre'ın "Komünistler ve Barış" makalesi üzerine yayımlanan bir tartışmadan sonra, ikinci dergideki işine son verildi. Akademik kariyerinde São Paulo Üniversitesinde, Sorbonne Üniversitesinde ve École des Hautes Études en Sciences Sociales'de ders verdi; Raymond Aron'un Centre de recherches politiques'ine bağlı olarak çalıştı. Erken dönem siyaset yazarları Niccolò Machiavelli ve Étienne de La Boétie üzerine yazdı ve toplumsal bölünmeyi inkâr eden totaliter girişim ile iktidar düzeni, hukuk düzeni ve bilgi düzeni arasındaki farkları inceledi.

İÇİNDEKİLER

ÇEVİRMENİN ÖNSÖZÜ

9

ÖNSÖZ

11

GİRİŞ

21

TOTALİTARİZMİN İDRAKİNE KATKILAR

1 İNSAN HAKLARI VE SİYASET

59

2 TOTALİTER MANTIK

93

3 STALİN VE STALİNİZM

112

4 SOL BİRLİK'TEKİ BELİRSİZLİK

130

5 BEDEN İMGESİ VE TOTALİTARİZM

156

YENİNİN ALAMETLERİNİ ÇÖZÜMLEMEK

1 SOVYET MUHALİFLERİ VE BİZ

175

2 DEVRİM MESELESİ

180

3 MACAR AYAKLANMASI

187

4 BİR BAŞKA DEVRİM

223

5 POLONYA'DAN DÖNÜŞ

243

6 MÜMKÜNÜN SINIRLARINI ZORLAMAK

291

ÇEVİRMENİN ÖNSÖZÜ

Her eser gibi okumakta olduğunuz bu eserin de çevirisi yapılırken okurun zihninde yaratabileceği düşünceler ve literatürde tetikleyebileceği tartışmalar heyecan yaratmıştır fakat tam da burada, haklı olarak, şu soru sorulabilir: Bu eser neden okunmalıdır? Zira eser yazılalı kırk yıldan fazla bir süre geçmiş, bu süre zarfında Lefort'un eleştirilerinden bolca nasiplenmiş SSCB'nin çökmesinin üzerinden ise otuz yıldan fazla bir süre geçmiş, liberalizmin hasmına karşı mutlak bir zafer kazandığı (ki bugün artık bunun bir Pirus zaferi olduğu sıkça dillendirilmektedir) öne sürülüp *tarihin sonunun* geldiği dahi iddia edilmiştir. Lefort'un da önsözde ifade ettiği üzere eser boyunca tasvir ettiği konjonktürün üzerinden epey zaman geçmiştir. Öyle ki bugün artık entelektüel anlamda SSCB eleştirileri basbayağı demode veya en azından can sıkıcı bir uğraş gibi gözükmektedir. Öyleyse eserde Lefort'un heyecan verici istikrarda bir müneccim olduğuna tanıklık etmekten fazla ne bulunmaktadır ki? Cevap: Bütün olarak bir eser bulunmasıdır zira Lefort, kaba bir mermer parçasını oyarak içerisinden heykel çıkaran bir heykeltıraş gibi, Marksizmin totaliter praksislerinin olumsuzlanması yoluyla yıllar içerisinde bir demokrasi teorisi inşa etmiştir ve demokrasiye ilişkin tartışmalar en az kırk yıl öncekiler kadar hararetlidir. Gerçekten de SSCB'nin çökmesiyle demokrasi kavramı bir anlamda soğuk savaş retorığının boyunduruğundan azade kalmış olup son kırk yıl içerisinde yeni anlamlara ve buna bağlı olarak yeni türde eleştirilere nail olmuştur.

Demokrasi, süreç içerisinde kimi devletlerin sınırdışı askeri operasyonları için bir *casus belli*, kimileri için liberalizmin zincirlere vurduğu bir esir, kimileri için avama hak etmediği bir güç bahşederek popülizm canavarını yaratan ve "iyi yönetim" uğruna mücadele edilmesi gereken bir hasım, kimileri içinse iktisadi, sosyal veya siyasal elitlere karşı bir mücadele aracı olarak algılanagelmıştır. Konuya ilişkin perspektif zenginliğinin aksine, demokrasinin fiili durumunun SSCB'nin yıkılmasından beri en azından olumlu yönde ilerlediğini söylemek pek de mümkün olmayacaktır: SSCB'nin yıkıldığı coğrafyadan büyük çoğunlukla demokratik özlem-

leri karşılayacak rejimler değil, bilakis yeryüzündeki en anti-demokratik rejimlerden bazıları yükselmiş; tekrar iki kutupluluğa yaklaştığımız bu günlerde kutuplardan birini teşkil eden Çin, tuhaf bir kapitalizm (ki kapitalizmi Batılı hasımlarını kısıktandırarak bir etkinlikte yürütmektedir) ve totalitarizm meleğine evrilmiş;¹ Batı bloğu ise piyasacı teknokratların bahşettiği düzeyde bir demokrasi anlayışı ve demokrasiyi gerçek halkın kimliğinin geri kalana galebe çalması olarak gören sağ popülist demokrasi anlayışı arasında bir savaş alanına dönmüştür.

Sonuç olarak demokrasi tartışmalarına ilişkin gerek teorik gerekse de pratik zenginlik, konuyu hiç olmadığı kadar güncel bir konumda tutmaktadır. Okunmakta olan bu eser de gerek yıllara yayılmış gözlemlere dayalı pratik tartışmalara gerekse de pratiğin ötesinde bir teorik çözümlemeye sahiptir. Dolayısıyla eser, okuyucuya hem bugünle paralellik kurulabilecek yıllara dayalı pratik gözlemler² hem de Türkçe’de de tartışılıp zenginleştirilmesi gereken yoğun bir teorik içerik sunmaktadır. Eserin bu vaatleri yerine getirmesi dileğiyle.

Alican Candoğan

Nisan 2023

İzmir

1 . Kapitalizmin v etotalitarizmin teknoloji tarafından takdis edilen evliliğinin meyvesi olan bu melez, Lefort yaşasaydı muhtemelen kâbuslarına girerdi.

2 Bilhassa da eserin çevrilmekte olduğu 2022 yılında Rusya’nın Ukrayna’yı işgali, eserin SSCB’nin Doğu Avrupa’ya gerçekleştirdiği askeri müdahaleler bağlamında enteresan bir tesadüf teşkil etmiştir.

ÖNSÖZ

1981 yılında basılan *Demokratik İcat*, 1956 yılında Macaristan ve Polonya'yı sarsan olayların çağdaşı üç metin hariç, aynı yıla ya da yetmişlerin sonlarına ait metinlerin derlenmesinden ibarettir. Bu metinler bir konjonktürün izini taşımaktadır: Bazıları açıkça kimi güncel olaylara (Sosyalist Parti'nin yükselişi ve Sol Birlik'in³ mace-raları, Sovyetler Birliği'nin Polonya üzerindeki tehdidi ve Afganis-tan'a yönelik saldırganlığı karşısında Fransa'nın dış politikası) atıfta bulunurken bazılarıysa açıkça daha teorik nitelikte olup dönemin siyasi ve entelektüel tartışmalarıyla ilgilendikleri için önemlidir. Bunu göstermek için iki örnek yeterli olacaktır.

Kitabın başındaki "İnsan Hakları ve Siyaset" başlığında, köke-nindeki sembolik dönüşümü (toplumun yekpare bir zümre olarak temsilinden kopuşu) ve gelişimince tanıklık edilip hâlen korunması gereken icadı vurgulamak suretiyle demokrasinin özünü tanımla-maya çalışıyorum. Bu teşebbüsün taslağını, gerçekten de altmışların başında çıkarmıştım fakat bu kavram, insan haklarının incelenme-sinde kullanılıyorsa son zamanlarda kazandığı yeni önemi ve ideo-lojik ağırlığı nedeniyledir. Komünizmin imajı, 70'ler boyunca Do-ğu'da önemli bir ölçüde bozulmuştur. Sovyet muhalifleri, Helsinki Anlaşmalarından faydalanmak suretiyle insan haklarına saygıyı mücadelelerinin esas sebebi haline getirmiş, komünizmin inşasının zamanında güya şanlı sayılan dönemindeki toplama kampı siste-minin boyutuna ve muhalifleri ortadan kaldırmaya dair yeni yön-temlere (ilk olarak psikiyatri hastanelerine gözaltı) ilişkin bilgiler çoğalmış, *Gulag Takımadaları*'nın 1975'te basılması kamuoyunun bir kısmını sarsmıştı. Bu değişikliklerin cevaben, insan haklarının anlamı üzerine bir tartışma ortaya çıkmıştı. Özellikle de bireyin devlete karşı daimi mücadelesini sahnelemek için kullanılıyorlardı. Totaliter olmakla itham edilen komünizm, *yeni filozoflara* devletin gücüne en yüksek derecede ulaşmasını ve kendini gerçekleştirmesi-ni sağlayan rejim olarak tezahür ediyordu. Onun vesilesiyle tahak-küm keşfedildi, muhaliflerin vesilesiyle ise direniş. Mezkûr dene-medeki argümanıma kısmen demokrasi ile totaliterlik arasındaki

3 Fransa'daki Sosyalist Parti, Fransız Komünist Partisi ve Radikal Sol Parti arasındaki siyasi ittifak. (ç.n.)

ayrımı bir kez daha bulanıklaştıran bu şemanın reddiyesi rehberlik eder. İnsan haklarının tesisinin on sekizinci yüzyılın sonunda Fransız toplumunda takdim ettiği dönüşümlerin kapsamını ve kişisel, medeni ve siyasi özgürlüklerin nasıl bağlantılı olduklarını göstermeye çalışıyorum. Benim yorumuma göre özellikle totaliterliğin alametifarikasının, devletin her şeye gücünün yetmesinden ziyade devlet ve sivil toplum ayrımını ortadan kaldırma girişiminde yattığı ortaya çıkıyor. Öte yandan, insan haklarını hedef tahtasına koyan ve Marx'ın izinden giderek bu hakları yalnızca burjuva çıkarlarının ve nihayetinde özel mülkiyetin bir tür maskelenmiş hâli olduğuna hükmedenlere de daha az borçlu değilim. "Totaliter Mantık"ta izlediğim yol, kısmen de bana komünizmin gelişiminin idrakini engelliyormuş gibi gözükken argümanların reddiyle belirlenmiştir. Neden bir mantık mefhumunu öne sürmeli? İlk olarak bir koşullar silsilesi üzerinden komünizmin herhangi bir açıklamasını saf dışı bırakmak istiyorum. Olayların akışına dönüp şunu sormak beyhude: "Ya şöyle olsaydı ne olurdu? (Ya Lenin erken bir safhada ortalıktan kaybolmasaydı? Ya kolektivizasyon vahşet içerisinde yürütülmeseydi? Ya Stalin 1934'te iktidarı kaybetseydi?)". Her ne kadar bu tür hipotezlerin buluşsal değeri olsa da olumsuzluğun ya da zorunluluğun bir alternatifiyle karşı karşıya değiliz. Yeni bir fenomeni, evrensel bir cazibe sergileyen bir siyasal toplum tipini çözümlememiz, yani komünizmin ideolojisi ve müesseseleriyle şekillenip modern dünyanın temelinden yükselen ve bu rejim bir kez kurulduğunda üzerinde hâkimiyet kuramadığı toplumsal bölünmenin tepkisinin bir işareti hâline gelen şeyi ayırt etmemiz gerekiyor.

İkinci olarak da aynı anlayışla totalitarizm kavramını kullananların çoğu tarafından itibar edilen bir temsile saldırıyorum. Sovyet toplumu gerçekten de sıklıkla tamamen komünist iktidara tabi kılınmış ve tek tipleşmiş biçimde sunulur, sonuç olarak da bu toplumun ufku kilitlenmiş ve dünya kesin olarak iki kampa bölünmüş olarak tezahür eder. Totalitarizm kavramı, toplumsal yaşamın hiçbir yönünü avucundan kaçırmayacak ve bireylere karar verme yetilerini kaybetme noktasına getirene kadar boyun eğdirecek yeni bir tahakküm projesini tanımlamayı mümkün kılar. Öte yandan, böyle bir projenin başarılı olmuş olduğuna ya da başarılabilirliğine dair inanç, bana daha en başından bir fantezi gibi geliyor. Vakaların

basit bir gözlemi yalnızca ona (bu inanca) karşı çıkmaya yol açmaz fakat aynı zamanda toplumun topyekûn örgütlenmesi ve bireylerin bir “tek halk” bünyesinde yekvücut edilmesi fikirlerinin karşılaştığı engelleri aşmaya yönelik bu arzu ancak çözülme (örgütlenmesizleşme) ve parçalanma yaratarak gerçekleşebilir.

Komünizmin çöküşü gibi hatırı sayılır bir olay dünyanın çehresini ve hâletiruhiyesini değiştirdiğinden, zikrettiğim konjonktür artık çoktan eskimiş görünüyor. Rusya’nın askerî gücünün çöküşü, bir savaşın neticesi değil, bu konjonktürün bir sonucuydu. Sovyet İmparatorluğu’nun dağılması ise bir başka sonucuydu; o, milletler kazanının kaynamasıyla yıkılmamıştır. Komünizmin teşkil ettiği politik ve ideolojik şekillendirmenin ortadan kalkmasını takiben, dünyayı parçalayan tüm çatışmaların doğrudan veya dolaylı ilintili olduğu iki süper güç arasındaki husumet de ortadan kalkmıştır. Bu alternatif ya ufukta ya da tüm kıtalardaki siyasi manzaranın göbeğinde gözüküyordu. Öyleyse totalitarizmin doğasına dair böylesine yaygın ve sağlam cehaletin sebeplerine dair kendimizi sorgulamadan nasıl şimdiki zamanın bilgisinde yönümüzü bulma şansına sahip olabiliriz?

Şimdi kulağımıza çalınan ilk haber “post-komünizm” ile ilgili. Her ne kadar muğlak olsa da bu ifade, en azından Doğu’da meydana gelen olaylardan tüm dünyanın etkilendiğini hatırlatması bakımından faydalıdır. Şayet etkilerinin epey geniş çaplı, deyim yerindeyse “yerelleştirilemez” olduğu ortaya çıkarsa komünizm sorusunu tekrar sormak uygun olmayacak mıdır? Dünyada hâlâ demokrasi dışında bir çekim merkezi olmadığının söylendiğini duyuyoruz. Yalnızca eski komünist ülkelerin durumu göz önünde bulundurulursa demokratik dönüşüm yolundaki ilerlemelerini takdir etmemizi sağlayacak kriterler nelerdir? Demokrasi, hukuki ve siyasal kurumlardan ibaret bir sisteme, yani serbest seçimlere, çok partililiğe ve hükümetin meclis tarafından denetimine mi indirgeniyor? Vaziyet bu değilse toplumun hangi seviyesinde kök salmıştır? Peki ya kaynağının piyasa müessesesinde olduğuna hükmedebilir miyiz? Ya da bugün serbest ticaret teorisiyle karıştırılan ve devam eden değişikliklerin anlamı hakkında bize ders veren liberalizmde mi? Yoksa hak duygusunu silen totaliter bir rejim tarafından harap edilmiş ve emek sömürsüne direnmeyi mümkün kılan örgütlenme araç-

larından halkın mahrum bırakıldığı ülkelerde, liberalizmin ve esin kaynağı olduğu piyasa iktidarı şiddetinin ayrıcalıklı bir yer edindiği göz önüne alınırsa komünizmi ve demokrasiyi hâlihazırda ortaya çıkaran sorular yeniden kesişmez mi? Nihayetinde demokrasinin dinamiklerinin, piyasa ekonomisinin gelişiminden ayrılamaz olduğu kabul edildiğinde birinin ötekine indirgenemez olduğu dikkate alınmamalı mı?

Komünizmin sonu muazzam bir şaşkınlığa yol açtı. Kim böyle hissetmedi ki? Gorbaçov'un hükümetin otoritesini partiden ayırmak için giriştiği teşebbüslerden, SSCB'deki siyasi krizin aniden ivmelenmesine ve sonrasında Doğu Avrupa'nın bütün komünist kalelerinin düşmesinden oluşan sonuçlar zinciri... Bildiğim kadarıyla böylesi bir senaryoyu daha önce hiç kimse hayal etmemişti. Lakin söylemek gerekir ki öngörülemezliğin de dereceleri vardır. Benim de olaya ilişkin şaşkınlığıma, komünist sistemin yıkılışının hiçbir habercisi olmadığına yönelik tekrarlayan iddialara dair duyduğum şaşkınlık da eklenmiştir. SSCB'nin sağlamlığına duyulan inanç öylesine güçlüydü ki Honecker'in⁴ istifasının arifesinde dahi birçok gözlemci, Gorbaçov'un onu terk edemeyeceğine ve Doğu Bloku'nun dağılmasını durdurma kabiliyetine sahip olduğuna inanıyordu.

Bu kitabın önsözünde şunları yazıyorum: "Böylelikle açıklıyoruz ki bu çetin güç, yine en az bu kadar çetin çelişkilerle işlenmiş ve bürokratik devletin altı yolsuzluk tarafından oyulmuştur. Bu tip komünizmin Doğu Avrupa'da ne kadar nefrete yol açtığını, halkın üzerinde Rus korkusu olmasaydı hiçbiri üç aydan fazla sürmeyecek rejimlerin ne kadar kırılgan olduğunu tekrar ifade edelim." *Bir Başka Devrim*'de yine belirttiğim üzere, "Totalitarizm, en etkili tahakküm sistemini teşkil eder fakat aynı zamanda, tehditlere en açık sistemdir. Böylesi bir hadiseden (Macar Ayaklanması) sonra totaliter yapının, yani SSCB'nin kalbine bir krizin varması hâlinde, genelleşmiş ve kontrol edilemez bir ayaklanmanın patlak vereceğini ve bu ayaklanmanın hiçbir yerde olmadığı kadar güçten düşürücü nitelikte olacağını düşünmek mümkündür." On yıl önce, *Bir Bürokrasi Eleştirisinin Öğeleri*'ne ek bölümde

4 Erich Ernst Paul Hockener (1912-1994). 1971 yılından Berlin Duvarı'nın yıkılmasına kısa bir süre kalana kadar Almanya Demokratik Cumhuriyeti'nin (Doğu Almanya) liderliğini üstlenmiş komünist politikacı. (ç.n.)

hâlihazırda gözlemlediğim üzere, “Sovyetler Birliği’nde, kesinlikle öngörülemeyen bir tarihte, gerek Doğu Avrupa’da gerekse Batı dünyasında eşi benzeri görülmemiş çapta sonuçları olacak bir rejim krizi beklemekte hakkımız vardır.” Bu alıntılarla kendime önsezinin lütuflarını atfetmeye çalışmıyorum. Bunlar yalnızca totalitarizmin siyasi vizyonunun, ki analiz hâlâ şematikti, yerinden çıktığını duyuran kırılmaların fark edilmesinin mümkün olduğunu kanıtlamıştır. Yetkin Sovyetolog ve sosyologlar, Rusya’da son yirmi yılda vuku bulan değişimler ve ekonomi problemine ilişkin problemler hakkında benden çok daha bilgiliydiler. Ne var ki süregiden gelişme, onlara herhangi bir sanayi toplumunda bulunan olmazsa olmaz zorunluluklarca şekillendirilmiş gibi gözüküyordu. Modernleşmenin etkisiyle yeni bir toplumsal tabakanın büyümesi, teknokratların ve üniversitelerde yetişip kendilerini toplumun işleyişine dair gerçekçi bir yaklaşıma adanmış yöneticilerin giderek baskınlaşan rolüne onları ikna etmişti. Bu gözlemlerden hareketle yöneticilerin ve bürokratların bakış açıları arasında bir karşıtlık olduğuna, rejimin yapısını değiştirmesi muhtemel reformist bir akımın oluştuğuna ve son olarak da ideolojik farklılıklarına rağmen Doğu ve Batı toplumları arasında muhtemel bir yakınlaşmanın olabileceğine kolaylıkla hükmettiler. Bu hipotez, vakalarca çürütülmüştür: Komünizm evrimleşmemiş, yıkılmıştır. Ortada ne büyük bir reformist akımın ne de kendisine atfedilen sorumlulukları üstlenmeye hazır ve oluşmaya başlayan yeni bir sınıfın izi vardı. “Mümkünün Sınırlarını Zorlamak” bölümünde şöyle yazıyorum: “Dışladığımız şey, içerisinde toplumsal çatışmanın ve muhalefetin kurumsallaştırılacağı demokratik bir komünizmin kurulmasıdır ama gözlemlediğimiz şey, sistemde bir kırılmadır.” Rejimin hem *sürdürülemez* hem de *reform edilemez* olduğu yönündeki kanıyı, özellikle de Kruşçev’in ve Suslov’un raporları başta olmak üzere Parti liderlerince 20. Kongre’ye sunulan raporlar üzerinde gerçekleştirilen okumaya dayanarak 1956 tarihli “Stalin’siz Totalitaryenizm” isimli makalede (*Bir Bürokrasi Eleştirisinin Öğeleri*’nde tekrar basılmıştır) ifade etmiştim. Onların (liderlerin) partideki kusurları (dikkatsizlik, atalet, yolsuzluk) kınamaları, Parti’nin asalaklığının bir anlığına görülebilmesini sağlamış ve büyük ölçüde yalnızca Parti içerisinde yeni bir teyakkuz çağrısına yol açmıştı.

Yeni bir toplumsal tabakanın yükselişini tahmin eden birçok Batılı gözlemci, Parti bürokratlarının düşüşü karşısında kalakalmıştı. Böyle yaparak bürokrasinin yalnızca var olan tek referans çerçevesini sağlamakta kalmadığını; örgütlenemeyen, kendisini özgürce ifade edemeyen, bilgi araçlarına sahip olmayan ve rejime ne kadar düşman olursa olsun hukuk ve adalet duruşunu kaybetmiş bir toplumdaki tek, deyim yerindeyse, meşruiyet kutbunu teşkil ettiğini de görmezden geldiler. Yalnızca kendilerini muhalif gören ya da dinî inançları tarafından muhafaza edilen az sayıda insan, bir totaliter sistem fikrini biçimlendirebilmişti. Yönetimde ve üretim araçlarında işgal ettikleri yer sebebiyle kendilerini ön plana sürmeleri mümkün olan grupların “sosyolojik” hipotezi, rejimin yanlış bir şekilde takdir edilmesinden kaynaklanmıştır. Yeni bir zihniyet attettiğimiz yeni unsurlar, birçoğunun da üye oldukları Parti’nin dışında, örgütlenme ve aynı tarafta birbirlerini tanıyabilme imkânından mahrumdu. Bu hata, Batı demokrasilerinin bir karakteristiği olan ve ancak bir sivil toplumun varlığı hâlinde oluşabilecek ve nihayetinde ittifak kurabilecek baskı gruplarının, Sovyet evrenine yansıtılmasından ibaret değil miydi?

Toplumun yeniden hareketlenmeye başlayabilmesi için Parti’nin ondan sökülüp atılması gerekiyordu. Gorbaçov, şu an bildiğimiz üzere, onu yok etmek istemiyordu fakat Kruşçev’in kendi ayrıcalıklarına halel getirme konusunda aciz olduğunu gösterme cesaretine sahipti. Bu, doğru koşullar sayesinde Yeltsin’in hükmettiği türde bir “kral katlini” mümkün hâle getirmeye yeterliydi. Gorbaçov, kendisinin ve aynı zamanda devletin otoritesini empoze edebilmek ve Parti’yi sınırlandırabilmek için kamuoyunda destek aramakta tereddüt etmedi. Bu darbe, bir hizibin diğerine galebe çalmasından çok daha fazlasını ifade ediyordu. Şüphesiz ki bu darbenin başarısı, artık Parti’nin ona karşı direnme araçlarına sahip olmadığını gösteriyordu: Parti gerçekten de boyun eğmişti. Lakin hâlâ mutlak kudretli ve akıl sır ermez olduğu imajı defedilememişti. Siyaseten, uzun zamandır hiçbir şey olmadığını söyleyebileceğimize inandık fakat bu varsayımsal *hiçbir şey*, her şeyi içkindi. Dikkate değer tek gücün ordu, KGB veya polis gücü olduğu ya da etkin gücün Parti liderliğinden askerî-sanayi kompleksinin liderliğine kaydığı da ifade ediliyordu. Lakin siyasi kriz, ordu liderleri veya etkin gücün belirsiz

sahipleri sahneye çıkmadan gerçekleşti. Bu gözlem, Parti yönetiminin direngenliğinde silahların gücünü küçümsemeye hiçbir şekilde yol açmaz. Bu, bizzat güç ilişkilerini sembolik bir yapılanma içerisinde görmeye sevk eder sadece. Merkezde Parti vardı. O, yalnızca tüm memleketi kapsayan ve toplumun tüm kesimleriyle iç içe geçmiş, etkinliği üyelerinin vazifelerini yerine getirme kapasiteleriyle değerlendirilebilecek devasa bir organizasyondan ibaret değildi. Şüphesiz ki Parti, bir aygıtın yönetimi bakımından kendisini bir makinenin temsiline borçluydu ancak kısmen, ki her zaman böyleydi, toplumda bir kurum olarak var olmaması anlamında efsanevi bir varlık olarak kaldı zira bir kurum olmaktan ziyade daha önemli olduğu düşünülen bir işlev için tahsis edilmişti; bu da topluma şekil vermektir. Gorbacov'un yetki alanını sınırlandırma kararının bu kadar geniş çaplı olmasının sebebi budur.

Komünist Parti, bir tek parti modeliyle karakterize edilmişti. Bu fikir bana hep tutarsız gelmiştir. Tek parti, sivil toplumun yaşamasına izin veren bir diktatörün aracı olabilir. İçerisinde bulunan birkaç akımın ifade edilmesini yasaklamak mecburiyetinde değildir. Bazı örgütlenme biçimleriyle, bilhassa da yasal sendikalarla bir arada var olabilir. Öte yandan, Komünist Parti bir fanteziden hareket eder ki bu da sosyal ve siyasal olanın kaynaşmasıdır.

Şimdi tekrar basılan bu metinler, benim için bariz sınırlara sahip basit denemelerden ibarettir. Demokrasi, sadece icadının alametleri sebebiyle takdir edilmez. Bunların altını çizebilmek için demokrasideki sapmaları ortaya çıkaran şeyleri gölgede bıraktım. Şimdi hataları da not ediyorum: Fransız Komünist Partisi'nin zayıflamasını ne şekilde ölçeceğimi bilmiyordum, dolayısıyla Sol Birlik lehine onun devlet aygıtına yerleşmesinin tehlikelerini abartmışım. Sosyalist Parti'yi tasvir ettiğim analiz, tüm bunlar sebebiyle bana geçersiz görünmüyor. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden kısa süre önce, 1981 yılında formüle ettiğim eleştiriler haklı çıkmaya devam ediyor. Buna mukabil, Sovyet rejiminin değerlendirilmesinden esinlenen öngörüme dikkat çekmek benim için önem arz ediyor. Onun başarısızlığının yalnızca bir toplumsal devrime sebebiyet verebileceğini varsaymakla epey yanılmışım. Komünizmin Macaristan'da infilak edişinin hatırası, bana rehberlik etmişti. Hem zaman farkını hem de toplumlar arasındaki farkı ihmal etmiştim. Bunları

göz ardı etmeden, totaliter evrende telaffuz edilen sosyal dokunun bozulmasının sonuçlarını yanlış değerlendirmişim. Nihayetinde, komünist çıkarlara üstün gelecek bir siyasi mecburiyet (hükümet açısından bir mecburiyet) fikrinin Parti'nin tepesinde doğabileceğini düşünmemiştim.

C. L.

Eylül 1994

GİRİŞ

İşte, demokrasi ve totalitarizm üzerine bazı metinler: kimi yayımlanmamıştı, kimisiye çeşitli dergilerde basılmıştı. Bu kümeye, 1956 yılında Doğu Avrupa'yı sarsan vakalarla (Macar Ayaklanması ve "Polonya Ekimi") çağdaş iki eski çalışmayı daha ekledim. Polonya'da tekrar karışıklık çıktığı ve haftadan haftaya Sovyet emperyalizminin bir darbe vurmasından korktuğumuz bir anda, anti-totaliter mücadelenin iki büyük hadisesini gün ışığına çıkarmak bana uygun gözüküyor. Ayrıca yirmi beş yıllık bu analizleri, totaliter sistemin sarsılmasına adadığım daha güncel olanlarla mukayese etmek de istedim zira eski olanlardan yenilerine doğru, demokratik dinamiğin daha iyi anlaşılması yönünde bir hareket görülüyor.

Şüphesiz ki yeni bir kitap yazmak daha iyi olurdu. Okuyucular, dağınık metinleri derleyen ve aceleyle üretilmiş eserlere karşı temkinli olmakta haklılar fakat konjonktür pek vakit tanımıyor. Bir tarafta Afganistan'daki savaş, Sovyetler Birliği'nin farklı cephelerdeki (bilhassa Ortadoğu'daki) saldırgan stratejisi, sosyalizmin sözüm ona anavatandaki muhalifler üzerinde devam eden baskısı, bilhassa Polonya'nın yeni hürriyetleri üzerindeki ölümcül tehdit; bir tarafta Fransa'nın dış politikasındaki korkaklığımız, Jiskardizmin⁵ ürpertici ve bastırılmış Makyavelizmi, Sosyalist Parti'nin kararlarındaki entelektüel kafa karışıklığı, ürkeklik ve sorumsuzluk, Stalino-Pujadist⁶ provokasyonun komünist liderlerindeki özgüven, tüm bu kışkırtıcılık içerisinde kimsenin birbirine cumhurbaşkanlığı payesini hedef almayan ve bu payeyi kazanmaya yaramayan sözler etmemesi yükümlülüğüne göre ayarlanmış yaklaşan cumhurbaşkanlığı seçimleri; bir tarafta Reganizmin yükselişi, insan haklarına karşı küçümsemenin eşlik ettiği bir savaş söyleminin geri dönüşü, zenginlerin fakirlere karşı vahşice hücumu, "Batı'nın gerçek dostları" oldukları varsayılan Latin Amerika diktatörlüklerinin eski kuvvetlerini yeniden kazanmaları... Vermek istemeyeceğimiz, mantık silsilesinden yoksun, başı sonu belli olmayan fakat görüşlerin girdabından uzakta düşünmeye davet değerinde olan bir şeyi vermeye bizi iten iyi bir sebep işte.

5 Fr. *Giscardisme*. Fransız siyasetçi ve 5. Cumhuriyet'in 3. Cumhurbaşkanı Valéry Giscard d'Estaing'ın (1926-2020) siyasi görüş ve uygulamalarına atıfta bulunur. (ç.n.)

6 Fr. *Poujadiste*. Fransız siyasetçi Pierre Poujade'nin (1920-2003) siyasi görüş ve uygulamalarına atıfta bulunur. (ç.n.)

Ayrıca tekrar söylemeliyim ki bu derleme birbirinden alakasız parçalardan ibaret değildir. Her ne kadar çoğu koşulların ürünü olsa da hiçbiri doğaçlama olmayan yazıların dizinidir.

Okuyucu dilediği takdirde yazıları bölümlere dönüştürmekte ve tek bir argümanın ipliklerini kendi başına örmekte sorun yaşamayacaktır. Her zaman, siyasi tefekkürü bazı büyük hakikatlerin (ki bu hakikatler kültürümüzü yönetmekle meşgul entelektüeller arasında talihsiz bir üne sahiptirler) çözümlenmesiyle birleştirmeye çalıştığım için bunu bir şekilde kanıtlamakla yükümlü değilim. Bu duygu, aynı zeminde yürümek ve aynı yönde ilerlemeye çalışmak için bana yetiyor. Yeni bir kitap yazmak için boş vaktim olsaydı sistemden sapabilirdim. Çabam, ancak sorgulama işini daha hassaslaştırmak eğiliminde olurdu. Bu, okuyucuyla en güvenli bağı kurar. Sevdiğim düşünürlerin örnek verdiği gibi kitap, okumakla yazılır.

Mevzu siyasetle uğraşmak olunca takdir edilecektir ki ortada tuhaf bir eğilim bulunmaktadır. “Şu anda konuşmak için acele ettiğinizi beyan ettiniz ve iyi ya da kötü bir araya getirilmiş analizleriniz, biraz keskin olan iki üç tanesi hariç, epey hantal ve kullanışsızlardı. Buna odaklanan bir kimse, bugünün sorunlarını gözden kaçırma riskini alır. Savaşın tehdit teşkil ettiğine inanıyor musunuz, inanmıyor musunuz? Nükleer politikalarını destekliyor musunuz, desteklemiyor musunuz? Söyleyin bana; SSCB, Polonya’yı işgal edecek mi? Ya da onun yerine söyleyin bana, Mitterrand’ı destekliyor musunuz? Peki ya Stalinizm hakkında, totaliter devlet hakkında, onun toplumu yekvücut olarak tasavvur eden ideolojisinden çark edişi hakkında ne demeli? (Bu çark ediş, insan haklarının yalnızca bireyler için var olmadığını gösterir ve bu hakların, halkın pek az umursadığı teoremin yörüngesinde kalan demokratik bir toplumsal uzamın kurucusu olduğunu kanıtlar.)”

Zamanın ruhunun harikaları... Soljenitsin’in ışığında totalitarizmi yeniden değerlendirdiğim Çok Bir Adam’ı bastıktan sonra, *Le Monde*’daki köşe yazısında önde gelen bir gazetecinin buna benzer bir yorumundan yararlandığımı hatırlıyorum. “Diğer birçoklarını” belirttikten sonra, “Fransa’daki sol entelijansiyanın önemli bir kısmının SSCB’ye gösterdiği müsamahanın sebeplerini” merak ediyordum; Michel Tatu şu sonuca varmıştı: “Bu sorular (yani Stalinist

fenomen, totalitarizm, egokrat figürü, bir korku aracına dönüşen ideoloji) yazarları büyülemeye devam etti fakat teoriyle daha az ilgilenen geniş halk kesimleri sebepten haberdar mı?”

İtiraf etmeliyim ki onun “diğer birçoklarından sonrasını” biraz yanlış bir biçimde yuttum. Birkaçından sonra, yetmişti! Yine de yirmi beş yıldan sonra, söz konusu yazının yayımlandığı gün (yazarların henüz sol entelektüelleri eleştirme kapısında birbirleriyle itişip kakışmadığı, SSCB’ye haklı olmaksızın ideolojik açıdan ayrıcalıklı ulus muamelesi yapmakta anlaştıkları bir zamanda) Michel Tatu’nun sonunda pek de şaşırmadığı bir zamandı. Konuyu dağıtmayayım! Benim için gerçek sürpriz, geniş halk kesimlerinin sebepten *haberdar* gözüktüklerini okumaktı. Bu, teoriye ikna olduğunuzu söylemenin bir yoluydu; gerçekler konuşuluyor ve insanlar bunları biliyorken yazarlar gevezelik ediyordu. Optimizm duvarını aşan bir takdir (meşhur *Canard enchaîné*⁷ formülünden kaçınmak için) çünkü sonuçta, o zamanlar ve şimdi de Sovyetler Birliği’nin baskı gösterisinin, halkı totaliter devletin doğası ve teşekkülünün sebeplerinin sorgulanmasına ve sonuç olarak demokrasinin temellerinin yeniden düşünülmesine sevk ettiğini tahayyül etmek için biraz cüret gerekiyordu.

Peki ya bu “büyük halk kitleleri” neden ibarettir? İlkin, kesinlikle çoğunlukta gözükene az ya da çok sağcı olanları veya az ya da çok kayıtsız olanları, hangi şekli olursa olsun sosyalizme düşman gibi davranan veya onun cazibesine kapılmayanları hariç tutmak gerekir; şüphesiz ben veya eleştirilerim onlara pek de ışık tutmadık. Hâlen SSCB’yi veya Doğu Avrupa’yı kırıp geçiren baskıya muhalif Stalinist terörün kurbanlarının ifadeleri, onlara hiçbir şey (en azından Doğu Berlin, Budapeşte veya Prag’da bastırılmış isyanlardan daha fazlasını) öğretmedi. Hikâyeler tabii ki onları tahrik edebilmişti fakat sebepleri bilmeksizin peşinen hüküm kurmuşlardı.

Geriye sol olarak adlandırılan büyük bir halk kitlesi kalıyor. Sol, siyasi görüşlerin neredeyse yarısını teşkil eder. Oyunu Komünist Parti’ye veren %20’lik seçmen kitlesi, uzun zamandır Komünist Parti saflarında yer alıyor. Bu oran daha yüksekti, şimdiyse daha düşük olduğu kabul ediliyor. Her neyse. Gerçek şu ki Komünist

7 Fransa’da haftalık bir hiciv gazetesi. (ç.n.)

Parti, Stalinizm hakkında ihtiyatlı çekincelerini dile getirmekten fazlasını hiçbir zaman yapmadı. Bu çekinceler, kendi başına bir analizin genel hatları şeklinde değil; kişilik kültü sebebiyle yapılan yanlışlar, hatta SSCB’de otoritenin kullanımında hâlâ devam eden bazı aşırılıklar üzerine âdet yerini bulsun diye yapılan belli belirsiz kınamalar şeklindedir. Diğer yanda, “genel olarak olumlu” bir bilanço’ya sahip olduğuna karar kılınan bir sosyalist rejimi itibarsızlaştırıyormuş gibi davrananlara yönelik öfkeli itirazlar bulunuyor.

Kabul edelim ki komünizme oy verenler, sebebi anlayan halk kesiminin bir parçası değildir. Peki, bu neyi özetliyor? İşte, sonunda bilgiye dayalı bir görüşe kavuştuk.

Muhtelif itikat ve geleneklerden gelen sol unsurları, sonrasında da ne ihmal edilebilir ne de kayda değer sayıdaki kararlarını bir partinin nüfuzu altında vermemiş olan örgütlenmemiş bireyleri ya da F.D.İ.S.’in⁸ kalburüstü sendikacılarını bir süreliğine bir kenara koyacak olursam, Sosyalist Parti’nin (SP) yörüngesinde olan veya içerisinde çalışan kitleyle ilgilenmeliyim. Lakin liderlerinin ifadesine göre “Fransa’nın en büyük partisi” ancak Komünist Parti’yle (KP) ittifak sayesinde yükselbilmişti. Sosyalist Parti’nin bu ittifakı tamamen bozarak kendini şu anki gücü seviyesinde sürdürüp sürdüremeyeceği şüphelidir. Sağ açısından formüle edilirse prognoz⁹ daha az kalabalık olmayacaktır. Yarın komünistlerin desteğinden mahrum kalacak olurlarsa sosyalistler meclis seçimlerinde onlarca koltuğu ve birçok belediyeyi kaybetme riskine gireceklerdir. Şu an pek gurur duydukları üstünlüklerine başka türlü ulaşmanın yolları olmadığı yargısına varılabilir. Daima sorulduğunu gördüğümüz birincil nitelikteki sorular için zımnen yalanları ya da körlüğü öne süren bir amacın değeri de sorgulanabilir.

Mitterrand’ın partisi, başarıya giden yolda ilerleyebilmek için Komünist Parti’yi büyük bir demokratik oluşum olarak sunmak zorundaydı. Bu durum, Mitterrand’ı, Komünist Parti’nin örgütlenme biçimini ve liderlerinin davranışlarını eleştirmekten alıkoymadı ve bu eleştirilerde kendi varoluşu ile özgürlüğe ilişkin parmakla gösterilen bağlılığının meşruiyetini buldu. Ne var ki bu davranışın arka-

8 Fr. C.F.T.D, yani *Confédération Française Démocratique du Travail*. Fransız Demokratik İşçi Sendikası’nın kısaltması. (ç.n.)

9 “Hastalığın seyrine ilişkin öngörü” anlamına gelen bir tıp terimi. (ç.n.)

sındaki motivasyon şuydu: güç araçlarını geri kazanmak için KP'ye demokratik meşruiyet payesini vermek.

Sosyalistlerin uzun zamandır konuştukları, Komünist Parti'deki dönüşüme duydukları güveni hatırlayalım. O zaman için geçmiş anmak uygunsuzdu: Babalarının hatalarından oğullar mı mesuldür? Sosyalistlerin dediklerine bakılırsa Komünist Parti değişmişti: Stalinizm damgasını artık taşımıyordu, siyaseti özgürce belirleniyordu, Kremlin'le aralarındaki bağlar zayıflamıştı; bu bağlar artık bağlayıcıdan ziyade doğal bağlardı. İki büyük parti, sonunda birleşerek halk kitlelerinin demokratik arzularını ete kemiğe büründürmüştü.

Mitterand tarafından tasarlanan stratejinin başarısının ikinci koşulu, Sovyetler Birliği'ne veya Doğu ülkelerindeki rejimlere çok fazla gölge düşürecek herhangi bir şey söylenmemesiydi. Sosyalist Parti yalnızca muhaliflerin protestolarının yankılanmasını sağlamakta başarısız olmakla kalmadı, Mitterrand da yalnızca cumhurbaşkanının Amalrik'i¹⁰ kabul etmemesinin çok doğal bir şey olduğunu düşünmekle kalmadı. Yine de takdire şayan bir şekilde, ayaklanmanın tam da 20. yıl dönümünde, Macaristan'a bir heyet yolladı ki bu heyet Macar İşçi Partisi'nin faziletlerini kutladı ve temel meseleler üzerindeki uzlaşmayı bildirdi. Bu politikaya ilişkin bir analiz sonraki bölümlerde ("Sol Birlik'teki Belirsizlik") bulunduğu için burada kendimi bu konudaki hükmümü yeniden formüle etmekle sınırlayacağım: Mitterrand'ın partisi kendisini, Fransa'daki müttefikinin otoriter biçimini teşkil ettiği sosyalizmin liberal bir biçimi olarak sunarken söz konusu müttefik de kendisini, Brejnev'in otoriter öteki yüzünü teşkil ettiği sosyalizmin liberal yüzü olarak sunuyordu. Elbette aralarındaki ihtilafları bilinen çeşitli sosyalist eğilimlerin samimiyet veya kurnazlık dereceleri tartışılabilir. Ancak daha da önemlisi, kitlelerini bilgilendirmek ve eğitmek bir yana, Stalinizm ve daha genel olarak totaliter devlet sorunsalını hasıraltı ettiler. Yine de açığa kavuşturmalıyım ki en azından bu kitlenin militan kesimleri tarafından sebebin şu şekilde anlaşıldığı ortaya çıkmıştı: Dünya iki kampa bölünmüştü: emperyalizm karşısında farklılıklarına rağmen birleşmiş sosyalizm.

10 Andrey Alekseyeviç Amalrik (1938-1980). Sovyet yazar ve muhalif. (ç.n.)

Totalitarizmi sorgulamadan zamanımızın siyasi hayatı hakkında bilgi edinme yolunda tek bir adım dahi atılamayacağını düşünüyorum. Demokratik bir sosyalizmi kurma yolunda çalıştığını iddia eden ve bu sorudan kaçınan bir kimse kendisini ya bir yalana mahkûm etmiş ya da aptallığa terk etmiştir. İkincisi birincisinden mukayese dahi edilmeyecek kadar mühim olan iki olgu, bu kanının şu sıralar daha çok paylaşıldığına dair umut verebilir. Lakin bunlar şu ana kadar maalesef yalnızca talihsizliğimizin boyutunu açığa çıkarmaya yaradılar. Birinci olgu, Sol Birlik'i zora sokan ve tedricen hem beyanatlarında hem de eylemlerinde uzlaşmaz ve devrimci pozisyonlara yönelen Komünist Parti'nin siyasetidir. İkinci olguysa Afganistan'ı işgal eden, şu ana kadar zımninden kendi sahası olarak kabul edilen bölgenin sınırlarını cüretkâr bir biçimde kateden, Batı Avrupa'nın enerji kaynaklarını tehdit eden ve şimdi de Polonya'daki demokratik hareketi sindirmeye çalışıp (bu eylem yalnızca önceki çabalarının tekrarıdır), uyarılar yeterli gelmezse onu bastırmaya hazırlanmakta olan Sovyetler Birliği'nin siyasetidir.

İlk önce Fransız hadisesini düşünelim. Sosyalistler, müttefiklerinin terk edişi olarak adlandırdıkları şeyleri nasıl karşıladılar? Onların hipotezi, sol koalisyonda yalnızca ikinci konumda kalma tehlikesiyle karşı karşıya kalan komünistlerin, başarının getirisinden vazgeçmeyi tercih etmiş olmalarıydı. Onlara cevap vermek istiyoruz: Seçmen sayısı ile ölçülen güç dengesi, bu kopuşun açıklanmasından uzun zaman önce bilinmiyor muydu? SP'nin asla rekabet edemediği KP'nin organizasyonel gücü, zafer durumunda KP'nin kendini üretim aygıtında ve devlet aygıtının diğer sektörlerinde (bunlar esaslı olmasa da yine de kayda değer gelişim araçları sağlar) tesis etme şansını vermiyor muydu? Hâlihazırda bahsettiğim makalede, zamanında bunu yazmıştım: Artık on dokuzuncu yüzyılda değiliz, bakanlıklar da artık süs için durmuyor. Komünistlerin Savunma, İçişleri ve Dışişleri bakanlıklarından dışlandıkları varsayılırsa Eğitim, Kültür ve Sağlık Bakanlıklarında onlara sorumluluk vermek gerekirdi ki bu da girişimlerine önemli bir yol açacaktı.

Öyleyse sosyalistler neden en ikna edici açıklamayı (ki üstelik yazarı da ben değilim) reddettiler? Parti, Fransa'yı ve hatta Avrupa'yı "istikrarsızlaştırması" muhtemel herhangi bir maceradan kaçınan ve Giscard d'Estaing'ı kaliteli bir ortak olarak gören Sovyet

stratejisi ile kendi stratejisini uyumlu hâle mi getirmeye çalışıyor-du? Bu teşhisi yapabilmek için Sovyet tezlerine duyulan gönül rahatlığını ortaya koyan olayları beklemeye gerek yoktu. Keza artık geçen ayki *Pravda*'da çıkan ve Giscard'ın Kremlin için "doğru tercihi" teşkil ettiği makaleyi beklemeye de gerek yoktu. Lakin şaşırmanın lüzumu yok: Mitterand nasıl olurdu da büyük demokratik müttefikinin, halk güçlerinin davasına bu kadar yabancı güdülerini takip ettiğini söylemeye ve hatta kim bilir belki de düşünmeye karar verebilirdi? Şayet alenen kabul etmiş olsaydı bu durum, KP'nin Ortak Program kartını sonuna kadar oynaması durumunda siyasetinin de aynı şekilde gizli hedeflere göre belirlenmesini kabul etmek olacaktı. Bu, rahatsız edici bir düşünceye kapı aralamaktı. Yine şu an sadece Sosyalist Parti'deki hâkim yorumları dile getiriyorum. Chevènement¹¹ ise (onun desteği olmadan Mitterand üstünlüğünü sürdüremezdi) tüm hataların Marchais'nin¹² partisinde olmadığına ve mezkûr partinin sosyalistlerin muğlak dilinden haklı olarak endişelenebileceğine hükmetmişti.

Gerçekteyse beyanatlarının ve geçmiş stratejilerinin esiri çeşitli eğilimler için ilk başta bir sonuç kendisini dayatır gibi görünüyordu: "Komünist yoldaşlarımızın" durumu adil bir şekilde değerlendirilmeleri konusunda geri adım atmalarını beklemeli, hatalarını kınamalı, yerlerinin daima "bizim yanımız", yani halk güçlerinin başında olduğuna onları ikna etmeli. Cevaben Marchais'nin Mitterand'ı hedef aldığını ve sistematik biçimde bombardımana tutmaya başladığını biliyoruz. Bir yıl önce, ona karşı şu büyük bombayı patlatacak kadar ileri gitti: "Mitterrand Fransız siyasetinin aşırı sağında yer almaktadır." Bu hafızayı geri kazanmak için bir fırsat değil miydi? Lenin'in zamanından beri komünistler, sosyal demokratlara ve sosyalistlere karşı bir numaralı düşmanları onlarmış gibi hırçın değil miydi? Ötekilerin yanı sıra, Hitler öncesi Almanya'nın tarihi hiçbir şey öğretmedi mi?

Öfkeden etkilenmeyen sosyalistler, her şeye rağmen üniter siyasete iyicil bir geri dönüşü beklemekten vazgeçmeden Stalinist yön-

11 Jean-Pierre Chevènement (1939-). Mitterand hükümetlerinde iki dönem devlet bakanlığı görevi üstlenmiş Sosyalist Partili siyasetçi. (ç.n.)

12 Georges Marchais (1920-1997). 1981 Fransa cumhurbaşkanlığı seçimlerinde François Mitterand'a ve 1981 ile 1984 yılları arasında kurulan hükümetlere destek vermiş Komünist Parti lideri. (ç.n.)

temlere kötücül bir geri dönüş yapılması hakkında şikâyet etmeye başladılar. Yine de onlara cevap vermek istedik: “Stalinizmden kızmıkçıkmiş gibi bahsediyorsunuz. Marchais’nin yüzü hakikaten de kıpkırmızı gözüküyor ama zaten hakaret etmeye başlamadan önce de öyle değil miydi? Bu kirli kelimeyle oynayan sizler ne zaman, nerede bir Stalinizm analizine giriştiniz? Talihsiz Stalinist yöntemlerin bir iktidar sistemine damga vurduğunu, bu sistemin bir toplumsal sistemden ayırt edilemeyeceğini ve bunun totalitarizm olarak adlandırılmak zorunda olduğunu militanlarınız herhangi bir zamanda anlamaya hazırlar mıydı ya da siz kendiniz anlamış mıydınız? Stalin’in hükümranlılığının sona ermesinin bizzat bürokrasi için dayanılmaz hâle gelen, etkileri yüzünden bazen bir fraksiyona bazense ötekine acı çektiren korkuyu sona erdirdiğini işaret ettiğini fakat siyasi ve toplumsal teşkilatlanmaya ilişkin ilkenin değişmediğini, hak kavramının ve bağımsız düşünce kavramının kökünün kazındığını, artık bedenlere işkence edilmezken (en azından büyük ölçekte) zihinlerin rahatsız edilmeye devam edildiğini, yalanlara ve yolsuzluğa hizmet etmeye alışıldığını anlamaya yarayacak araçları onlara verdiniz mi? Liderlerin yöntemleri hakkında, sanki iyi veya kötü devrim araçlarını seçmek onların inisiyatifindeymiş ve sanki bunlar partinin kalıbında biçimlenmemiş gibi konuşuyorsunuz. ‘Stalinizmin eski iblisleri’ tarafından ele geçirilmiş Marchais hakkında sözler sarf ettiğinizde aptallığın dibine vuruyorsunuz. KP militanlarının sert bir biçimde hor görmesine karşı şifanın dili...”

Nihayetinde gülünç biçimde sosyalistler, Sol Birlik’in dağılmasından beri kendilerini ortaklarının hataları konusunda ikna etmeye son vermediler. Yüksek perdeden konuşmaları ve zoraki hareketleri boşanmadaki sorumluluğunu kanıtlayacağı için yarı tatmin olmuş, yeniden birleşme ihtimalinde küçülme gözüktüğü için yarı üzgün biçimde KP’nin kendisini izole ettiğini ve bu izolasyonun günden güne arttığını kabul etmekten asla vazgeçmediler.

Marchais, Afganistan’ın işgalini onaylar: “Ne? Tereddütsüz bir biçimde söyledik. Ne sakarlık.” Mitterrand’a karşı hakaretleri artırdı: “Ne biçim aşırılıklar bunlar ama kamuoyu huysuz, yine sakarlık!”. *Devrim* adlı yeni bir dergi çıkardı: “Proletarya diktatörlüğünü dramatik bir biçimde terk ettikten sonra bu mümkün mü? Fransa devrim zamanında yaşamıyor. Seçmenlerinin bir kısmını kendinden yabancılaştıran gereksiz bir provokasyon.”

Sonunda Komünist Parti konumunu pekiştirdi ve beklenmedik bir hücumla kalktı. Güvenlik adına yürütülmekte olan göçmen işgale karşı belediyelerin savunulması kampanyası ve uyuşturucuya karşı kampanya, Vitry'nin ve daha sonrasında Montigny'nin işiydi: "Bunun çok fazla olduğu söyleniyor. Şu itham sürecini bir görün, zenofobiye ve ırkçılığa doğru kayışı görün!" Şimdiyse ortada körü körüne kızgınlık var: Marchais ile arkadaşlarının açıkça zenofobik veya ırkçı herhangi bir şey söylememek için yeterince zeki oldukları ve kamuoyunun bir kısmının hassasiyetlerine dokunabildikleri göz ardı ediliyor. Onlara güvenin, seçmenlerini tanıyorlar. Bu, şuna işaret etmektedir: KP'nin eylemleri, her ne kadar solda ve sağda ayıplansa da menfaatlerinin daima ve giderek artarak güvenlik, uyuşturucunun ortadan kaldırılması ve göç probleminde yattığını iddia eden siyasi sorumluluk beyanlarına yol açmıştır. Ne olursa olsun, KP'nin trajik hatalar yaptığına ve kendisini izole ettiğine inanmak isteniliyor. Bu laf hep edilmektedir. *Libération*'dan¹³ beri devam eden propagandasının ne olduğuna ve ona sadık önemli bir halk kesiminin zihniyetine ilgi duymak daha iyi olmayacak mıdır?

Son zamanlarda stratejisinde önemli bir değişiklik olduğuna itirazım yok. Uzun zamandır bir düzen partisi olduğu ve şovenizmiyle hâlihazırda farklılaştığı bir hakikattir. Sadece, Fransa'nın komünist bakanları olduğu zamanları, fabrikalarda disiplini tatbik etme şekillerini ve şovenist dillerini bir hatırlayalım! Ya da o dönem çok uzak geliyorsa komünistlerin Birinci Cezayir Ayaklanması karşısındaki politikasını, daha sonrasındaki savaşı veya 1968'deki ve sonrasındaki davranışlarını hatırlayalım: Teveccühlerini beş para etmez yollarla kazanmaları gereken yeni kuşak seçmenleri irdelemeye bile gerek yok. Tıpkı Bay Peyrefitte gibi, Marchais de toplumumuzdaki korku, küskünlük ve kıskançlık zeminin kokusunu almayı biliyor. O zeminde olan birçok insanı tanıyorsunuz. Marchais bilhassa öfkeli olanlara, ki bunlar bir çokluk teşkil ediyor, sesleniyor. Ayrıca hakaretlerindeki ya da Saray'daki¹⁴ komandolarının istismarlarının, militanlarının şevkini kırdığını söyleyemeyiz. Sosyalistler, Mitterand'ın hatalarını saymak yerine belki de kendilerine onun hasımları hakkında gazetecilerde yankı

13 Fransa'da 1973 yılında kurulmuş, sol eğilimli bir gazete. (ç.n.)

14 Fransa cumhurbaşkanının ikamet ettiği Élysée Sarayı. (ç.n.)

bulan fakat dinleyicilerinin yarısının anlamadığı sözlerinin isabetli olup olmadığını sorsalar daha iyi edeceklerdir.

Farz edelim ki komünistler bazı seçmenlerini ürküttüler ve uzmanların da söylediği gibi %20'lik çitanın altına düştüler. Bundan ne sonuç çıkarmalı? Solun yenilgisini tercih etmenin bedelini ödemeye hazır değiller miydi? Seçimleri kazanmak, hiçbir zaman esas kaygıları olmadı. Soğuk savaş, yeni fırsatların arayışı içerisinde geri çekilmekten korkmadıklarını gösterdi. Bunu teyit edemem fakat iddialı bir şekilde bahse varım ki gelecek cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki muhtemel gerilemeleri, daha sonra güçlü bir şekilde geri dönüş yapmalarını engellemeyecektir. Henüz öngörülemeyen bir değişimin yokluğunda, zihniyetlerin ataleti ve demokrasinin Giscard-Peyrefitte rejimi altında yavaşça boğulması, onları kendi içlerindeki çeşitliliğin etkileri karşısında koruma altına alır.

Sosyalistler ve daha genel olarak da soldan gözlemciler, başka bir argüman öne sürüyorlar: Partinin hataları, iç krizin boyutuyla ölçülür. Gerçekten de isyan eden militanlar, “burjuva” gazetelerinde yazıyorlar, ne Sol Birlik’e vurulan darbeyi ne Sovyetler Birliği’nin Afganistan’a müdahalesinin onaylanmasını ne de Polonya olayları karşısında *L’Humanité*’nin¹⁵ utancını kabul ediyorlar; şimdi de göçmenlere karşı yapılanlara kızgınlar. Yine unutulmamalıdır ki KP’nin tarihi birden fazla isyanla bezelidir: Bunlar toplamda küçük hasarlardı. Bir ihtiyar, uzun zamandır partinin oyuklarına elek yerleştirildiğini söyledi. Üyelik kartlarını yenilemeyen kimileri ortadan kayboluyor (nadiren istifa ediyorlar), yerlerini ise yeni gelenler alıyor. Daha mühimiyse solun bu kadar büyük bir mesele haline getirdiği isyankârların akıbetlerini sorgulamaktır. Buna mukabil, Marchais’nin değil de partinin kararlı muhalifleri hâline gelen kimilerine göre ve bir anda aydınlanıvermiş, şüphelerinden kurtulmuş, Sovyetler Birliği’nde kurulmuş toplumsal sistemi yöneten mantığın farkında olan; artık Rusya’daki sosyalizmin kötülüklerinden bahsetmeyen fakat totalitarizm fikrini tasavvur eden ve nihayetinde de kendilerini azat ettikleri örgütün unsurlarını tanıyan çok az sayıda ki kişiye göre, kim bilir daha kaç kişi onun yörüngesine kapılmaya

15 1904 yılında Fransız Komünist Partisinin yayın organı olarak kurulan günlük gazete. “L’humanité”, Türkçe’de “insanlık” anlamına da gelmektedir, dolayısıyla Fransızca metinden ilgili kısım yalnızca *L’Humanité* gazetesinin utancı değil, “insanlığın utancı” şeklinde de anlaşılabilir. (ç.n.)

devam ediyor! Kendilerine her zaman komünist diyenleri tenzih ediyoruz. Onlar, görünen kilisenin karşısına kendi görünmez kiliselerini koyuyorlar.¹⁶ Bana, yeniye görmek istemediğim söylendi. Bu yenilik, en ufak bir hakikat zerresine kaynaklık etmiyor.

KP'nin muhalifleri, kardeşlik kollarını sosyalistlere uzatabilir ve Marchais'nin talihsiz partilerini içerisinde tuttuğu çıkmaza içerlemiş olabilirler fakat kana kana su içtikleri kap her zaman aynıydı.

Bir örnek: Geçen eylül, *L'Humanité*'nin Varşova'daki eski muhabirlerinden birinin, Ivan Levaï tarafından gerçekleştirilen mülakatını duydum. Polonyalı işçilerin sefaleti ve memnuniyetsizliği, Gierek'in¹⁷ partisinin ihmalkârlığı ve kadroların yozlaşması konularında liderleri, beyhude yere uyarmış olmaktan dert yanıyordu. Bu bilgiler henüz yayımlanmadı. Görev yerine yeniden konuldu. Daha da iyisi, bu yeri nasıl koruyacağını bilemediği için Parişe geri çağrıldı. Bitirmek için Levaï'den güzel bir soru: "Bu arada, hâlâ orada, partide misiniz?"

Adamımız şaşırmış gibi bile görünmüyor, tabii ki işini bırakmadı! İkinci bir örnek, çok yeni bir olay: Catherine Clément, *Le Matin de Paris*'de ses getiren bir şikâyeti yayımlıyor. Burada, partisinin "faşizm yolunda" olduğunu yazmaktan korkmuyor. Partisi acımasızca "marjinalize edilenleri, göçmenleri ve daha nicelerini avlıyor." Daha iyi nasıl söylenebilirdi ki? Dahası var: "Biz serfleriz! Bir komünist olarak taahhütlerimize her anlamda karşıtlık içerisinde olan iğrenç bir siyasetin serfleri!" diyerek feryat etti. Vay be! Son olarak: "Ölü bir ruh olarak kalacağım, en azından böylelikle gerçek bir komünist olarak kaldığımdan emin olurum." Ölü bir ruh mu bilemem ama kesinlikle konuşkan bir akıl. Diyelim ki burada kaba saba bir komediden bahsediyoruz fakat bunun ciddi gözlemcileri pek neşelendirmediğini de belirtelim. Ayrılmak istemeyen Catherine Clément'un kovalandığını görünce insanlar duyulanıyorlar.

16 "Görünen kilise" ve "görünmez kilise" ayrımı, Hristiyan teolojisine ilişkin bir düşünceden kaynaklanır. Buna göre görünen kilise, fiziksel anlamda kiliseye atıfta bulunurken görünmez kiliseye sevgili ve ayrıcalıklı kulları için Tanrı'nın yarattığı metafizik bir oluşumdur. Yazar, bu metaforla komünistlerin var olan gerçekleri göz ardı ederek bu gerçeklerin yerine ideolojik inançlarını yerleştirdiklerini ifade etmektedir. (ç.n.)

17 Edward Gierek (1913-2001). Polonyalı komünist siyasetçi ve lider. (ç.n.)

Son olarak üçüncü örnek: Muhaliflerin yayımladıkları bir bildiriden birkaç gün sonrası. Bu bildiri onlarca imza topladı. Ben de gözlerime inanamıyorum: Bu muhariplerin önemli bir kısmının çoktan kaçmış olduğunu düşünüyordum. Ne olursa olsun burada eski unvanlarını (akademisyenler gibi, süslü burjuvalar gibi) sıralamak suretiyle randevuya sadıklar: eski federasyon başkanı, merkez komite eski üyesi, ... Bakanlığı kabinesi eski üyesi, ... kabinesi eski ataşesi, eski başeditör ya da ... yardımcı editörü, ... eski direktörü. Bunlardan dördünün, elli yıldan fazla parti tecrübesi var (aşağıda bunun çok da önemi olmadığı gözüküyor) ve bu cesur protestocular daha cüretkâr ne söylüyorlar? “Parti’ye dar bir liderler grubu tarafından el konulamaz.” Parti’de bir zamanlar mesut bir demokrasi dönemi olduğuna mı inanıyorlar, yoksa inanmak mı istiyorlar? Ciddiyetle beyan ediyorlar ki “Fransız sendikacılık hareketi, komünistlerin göz bebeği gibi saygı duymaları gereken bir bağımsızlık geleneğini haizdir”. Peki, bu geleneği ne zaman oluşturdular? G.E.K.’in¹⁸ politikası ne zaman Parti’ninkinden ayrıldı? Okuyucu, en azından Polonya’da vuku bulan çatışma ve *L’Humanité*’nin sessizliğinin ayıplanması hakkında bazı kesin yargılar bekleyecektir. Beyhude! Marchais’yi sıkıntıya sokacak tek bir kelime dahi yok. Ne *Pravda* tarafından haftadan haftaya tırmandırılan ve sürdürülen yıldırma kampanyasını kınayan ne de Polonyalıların özgürlüklerini savunan ve Polonya’nın bağımsızlık haklarını teyit eden tek bir kelime yok. Yalnızca günümüz dünyasında “özgün sosyalist deneylerin ihtimalleri” üzerine ufak bir cümle: “Polonya halkı, hâlen kırılğan ve tehlikeli bir arayış yolunda.” Kesinlikle bir şaheser olan bu ifade, en ufak protestoyu bile hasıraltı etmek için pek gayretli. Sonuç olarak, “halk” arasında yeni yolda kim ilerliyor? Bunu kim engellemeye çalışıyor? Bu arayış ne şekilde “kırılğan” ve kim için “tehlikeli”? Kısacası bu muhalifler, liderlerle aynı dili konuşuyorlar; yani meşhur ahşap dilini.¹⁹ Peki, Afganistan’a ilişkin sessizlikleri hakkında ne düşünmeli? Hâlâ çok tehditkâr bu durum karşısında tek bir tepkileri var: sefil bir sessizlik. Bu insanların yazdıkları za-

18 Fr. C.G.T yani *Confédération Générale du Travail*. Genel Emek Konfederasyonu, Fransız bir sendika konfederasyonudur. (ç.n.)

19 Fr. *La langue de bois*. Daha çok siyasetçiler tarafından kullanılan manipülatif söylemleri ifade etmek için kullanılan bir deyim. Kendini, karşıtlarını ve toplumu iyi ile kötü dikotomisine indirgemek, ilgisiz soyutlamalar ve metaforları kullanmak, gerçekleri çarpıtmak veya yanlış akıl yürütme metotları uygulamak gibi niteliklere işaret eder. (ç.n.)

manda modern savaşın tüm araçlarına sahip olan Sovyet orduları, bir halkın direnişini yok etmeye çalışıyor ve bir zamanlar Amerikan emperyalizmince kuşatılmış küçük Vietnam'ın (unutulmamalıdır ki çok güçlü müttefiklerin yardımından yararlanıyordu) ateşli destekleyicileri sessizler.

Cesaretin zirvesi şu olacaktır: “Fransız komünist partisi, emperyalist mücadelenin örgütlenmesine ve barış için mücadeleye katkıda bulunmak istiyorsa Sovyet devletinin siyasetine herhangi bir şekilde tabi olmayı reddetmesi gerekmez mi?” Marchais ise farklı bir şey söylemiyor! Yine anti-emperyalizm ve barış savunusu tabelası altında Kremlin bürokrasisinin haydutluğunu örten eski kelime dağarcığı.

Bu insanların, bazı komünist belediyelerde girişilen göçmen avı sebebiyle canlarının sıkıldığını duyuyorum: Burada, enternasyonalist onurlarından yaralandılar. Şüphesiz görgü kurallarına uymak için kınamayı da münasip görmüyorlar. Ne var ki bu yara onlara bir hakikat çılgılığı attırmaz, yalnızca tabandaki militanları üzme korkusuyla dolu kurnazca sözler ettirir. Lakin bunlar gençler değil, komünizme elli yıl vermiş kimseler ve 1930'dan beri severek ya da sevmeyerek her şeyi yutmuşlar: Stalinizmin bütün kabahatlerini; 1953'de Doğu Berlin'deki Alman işçilerinin, sonrasında 1956'da Macar Ayaklanması'nın, daha sonra bir “özgün sosyalist deney” olan Çek hareketinin ezilmesini ve nihayetinde de her zaman geri dönülmesi gereken bir konu olan Afganistan'ın işgalini. Bir bildiri hazırlamak için tam da burada Parti'nin göçmenlere saldırmasını beklediler. Bu yalan ve zulüm dönemleri boyunca Catherine Clément'un çok anlamlı bir şekilde bildirdiği gibi, bu esaret için bir uyarı işlevi görürler miydi? Acaba bu esaretin sallantıda olduğunu görünce ürperiyorlar mı?

Pekâlâ, ne kadar cömert olduğumu görün, bu gönüllü sefaletin tüm geçmiş dönemlerini unutmaya rıza gösteriyorum. En azından şimdilik onlara lütuf gösteriliyor! Bırakalım da olayı kınamak yerine rapor tutsunlar! Burada bırakalım da Vitry'de ve Montigny'de²⁰ totaliter siyasete hükmeden toplumsal hastalıklara önleyici tedavi

20 Vitry ve Montigny, Fransa'nın mevzubahis döneminde KP tarafından yönetilmiş belediyelerdir. (ç.n.)

uygulama idealinin alametini keşfetsinler ve Sovyetler Birliği'nde iktidarın azınlıklara zulmetmeyi, "sapkınları" ve "parazitleri" avlamayı, ithamlarda bulunmayı, sağlıklı bir topluluğun normlarına ayar çekmeyi hiç bırakmadığını cesaretle söylesinler. Bu siyasetin tohumunun gözlerinin önünde tezahür etmesi, Fransa'da komünizmin çehresinin ne olacağını onlara göstermeye yeterli.

Lakin uyanışa dair bir emare olmadığı ve bu muhaliflerin çıkardıkları en büyük ders "dar bir liderler grubu tarafından partiye el konulması" olduğu için Komünist Parti'nin krizi hakkında solun yanlış bir spekülasyonda bulunduğu kanısındayım: Örgütlenmesi bu kadar kötü olmasaydı, ideolojisinin o kadar da kötü olmadığına kaniyim. Dahası, liderlere kendilerini destekleyen kitlelerin vicdanı üzerinde tasarruf edebilme yeteneğini atfetmek bir illüzyondan ibarettir. Onların rolü gerçekten de ihmal edilebilir nitelikte değildir. Marchais, komünist siyasete kendi tarzının damgasını vurdu; onun silinişinin sonuçsuz kalmayacağını inkâr etmiyorum. Ancak onu, parti yönetimini sürpriz bir şekilde ele geçirmiş bir maceracı olarak sunmak ne büyük bir aptallık! Kullanılan fikir hep aynıdır; bir komplocu güç fikri, bir dış güç fikri ki bir halkın ya da büyük bir kesimin sonsuz derinliklerinde bulunan sefil tutkularla uyanan her şeyi karanlığa gömmeye yarar.

Nihayetinde, *L'Humanité*'nin son sayısının hatırlanmasını istiyorum. Komünist olmayan gözlemcilerin bile görüşüne göre, başarısı seleflerini aştı ve altı yüz bin ziyaretçi sayıldı. Partinin şanını yücelten tüm bu stantları kurmak için ne kadar emek, ne kadar isimsiz adanmışlık ama! Ne militanlar ne de sempatizan kitlesi eksikti. Sanki onları tanıımıyormuşum gibi bana itiraz edildi: "Siz onların örgütlenme sanatını bilmiyorsunuz." Ben otuz yıldan beri onlarla konuşuyorum! Ne var ki makineyi çalıştırmak için hâlihazırda epey insan gerekiyor, onu beslemek içinse daha da fazlası gerekli. Bana hâlâ şu söyleniyor: *L'Humanité*'nin kutlaması bir folklör niteliğindedir. Afganistan'ın işgalinden sonra herkesin Polonya'dan gelen haberleri (*L'Humanité*'nin yalnızca zehirli bir demlikten süzülmesine müsaade ettiği haberleri) dinlediği bir anda ve Marchais'nin Sosyalist Parti karşıtı propagandasını başlatıverdiği, yani birleşik bir sol için son umutları da ayaklar altına aldığı bir zamanda, komünist folklör için ne kadar tuhaf bir eğlence! Nihayetinde, kutla-

mada siyaset de eksik değildi; Kabil’den gelen bürokrat delege, tıpkı Varşova’dan gelen bürokrat delege gibi ziyaretçi yoldaşların sorularını yanıtladı. Marchais, başkanlık kampanyasını başlatmıştı.

Gerçekten de sosyalist liderlerin seçimlerden birkaç hafta önce, kendilerine komünistler tarafından dayatılan bir kopuşu kabul ettikleri ve sol bir hükümete katılmaları hipotezinin sonunda dışlanmış olduğu görülmektedir. Bu, hoşnutlukla karşılanmalıdır. Lakin bu karar ne kadar da uzun süre ertelendi ve temelsiz olmaktan amma zarar gördü! Bilinebileceği veya hissedilebileceği üzere bu tercih Mitterrand’ın eseri değil; o, son anda eski müttefikinin tercihinin sonuçlarına katlanmak zorunda kalmıştı. Tekrar edelim ki komünist strateji için sebepler üretmek bir zorunluluk, hakikatin bir cebriydi; soldaki “yoldaşların” geri dönmelerini beklemek ya da beklenilmesine izin vermek bir hata, bir yanlışlık ve yalan değilse bile bir illüzyondur. Sosyalistler, Marchais’nin partisinin kendilerine gösterdikleri düşmanlığa tanıklık eden tüm gerçekleri sayıp döküyorlar. Lakin bu gerçeklerin anlamı konusunda her zaman sessizler. Güzel bir belagat sırasında Pierre Mauroy, yayın organlarında hükümetin itham bakanlarının olmasının hayal edilmediğini ifade etmişti. İşte, bu bir analizin yerini tutmaz. François Mitterrand’ın 17 Mart’taki “Kartlar Masada” adlı televizyon programı sırasındaki argümanıysa pek yetersiz kalıyor: “Komünist liderler gözlemlenmektedir ki bugün olduğu gibi parçaladıkları birliğe mesafeli kaldıkları; kendilerini tutkulu, sistematik ve bazen de müfteri bir anti-sosyalist kampanya ile tutuma mahkûm ettikleri ve Afganistan gibi önemli hususlarda yabancı konumlarla aynı çizgide kaldıkları sürece hükümetin uyumlu bir siyaset yürütmesini veya komünist bakanları olmasını düşünmek bana ne makul ne de adil geliyor. Dolayısıyla cevap komünist liderlerde yatıyor.” Rahatlatıcı bir açıklama fakat basit bir gözleme dayanıyor. Tüm bu “yaptıkları sürece” lafları kısa bir zaman öncesine kadar kaçınılmaz sayılan (“yoldaşlarımız”) nasıl olurdu da halkın arzularına uzun süre kulaklarını tıkayabilirdi ki) bir değişikliğin beklentisine dair göstergeler değil artık, resmî bir bildiriye hizmet ediyorlar: “Komünist liderler tavırlarını şeklen ve esasen değiştirmelidirler.” Bu bir ilerleme ama ailevi bir tartışmanın sınırları içerisinde. Daha doğrusu, avukat Mitterrand’ın yerinde sanki bir pedagog varmış gibi nasihat sınırlarında kalmak üzere sa-

bırdan, tehdide geçti. Yanlış yönlendirilmiş muhataplarından tavırlarını değiştirmeleri talebinde bulundu, aksi hâlde mükâfatlandırmaya katılamayacaklardı. Şayet eğitimci olmak istiyorsa en azından bırakalım da eğitsin.

Değişim umutlarını siyaset sahnesine taşıyan tek partinin liderinin bir *tavır* yargıladığını duymakta, üzücü veya komik ama kesinlikle hayal kırıcı bir şeyler var. Mitterrand'ın komünist seçmene ihtiyacı var, bunu unutmadım. Hatta bu ihtiyacın yönetme hırsına hizmet etmediğini dahi kabul ediyorum: Kendisini, Fransızları bir araya getirmek için aday olarak takdim ederek 5 ila 6 milyonu dışlamayı reddettiğini beyan ediyor. Onu haklı buluyorum. Onun ne adil ne de inandırıcı olan bir araya getirme projesini göz ardı edelim. Sosyalist bir program neyse ki insanları bir araya getirmek zorunda değil; böyle bir program, en güçlü kapitalist grupların çevresinin çıkar ve görüşlerine karşı çıkacaktır. Sürekli düşmanı olduğu, bir devlet reisi olarak faziletleri ihmal edilebilir olmasa da dekolonizasyon²¹ eseriyle sınırlı olan ve demokrasi için ölümcül tehlike içeren bir anayasayı (bu anayasa bizi on dört yıllık bir Jiskardizm riskine maruz bırakıyor) kendisine borçlu olduğumuz De Gaulle'e yaptığı atıfları da yine bir kenara bırakalım. Sorun, komünist seçmen ve parti liderliğinin birleşmiş olup olmadığını bilmektir. Şayet öyleyse Mitterrand ona eklenmek için çok fazla şey söylüyor ya da daha doğrusu, her ne söylerse söylesin hatalıdır. Öyle değilse onu ataletten kurtaracak hiçbir şey söylemiyordur.

Varsayalım ki Sovyetler Birliği'nde tam olarak tatbik edilen totaliter sistemin mantığından kendini uzun zaman önce koparabilmiş; emperyalist kampın karşısında, çelişkilerine rağmen bir sosyalist kampa duyulan inanç uğruna hiçbir şeyden ödün vermemiş; demokrasinin dinamiğini hep ekonomik ölçüte göre tasavvur edilmiş bir sosyalizmin tamamlayıcısı yapmak yerine bu dinamiğin dinçliğini, yaratıcılığını ve müesses nizamı alaşağı etme kudretini yeniden tesis etmiş; nihayetinde de Fransız Komünist Partisi'nin örgütlenme modelinin ve temsil sisteminin Doğu'da iktidarı elinde tutan bürokratik partilerinkilerle benzerliklerini vurgulamak için her fırsatı değerlendirmiş olsun. Bu girişimlerde bulunarak bir parçacık hakikati dile getirebilirdi, sağcı anti-komünizme asla taviz

21 Fransa özelinde, Fransa'nın Afrika'daki sömürgelerinin bağımsızlıklarını tanıması süreci kastediliyor. (ç.n.)

vermeyen bir dille ihtiyaç duyduğu seçmen kesimi üzerinde bir cazibe tesis edilebilirdi.

Gerçekçilikten yoksun muydum? Gerçekçilik bir bahanedir. Tercihleri dikte etmek yerine, olan biteni haklı çıkarır. Aynı televizyon programında Mitterrand, hükümetin dış politikasını eleştirerek Brejnev’le yaptığı görüşmelerde hüsrana uğramayacağını beyan ediyor. Ona inanmamak için ne sebep var ki? Peki, sosyalistlerin yıllardır “komünist yoldaşlar” ile diyalogda hüsrana uğradıkları nasıl unutulabilir? Gerçekçilik ha? Birlikleri ayartabilmek için liderleri kazanmaları ve dolayısıyla onları bağışlamaları gerektiğine hükmettiler. Şu an, liderler “tutkulu, sistematik ve bazen de müfteri bir anti-sosyalist” kampanya yürüttükleri için mecburiyet, birliklerin firar etmesi üzerine bahse girmeye ve liderlerden kopmaya zorladı sosyalistleri. Gerçekçi hayal gücü, gerçekten de biraz güdük kaldı!

Ancak belki bu açıklamalar da öyledir. Önerim şu ki Sosyalist Parti’nin dramı çok daha derin olabilir. Kararı onu haksız çıkardıysa bunun dayanakları yok mu? Bir kez daha totaliter sisteme karşı kör değil miydi? Devlet aygıtının fethi ve bürokratik terfi yolunu açan kariyer, onu büyülemişti. Onun içerisinde eski Jakoben gelenek ve yeni teknokratik gelenek arkaik Marksist bir kapta birleşmişti. Militanlar, modelsiz bir sosyalizm kurma fikriyle sarhoş oluyor ve Çin’den Küba’ya çeşitli varyantlarda dünyaya yayılan müesses sosyalizm modelinin nereden geldiğini merak etmiyor. Yeni bir *toplumsal teşekkülün* doğup genişlemesine karşı Stalinizm ile Maoizmin yanlışlarını, uluslararası politikanın talihsiz koşullarına ya da bir demokratik kültürün asla gelişmediği toprakların yoksulluğuna duyarsızca isnat ederler. Sosyalist Parti, totalitarizmin tohumlarını kesinlikle taşır fakat bu tohumları tespit edebilme özgürlüğüne sahip olabilmek için çok fazla devletsel dinamiğe sahiptir. Bu teşekkülün anlamını ve nerede tamama erdiğini kavrayamadığına göre, doğuşundan nasıl endişe duyacaktır? Rahatsız edici bir körlük zira totaliter devletin meydana gelmesine damgasını vuran, her zaman sosyal demokrasinin boğulmasıdır. En azından altmış yıl boyunca sabırlı Sfenks²² tekrar tekrar konuştu durdu fakat SP tek bir bilmeceyi bile anlayamadı.

22 Yunan mitolojisinde bir kadının başına, bir aslanın vücuduna ve bir kuşun kanatlarına sahip varlık. Hain ve acımasız olarak tasvir edilir. Karşısına çıkan yolculara bilmeceler sorar ve doğru cevap verememeleri hâlinde onları yer. (ç.n.)

Sosyalistleri burada bırakalım. En azından, onların solunda zamanı hissedebilen akımlar olduğunu hayal ederdik ama korkarım ki sadece bireylere denk geliyoruz. Bu, hiç yoklar demek değil; sayıları bir hayli fazla, hatta sandığımızdan daha fazla olduğuna kaniyim fakat dağınık ve çoğunlukla suskunlar. Öte yandan, siyaset sahnesinin periferisinde bile duyulan sesler pek fazla umut vermiyor. “Totaliter” kelimesini her tarafa saçanlar var. Bir otoriter diyorlar, bir baskıcı, bir keyfî, bir despotik... Bu kelime; devlete ve böylesi siyasete, büyük küçük tüm iktidarlara, tüm partilere karşı bağırtilarla şişirilmiş bir balon gibi süzölüyor. Böylesi bir tutarsızlık onların kafasında “ciddi solcuları” tasdik ediyor fakat bunu telaffuz etmekte isteksizler. “Bakın, vulgar dile ait bir sözcük bu.” diyorlar. Devlet kapitalizmi, devlet sosyalizmi, bürokrasi ve kızıl burjuvazi hakkında daha rahat konuşurlar. Her ne kadar bazen kendilerini Marksizmden ayırmış olsalar da bilimin meskeni olarak kalırlar ve bu bilim, “üretimi biçimi” ile “sınıf mücadelesi” dışında bir şey bilmez. Her ne kadar Sovyet rejiminin yargılanmasıyla karşı karşıya olsalar da ilk kaygıları “burjuva demokratlarının” paylaşabileceği herhangi bir eleştiriye boyun eğmemektir. Her daim bir kavramın icat edilmesine delalet eden bir zamanın bulunduğu ve bir şey var olmadan bilimin onu nasıl biçimlendireceği, nihayetinde de “totaliter” kavramının Naziler onu ele geçirmeden önce kamuoyunun göreveliğinden değil, faşist lügatten kaynaklandığı hususlarında onlara itiraz etmeyecek miyiz? Boşa çaba! Neden ideolojik söylevden doğan bir kelimenin gerçek bir şeyi belirlediğini düşünüyorlar ki? Faşizm onların gözünde tarihsel konjonktürde tehdit edilen büyük sermayenin çıkarları için yalnızca bir maskeleme sağladı; totaliter devlet kavramı, mistifikasyonun kilit taşıını teşkil ediyordu. Dolaşısıyla farklılıklarına rağmen faşist ile Stalinist modeller arasındaki benzerlikler konusunda onları sorgulamaya yönlendirmek faydasızdır. Parti devletinin işlevi, ideolojinin işlevi, toplumsal yapının bütünlüğüne hizmet için düşmanları yok etme işlevi; Duçe, Führer veya Yüce Rehber’in işlevi onlara yalnızca bir üretim sistemine eklenmiş özellikler gibi gözükür. Hâlâ birileri, yeni bir devlet veya yeni bir toplum çehresinin (bu ikisi birbirleriyle bağlantısız değildir) Rusya’da yeni ekonominin temelleri kurulmadan önce çizildiğine itiraz edecek mi? Bolşevik Parti’yi iktidarın, hukukun ve haki-katin tek sahibi yapan parti dinamiklerini tespit etmezsek, yalnızca

“burjuva” demokrasisinin değil de devrim sırasında yeşeren her türlü demokrasi biçiminin yok edilmesini ihmal edersek, tarih okumayı bırakıp yerine bir teori koymuş olmaz mıyız? Yine boşa çaba. Şiddetin, yani o yaşlı ebenin eski seviyesine düşürülmesi gerektiğine hükmedeceklerdir. Ancak insan bunun hangi seviye olduğunu merak ediyor. Nazi Almanyası, Faşist İtalya, Stalin öncesi ve sonrası Rusya, ebeleriyle evlenmediler mi? Bir cevap verilmeksizin oradaki buradaki terörün, incelenen devletlerin doğası hakkında bir şey öğretmediğini duyacağız. Şimdi birçokları, Batı burjuvazisinin kendi suçlarını unutturmak için bu terörü aşırı bir şekilde abarttığını ekleyecektir ya da biz hâlâ Hitler veya Stalin’in gücünü abartıyoruz.

Totalitarizmin reddini savunan tüm solcu argümanlar, bilimle maskelenen bir duygu olan “burjuva demokrasisine” duyulan nefretten ilham alıyor gibi geliyor bana. Naifliği yargılamaktan, zahirin altında saklı olanı açığa çıkarmaktan daha önemli bir şey yoktur. Şüphe, “hakikatin” hizmetinde yücelir. Nasıl kimileri Nazi kamplarındaki gaz odalarının varlığından, yok edilen Yahudilerin sayısından, Hitler’e atfedilen canice projelerden şüphe ediyorsa yarın da Stalinist terörün kurbanlarının sayısından, Stalin’e atfedilen gaddarlıklardan şüphe edilecektir. Nürnberg’de ortaya çıkan ifadelerden hâlihazırda şüpheleniliyor, Soljenitsin’inkinden de şüphelenilecektir. Toplama kampları bizi şaşkına çevirdi, teorinin gücü karşısında yeniden boyun eğmeleri için kapitalist sanayi çerçevesi içerisinde yerini alan bir hapishane endüstrisine dönüştürüldüler. Peki, naifliğe karşı duyulan şüphe ve yargılama nereden kaynaklanmaktadır? Yaşadığımız rejimlerin meşruiyetini yeniden tesis etmekten duyulan dayanılmaz korkudan. Söylemek isteriz ki *gerçekten de* Fransa’da yaşamak Rusya’da yaşamaktan, Batı Almanyası’da yaşamak da Doğu Almanyası’da yaşamaktan daha iyidir fakat her şeyden öte hakikat, teorinin muhakemesini desteklemiyor. Gerekirse totaliterlik ile demokrasi arasındaki esas farkın dayanılmaz düşüncesini bastırmak için yasaklı kelimeler anımsatılacaktır. Bunun “gizli bir totalitarizm” olduğu söylenebilir. Bu farklılığı tasavvur etmek, toplumların gelişmesi ilkesine sahip olmayı temin eden egemen bakış açısını kaybetmek olacaktır; en azından, modern toplum figürünü tüm çeşitleriyle kökten farklı bir gerçekliğin arka planından ayırt edebilmekten kendini mahrum bırakmak olacaktır. Bu, tezahürler

dediğimiz şeylerin deşifre edilmesi testine düşünceyi tabi tutmak olacaktır.

Lakin insanlar için olduğu gibi düşünceler için de bir adalet vardır ve bu adalet, duyguların cömertliğini dikkate almaz. Totaliter devlet, keyfiliğin hüküm sürdüğü devlet değil; *ilkesinde* hukukun ve düşüncenin özgürce icrasının reddinin yattığı devlettir. Şimdi, solcular arasında kendilerini Doğu rejimlerindeki baskı *gerçeğini* ve sınıf sömürüsü *gerçeğini* kavramak konusunda sınırlayan (muhalefetlerinde ne kadar istekli ve bürokrasi tarihini yeniden inşa etmede ne kadar mahir olurlarsa olsunlar) fakat buna mukabil inkâr etmenin anlamını inkâr edip aynı sebeple her ne hak ihlali olursa olsun ya da baskın ideolojinin hangi oyunu olursa olsun, burjuva demokrasisinin hak tanıma ilkesini içerdiğini (bunlar fikirlerini burada tartabiliyorlar) bilmek istemeyenler, bilmeden totaliter ideolojiye bağlanıyorlar. “Burjuva demokrasisine” duyulan nefret, onları demokrasinin hakikatinden yoksun bıraktı. Eski ile yeninin, sapkın toplum ile iyi toplumun mutlak bir ayrımı olarak Devrim fantezisi, onlardan demokratik devrimin eserini gizlemiştir. Bu devrim, uzun bir süre boyunca devam eden bir dizi şiddet içeren ya da içermeyen olaylar boyunca ilerlemiş ve hâlâ onun etkilerini azaltmak ya da baskın menfaatlere hizmet etmek üzere bu etkileri sömürmek isteyen güçler ile bu devrimin toplumun her tabakasında, özellikle de sanayi emeğinin despotik örgütlenmesinin sürdürüldüğü yerlerinde genişletilmesini ve yayılmasını talep edenler arasında bir çatışmaya sahne olmuştur.

Daha önce başka bir yerde yazdığım üzere, demokrasiyi burjuvazinin bir ürünü haline getirmek garip bir fikirdir. Bu zümrenin Fransa’daki en etkin temsilcileri, on dokuzuncu yüzyıl boyunca onun dinamiklerini dizginlemek için binlerce yol denediler. Onlar, genel oy hakkının tesis edilmesinde, sayıların (nüfusun) çılgınlığında, sosyalizmden geri kalır yanı olmayan bir tehlike gördüler. Örgütlenme hakkının genişletilmesini ve grev hakkını, uzun zamandır bir skandal olarak değerlendiriyorlar. Eğitim hakkını sınırlamaya ve genel olarak “aydınlanma, üstünlük ve zenginlik” çemberini halktan uzakta tutmaya çalıştılar. Bildiğimiz demokrasi, vahşi bir şekilde, kontrol edilemez olduğu kanıtlanan taleplerin etkisiyle tesis edilmiştir. Gözlerini sınıf mücadelesine dikmiş bir kişi, eğer Marksist

yollardan kaçtıysa (bazen bu yolları artık takip etmemekle övündüğümüz doğrudur fakat yine de gidişat hakkında dikkatli olunmalı) bu mücadelenin, hakların (bugün bunların demokrasinin kurucusu olduğu ortaya çıkmıştır) kazanımı için bir mücadele olduğuna ve hak fikrinin komünizm imajından daha canlı ve etkin olduğuna katılıyordur. Demokratik devrimin güçlü bir temsilcisi olan işçi hareketi, en azından kısmen, örgütlenmesine ilişkin gerekliliklerden doğan bürokrasiler bataklığına saplanmış olabilir. Gerçek şu ki toplumun her düzeyinde bulunan çatışmalar, demokrasinin zarar görme riskiyle karşı karşıya olduğu özel çıkarlar çatışmasının ötesinde, her zaman tahakküm ile köleliğin ortasında genel bir muhalefeti gösterir ki bu muhalefet, demokrasinin temel kaynağıdır. Bu muhalefetin bir ismi yoktur, kaldı ki nasıl olabilir? En azından zımnî olarak tanınan, çatışmanın ve daha da belirgin bir biçimde toplumsal bölünmenin varlığıdır: Onun anlamını haiz olmayan ve icadıyla cebelleşen bir toplum için bu muamma hassas görünür.

Gerçekten de servet ve güç sahiplerinin kararlı veya gizli bir direnişine daima sebebiyet vermiş ve giderek daha fazla direnişi kıskırtan bu istikbali önünde ve asırlardır devam eden demokratik devrim karşısında, yeniye karşı duyulan korkuda, korumacı normlara ilişkin arayışta, yeknesaklığın cazibesinde ve bireylerin kişisel alanlarına çekilmelerinde devasa bir suç ortaklığı bulunuyor. Her zaman iş başında olan bu müphem devrimin karşısında olan şeyi, tarihi ölçekte düşünmek gerekirse en doğrusu totaliter karşı devrim olarak adlandırmaktır. Kendini yeni insanın yaratımı adı altında sunan bu teşebbüs, ayrışma olmayan bir toplum kurma mitini istismar etmiş; çatışmaları yatıştırarak, yaratıcılığa ve otonomiye delalet edebilecek her şeyin peşine düşerek ve bireyler ile gruplara boyun eğdirerek nihayetinde toplumsallaşma bağlarını çürütmekten ve muazzam bir cebir ağı inşa etmekten daha büyük bir başarıya ulaşmaksızın toplumsal ilişkileri taşılaştırma eğiliminde olmuştur. Hâlen bana modern dünyanın tüm meselelerinin kapitalist üretim yasaları tarafından yönetildiği söylenecek mi? Kesinlikle. Bu yasalar bir İsviçre çakısı gibidir ve güçleri takdiriilahi kadar gizemlidir.

Her ne kadar bana sayıları giderek azalıyor gibi gözükse de solun sınırlarındaki Üçüncü Dünyacılık'ın (Bağlantısızlar Hareketi) gürültücü militanlarını da ihmal etmeyelim. Totalitarizm mi, de-

mokrası mi? “Doğu ile Batı’nın münakaşalarına takıntılısınız.” diyorlar. “Bu, her zaman için varsılların meselesidir. Bunun yerine, gözlerinizi devrimin ruhunun süratlenmeye başladığı gerçek dünyaya; yoksulların, açların ve emperyalizmin son olarak avı hâline getirdiği sömürülenlerin dünyasına dakin. Bu dünya, bağımlılık ile bağımsızlık, doğal zenginliklerinin yağmalanması ile halkın hizmetinde devletlerin yaratılması arasında tercih yapmaktan başka bir alternatif bilmiyor.” Siyasi gerçeğin karşısında bu ne biçim bir körlük? Bugün, emperyalizmin birçok ülkeye dolaylı biçimde hükmettiği gerçeğini söylemek gerekir. Servet sahibi olanlar (yoksullaştırılmış kitleler pahasına bu servete el koyabilmeleri, yabancı çıkarlardaki dâhilleri sayesinde) burjuvazinin ve millî bürokrasinin bir karışımıdır. Bu çıkarları koruyan ve tüm halk direnişini bastıran, çoğunlukla diktatör olan hükümetlerdir. Demokratik devrim buralara nüfuz edememişti ya da henüz ortaya çıkmaya başlamışken gidişatı gaddarca tersine çevrilmişti. Bu, Fransa’da yaşayan sol aydının demokrasiyle alay etmesinin bir sebebi mi? Öyle ki diktatörlüklere karşı verilen mücadelelerin haklı müdafaasını göz ardı ederek yabancı bir totaliter devletin hizmetinde olduğunu bildiği hâlde gerilla için gerilla savunusu yapmıyor mu?

Üçüncü Dünya denilen şeyin ortaya koyduğu sorunlara verilecek cevabın anahtarları kimsede değildir. Sefaletin Asya’da, Afrika’da ve Latin Amerika’da kazdığı ölümün sonsuz derinliğini bir anlığına gördüğümüzde başımız döner. Lakin kesin olan şu ki ele alınan ülkelerin durumları ne kadar farklı olursa olsun ve ne derece bağımlı olurlarsa olsunlar, her birinin kaderinin bir parçasının vuku bulduğu bir iç siyasi uzam bulunur. Bu uzamda, az sayıda insan yavaşça keşfediyor ki demokrasiyi küçümseyip alametlerini tersine çevirerek bir diktatörlük ideali haline getiren, fikir çatışmalarına tahammül edemeyen, bir kez iktidara geldiğinde hiçbir bağımsız halk teşebbüsünü ve parti devletinin dışında hiçbir siyasi oluşumu kabul etmeyen hareketlerden bir çözüm çıkmayacaktır. Bireylerin hakları, işçilerin taleplerini savunmak için örgütlenme hakkı ve kırsal toplulukların örgütlenmelerine karar verme hakları güvence altına alınmazsa bu az sayıda insan, yalnızca bir istibdat rejiminin bir diğeriyle değiştirileceğine kanaat getirmiştir. Buna rağmen, şiddet ile şiddet karşıtlığı arasındaki bir mengeneyle sıkışmış ya da

sıkışma riski içerisinde, sıkıştıklarını görmekten memnun Parisli solcuların nutuklarına katlanmak zorundalar.

Bir totalitarizm analizi için neden kaygı duyulur ki? Beni eleştirenler, beş yıldan kısa bir süre önce, geniş halk kesimlerinin “sebepten haberdar” olduğuna hükmettiler. Yanılıyorlardı. En azından o zamandan beri, Sovyetler Birliği’nin dış politikasının silahların sesinden daha fazlasını duyurduğu tahayyül edilebilirdi. Bu siyaset, seçim siyaseti koşullarında tartışma yaratmaya yalnızca yeni başlıyor. Bazıları yakın zamanda gün ışığına çıkan gerçeklere işaret etmek anlamına geliyor olsa da kısaca geriye dönüp bakmakta fayda var. Afganistan’ın işgali, “siyasi sınıf” (haklı bir ihtiyat gereği, artık elit demiyoruz) denilen şey tarafından büyük bir sükûnetle karşılandı. Bu, sağda fakat aynı zamanda solda da kimin daha soğukkanlı olabileceğine dair bir yarışmaydı. Yalnızca Marchais, hiçbir şey olmadığını haykırıyordu. Çoğunluğumuzun baskın kaygısı, Amerikalıların olayı büyütme istemesine teessüf etmekten ibaretti. Bu mevzunun, tekrar “Fransız demokrasisi” oyununun boyutlarına indirgenmesi gerektiği anlaşılmalıdır. Carter’ın öfkesini kaybederek Doğu’dan gelen bir fırtına karşısında şaşırması, özellikle de siyasetin tatbikatlarından nasibini almış yaşlı kurtlarımız için ne muazzam bir gösteri! Basına inanacak olursak Edgar Faure onu bir moron olarak gördüğünü söyledi, Poniatowski’yi ise bir aptal.

Liderlerimiz, siyasi manevranın ve onun muadili diplomatik manevranın etkili olmadığı bir durumu ve bir aktörün kendilerine ait olmayan bir mantığa itaat ettiğini tasavvur edemezler. Bu vesileyle ve devamında Giscard, Fransız sağının (solcuların burjuva demokrasisine o kadar bağlı olduğunu düşündükleri bu sağ, ona bir totalitarizm eleştirisi temin etmiyor) zekâsının ve karakterinin gerçek kapsamını gösterdi. 24 Aralık tarihli Sovyet işgalinin, 9 Ocak’a kadar cumhurbaşkanı tarafından kınanmadığını hatırlıyorum. Bu onun ilk başarısıydı. Ruslar Kabil’deyken, çağrısına yanıt vermeleri gereken Afgan Başbakanı çoktan Rusların emriyle öldürülmüşken, onlar nazikçe Sovyet hükümetinin saik ve amaçlarını sorguluyorlar. Kaçınılmaz bir yargıyı açık ve kesin bir dille ifade etmekte yaşadığı ilk gecikmenin nedenlerini kesinlikle tartışabiliriz. Sekreterlerinden hiçbirisi, şimdi Mitterrand’a karşı çıktıkları öfkeli protestolarda

bir açıklama yapmaya cesaret edemedi. Elmas meselesinde²³ olduğu gibi, inkârın yerini hiddetli erdem çılgınlıkları alır. Belki de Giscard'ın sessizliğinin hayret uyandırmaktan başka bir amacı yoktu. Bu, onun otoriteyi öngörülemez olma yeteneğiyle bağdaştırmak için de Gaulle'den öğrendiği derslerden biridir. Lakin böylesi koşullar karşısında, bu hipotez bana zayıf görünüyor. Bence bir tek şu akla yatıyor: Acele etmeyerek Rusların oyunu bir an önce kazanmak zorunda kalacağı ihtimali üzerine spekülasyon yapıyordu. Hakikaten de bu korkunun Afganistan'daki herhangi bir direnişi caydırmak için yeterli olduğu varsayıldığında, Fransa'nın yalnızca üzüntü duyması ve buna mukabil oldu bittiyi kabul etmesi yeterli olacaktı. Anlayışından memnun ve minnettar olduğu bir ortak rakiple müzakereleri bağlayabilmek için başlangıçtaki bu ihtiyatlılığından yararlanabilecekti. Giscard, daha sonra ortaya çıkacağı üzere, Brejnev'in çıkarlarına dikkat eden ayrıcalıklı muhababı olma yoluna koyulmuştu bile. Mitterrand'ın tam olarak yeterince bahsetmediği, Giscard'ın ilk müdahaleleri sırasındaki açıklamalarının ılımlılığının hâlâ hatırlanması gerekmez mi? Sonrasındaysa Ruslara artık aşmamaları gereken sınırları bildirdiğini açıkladı. Bu, onların henüz sınırı aşmamış olduklarını ima ediyordu. Savaş devam ederken bu önemli soru Sovyet liderlerine yöneltildi: Birliklerini hangi koşullar altında ve hangi zaman diliminde geri çekmeye istekli olacaklarını belirtirler miydi? Bu sorunun insanı güldürmemesi mümkün mü? Ne var ki Fransa'da uzun zamandır ne gülmüş ne de kızmıştık. Dışişleri bakanının ve diğer cumhurbaşkanlığı sözcülerinin onun niyetleri hakkındaki yorumlarının, siyaset sınıfı tarafından işitilmesi çok ciddi bir şey. Herhangi bir misilleme tehdidinin, Rusların hassasiyetini uyandırmaktan başka bir etkisinin olmayacağını ve savaşa saplanmalarına yol açacağını öğrettiler. Asıl görev, akılsızca saplandıkları bu çıkmazdan çıkabilmeleri için *onlara yardım etmektir!* Sakin, sabırlı ve kurnaz liderlerimiz, “uluslararası toplumun ayıplamasının” Kremlin'i hatasına ikna edeceğinden şüphe duymuyor gibiydi. Onlar, Kremlin'e hatasını telafi etmenin vasıtasını sağlamak istiyorlardı. Siyasetçi olarak eski tecrübeleri, Sovyet bürokrasisinin durumu uygun gördüğünde yalnızca silahların gücüne güvendiği-

23 Valéry Giscard d'Estaing'in, henüz maliye bakanı olduğu dönemde, Orta Afrika Cumhuriyeti'nin kötü şöhretli lideri Jean-Bédél Bokassa tarafından takdim edilen elmasları kabul etmesi. Bu mesele'nin daha sonra açığa çıkmasıyla siyasi sonuçlara sahip büyük bir skandal patlak vermiştir. (ç.n.)

ni, dünyadaki güçler dengesini bozmaktan korkmadığını ve yüze yakın ulusun protestolarını çok da umursamadığını tahayyül edebilmekten onları alıkoydu. En azından, en cömert ve sinizme en az yer veren yorum budur.

Devam edelim mi? Öyle görünüyor ki Giscard, Fransız sahnesinde çok başarılı olan yeteneklerini uluslararası sahneye tamamen taşımakla meşguldü. İşinin ehli imajı burada seçmenleri şaşkına çevirmişti, o da bu imajı dünyanın gözü önünde onaylatıyormuş gibi davranıyor. Burada, insanları partiler üstü olduğuna ikna etmesini bilmişti; Hindistan'da ise çatışma üstü gözükecekti. Bayan İndira Gandhi'yle bir ülkenin iç işlerine tüm yabancı müdahaleleri Sovyet saldırganlığından bahsetmeden kınayan bir karar tasarlamış ve iki süper gücün arasında tarafsız kalmıştı. Sonrasında, bir karşı ateş yakmak için Orta Doğu'ya yaptığı bir geziden yararlandı ve Fransa'nın FKÖ²⁴ davasına desteğini ilan ederek çifte darbe vurdu zira Arap kuvvetlerini pohpohlamayı ve Fransız solunun bir kısmını baştan çıkarmayı düşünüyor. Asıl amacıysa Afgan isyanını sınırlayıp bölgesel bir çatışma ölçeğine indirmek, Amerikalıları mahcup etmek, başkasına cefasını çektiği işin sefasını sürmek ve âdeta dünya çapında baleye ilişkin bir müzakerede bir dans hocası muamelesi görmek gibi gözüküyor. Gerisi, Mitterrand'ın son beyanları sayesinde daha iyi hatırlanıyor. İlk olarak Varşova seyahati, ardından da Venedik konferansının sonunda Brejnev'den kendisine emanet edilen ve inanıp çabalarını ve umutlarını doğruladığını ileri sürdüğü bir mesajın olağanüstü bir şekilde nakledilişi: Sovyetler, birliklerinin küçük bir kısmını Afganistan'dan geri çekerek iyi niyet taahhüdünde bulunacaktı.

Giscard'ın geçen 28 Ocak tarihli televizyon mülakatı sırasında Polonya hakkında yaptığı açıklamalara gelince, bunları tartmaya değer. Elbette onun Polonya'yı "dost" ilan edişini duyduk. Elbette, "Polonya'nın işlerine herhangi bir dış müdahale, çok ciddi sonuçlara yol açacaktır." demesini de. İşte bu pek de cazip değil! Bir gözlemcinin tonlamasını tercih ederek, "Şu anda herkes bu konuda tamamen bilgili ve bilinçli." dedi. Bu doğru, siz ve ben öyleyiz fakat adamımız bir gözlemci değil, devlet reisi. O andan itibaren, cümleleri ta-

24 Filistin'in bağımsızlığı için savaşılan Filistin Kurtuluş Örgütü. (ç.n.)

mamen farklı bir tını kazanıyor. Bilhassa da şunda: “Doğal olarak Polonya, sorunlarının çözümünde coğrafi ve stratejik durumunu hesaba katmaya mecburdur.” Bu *mecburiyet* zaten tahammül edilemez bir biçimde müphemdir. Alain Duhamel, Polonyalıların daha liberal bir rejim özleminin, Sovyetler tarafından kalıcı olarak kabul edilebilecek görünüp görünmediğini sorduğunda vardığı yargı şu: “Kendimi Sovyetler’in yerine koyamam, bunu onlar yanıtlasın. Az önce söylediniz, coğrafi ve stratejik verileri hesaba katmanız gerekiyor. Gidip haritaya birlikte bakabiliriz. Polonya, uzun bir sınıra sahip olduğu Sovyetler Birliği ile Çekoslovakya ve Doğu Almanya arasında yer alıyor. Bu coğrafi ve stratejik verileri görmezden gelecek bir kişinin, Sovyetler Birliği tarafından kabul görme ihtimali yoktur.” Hülasa Giscard, beyan ettiğinin aksine Sovyetler’in yerine cevap veriyor. Bu sözler üzerine pek de yorum yapılmadı (Jacques Amalric, tüm saygıyla *Le Monde*’da kısa fakat sağlam bir şekilde şaşırmıştı). Objektif analiz kisvesi altında formüle edilmiş olmalarına rağmen, yine de bariz bir şekilde iğrençtirler. Bu çarpıtmalar ile Mitterrand’ın son zamanlarındaki eleştirilerine ve Fransa’nın haysiyetine edilen hakarete öfkelenen Jiskardizm yandaşlarının ciyaklamaları düşünüldüğünde, mülakatın ertesi günü orada hakaret dilini kınayacak kimsenin olmaması üzücü. Demokratik ve liberal olmak isteyen bir devletin reisi olan Giscard d’Estaing’a Polonya hakkında soru sorulduğunda Alain Duhamel’e tek bir yanıt verdi: “Sovyetler’in Polonyalıların liberal arzularını kabul edip edemeyeceğini bana sormanıza gerek yok. Bu ülkede olup bitenler onları ilgilendirmez. Polonya onlara ait değildir. Polonya’da hiçbir güç onların güvenliğini tehdit etmemektedir. Batı Avrupada da hiçbir gücün onu tehdit etmek için niyeti ya da bariz bir şekilde aracı yoktur. Güçler dengesi, dörde bir oranında kesinlikle onların lehinedir. Polonya rejiminin liberalleşmesinin kabul edilebilir ve kabul edilemez olan kısmını ölçmek için hiçbir coğrafi veya stratejik değerlendirmeye başvurulamaz. Şayet talihsiz bir şekilde Sovyet orduları, Polonya’yı işgal ederse hukuka aykırılık teşkil etmek suretiyle Helsinki anlaşmaları bozulur ve Fransa ile Doğu Avrupa arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkiler kesintiye uğrar.”

Bu cevap, Giscard d’Estaing’ın hayal gücünden çıkmadır ve onu destekleyen dalaverecilerin ne çıkarlarına ne de arzularına tekabül

eder. Dersimizi alalım: Çok açıktır ki Fransız burjuvazisinin büyük bir kısmı için demokratik inançların hiçbir ağırlığı yoktur. Bu kesim, savaştan önce faşist totalitarizme karşı var olan gönül rahatlığının aynısını bugün de Sovyet totalitarizmine karşı sürdürüyor.

Yalnızca beyanlar üzerine hüküm verdiğim, Giscard'ın gizli bir diplomasisi olduğu (bu konuda hiçbir şey söyleyemem) ve nihayetinde Fransa'nın bütçesinin büyük bir bölümünü askerî harcamalara ayırdığı hususlarında bana itiraz edecek olan var mı? Görünmez bir diplomasiyi, tanım gereği yargılayamayız. En azından, mevzu bahis konularda sonuçlarının daha az görünmez olmadığı sonucuna varabiliriz. Lakin mesele başka bir yeredir: Afganistan'daki savaşın ya da Polonya'da büyüyen çatışmaların ihtiva ettiği siyasi çıkarların önemi, halkın gözü önünde vurgulanmalıdır. Bu, hükümetin görevidir. Hükümet bundan kaçındığı anda olaylar, tanık olduğumuz muhtelif güçler arasındaki mücadelenin maceraları olarak karşılanır. Daha da kötüsü, Afganistan'da olup bitenler sadece Sovyetler Birliği'ni, Afgan hükümetini ve bizim "ısyan" olarak adlandırmaktan çekinmediğimiz şeyi ilgilendiriyor gibi gözükür. Polonya'da olanlar, sadece Polonyalıları ve Rusları ilgilendiriyor gibi gözükür. Bir dış politikası olduğu sürece Fransa'nın yaptığı, yalnızca evrimini tembelce takip ettiğimiz hükümeti ilgilendiriyor gibi gözükür. En büyük kötülükse şudur: Demokrasinin temsilinden yoksun bırakılan demokratik bir toplum, aynı zamanda totalitarizmin tabiatını teşkil eden şeylere ve onun yayılma mantığına karşı kör kıldığında, kendisine karşı kör bir toplum hâline gelir ve kendisine yabancı bir toplum olarak nihayetinde savunmasız bırakılır.

Şaşırtıcı bir manzara: Hükümet, Sovyetler Birliği'nin yol açtığı çatışmaların kapsamını veya Avrupa'ya yönelik tehditlerini en aza indirmek için her şeyi yapıyor ve aynı zamanda, Fransa'yı büyük bir nükleer güç yapmaktan gurur duyuyor; mutlak caydırıcılık silahına sahip olduğunu iddia ediyor. Ancak bu paradoks, herkesi ilgilendiren bir savunma politikası tasavvur etme konusundaki aynı acizliği ve isteksizliği gizliyor. Ya kapitalizmin koşullarının, eşitsizliklerin, toplumu parçalayan çoklu çatışmaların ahlaki bir direnişe ilham verecek nitelikte olmadığı üzerine ya da yurttaşlık ruhu (burjuvazinin retoriği tarafından itibarsızlaştırılan ama demokrasinin galip geldiği dönemde gerçek bir anlama sahip bir kelimedir bu) olarak

adlandırmaya cüret edebileceğimiz şey üzerinde mutabakata varılmalıdır. Mamafih, demokratik bir ruhu canlandırmayı başaramayan askerî-nükleer söylem ile inkâr-istifa söylemi beraber çok iyi çalışarak aynı sonucu üretiyorlar: dünyadaki gidişat karşısında bir fikir ayrılığı. Çoğunluk ayrıca şu sonuca da varıyor: Yaklaşan savaşla birlikte her şey atom bombalarıyla çözülecekse artık taraf tutmaya gerek yok ve bizi ilgilendiren çok ciddi bir şey olmazsa üzülmeye de gerek yok.

Bir halkın layık olduğu biçimde yönetildiği lafını tekrarlamayı severiz. Bu sadece yarım bir gerçektir. Kamuoyunu aydınlatma araçlarına sahip olanlar onu karanlıkta tuttuklarında, artık orada doğru hükme varabilmek için gerekli kaynakların tecessüm etmesini beklemek beyhudedir. İnsanlara Afganistan'daki çatışmanın bölgesel olduğu, Sovyetler Birliği'nin çıkarlarını koruduğu ve Polonya'daki karışıklığı kabul etmeyi iletişim hatlarının tehdit edilmesi riski olarak gördüğü söyleniyor; Doğu Avrupa'nın onların malı olduğu fikrine alışmışlar. Afgan isyancıların kendi özgürlüklerine ilişkin bir şeyi savunduklarını düşünebilmeleri; Prag, Varşova veya Budapeşte ile Paris, Roma veya Londra'nın aynı medeniyet uzamında yer aldıklarını ve Doğu dünyasında, Batı dünyasından daha güçlü ve yaratıcı bir demokratik ruhun yeniden doğduğunu keşfedebilmeleri için büyük bir çaba sarf etmeleri gerekir. Onlara ayrıca Sovyetler Birliği'nin zorlu bir güç olduğu, Batı'nın koalisyon ordularının onunla boy ölçüşemeyeceği, tek şanslarının nükleer şemsiyesinin altına sığınmak olduğu söylendi. Öyleyse hak imgesinin, kuvvet imgesinin karşısına konulmasını sağlayan şey kahramanlıktır. Bu nedenle bu ürkütücü gücün, daha az ürkütücü çelişkiler tarafından oluşturulduğunu açıklayalım: SSCB'nin içerisinde ideoloji çöktü; Rus milliyetçiliği, son savaşta olduğu gibi düşmana karşı bir direnişi sürdürebiliyorsa baskının ve kitlelerin hüküm sürdüğü bir toplumda, muzaffer bir komünizmde her ikisini de beslemek fıtrattandır! Bu komünizmin Doğu Avrupa'da ne kadar nefret uyandırdığını ve rejimlerin kırılabilirliğini bir kez daha gösterelim; öyle ki halkı Rus korkusu sarmasaydı, hiçbiri üç aydan fazla dayanmazdı! Karşısında bir caydırıcılık olmasa birdenbire Batı Avrupa'ya saldırabilecek, onu yutabilecek ve birkaç hafta içinde sindirebilecek Rus devi betimlemesini tasdik etmeyi bırakalım!

Uzmanlar (bu türün örnekleri bugünlerde epey boldur) her bir taraf için zırhlı tümenleri, fırlatma rampalarını, füzeleri ve savaş başlıklarını özetlediğinde senin benim bu konuda hiçbir kıymetimizin olmadığı yargısına varmak akliselimdendir. Dolayısıyla bir ülkenin yutulmadığını fakat insanların başka insanlar tarafından fethedildiğini, bir fethin yalnızca insanların başka insanları yönetmesiyle sürdürülebileceğini; Kremlin bürokrasisinin, Batı Avrupa'nın işgalinin onu maruz bırakacağı riski bilmeyecek kadar hayalperest olmadığını ve nihayet Fransa'nın, Fransızların kayıtsızlığı veya suç ortaklığı sayesinde doğrudan veya dolaylı olarak SSCB'ye tabi hale gelmeyeceğini kim hatırlıyor ki?

Nükleer savaş senaryosu, bana bir hayal ürünü gibi geliyor. Öte yandan, Sovyetler'in Avrupa'nın enerji kaynaklarını tedricen zapt etmesini, Batılı uluslara gözdağı verilmek suretiyle giderek artan bir biçimde boyun eğdirilmesini, demokratik toplumların içsel olarak ayrıştırılmasını ve yine Sovyetler'in dünyadaki tüm özgürlük akımlarına olan muhalefetini, yani gerçek tehlikeyi teşkil etmektedir. Ancak bu tehlikeye verilecek yanıt nükleer silah değil, özgürlükleri genişletmek ve eşitsizlikleri azaltmak suretiyle demokratik devrimin zekâsını totaliter karşı devrimin zekâsıyla birleştirecek bir siyasettir. Bir geleneği meşrulaştıracak, umutları artıracak ve aynı zamanda boyunduruk altındaki halklar için bir gelecek talep etme cüretini gösterecek bir siyaset.

Böylesi bir siyasetin ve şartlarının yokluğunda hak fikri solar, kurumlarımızın çerçevesinde ufalanır, Peyrefitte ruhu her yere siner, dünyadaki meseleler söz konusu olduğunda alay konusu olur. Jiskardizm, onu devlet menfaatiyle çatıştırmak zorunda dahi kalmaz, oportünizm kâfi gelir.

Son olarak, "Fransız demokrasisinin" geçen ocak ayında *Actuel*'de yayımlanan SOFRES anketinden ve buradan çıkarılan birkaç yorumdan daha iyi ne göstergesi olabilir? Ankete katılanların %63'ü "ABD ile Sovyetler Birliği arasında ciddi bir tehlike olması durumunda Sovyetler Birliği'nden ülkemizi çatışmanın dışında tutmasını istememiz gerektiğine" inanıyor. %63'ü yine "Sovyet ordusu Fransız topraklarına girerse cumhurbaşkanının Sovyetler Birliği'yle barış yapmak için derhâl müzakerelere başlaması gerektiğine" hük-

mediyor. İfade etmek gerekir ki bu insanlar herhangi bir tehlikeye maruz kalmıyorlar. Karar vermek için her türlü kolaylığa sahipler. En azından, kendilerinde olmayan sahte erdemleri üstlenmek isteyecekleri varsayılabilir ama hayır, kendilerini oldukları gibi göstermekte ısrar ediyorlar. Ahlak dersi vermektense bırakalım da en azından bu erdeme sahip çıksınlar!

Şu an gerçekten de çoğunluğumuzun sesi, taviz ve geri çekilme formüllerine karşı çıkıyor. Şu son zamanlarda durum böyle fakat Chirac, çok uzun bir süre R.P.R.'nin²⁵ birkaç nüansla kabul ettiği Giscard'ın dış politikadaki eylem ve söylemini tekrar etti; böylelikle onun sertliğin tarafına aniden geçişi inandırıcı olacaktı. Üstelik sorgulamak için pek bir neden de yok: Reagan'ın başarısı, onun için bir vahiy görevi gördü. Şimdi, "savaş söyleminin" işlevi hakkında söylediğim çok az şey, yeni Amerikan politikasını takdir etmek için yeterli bana gözüküyor. Bu vesileyle bu söylemin bir yanda iç cephede en kavgacı kapitalizm biçiminin ve genel olarak muhafazakârlığın çıkarlarına, diğer yandaysa dış cephede askerî ve paramiliter diktatörlüklere dayalı bir stratejiye nasıl da eklenmiş olduğunun en iyi şekilde görülebildiğini belirtmekle yetineyim. Bu politikadaki hiçbir şey demokratik bir ilhamın izini taşıyor. Chirac'ın eleştirisi sadece Jiskardizme karşıdır ama en dar sınırlar içerisinde.

Sovyetler Birliği'ne yönelik sosyalist politika sorunu daha fazla dikkat çekiyor. Mitterrand'ın kamuoyunu uyandıran sözleri olduğunu hatırlatırım. Brejnev'in iyicil sevkياتını Venedik'e taşıyan ve birliklerinin Afganistan'dan ilk kez geri çekilmesine ilişkin büyük aldatmacayı tasdik etmeye çalışan Küçük Telgrafçı'nın mutlu bir portresini çizdi. Sovyet işgalinin "hukuka aykırı bir haydutluk eylemi" olduğunu açıkça söyledi. Tonlaması, sözlerinden daha az önemli değildir. Ayrıca sosyalistlerin, Polonya işçi hareketine duydukları sempatiden şüphe etmek için hiçbir sebep yoktur. Lakin en hafif tabirle, Sosyalist Parti'nin yeni bir dil bulmasının tam zamanıdır ve girişimleri hâlâ nadirdir. Gerçek şu ki bir yıldan biraz daha uzun bir süre önce (Ocak 1980'de), partinin ulusal kongresi, Afgan meselesinin tartışılması sırasında üzücü bir görüntü verdi. Partinin komünist eğilimi, Chevènement'un sesi aracılığıyla

25 Fr. *Rassemblement pour la République*. Jacques Chirac tarafından kurulmuş, muhafazakâr yönelimli bir siyasi parti. (ç.n.)

yeni bir soğuk savaşın sorumluluğunda Ruslar ile Amerikalıları birleştirmiş; konjonktürde bazılarının saldırgan, diğerlerininse savunma konumunda olduğuna dair kanıtlara karşı çıkmıştı. Mitterrand kendi adına olayın kapsamını asgariye indirgemek için her biri iyi kurgulanmış üç hipotez ortaya koydu: ya Sovyetler Birliği “kazanımlarını korumak için müdahale etti” ya Müslüman nüfusunu Şii bulaşmasından korumak istedi ya da operasyon “bir zayıflığın işaretidir, dolayısıyla Sovyet gücünün bir hatasının kanıtıdır”. En bilgilive en yaratıcı olduğunu tahayyül ettiğimiz Michel Rocard’a gelince, bize en iyisini vermek ona kalmıştı: “Sovyetler, (iç) güçlüklerinin yalnızca memleketlerinin genç olmasından ve yönetici kadrolarının tecrübesizliğinden kaynaklandığını düşünüyorlar. Sosyalizmin bu erdemlerinin kendi usulleriyle tüm dünyanın gözünde inandırıcı hâle gelmesi için savaşı uzun bir zaman geçtiği sonucuna varıyorlar. Bu süre zarfında bloğu askerî olarak korumak ve tampon bölgeyi genişletmek gerekiyor.” (15 Ocak 1980 tarihli *Le Monde* raporu) Kısacası, Rocard her zaman güvenliğini geliştirmekle meşgul, bir dünya devrimini bekleyen kuşatılmış sosyalist kalenin eski yıpranmış kurgusunu ortaya çıkarmıştı. Sovyet emperyalizminden, totaliter sistemin genişleme mantığından kimse söz etmemişti. Dahası, bu terimler bana hâlen sosyalist sözlükte yasakmış gibi geliyor. Eşkıyalık, siyasi açıdan çok aydınlatıcı değilse de ilerlemenin işaretidir fakat gerçek şu ki bu ilerleme geç ve çok yavaştır. Örneğin, Parti’nin Polonya’daki olaylar karşısındaki çekingenliğine nasıl şaşırılmaz ki? Le Roy Ladurie,²⁶ “iktidarların ve partilerin eksikliği” (23 Şubat tarihli *Le Matin de Paris*’de “Polonya üzerine 6 saat” konferansını duyuran bir köşe yazısının başlığı) üzerine haklı bir analizinde, sosyalistlere duyduğu sempatiden bahsederken partinin militanlarını harekete geçirmeyi düşünmemesini ve Fransız kamuoyunu ile uluslararası kamuoyunu sarsan kitlesel gösterilerini örgütlememesini esefle karşılamıştı. Haklıydı. Jiskardiyen küstahlığın ve Sovyet politikasına gizlice kayıtsız kalmanın etkisiyle cehalet ve korkunun birleştiği Fransız toplumunda, Sosyalist Parti siyasi bir teşekkül olarak bir tek kendisinin üstlenebileceği bir rolden kaçındığında, özel bir sorumluluk üstlenmiş olur.

26 Emmanuel Le Roy Ladurie (1929-). Ünlü bir Fransız tarihçi. (ç.n.)

Sonunda ne diğerklerinin sosyalist olarak adlandırmakta ısrar ettikleri devlete totaliter demekten ne Polonyalıların mücadeleleriyle dayanışma göstermeyi fazlasıyla tasvip etmekten ne buradaki ve Doğu'daki komünist teşkilatların özelliklerini bağdaştırmaktan ne de bürokratik yönetimin eleştirisini demokrasiyi yeniden formüle etme girişimiyle birleştirmekten korkan büyük bir teşkilat görüyorum. Bu noktada saygı göstermemiz gereken, F.D.İ.S.'tir.

İfade ettiğim üzere bu kitap muhtelif metinler içermektedir. Bir argüman onlara nizam veriyor: Totaliter devlet ancak demokrasi açısından ve onun muğlaklıklarının arka planı karşısında tasavvur edilebilir. Bu, onun tek tek reddedilmesidir; sadece böylelikle sanal olarak içerdği temsilleri gerçekliğe taşınır. Demokrasi onda tersi bir güç bulur ama aynı zamanda onu kendi içerisinde taşır. Bununla mücadele etmek, yalnızca demokratik devrimin ruhunu uyandırarak, onu yeniden icat ederek mümkündür; kazanılanlardan ve aslında her zaman gerileme olduğu ortaya çıkan şeylerden bahsetmekle değil. Bugünlerde *demokratik icat*, anlamını geri kazanmaya başlayan ve doğudan gelen tüm protestolar, tüm isyanlardır. Demokrasinin özünde burjuvazi olmadığını bize yeniden öğreten bunlardır. Bu isyanlar aynı zamanda, uzun vadede (belki de çok uzun vadede) devrimci bir şoka boyun eğecek bir devlet tipinin zayıflıklarını, başarısızlıklarını ve çelişkilerini öğretiyor bize. Onun özgürlükleri her yerde (yarın belki de Polonya'da) boğmasına izin veren ürkütücü araçları bilmek, ufkunu sonsuza dek kapatacak bir Livyatan²⁷ imgesinden kurtulmak kadar önemlidir.

Gerçekten, bu fikirleri tek bir düşüncede telaffuz etmek çok mu zor? Lakin ben burada sadece bir başlangıç görüyorum. Bundan sonrası, günden güne yorumlamanın, güçlü olup olmadığına karar vermenin ve eyleme geçmenin göze alınmasına kalmıştır.

Mart, 1981

27 Tevrat'ta da adı geçen, mitolojik su canavarı. İngiliz düşünür Thomas Hobbes'un aynı isimli eserinde, mutlak müktedir devleti simgelemek için kullanılır. (ç.n.)

TOTALİTARİZMİN İDRAKİNE KATKILAR

İNSAN HAKLARI VE SİYASET²⁸

Çok uzun zaman önce değildi, *Esprit* dergisi, “İnsan hakları bir siyaset midir?” teması etrafında bir toplantı düzenledi. Sorulmaya değer bir soru fakat bize göre ikinci bir soruya daha davetiye çıkarıyor: İnsan hakları siyasetin alanına ait midir, değil midir? Her ikisi de mantıksal olarak birincil bir üçüncüye bağlanmalıdır: İnsan haklarından söz etmeye hakkımız var mı ve bununla neyi kastediyoruz? İnsan doğasında doğuştan gelen hakların var olduğu yargısına varırsak, insana uygun olanın tanımını yapmaktan kaçınabilir miyiz? Doğrusu, bu son veya ilk soruyu doğrudan ele almak, acelecilikten daha fazlası olacaktır. Yalnızca başlangıçtaki amacı gözden kaçırmamıza yol açacak bir düşünceyle uğraşma tehlikesini göze almış olmayacağız, kuşkusuz ki yanıt da avuçlarımızdan kayıp gidecektir. Gerçek şu ki zamanımızın en nüfuzlu düşünürlerinden Leo Strauss, bir sonuca varmadan böyle bir düşünce için değerli kilometre taşlarını döşedi. *Doğal Hukuk ve Tarih* isimli kitabından, insanın doğası sorununun klasik düşüncenin öncüllerinin terk edilmesiyle çözülmediği, modern düşünceye musallat olmayı bırakmadığı, pozitif bilimlerin ve tarihselciliğin vücut verdiği çelişkilerin etkisi altında derinleştiği derslerini alıyoruz. Bu dersler kesinlikle bir hiçten fazlasıdır ama yine de belirsizlik içerisinde bırakıyor. Bu çok çetin sorgulayıştan vazgeçmek gerekirse de asıl tehlike ondan tamamen feragat etmektir. Meşgul olduğumuz bu soru değer kaybedecek; sadece insan hakları fikrini ve ondan esinlenen iddiaları istismar etmenin, kolektif enerjileri harekete geçirmenin ve bunları siyasi arena denilen yerdeki başka güçlere

karşı ölçülebilen bir güce dönüştürmenin mümkün olup olmadığını sormaktan ibaret hale gelecektir. Baskıya direnmenin asil güdüsüne başvursak bile, bunu kullanışlılığı bağlamında gerekçelendiririz.

O hâlde, felsefi şüphenin baş döndürmesine boyun eğmeden pragmatizmin olanakları nasıl bir kenara bırakılabilir? Bize göre bu işe girişmenin doğru yolu, ikinci sorudan başlamaktır. Bu soru gerçekten de diğer ikisinin kesişimindedir. Bu hakların hakiki bir siyasi değeri haiz olup olmadığını incelemediğimiz sürece insan hakları politikası hakkında kesin bir şey söylenemeyeceği gibi, insanlığın varoluşunu ve bir arada var olmasına ilişkin bir fıkri (ki bu ikisi aynı kapıya çıkar) söz konusu etmeyen bir siyasetin doğası hakkında da hiçbir şey öne sürülemez.

Ayrıca bu sorunun, içinde bulunduğumuz tarihsel koşullarda ortaya çıktığını, siyasete ve hukuka karşı yeni bir hassasiyete tanıklık ettiğini belirtmenin zamanıdır. Bu soru, mülkiyet açısından analizler bir yana, üretim ilişkileri açısından bir analizle de artık tatmin olmayan ve komünizm perspektifini terk eden kimseleri hiçbir şekilde bir din ya da ahlak tasavvuruna sığınmaya sevk etmez, bilakis yeni düşünce ve eylem araçları aramaya teşvik eder.

Marksizmin Fransız solunda yayılması, genel olarak hukukun değer kaybetmesiyle ve burjuva insan hakları nosyonunun şiddetli, ironik veya “bilimsel” olarak kınanmasıyla uzun zamandır el ele gidiyor. Bu noktaya geri dönmeden önce belirtelim ki Marksizm, bir kez olsun kurucusundan aldığı ilhama karşı sadakatsizlik göstermemiştir: *Yahudi Sorunu*’ndaki ünlü insan hakları eleştirisi, gençliğinde yazmasına rağmen ne sonraki çalışmalarıyla ne de varislerinin katkılarıyla tekzip edilmiştir. Son zamanlarda, Marksizm tonunu değiştirdi; kendini liberal bir belagatle süslerken daha önce kendilerini doktrinin uzlaşmaz koruyucuları olarak sunan az sayıda ideolog ona karşı çıkıyor. Herkes bu şokun nereden geldiği biliyor. Sovyetler Birliği’ndeki toplama kampı sistemi kapsamının, başta Soljenitsin olmak üzere Gulag kurbanları tarafından yayılan bir bilgi selinin etkisi altında keşfedilmesi ve daha sonra insan haklarına saygı gösterilmesini talep eden Helsinki Anlaşması’ndan yararlanmak suretiyle tüm sosyalist devletlerdeki muhalifler, insanların kafasında en büyük soru işaretlerini yer ettirmiştir. Bir tahakküm

sistemini kapsamaya mukadder bu haklar, artık sadece resmîyetle gözükmüyor; baskıya karşı gerçek bir mücadele değeri taşıdığı görülüyor. Sonuç olarak Doğu ülkelerindeki baskıyı onaylamayan ya da kınayan herkes, burjuva demokrasisi denilen şeyin çerçevesinde, burada bu hakların değerini tanımaya ve sosyalizmin kurulmasının bunları koruyacağını beyan etmeye zorlanmış gibi hissediyor.

Peki, yeni söylemlerde insan hakları lehine neler duyuyoruz? Bunlar ya sosyalizmde eksik ama yarın getirilecek tamamlayıcılar olarak tanımlanıyor ya da siyasetin netameli kısıtlamaları karşısında zihinlerin veya gönüllerin bağımsızlığının kanıtını sağlamaya iştirak ediyorlar. Bazıları sadece, sosyalizmi “insani bir yüz” kazancak şekilde yeniden şekillendirmeyi düşünürken diğerleri bir devletin (doğası ne olursa olsun kötücül bir devletin) saldırılarına karşı savunmak için sadece insanın insanlığına yakarır. Her şey, Marksist cephede insan hakları sanki “ruhi takviyenin” erdemlerinin yeniden keşfedilmesini mümkün kılmış; sosyalist put kırıcıların cephesindeyse bu haklar sanki birey ve toplum karşıtlığını ya da içsel insan ve şehre zincirlenmiş insan karşıtlığını yeniden tesis etmiş gibi vuku buldu.

Muhalliflerin eylemi kesinlikle insan haklarında yeniden bir değerlendirilmeyi tahrik etti fakat bu eylemin kapsamını araştırmamaya özen gösterdik. Doğrudur, muhaliflerin çoğu “siyaset yapmak” istemediklerini beyan etmişlerdi; tam da bu, duymak istemeyenlerin işini kolaylaştırdı. Peki, bu açıklamaların anlamı neydi? Siyasi hırsları olmaması ve mevcut iktidarı devirmeye, yeni bir hükümet programı önermeye, bir muhalefet partisi yaratmaya veya Marksizme yeni bir doktrin önermeye çalışmadıkları... Pekâlâ. Yalnızca, yokluğunda yurttaşlar için ne özgürlüğün ne de güvenliğin var olduğu, demokratik ülkelerde yürürlükte olan güvenceleri talep ettiler. Lakin eylemlerinin siyasi anlamını keşfetmek için onlara gizli niyetler atfetmeye gerek yok zira iddia ettikleri haklar totaliter sistemle bağdaşmadığından, herhangi bir siyasi amaç, program veya doktrin olmaksızın siyasetle uğraştıkları çok açıktır. Ayrıca, bu hakların eylemleriyle totalitarizmin tam olarak yadsınmasını teşkil eden genel bir toplum anlayışına (daha önce şehir olarak adlandırılan şeye) bağlı olduğunu kanıtladığı da ortaya çıkıyor. Belirtelim ki Sovyetler Birliği’nde, Doğu Avrupa’da ve Çin’de son yılların kon-

jonktüründeki en son yenilik, bireylerin polisin keyfiliğini protesto etmeleri, mahkemelerin devlete tabi olmasını kınamaları, tanımlanmış özgürlükler talep etmeleri değil; eylemlerini insan haklarının savunulması adı altına yerleştirmeleridir. Daha da yeni olan şey, kesinlikle düşünceleri nedeniyle zulme uğramaları ya da kendilerini savunma imkânları olmadan mahkûm edilmeleri değil, tüm bunlar yüzünden insan haklarının iktidarın hedefi hâline gelmesidir. Böylelikle bireylere ve gruplara karşı uygulanan ve uzun süredir devam eden büyük baskı gerçeğinin ötesinde, totaliter bir toplum modeli (Stalinist ya da Neo-Stalinist, Maocu ya da Neo-Maocu, her ne olursa olsun) ile hakların tanınmasını içeren bir model arasında, temel bir karşıtlık ortaya çıktı.

Bu karşıtlık, Fransa'da sol olarak adlandırdığımız şey tarafından tasavvur edilmiyor. Komünist Parti, çeşitli vesilelerle, bilhassa da George Marchais'nin ağzından, muhaliflerin tutuklanmalarını ya da mahkûm edilmelerini protesto etti. Prag davasıyla ilgili son açıklamaları özellikle canlıydı fakat insanların düşünce suçundan yargılanamayacağını öne sürdüğünde, ona insan haklarını savunmanın bir düşüncenin ifadesi olup olmadığını kim soruyor? Bu haklara bağlılığını ilan ettiğinde, ona bunun siyasi sonuçlarının ne olduğunu kim soruyor? Sol Birlik'in dağılmasından önce, Sosyalistler kendi seçim stratejilerinin hizmetinde Komünist Parti'nin protestolarını kullanmakla yetindiler; müttefiklerini, demokrasi davasına galip gelen bir parti olarak sunmaktan memnundular. Peki, bu sadece fırsatçılık değil miydi? Bu soru sorulmaya değer. Ancak tutumlarının, birey hakları kadar insan haklarını da kavrayamadıklarının kanıtı olduğuna inanıyorum. Bu kavrayışı, ister Marksist olsun isterse Marksizm tarafından doldurulmuş, Fransızların çoğunluğuyla paylaşıyorlar. Aslında komünist olmayan bir solcu, hem liberal hem de sosyalist olmayı ister. Liberal, kolayca 1789 ilkelerine başvurur (ki bu onu muhtemelen Robespierre'e tapmaktan alıkoymaz) ve sosyalizm ile özgürlüğün mutlu bir *karışımını* hayal etmekten haz duyar. Totalitarizm karşısındaki körlüğü, burada açıklamasını buluyor. Giderek daha fazla sayıda tanıklığı okuduğunda, yeni bir tahakküm sisteminin tüm işaretlerini pekâlâ keşfedebilir ama meselenin yalnızca bürokratik güçlerin münferit keyfiliği olduğu sonucuna varır. Bu sistemin ahlaksızlıklarını kınamasına rağmen

Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa, Çin veya Vietnam rejimleri ona sosyalist olarak gözükmeye ediyor (yalnızca Kamboçya örneği aklını karıştırıyor). Tüm bu yargıların temelinde, gerçekliğin mülkiyet ve iktidar ilişkileri düzeyinde tanımlandığına dair inatçı bir fikir yatıyor. Hukuka gelince, orada bu ilişkilerin rasyonelleştirilmesinden fazlasını bulduğunda, onu her bireyin kendi içerisinde taşıdığı ahlakın mabedine yerleştirir.

Bu nedenle komünistlerin, Sovyet muhaliflerine karşı açılan davaların eleştirisini, “genel olarak olumlu” sunulan bir rejimin savunmasıyla birleştirmedeki kolaylığına şaşırmamalıyız. Kafaları rahattır çünkü kendilerine ait olmayan ve ustaca yararlandıkları bir mantığa yaslanırlar. Yine de bu durum, bu mantığın sol düşünceye hükmettiğini gözlemleyebilmek için yeterli değildir. Onun, sınırlarının ötesinde nasıl da kullanıldığını kim görmez ki. Modern muhafazakâr düşünce, demokrasinin değerlerini yüceltmek için ne kadar istekli olursa olsun, mülkiyet ilişkilerinin ve güç ilişkilerinin siyasetin özünü teşkil ettiğinden şüphe duymaz. Elbette bireysel özgürlükleri ve yurttaşların güvenliği için tanınan güvenceleri kutsal sayar. Lakin ahlaktan kaynaklanan ile siyasetten kaynaklanan arasında, yani iktidar için rekabet oyunu konusunda, müesses nizam ya da devlet menfaati söyleminin zaruretlerine ilişkin dikkatle ayırım yapar.

Politikacılar tarafından işlenen hukuk ihlallerine karşı genel kayıtsızlık bundan kaynaklanmaktadır: Onlara, devletler arasındaki ilişkilerin çıkarlar veya iktidarın zorunlulukları tarafından belirlendiğini söylemeye bile gerek yokmuş gibi gözüktüğünden, pozisyonlarını savunmaya yarayan tüm araçların onlar açısından iyi olduğu kabul edilmektedir. Örneğin, birkaç yıl önce Nixon hadisesinin Amerika Birleşik Devletleri’nde uyandırdığı skandalın hoş karşılanmasındaki ironi bundandır.

Komünist Parti böylelikle kendisini derinlerde bekleyecek eleştirilerden korur. Stalin’in baskı yöntemlerini ya da hayatta kalma yöntemlerini azarladığında bazıları Parti’nin sözlerine hayret ediyor; diğerleriye onu çok geç, çok ürkek ve çok seyrek açıklamaları için kınıyor. İkiyüzlüleri yargılayan muhalifler, onların liberal seçmenler üzerindeki iyi etkilerinden endişe duyuyorlar fakat hiç

kimse, Sovyet iktidarının hukuka karşı saldırganlığının toplumsal bedene karşı da bir saldırı olup olmadığını söylemesi için onu uyar-mıyor. Bu soru ona sorulmaz zira bu, hukukun siyasetin kurucusu olduğu fikrini ima edecektir. Şimdi aklıma gelmişken şunu da gözlemleyelim ki bu fikrin yokluğunda, bireysel özgürlükler ilkesinin savunulmasının aynı zamanda Stalinizmin meşrulaştırılmasıyla bağdaşmadığı söylenemez. Aslında, *kendine özgü* bir gerçeklik düzenini uzaktan çekip çıkarmak için, insan haklarını, bireylerin haklarına indirgemek yeterlidir. O andan itibaren ilgili tek sorun, verili tarihsel koşullarda devletin korunmasının (eğer mümkünse şimdi) hangi kapsamda böylesi bir hakkın kullanımına uyum sağlayacağını bilmekten ibaret olacaktır. Bundan böyle, hakkın ne olduğuna gerçekler karar verir. Başka bir deyişle, hükümetin bazı zorlayıcı yöntemlerinin bir siyasal sistemin, yani sosyalizmin geçmişte veya şimdi korunması zorunluluğundan mı kaynaklandığını, yoksa söz konusu yöntemlerin bu zorunlulukların ötesinde mi olduğunun incelenmesidir. Bu tartışma çerçevesinde komünistler, liberal muhatapları nezdinde düşünce suçu nedeniyle keyfî tutuklamaların ve hatta toplama kamplarının kınanabilir olduğunu herhangi bir tehlike olmaksızın kabul edebilirler ama bu kınama gerçekçilik kriteriyle dikkatlice ölçülürse *her iki tarafın da* kabul ettiği sözleşmeye göre ihlal edilen insan hakları, siyasal haklar değil de kişisel haklardır. Böylece bireylerin (yani milyonların) kurbanı olduğu hükümet hatalarının, bir devletin doğasına ilişkin sorgulamaya izin vermeyeceğini göstermek mümkündür zira onun doğası bireylerden ayrıksıdır, yasalara uyar ve kendisine özgü kısıtlamalara tabidir. Aşırılıklar denen şeyler, yalnızca tartışma götürmez biçimde sosyal uyumun icabı olan siyasi otoriteye ilişkin bir aşırılığın ürünü olduğu için onlara göre, sosyalizmin tarihsel olarak belirlenmiş bir görünümü şeklindeki Stalinizm tanımının, onun bu aşırılıklarının tetkik edilmesiyle yanlışlanamayacağı fikrini hâlen teyit ediyorlar. Ancak Komünistlerin argümanları nasıl tatbik edilirse edilsin her zaman etkilidir, keza komünist olmayan ortakları veya hasımlarıyla aynı dili konuşurlar.

Bununla birlikte, insan haklarının savunulmasını koşulsuz benimsemek için siyasi gerçekçilikten kararlı biçimde kopanlar, bu dilden kurtulamazlar çünkü siyaset düşünmeyi saf ve basit bir red-

dedi bu kopuşa eşlik eder. Tüm iktidarlara karşı bir direniş dini geliştirerek muhalifleri modern şehitler hâline getiriyorlar. Ancak hakları bireyde köklendirmek suretiyle totalitarizm ile demokrasi arasındaki farkı, baskının derecesindeki farklılığa bağlamaktan gayri idrak etmekten kendilerini alıkoyuyor ve ilk hâlinde “soyut insan” kurgusunu haklı olarak kınayan ve işlevini burjuva toplumu çerçevesinde ortaya çıkaran Marksist anlayışa güven tazeliyorlar.

İnsan hakları kavramına tam bir anlam vermek istiyorsak, Marx’ın sorunsalının çözülmesi kesinlikle zaruridir. Yine de onun düşüncelerinin boyunduruğuna tekrar girmemek, bilakis konu hakkındaki boşuna olmayan eleştirisini hatırlamak, argümanının temelindeki ve onu bugün bile hasımlarınıninkine benzer kılan yanılığın veya yanılmasını ortadan kaldırmak gerekir.

Marx’ın insan haklarına ilişkin yorumunun özünü, *Yahudi Sorunu*’nda teslim ettiğini söylüyorduk; öyleyse onu sorgulamaya çalışalım. Bu hakların temsilinin ancak on sekizinci yüzyılın sonunda, önce Amerika Birleşik Devletleri’nde, daha sonra Fransa’da, yalnızca toplumdaki bireylerin ayrışmasına ve bu atomize toplum ile siyasi camia arasında bir ayrılmaya şekil vermek için hüküm sürdüğü inancından hareket eder. “Yurttaştan farklı olan insan kimdir?” diye sorar Marx. “Burjuva toplumunun bir üyesinden başkası değil. Burjuva toplumunun üyesine neden “insan” denir? Bizatihi insan. Onun haklarına neden insan hakları deniyor? Bu gerçeği nasıl açıklarız? Siyasal devletin burjuva toplumuyla ilişkisi aracılığıyla. Siyasi özgürleşmenin doğasıyla.” Şöyle gözlemler: “İnsan hakları, burjuva toplumunun üyelerinin haklarından; bencil insanın, insandan ve topluluktan kopmuş insanın haklarından başka bir şey değildir.” Marx bu önermelerden; özellikle dinî kanaat, özgürlük, eşitlik, mülkiyet ve güvenlik olmak üzere düşüncenin statüsüyle ilgili bir dizi sonuç çıkardı. Düşünce hakkında ne diyor? Özetlersek, özel mülkiyetin manevi bir eş değeri olarak görüldüğü anda, meşru kabul edileceğini. Ya özgürlük? Onu, “başkalarının haklarına zarar vermeyen her şeyi yapmak için insana ait güç” şeklinde tanımlıyor ve “her bireyin kendi içine kapanmış, izole bir monat”²⁹ olduğu varsayımına dayanıyor. Ya mülkiyet? Hukuken her yurttaşın mülkünden,

gelirinden, emeğinin ve çalışkanlığının meyvesinden yararlanma ve tasarruf etme hakkı olarak tanımlıyor onu ve her insanın diğer insanlarda “kendi özgürlüğünün gerçekleşmesini değil, bunun önündeki engeli” görmesine yol açtığını belirtiyor. Ya eşitlik? Monat teorisinin yalnızca yeni bir versiyonunu sunuyor. Peki ya güvenlik hakkında? “Güvenlik, burjuva toplumunun en ulvi toplumsal kavramıdır. Polis kavramına göre toplum, yalnızca mensuplarından her birine kişiliğinin, haklarının ve mülkiyetinin korunmasını garanti etmek için vardır.” Kısacası, “onun bencilliğinin güvencesidir”. Totalitarizm deneyimi ise bu yorumun zayıf yönlerine sert bir ışık tutar. Totalitarizm, insan haklarının yıkımı üzerine kuruludur. Aynı zamanda bu rejim altında insan, kendisini geçmişte hiç olmadığı kadar insandan ve toplumdan kopmuş bir vaziyette bulur. Lakin bu, doğal bireyi şekillendirmek gerektiği için değildir; hayır, komünist insanı şekillendirmesi gerektiği içindir zira onun bireyselliği doğru siyasi bedende, yani Sovyet halkında ya da Parti içerisinde çözülmelidir. Bu aynı zamanda insanın bir diğer insanla farkının ve insanın toplulukla farkının çözülmesidir. Bunun sebebi, insanın özel hayatın sınırlarına ve monat durumuna tabi tutulması veya düşünce, özgürlük, mülkiyet ve güvenlik hakkına sahip olması değil; bu sahipliğin yasaklanmış olmasındandır. Son olarak, sivil toplumun devletten ayrı tutulması gerektiği için değil, devletin tüm sosyalleşme ve faaliyet biçimlerinin ilkesini elinde tutması gerektiği içindir.

Marx’ın yorumunun, büyük bir tarihsel olayı, feodalizmden burjuva toplumuna geçişi açıklama iddiasında olduğu doğrudur. Onun gözünde feodalizm, maddi ve manevi tüm unsurların siyasi bir karakteri haiz ve organik olarak bağlantılı olan topluluklar, lordluklar, devletler, şirketler ve ticaret birlikleri içerisinde damgalandığı bir toplum tipini belirler. Yine onun gözlemine göre “siyasi devrim”, bu sisteme son vererek “sivil toplumun siyasi karakterini ortadan kaldırır. Sivil toplumu yalın unsurlarına, bir yandan bireylere, diğer yandan da yaşamın içeriğini ve bireylerinin sivil toplumdaki durumunu teşkil eden maddi ve manevi unsurlara bölmüştü. Feodal toplumun çıkmazlarında bir bakıma bölünmüş, parçalanmış ve seyretilmiş siyasi ruhu bağlarından kurtarmıştı. Siyasi ruhu bir araya getirerek bu dağınıklığa bir son vermiş, onu sivil yaşamla alışımından kurtarmış ve cemaat alanındaki, genel olarak hal-

kı ilgilendiren konulardaki ve toplumun sivil hayattaki bu belirli unsurlarından ideal bir bağımsızlık içerisinde kurmuştu". Bununla beraber, feodal dünyadan burjuvaya geçişin tarihsel analizi, onun anlamını tayin bir insan özgürleşmesi teorisinin parçasıdır. Tartıştığımız çalışmanın tamamı ve özellikle de sonucu bizi buna ikna eder. Marx, burjuva devriminden "siyasi özgürleşme" dediği şeyi, yani bir siyaset alanının, toplumdan uzakta, evrenselin alanı olarak sınırlandırılmasını çıkarır ki toplum, aynı zamanda özel menfaatlere ve bireysel varoluşa indirgenmek suretiyle unsurlarına ayrıştırılmıştır. Bu siyasi özgürleşmeden, insan kurtuluşu sürecinde gerekli ve geçici bir uğrak çıkarır. Bu an, burjuvazi tarafından tam da insanın kurtuluşunun gerçekleştiği an olarak algılandığından, bu durum onu "siyasi yanılısamanın" en mükemmel anı yapar. Bu anlamda, onun gözünde siyasi "özgürleşme" ve "yanılısama" birbirlerinden ayrılamaz. Eş zamanlı olarak, sivil yaşamın belirli unsurları bağımsızmış gibi öne çıktıkları için ona göre, siyasi yanılısama, bu unsurların bağımsızlığı yanılısamasıyla veya onu sürdürmeyi amaçlayan insan haklarının yanıltıcı bir biçimde temsiliyle örtüşmektedir. Başka bir deyişle, siyaset ve insan hakları aynı yanılısamanın iki kutbunu teşkil eder.

Şayet burjuva demokratik devrimine ilişkin analizin teorik çerçevesi gerçekten buysa onun, totaliter devrimi destekleyip destekleyemeyeceğini kendimize sorma hakkına sahibiz. Şimdi, bunu hesaba katmak için terimlerinin çoğunu tersine çevirmenin gerekli olacağı konusunda gelin anlaşıalım. Aslında totalitarizm, sivil toplumun özerkliğinin tüm işaretlerini ortadan kaldırma ve onu tertip edecek muayyen belirlenimleri reddetme eğilimindedir. Görünen o ki *siyasi ruh*, böylelikle sosyal olanın tüm kapsamına yayılır. Parti, siyasi ruhun temsilcisi olmak suretiyle genel olarak halkı ete kemiğe büründürmesi gereken devlet ile sivil hayatın tüm kurumları arasında bir alایشm oluşturmaya çalışır. İyi niyetliyse hiçbir Marx okuru, totalitarizmin "insanın özgürleşmesi" dediği şeyin formülünü sağladığı sonucuna varmayacaktır. Bunu engelleyen tüm nedenlerden yalnızca birini ele alalım: "Sivil toplumun yıkım süreci, siyasi alanın muazzam bir şekilde genişlemesi anlamına gelir ama bu kesinlikle onun ortadan kalkmasıyla olmaz. Başka bir deyişle, siyasi ruhun yayılması, toplumu temsil etmesi gereken ve 'genel

olarak halkı neyin ilgilendirdiğine' karar vermesi gereken iktidarın güçlenmesiyle orantılıdır." Marx'ın ışığında totalitarizm, "siyasi yanılmanın" doruk noktasına ulaştığı, her şeye kadir (ya da en azından tüm kudreti elinde tutmaya çalışan) bir devlette cismanileştiği rejim olarak görünür. Orada insan hakları yok edilir, orada "siyaset" ile "insan hakları" arasındaki ilişki ortadan kalkar ki Marx bunlardan aynı yanılmanın iki kutbu oldukları anlamını çıkarır. Bu nedenle bir ilk gözlem yapmalıyız: Marx'ın sorunsalı zamanımızın olayları tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Sonra, bir ikincisini daha yapmak gerekir: Demokratik burjuvazi devriminin analizinde yer aldığı şekliyle onun insan hakları eleştirisinin temelsiz olduğu çoktan ortaya çıktı. Bu, illa ki tüm eleştiriye geçersiz kılmaz. Bunu doğrulamakta acele eden biri, ne kadar dikkate değer olursa olsun, bir gerçeği gözden kaçırmış olacaktır: Marx birçok durumda, Amerikan anayasalarından³⁰ veya 1791 veya 1793 bildirgelerinden alınan metinleri yorumlamakla, hatta bazen başka sözcüklerle ifade etmekle yetinir. Bu sebeple Marx'ı kötüleyenleri daha ılımlı hâle getirmek gerekir ki bu kimseler insan haklarının şampiyonluğunu üstlenir ve bu hakların muğlaklıkları hakkında hiçbir şey bilmek istemez; yalnızca Marx veya Marksistlerden değil, aynı zamanda bencilliğin toplumdaki insanların davranış kuralı yapılmasından memnun olmayanların itirazlarını desteklemiş ve hâlâ destekleyen formülasyonlardan herhangi bir şey almaz. Avrupa'da bir model olarak hizmet eden 91 Bildirgesi'ndeki bu formülasyonların çoğu, filhakika eyleme geçme ve sorumluluk üstlenme, okuma yazma ve sahip olma kudretlerinin yalnızca başka bireylerin bunları aynı şekilde tatbik etmesiyle sınırlı olduğu bir egemen birey imgesini tasvip etti. Ayrıca son kısımda belirtildiği üzere, diğer tüm hakların ona dayandığı mülkiyet hakkını, kutsal sayılmaya değer tek hak olarak değerlendirmek keyfi değildir. Üstelik eleştirilerimize yol açması gereken, Marx'ın insan haklarına ilişkin okumasından ziyade orada keşfetmeye gücünün yetmediği şeylerdir. Gerçekten de Marx, başka vesilelerle ama aynı zamanda başka amaçlarla da sökmekte çok yetenekli olduğu bir tuzağa düşer ve bizi de oraya çeker: ideoloji tuzağına. Hakların ideolojik versiyonunun kendisini esir almasına, yani pratikte ne anlama geldiklerini, toplumsal hayata nasıl

30 A.B.D. Federal Anayasasının yanı sıra, A.B.D.'deki federe devletlerin de (eyaletlerin) anayasaları. (ç.n.)

bir kargaşa getirdiklerini incelemeye müsaade eder. Sonuç olarak, Bildirge'nin tam metninde ideolojinin hudutlarında görünen şeylere karşı körleşir.

Bu metne geri dönelim. Özgürlükle ilgili maddeden esinlenen argümanı düşünün, madde şunu şart koşar: "Özgürlük, başkalarına zarar vermeyen her şeyi yapabilmekten ibarettir." Marx şu yorumu yapar: Bu hak, insanı bir "monat" hâline getirir ve insanın insanla ilişkisine değil, bilakis insanın insandan ayrılmasına dayanır. "O, bu ayrılığa dair bir haktır; bireyin kendisiyle sınırlandığı bir hak." Böylelikle toplumun bünyesi ne olursa olsun, kamusal alanda herhangi bir insan eyleminin özneyi diğer öznelere zorunlu olarak bağladığını dikkate almaksızın "zarar vermeyen" şeklindeki olumsuz işlevi, "her şeyi yapabilmek" şeklindeki olumlu işleve tabi kılar. Bu bağ, kurumsal veya politik mekanizmalar altına girmemek kapısına ya da aynı şekilde izolasyon kapısına çıkan birincil veri olduğundan ve bireyin monadizmi kesinlikle düşünülemez olduğundan (hemcinslerinden fiilen ayrı olduğu yerde bile bu, onun başkalarıyla ilişkisinin bir kipliği meselesidir), tek soru şu olmalıdır: Filan toplumda ya da filan toplumsal düzende üyelerinin eylemlerine dayatılan sınırlar ve bu üyelerin tesis edilmesinde, yerinden edilmesinde, belirli yerlere katılmasında, belli kariyerlere başlamasında, koşullarındaki değişikliklerde, ifade ve iletişim tarzı üzerinde kısıtlamalar nelerdir? Marx bunu sormak yerine, Eski Rejim³¹ altında, demokratik devrimden önce insan eylemi üzerine yük olan birçok yasağın kaldırılmasını garip bir şekilde görmezden gelir. Bireye sabitlenmiş ve ancak başkalarının gücüyle karşılaşana kadar uygulanabilecek bir gücün imgesine esir olmak suretiyle Haklar Bildirgesi'nin pratik kapsamını da görmezden gelir. Bunu kesinlikle uydurmuyor. Bu imge özgürlükle ilgili maddeye işaret ediyor, bu doğru ama kamusal alana yeni bir erişim biçimini gizlediği de yine bir o kadar doğru. Bu arada daha da dikkate değer olan, Marx'ın içlerinde ikincisi daha kesin olan, düşünce özgürlüğüne ilişkin iki maddeyi takdir etmeye karşı direncidir. Doğruyu söylemek gerekirse insan haklarının incelenmesine ayrılan pasajda onlar hakkında yorum yapmıyor ve bu ihmal, onun ön yargısına tanıklık ettiği için ayrı tutulmayı hak ediyor.

31 Fr. *Ancien Régime*. Fransız Devrimi (1789) öncesi krallık rejimini ifade etmek için yaygın bir biçimde kullanılan tabir. (ç.n.)

Lakin esasen *Yahudi Sorunu*'nun argümanı, Bauer'in tezine karşı kişinin dinî inançlarını ifade etme hakkının (kendilerini bir yanda bir topluluğa ait tahayyül eden ve inançları siyasi bir topluluğa ait olmalarıyla açıkça çelişen Yahudilerin inançları da buna dâhildir) yalnızca sivil toplumu oluşturan bireysel, tikel ve özel unsur ile devlet hayatı arasında, burjuva toplumunun bir üyesi ile yurttaş arasında meydana gelen ve insan hakları tarafından kutsanan bölünmeye şahitlik ettiğini işaret eder. Elbette bu argümandan, Marx'ın inanç hürriyetine karşı olduğu ve hatta bazı ihtiyatsız veya ahmak kimse-lerin söylediği gibi Yahudi karşıtı olduğu sonucunu çıkarmak için hiçbir neden yoktur. Ancak vicdan özgürlüğünün onun gözünde demokratik kurgunun yalnızca en anlamlı göstergesi olduğu konusunda hemfikir olmalıyız. Tekrar edelim, insanın özgürleşmesinin gerekli ama geçici bir anını belirleyen bir kurgu bu. Şimdi, yazarın sessizce geçiştirdiği maddeler ne söyler? Hatırlatalım. 10. madde: "Kanunla kurulmuş kamu düzenini bozmamak şartıyla hiç kimse, dinî olanlar da dâhil, kanaatlerinden dolayı rahatsız edilemez." 11. madde: "Düşünce ve kanaatlerin özgürce iletilmesi, insanın en değerli haklarından birisidir. Bu sebeple bu özgürlüğün kanunla belirlenen hâllerde kötüye kullanılmasının hesabını vermek dışında her vatandaş özgürce konuşabilir, yazabilir ve yayımlayabilir." Düşünce özgürlüğünün, bu durumda söylendiği gibi, bir iletişim özgürlüğü olduğunu görmemek için Marx, burjuva devrimi şemasına kafayı takmak zorunda mıdır? Öyle ki diğer gençlik yazılarında basın özgürlüğünü savunur ama onun düşüncesinin çeşitlemelerini incelemek bizim bugünkü amacımız değil. Bizim için mühim olan tek şey, zamanımızda kurucusunun yüce gönüllü niyetlerine kesinlikle sahip olmayanlar arasındaki etkilerini hâlâ ölçebildiğimiz bir argümanın tutarlılığıdır. Lakin bu eleştiri, bireylerden müteşekkil bir toplumun burjuvasal temsilini ve düşüncenin, düşünen birey olduğu kabul edilen bireyin özel mülkiyeti olarak temsilini hedef alır. Bu temsil kolayca tespit edilebilir ama meydana gelen dönüşümün anlamı için yeterli değildir, onunla çelişmeden Bildirge'nin diline dahi tercüme edilemez. Bahsedilen iki maddeden birincisinin bir mülkiyet metaforundan öteye geçmediğini varsayarsak ikincisi, gerçekten de insanın kendi yalnızlığını sözle, yazıyla ve düşünceyle terk etmesi ve başkalarıyla ilişkilenmesinin bir insan hakkı olduğunun, ki en önemli haklardan birisidir, anlaşılmasını sağladı. Daha iyisi,

insanın kendi özel dünyasının sınırlarına hukuken bağlanamayacağı, kamusal bir konuşma ve düşünme hakkı olduğunun anlaşılmasını sağlar. Daha da iyisi, bu son formüller, iletişimi, iletişim fiilinin faillerine, yani insanın emsalini tek tek içerisinde taşıyan şekilde tanımlanana bireylere indirgeme riskini taşıdığı için maddenin, kanunda belirtilen hâller istisna olmak üzere, kural olarak iktidarın yetkisinden kaçan düşünce ve kanaatlerin, sözlerin ve yazıların bir tedavülü olduğunun anlaşılmasını sağladığını söyleyelim. İnsan haklarının kabulüyle mevzubahis olan, müstakilen ve esasen burjuva ile yurttaş arasındaki veya özel mülkiyet ile siyaset arasındaki bölünme değil de iktidar ile bilgi arasındaki bölünmedir; iktidar karşısında düşünce ve kanaat bağımsızlığıdır. Marx neden bunu görmedi? Neden düşüncenin meşrulaştırılmasında yalnızca insanı monata dönüştüren bir kurgunun alametini gördü? Toplumun gerçekte bireylerin yan yana dizilimine indirgenemeyeceğini madem birçoğundan daha iyi biliyor ve böylelikle bireylere atfedilen hakların, burjuva söyleminin istediği gibi üzerinde tasarruf edemediği bir toplumsal sicile kaydedildiğini de anlıyor, öyleyse neden? Şu anki düşünce özgürlüğü tartışmasına geri dönmek için bu soruyu bir anlığına geride bırakalım.

Sosyalist devletlerde insanlar düşünce suçlarından dolayı mahkûm edildiklerinde ihlal edilen, bireysel haklar değildir. İktidarın hatalı bir şekilde tatbikinin altında ne hatalar ne kusurlar ne de kanuniliğin tesadüfî ihlalleri vardır. Bu olaylar, toplumun bir oluşum biçimine, onun politik sisteminin özgüllüğüne delalet eder. Totaliter iktidarın işi, aslında kamusal düşünceyi ve konuşmayı kendi kutbuna geri getirmek, kamusal alanı kendi özel alanına dönüştürmek için çevrelemektir ki bu ulaşılması kesinlikle imkânsız olan ve sadece meyledebilmekle kaldığı bir hedeftir. İdeal olarak Sovyet halkının “bedeni”yle örtüşecek ve kendi başına ona ait olacak bu alan, aynı zamanda teşkilatının yasasını da tanımlayacaktır. Dolayısıyla yaygın argümanı tersine çevirmek gerekir: Sovyet bürokratları eski Gulag mahkûmlarının hikâyelerinin bir süre yayımlanmasına izin verdiğinde veya Saharov’un³² yabancı gazetecilerin önünde konuşmasına göz yumduğunda; bir ilkenin, totaliter ilkenin ihlali

32 Andrey Dimitriyevîç Saharov (1921-1989). İnsan hakları savunuculuğu da üstlenmiş, Nobel Barış Ödülü sahibi, SSCB. yurttaşı nükleer fizikçi. (ç.n.)

veya bir hata ya da kusur meydana gelir fakat her halükarda gerçeklik ilkesine acımasızca ödün verilmiş olur. Ancak insan hakları ihlal edildiğinde, ihlal sadece mağdurların gözünde var olur. İktidar, rejimin özüne göre hareket eder; keyfiliğe teslim olmaz, Stalin ateşinin bir miktar geri dönüşüne maruz kalmaz, muhaliflere ders vermez (insanları korkutmak için emir vermek onlara düşmez). Hayır. Basitçe sistemin mantığı, kendisini iktidar aracılığıyla toplumsal yaşamın bir dışsallığının ya da toplumsaldaki bir ötekiliğin işareti yapan herhangi bir kimseyi hoş karşılamayı yasaklar.

Marx'a dönelim. O Marx'a ki gözünün önünde yalnızca burjuva toplumu vardı, o Marx'a ki tüm enerjisini "insanın özgürleşmesini" idrak etmeye harcayan ve kendisine aptallık ya da ikiyüzlülük şikâyetinde bulunmayı düşünmediğimiz. İnsan haklarına karşı körlüğü nereden kaynaklanıyor? İnsan haklarını, burjuva ideolojisi vasıtasıyla zapt etmesi nereden kaynaklanıyor? Bu körlüğü ölçsekiyi olur: Güvenlik konusunda ironi yapıyor ve kendisini 1795 Anayasası'nın bir maddesine dayandırıyor: "Güvenlik, burjuva toplumunun en ulvi toplumsal kavramıdır. Polis kavramına göre toplum, yalnızca mensuplarından her birine kişiliğinin, haklarının ve mülkiyetinin korunmasını garanti etmek için vardır." Aslında, yorum metnin anlamını değiştiriyor. Bu, güvenliğin, toplumun herhangi bir mensubuna koruma bahşedilmesinden ibaret olmasını taahhüt eder. Daha az kayda değer olmayan şeyse bolca istifade ettiği ve buna mukabil maddeleri en kesin olan 1791 Bildirgesi'nin ihmaliidir. 7. madde: "Kanunla belirlenen hâller ve kanunun öngördüğü şekiller dışında hiç kimse suçlanamaz, tutuklanamaz ve gözaltına alınamaz. Keyfî emirleri talep eden, gönderen, uygulayan veya yerine getirilmesine neden olanlar cezalandırılmalı ama yasa gereği mahkemece çağrılan ya da yakalanan her yurttaş derhâl itaat etmelidir; direnirse suçlu hâle gelir." 8. madde: "Kanun ancak kesin ve açık bir şekilde gerekli cezaları belirlemelidir ve hiç kimse suçtan önce teşkil ve ilan edilmiş, hukuka uygun olarak uygulanan bir kanun dışında cezalandırılmaz." 9. madde: "Her insan suçlu ilan edilinceye kadar masum sayıldığı için tutuklanması zaruri görülüyorsa kişiliğini tespit etmek için gerekli olmayan herhangi bir sertlik hukuk tarafından ciddi bir biçimde cezalandırılmalıdır."

Okur, kendisine iyi bilinen metinleri hatırlattığım için beni ba-

ğışlasın ama onları Marx'ın yorumuyla karşılaştırmak hayırlıdır. Marx, belirtilen ilkelerin uygulamada ihlal edildiğini veya hatta bu ilkelerin beyan edilmelerinin onların ihlal edilmesine müsaade edebileceğini göstermekle ilgilenmez. Örneğin, *18te Brumaire*'de³³ 1848 Anayasası'nı analiz ederken yapacağı gibi şekil ve esas karşıtlığı yapmaz, yazılı hukukta tanınan işlevi yok sayar. Bu işlev, hukukun iktidar alanından ayrılığından elde ettiği bir statü, hukuku iktidardakilerin baskısına tabi olan yasa koyucular tarafından koşulların sömürülmesinden koruyan ve tatbik edilmesi için kendisine ya da temsilcilerine uygulamak için gerekli yetkiyi sunan bir statüdür. Hukuku, bireysel ilişkilerin gerçekliği düzeyine indirir ve böylece onu, onların korunmasına yönelik bir hile hâline getirir. Ancak Marx'ın bencil insan fikrine dayanan hukukun faydacı tanımını kınadığı söylenecektir. Kesinlikle fakat bunu yaparak aynı zamanda kendi eleştirisini genelleyici bir yaşam veya varoluş fikrine dayandırmak suretiyle onu istismar eder. Kendisini hukukun burjuva yorumunu reddetmekle sınırlamak şöyle dursun, hukukun böylesi boyutunu siler. Bildirge'nin atıfta bulunduğu hakkın, onun gözündeki kendisinin burjuva temsiline atfettiğinden başka bir anlamı yoktur. Yine hatırlatmak için üzerinde durmaya gerek var mı? Marx kesinlikle iktidarın ayrıcalıklarını savunmayı, onu tüm engellerden kurtarmayı, bireyleri onun insafına bırakmayı hayal etmedi. İnsanın insan tarafından ezilmesinden ve sömürülmesinden kurtulmuş bir toplum tasavvur etmeye baş koymuştu fakat bu toplumda herhangi bir muayyen kuruma ve insan haklarına yer vermez zira böylelikle insanlar derhâl kendilerini toplumsal bir hayata, tamamen insani bir hayata kaptıracaklarmış veya aynı özgürlük havasını soluyacaklarmış gibi düşünür. Böylesi bir vizyon, Marx'ın örneğin "suçluluğu ispatlanana kadar her insan masumdur" formülünü görmesini ve bunun siyasi düşüncede geri dönüşü olmayan bir kazanım olduğunu kabul etmesini engeller. Bunu görmezden gelir, keza bu formül masumların, suçluların ve birini diğeriyle keyfî olarak karıştırabilecek ya da ayırt edebilecek üçüncü kişilerin var olduğunu farz eder zira yine bu formül hayatın düzeninden kaynaklanmayan fakat sembolik olarak var olan ayrımlar farz eder. Şüphesiz ki Marx'a masumlara verilen güvenceden çok daha (onu kör edecek derecede) çarpıcı gözüken; doğru ve yanlışın, adil olan

33 *Der 18te Brumaire des Louis Napoleon* (Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i), Karl Marx. (ç.n.)

ve olmayanın ifade edildiği, güç ve adaleti hem birlikte hem de ayrı olarak tezahür ettiren bir konumun imgesi olan suçluluk kavramıdır.

Öyleyse burjuva toplumunun bir egoizm toplumu olarak yargılanmasına aldanmayalım. Marx'ta insan hakları eleştirisine toplumun bireylere ayrışması düşüncesinin yön verdiği doğrudur. Bir ayrışma ki özel çıkarların zincirlemesinin ve aynı zamanda ekonomik, toplumsal ve siyasi olup yarı organik bütünler oluşturan aidiyet bağlarının çözülmesinin sonucudur. Lakin bu düşünce, Marx'ın birçok muasırıyla paylaştığı, muhafazakâr, bireycilik karşıtı ve burjuva karşıtı söylemin kalbinde yer alır; hatta liberallerin yazılarında bile bulunur. Velhasıl, Marx'ın *Yahudi Sorunu*'nda açıkça atıfta bulunduğu Hegel'de nasıl bir açıklama bulduğunu biliyoruz. Marx'ı, Burke'den ya da Bonald'dan, Maistre'den ya da Guizot'tan, Hegel'den ya da Tocqueville'den ayıran ve onlara yaklaştıran şeyin ne olduğunu belirtmek faydasızdır. Bizim gözümüzde, ona özgü olan ve belki de paradoksal biçimde, diğerlerinin farkında olmadığı ya da yalnızca bir an için fark ettiği bir gerçekliği, üretim ilişkileri ve sınıf ilişkileri gerçeğini deşifre etmesine izin verecek olan şey, siyasi olanın reddi ve yorumlama alanını fethinden önce ne kadar hassas olduğudur. Bireyin eleştirisi, en başından beri iktidar boyutunun ve onunla birlikte hukuk ve bilgi (bu terime görüşleri, inançları ve malumatı da kapsayacak şekilde en geniş anlamını vermek suretiyle) boyutunun ortadan kaldırıldığı bir toplum teorisinin ufuklarında gerçekleştirilir. Böyle bir teori, iktidarın kendisini sınırlarına tahsis ettiği ve hakkın iktidarın dışsallığında tam olarak kabul edildiği tarihsel dönüşümün anlamını kavramamıza izin vermez: Bu çifte macera okunaksız hâle gelir, basit bir yanılsama işareti olur.

Lakin yanılsama, Marx'ın acele ettirdiği toplumda değil, kendi zihnindedir ve onu modern devletin oluşumunun hayalî bir yenden inşasına mahkûm eder. Bu devlet, hatırlayalım ki yeni sistemi ve feodaliteyi karşı karşıya getirmeyi, burjuva toplumunun tamamlayıcısı hâline getirir. Bununla birlikte, analiz edilmesi gereken monarşik devletin (Devrim'den çok önce yıkımla, örgütlenme ve feodalizm ruhuyla kendini gösteren bir devlet) şeceresini incelemekten onu alıkoyan, siyaset düşünmeyi reddedişidir. Marx bunu yapmış olsaydı, asla demokratik devletin vuku bulmasının bir "ideal top-

luluğun” tesis anını işaret ettiğini söylemezdi. Ulus tasavvurunun, halk tasavvurunun, halkın birliğine kefil olan otorite tasavvurunun on dördüncü yüzyıldan itibaren belirmeye başladığı konusunda ve evrensel ile tikel arasında sözünü ettiği bölünmenin Avrupa’da ilk kez özel çıkarlar arasındaki parçalanmanın bir sonucu olarak değil, bir egemenlik teorisine dayanan monarşinin oluşumunun bir sonucu olarak gerçekleştiği hususuna katılmalıydı. Burjuva toplumunun özgürleşmesinden ortaya çıkan, kendisini feodal dünyadan koparan devletten çok uzakta, burjuvazinin yükselişi için koşulları yaratanın daha çok tebaanın hükümdara ortak bağlılığıyla birleştirilen ve devlet gücü tarafından yavaş yavaş tesviye edilen bölgesel krallıkların kurulmasının olduğu hususuna da yine katılmalıydı. Bu nedenle devlet ile toplum ayrımının varoluş biçimi üzerinde, aynı zamanda sınıfların bölünmesi ve iktidar ile hukukun eklemelenmesi konusunda da Hegel’in ardından kendisini düşünmeye sevk edebilirdi. Gerçek şu ki insan böyle bir sorgulamaya girer girmez, demokratik devletin erken gelişimi ve insan hakları kurumu yeni bir ışıkla parlar zira bunlar siyasette bir değişikliği işaret ediyorlarsa bu, hukuk devletin tarihi tekil sınırları içerisinde gerçekleşir. Bu devletin bir taraftan Hristiyan değerlerinin sekülerleşmesinin tesiri altında ve ilk başta, Mesih’in Tanrı ile insanlar arasında aracı olarak temsilinin, kralın siyasi camia ile tebaası arasındaki aracılığına nakledilmesinin tesiri altında; diğer taraftansa Roma mirasının dinî olarak yeniden işlenmesinin, bir aşkınlık sorunsalına uyarlanması ve halk-yurttaş egemenliği tanımı ile kamu-özel ayrımını hâlihazırda destekleyen hukuki-rasyonel değerlerin aracılığının etkisi altında kurulduğu nasıl unutulabilir ki? Bu tarihin ışığında, modern “siyasi devrim” ne anlama gelir? Bu, monarşik devletin ilkesi olduğu için iktidar mertebesi ile hukuk mertebesinin birbirinden ayrılması değil, cemiyetin onda tecessüm ettiği ve adalete aracılık edildiği “kralın bedeninin” yok oluşuna eşlik eder bir biçimde iktidarın ve hukukun çözülmesi olgusudur. Aynı zamanda, kimliği hâlihazırda ulus içerisinde şekillenmiş olsa da hâlen monarkın şahsından ayrılmamış toplumun çözülmesi olgusudur da.

“Siyasi özgürleşmeden” bir siyasi yanılısma anı olarak bahsetmek yerine, bu sebeple iktidar ve hukukun çözülmesinin teşkil ettiği emsalsiz vakayı veya iktidar, hukuk ve bilgi ilkesinin eşzaman-

lı bir biçimde çözülmesinin ve hukukun neyi devreye soktuğunu doğru bir şekilde değerlendirirsek iyi olacaktır. Çözülme, bölünme anlamına gelmez ya da bölünme terimi uygunsa bu, kopuşun etkisiyle kurulan eklemlenme tarzının silinmemesi koşuluna bağlıdır. İktidar hukuka yabancılaşmaz, bilakis onun meşruiyeti hiçbir zaman bundan daha fazla tasdik edilemez. Hukuk söyleminin her zamankinden daha fazla nesnesi haline gelir ve aynı şekilde rasyonalitesi her zamankinden daha fazla ele alınır. Ancak insan hakları nosyonu şimdi kontrol edilemez bir odak noktasına işaret ediyor; hukuk, iktidar karşısında silinmez bir dışsallık biçiminde teşekkül eder. Şüphesiz ki prens, monarşik bir Hristiyan devletinde kazanılmış haklara, kamu haklarına ve özel haklara (örneğin ruhbanın, soyluların, şehirlerin ve eyaletlerin ve de şirketlerin haklarına) saygı göstermek zorundaydı ve bu haklar, hafızasının prens tarafından ortadan kaldırılamayacağı bir geçmişe dayanan, bir tür akit altına alınmış haklardı. Lakin bu hakların ve bu akdin bizzat monarşinin kendisini teşkil ettiği farz ediliyordu; öyle ki sanki prens, özgürlüğünü kullanarak, bunları kendi içerisinde taşıyarak ve kendisiyle akit yapmak suretiyle kendi yaratılışına uyduğu için bunlara tabi olmuştu. Prensın iktidarı, her ne kadar sınırlı olsa da aslında hukuk ile onun kişiliği aynı özdenmiş gibi gözüktüğü ölçüde sınır tanı mıyordu. Hukukun kökeninin Tanrı'da ya da adalette bulunması anlamında hukuka tabi olmakla birlikte iktidarı yine de yalnızca kendisinin tebaasıyla ilişkilerinde ilgilendirdiği ölçüde, tüm sınırların ötesine uzanıyordu. Dolayısıyla bu, artık hukukla herhangi bir eklemlenme noktası kalmadığı anda, müesses iktidardan tamamen farklı bir dışsallık tarzıdır.

Bu son formül ziyadesiyle aşırı gözükebilir. Yeni bir eklemlenme noktası sabitlenmiştir: insan. Ayrıca, yazılı bir anayasa sayesinde sabittir: Hukuk, kategorik olarak insanın doğasında, her bir bireyde mevcut olan bir doğada, sabit biçimde bulunur. Peki, neye eklemlenir? Bu soru sorulur sorulmaz üçlü bir paradoksla karşı karşıya kalırız. Paradoksın ilk hâli şudur: Toplum bundan böyle özgür ve eşit insanlardan oluşan bir toplum olarak bu anlamda da ideal ve homojen bir toplum olarak kavranır. Daha önce de söylediğimiz üzere, doğal hakların ifade edilişlerinin ötesinde ve tam da ifade edilişlerinde, esaslı bir dönüşüme işaret edilir zira bu top-

lum, tüm unsurlarıyla ilişki kuramadığı ve kendisini tek bir beden olarak temsil edemediği, birleşik bir gücün de aracılığından yoksun olduğu için şu an anlaşılamaz olduğunu kanıtlar. Başka bir deyişle, bazı muteber varoluş biçimleri, faaliyet biçimleri ve iletişim biçimleri bulunmaktadır ki bunların etkileri müphemdir ve yine aynı sebeptendir ki bunlar iktidarın yörüngesinden ayrılırlar. Paradoksun ikinci hali şudur: İnsan hakları, insanlara ait haklar olarak telaffuz edilir fakat aynı zamanda insan, temsilcilerinin (gerçek insanların) vasıtasıyla özsel olarak bu hakların aleyhinde tezahür eder. Telaffuzu ve lafzı birbirinden ayırmak imkânsızdır; keza hiç kimse, herkesten uzakta haklar ihsan etme veya onaylama yetkisine sahip olacağı yeri işgal edemez. Dolayısıyla haklar sadece bir beyanın nesnesi değildir, kendilerini beyan etmeleri esastır. Paradoksun üçüncü hali şudur: İnsan hakları bireylerin hakları gibi görünür, bireylerse çok sayıda küçük bağımsız hükümdar gibi görünürler; her biri kendi özel dünyası üzerinde hüküm sürer, toplumsal bütünün pek çok parçalanmış mikro birimi gibi ama bu temsil bir başkasını yok eder: kendi parçalarını aşan bir bütünün temsilini. Bu, bireylerin öğeler oldukları toplumsal ilişkilerin kesişen bir boyutunu açığa çıkarmaktadır ki bireyler bu ilişkiler tarafından üretildikleri gibi, onlara kimlikleri de bu ilişkiler tarafından verilir. Örneğin, birinin özgürce konuşma, yazma, basma hakkı, diğerinin basılı şeyi duyma, okuma, muhafaza etme ve iletme hakkını ifade eder. Bu ilişkilerin tesis edilmesi sayesinde, otorite ilişkisi içerisinde donup kalmak ya da ayrıcalıklı alanlara hapsedilmek yerine kamusal alanda konuşma ve iştirme ikiliğinin çoğaldığı, dışavurumun canlandırıldığı bir durum oluşur. Güvenlik ilkesinde ortaya konan garantiler bile düşünüldüğünde, bireyi koruma düşüncesiyle yetinilemez. Tekrar söylemek gerekir ki bu, insanları üye olarak kapsayan veya daha doğrusu dâhil eden bir toplum ve kendi hareketlerine karar verecek bir öge fikrini boşa düşürür. Burada yine, tikelin toplumsal alan içerisinde yutulmasının imgesi bozulur.

Bu paradoksların sonuçlarını çıkaralım. İnsan hakları beyan edildiğinde, belli belirsiz bir insan kurgusunun da meydana geldiği söylenir. Marksist ama aynı zamanda muhafazakâr esinli tüm eleştiriler, onu yıkmak için bu kırılğan kaleye akın ediyorlar. Joseph de Maistre şöyle ilan ediyor: İtalyanlar, Ruslar, İspanyollar, İngilizler ve

Fransızlarla tanıştım fakat insanı tanımıyorum. Marx ise yalnızca tarihsel ve toplumsal olarak belirlenmiş, sınıf koşulları tarafından şekillendirilmiş somut insanların var olduğuna hükmetmişti. Çağdaşlarımızın çok daha az yetenekli olan çoğu, soyut hümanizmle alay etmeye devam ediyor. Ancak, belli belirsiz insan fikri, *belirlemez* insan fikrinden ayrı tutulamaz. İnsan hakları, hukuku isimlendirmesine rağmen kimliği belirsiz, kendisini ona içsel olarak bahşeden ve bunda onu ele geçirme iddiasında olan bir iktidardan (dinî veya mitolojik, monarşik veya halkçıl) kaçan bir temele indirger. Bu sebeple bunlar, ortadaki herhangi bir formülasyondan fazlasıdır. Bu da bunların formülasyonlarının yeniden formüle edilmelerinin gerekliliğini de ihtiva ettikleri veya kazanılmış hakların zorunlu olarak yeni hakları desteklemeye davet ettiği anlamına gelir. Nihayetinde, aynı sebeple sanki burjuvazinin yükselişindeki hizmetlerini ifa etmeye geldikleri tarihsel işlev içerisinde anlamları tükenmiş gibi tek bir döneme tahsis edilemezler ve sanki etkileri yerelleştirilebilir ve kontrol edilebilirmiş gibi toplum *içerisinde* sınırlandırılmazlar.

İnsan hakları nihai referans olarak teşkil edildiği andan itibaren, yerleşik hukuk sorgulanmaya adanmıştır. Tanınmış hakların etkilerini içermeye eğiliminde bir güce karşı, kolektif iradeler olarak veya tercih ederseniz yeni talepler taşıyan sosyal failer olarak başka bir güç harekete geçirildiğinde, daima daha fazla soru ortaya çıkar. Hukukun sorgulandığı yerde, toplum da (bunu müesses nizam olarak anlayalım) sorgulanır. Bir sınıfın kendisi lehine istifade etmek için ötekilerinin hukuki güvencelerini reddetmek veya adalet yönetimini kendisine tabi kılmak ya da yasaları tahakkümün icaplarına tabi kılmak kudreti için uygun araçlar ne kadar etkili olurlarsa olsunlar hâlâ bir *hukuki muhalefete* maruz kalırlar. Bu son terim, bana öyle geliyor ki dikkatle tartılmalıdır. Hukuk devleti, her zaman hukuka dayalı olarak iktidara muhalefet olasılığını (krala yapılan itirazları veya haksız durumlarda vergiye uymayı reddetmeyi, hatta gayrimeşru bir hükümete karşı ayaklanmaya başvurmak suretiyle gösterilen muhalefeti) ihtiva etmiştir. Ancak demokratik devlet, geleneksel olarak hukuk devletine tahsis edilen sınırları aşar. O, hâlihazırda kendisine dâhil edilmemiş hakları sınır; amacı zımnen tesis edilmiş bir anlaşmanın korunmasına indirgenemeyen ve

ancak iktidarın tam olarak kontrol edemediği merkezlerden oluşan bir anlaşmazlığın merasiminden ibarettir. Grevin ve sendikaların meşrulaştırılmasından, işçi hakları ve sosyal güvenliğe ilişkin haklara kadar, devletin kendisini tanımlamayı iddia ettiği sınırları aşan insan hakları temelinde bütün bir tarihtir, ucu açık bir hikâyedir.

Bu açıklamalardaki hiçbir şeyin, insan haklarının fiilen uygulanmasına (daha genel olarak da onlardan mülhem varsayılan yasaların fiilen kaleme alınmasına) ve hatta toplumsal hayatın rastlantılarının ötesinde, herkese geçecek bir özgürlük ve eşitliği tasvip ettiği şeklindeki temsiline karşı haklı olarak dile getirilen eleştirilerin doğruluğundan şüphe ettirmediğini belirtmeye gerek var mı? Bu eleştiriler gerçeğe dayanılarak yapıldığı müddetçe amaçlarına ulaşırlar; şu veya bu alandaki mevzuatın kusurlarını, adaletin işleyişindeki eşitsizlikleri, kendilerine buyuran çıkar ve ihtiraslara saldırarak ifşa ederler ya da düşüncenin manipüle edildiği veya imal edildiği mekanizmaları ortadan kaldırırılar ya da mülkiyetin kutsallaştırılmasının sermaye veya emek karşıtlığını maskeleyerek nasıl da etkili olduğunu gösterirler. Amacımız sadece insan haklarının sembolik boyutunu vurgulamak ve onun siyasi toplumun bir yapı taşı hâline geldiğini tanımaktan ibaretti. Bana öyle görünüyor ki onu görmezden gelmek isteyerek, yasal uygulamanın yalnızca bir tahakküm ve sömürü sisteminin korunmasına tabi olmasını sürdürerek veya simgesel olanı ideolojik olanla karıştırarak toplumsal dokuda meydana gelen ve insan hakları ilkesinin totalitarizmdeki inkârından kaynaklanan zararı artık göremeyiz.

İşte, şimdi sormaya başladığım soruyu tekrarlayabilirim. Ne var ki belki de daha ihtiyatlı bir şekilde yeniden formüle edilmelidir: İnsan hakları mücadelesi siyasetle yeni bir ilişkiyi mümkün kılıyor mu? Bunun yalnızca ideolojiden kopmuş bir siyasi düşünce ve eylemin koşullarını sorgulama meselesi olduğunu söylemeyi tercih ederiz.

Bu soruya, içinde yaşadığımız demokratik toplumlar açısından hiç tereddüt etmeden olumlu yanıt vermeli ve desteklemeliyiz gibi görünüyor. Gerçekten de argümanı, ilk başta yaptığımız gibi totaliterliğin gözlemlenmesiyle sınırlamak imkânsızdır. Orada insan haklarının lağvedildiğini ve bu hakların tanınması için mücadele

etmek suretiyle muhaliflerin sistemin siyasi temeline saldırdığını görüyoruz. Lakin bu, başka bir belirsizliği sürdürmek olacaktır: Burada, bulunduğumuz yerde, bu haklar mevcuttur. Aslında, onları reddetmenin totalitarizmin özünde olduğuna hükmetmekte ne kadar haklıysak, o kadar da toplumumuzda onlara bir gerçeklik kazandırmak için kendimize bakmamız gerekir. Bu haklar, demokrasinin üretici ilkelerinden birisidir. Bu tür ilkeler, kurumları canlandırdıkları kesin olsa bile, maddi unsurlarının sayılıp dökülebileceği pozitif kurumlar şeklinde mevcut değildir. Onların etkili oluşları kendilerine verilen destekten kaynaklanır ve bu destek, yalnızca kazanılmış menfaatlerin korunmasının bir ölçü olarak alınamayacağı bir toplumdaki var olma biçimiyle bağlantılıdır. Kısacası bu haklar, haklara dair bilinçten ayrı değildir: ilk gözlemimiz böyledir. Ancak haklara ilişkin bu farkındalığın, haklar ilan edildiğinde, iktidar onların garantörü olduğunu iddia ettiğinde ve özgürlüklerin sınırlarının yasalarla görünür kılındığında daha iyi paylaşıldığı da bir o kadar doğrudur. Böylece hukuk bilinci ve onun kurumsallaşması muğlak bir ilişki sürdürür. Bu bir yandan, bir hukuk külliyesi ve bir uzmanlar kastının oluşturulmasıyla hakların etkili biçimde kullanılması için gerekli mekanizmaların ilgililer tarafından gizlenmesi olasılığını haizdir; diğer yandan da hukuk vicdanına gerekli desteği sağlar. Ayrıca, özellikle Sovyetler Birliği'ndeki totaliter tahakküm altında bile muhaliflerin kusurlarına rağmen yerleşik yasaları ve anayasayı nasıl kullanabildiklerini görüyoruz. Bu, kendi içerisinde tam bir gelişmeye layık olan bir yorumdur zira modern bir toplumda, hukukun dinî temelleri bir kez yok edildiğinde, iktidarın hukuku pekâlâ inkâr edebileceğini ama yine iktidarın kendisini hukukun referansından mahrum edemeyeceğini öğretir. Ancak demokratik toplumdan bahsettiğimize göre, hukukun sembolik boyutunun hem bir kanunlar bütünü içinde taşlaşması anlamına gelen herhangi bir hukuki nesnelleştirmeye indirgenemezliğinde hem de yasaların yazarsız bir yazı olarak kaleme alınmasının, toplumun kendi kendine çözümlemesindeki devam eden zorunluluktan başka kılavuzunun olmadığı bir kamusal sicilin tesis edilmesinde açığa vurduğunu gözlemleriz.

Böyle bir bakış açısıyla hukuk sorununu Marksist eleştiri terimlerine indirgemek, biçim ve içeriği karşı karşıya getirmek, burjuva

ilişkilerini aktarıp gizleyen dili ve bu ilişkilerin temelinde yer alacak ekonomik gerçekliği kınamak, bu sembolik boyutu göz ardı etmek suretiyle amacı yeni hakların tescili olan iddiaların manasını anlama araçlarından ve bu iddiaların yayılmasının etkisi altında toplumda ve dahası meşru varoluş tarzlarındaki farklılığın sosyal temsiline meydana gelen değişiklikleri anlama araçlarından kendini mahrum etmek olacağı gibi, nihayetinde de devlet iktidarı imgesini, yeninin koşulunun yalnızca onun fethedilmesi olacağına dair inatçı bir inançla bozulmadan korumak olacaktır. Bu körlüğün değerlendirmesini ve Fransız toplumunu etkileyen dönüşümleri ya da son savaştan ve toplumun 1968'den bu yana doğduğunu gördüğü çekişme biçimlerini göz önünde bulundurarak bir insan hakları politikasının görevlerinin de değerlendirmesini hemen şimdi yapabiliriz. Onları siyasi olarak düşünmedeki acizlik, onları rejime mal etme korkusuyla pek de kışkırtılmamış olduğundan, şu tuhaf sonuca varıyor: İster aile, kadın, çocuk veya toplumsal cinsiyet hakkında olsun; ister adaletle, hâkimlerin işleviyle, tutukluların durumuyla; ister istihdamla, işletme yönetimiyle, çiftçilerin durumuyla veya köylü mülkiyetinin devlet müdahalesine karşı savunmasıyla; isterse doğanın korunmasıyla ilgili olsun ya mevzuatta değişiklik gördük ya da başarısızlıklarına rağmen yeni kolektif taleplere ve aldıkları tepkiler sebebiyle bu taleplere karşı yeni bir toplumsal duyarlılığa tanıklık eden yeni taleplerin baş göstermesini gördük. Yine de sol partiler ya da solun küçük öncüleri, sosyalizmin hayatı değiştirme gücüne sahip olduğunu beyan etmekten vazgeçmeksizin bu dönüşümlerin alametlerini ve bu talepleri stratejileri lehine hararetle sömürmekten, onları geleneksel programlarının bileşenleri olarak tanıtmaktan daha iyisini yapamadılar.

Ancak işçi veya çalışanların, bir şirketin yönetimine kendilerini işlerinden mahrum bırakması konusunda meydan okumaları, Lip'de³⁴ olduğu gibi özyönetimi garanti altına almak için kendilerini yüreklendirmeleri, orada burada çalışma koşullarına karşı isyan etmeleri hakları adına değil mi? Köylülerin, örneğin Larzac köylülerinin, devlet iktidarı tarafından gerekli görülen bir mülksüzleştirme direnmeleri yine hakları adına değil mi? Kadınların kendi

34 Özellikle çalışanlarının kendisine karşı işçi hakları konusundaki mücadeleleriyle simgeleşmiş Fransız saat şirketi. (ç.n.)

durumlarının erkeklerinkiyle eşit bir temelde tanınmasını talep etmeleri, eşcinsellerin kendilerini hedef alan yasaklara ve baskıya karşı başkaldırmaları, tüketicilerin bir araya gelmeleri veya kasaba halkının ve kırsal kesimin doğal çevrenin tahribatına karşı çıktıklarını öne sürmeleri yine hakları adına değil mi? Bu çeşitli haklar, karşı karşıya kaldıkları yasal sınırları yok etmek için harekete geçecek olup kısmen yasalarda yer alan ve kamusal olarak tanınan ilkelere atıfta bulunmak suretiyle hukuk bilinciyle ve nesnel bir güvence olmaksızın tasdik edilmiyorlar mı? Nihayetinde, bu hakların baskısı altında siyasi toplumun dokusunun ya değişme eğiliminde olduğu ya da giderek daha fazla değiştirilebilir gibi gözüktüğü fark edilmiyor mu?

Siyasetle yeni bir ilişkinin kavranması arayışındaysak, işe onun gözlerimizin önünde şekillenmekte olduğunu kabul ederek başlamalıyız. Dahası, birinci vazife icat etmek değil; elbette sessiz olmayan fakat mecburen dağılmaya başlayan, toplumun genelindeki kapsamını görmezden gelen ve siyasi teşekküllerinin doğal olarak hakikatin özünü çıkaramayıp yalnızca kullanabilmek için kısmen de olsa başarılı bir biçimde yumuşatmaya çalıştığı bir pratiği yorumlamak ve bu pratiğe ayna tutmaktır. Bu iddiaların karakter ve tarzında yeni olan nedir? Her şeyden önce, mevcut iktidarı ele geçirmek veya yok etmek suretiyle insanların çatışmalara küresel bir çözüm beklemelerini sağlamıyorlar. Nihai amaçları, tahakküm altına alınan hâkim duruma getiren ve devletin çözülmesinin yolunu hazırlayan o meşhur devirme eylemi değildir. Bu, iktidarın varlığının göz ardı edildiği anlamına gelmez. Bir anlamda tanınması gereken, tam tersidir. Örneğin, işten çıkarmalara karşı mücadelelerin son zamanlarda aldığı yönü göz önünde bulundurursak, bu mücadeleleri ekonomik önemlerine indirgemekle yanılmış oluruz; aslında çok eski bir kavram olan fakat devlet iktidarının elde ettiği güce kıyasla yeni bir güç kazanan sosyal çalışma hakkına hitap ederler. Devlet iktidarı, koşullara ve güç dengesine bağlı olarak stratejilerine karar verme ehliyetini, ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar bireylere gitgide azalmak suretiyle fütursuzca verebilmektedir. O, doğrudan bir girişimci olarak ve dolaylı bir biçimde ekonomik sistemin düzenleyicisi ve sosyal çatışmaların dengeleyicisi olarak ulusal üretimin yönetimine fazlasıyla dâhil ve dünyayla bütünleşmesinin kendisi

için yarattığı her türlü kısıtlamaya ziyadesiyle bağımlıdır. Böylece görünüşte farklı ve giderek resmiyeten daha az bağımsız çok sayıda unsurun siyasi iktidar etrafında birleştiği bir *sosyal gücün* oluştuğunu görüyoruz. İşte, bir üretim dalında, bir bölgede, bir mahalde veya bir şirkette fazlalık işçilerinden kurtulmaya kararlı bir şirkette ortaya çıkan ve ayrı taleplerde dile getirildiği üzere istihdam hakkının altını oyan, bu sosyal güçtür. Geleneksel imaja göre, devletin uygulamayı garanti etmesi gereken işverenlerin veya bürokratik girişimlerin meşruiyeti, sanki tarafların üzerinde tesis edilmişçesine toplumsal olarak meşru olanın ne olduğuna dair yeni bir fikri varsayar. Bu, öylesine güçlü bir fikirdir ki bazen protestoya itaatsizliğe yakın bir karakter verirken otorite sembolleri özellikle hedeflenir (tıpkı şirketteki “kutsal” yönetim alanının işgalinde veya temsilcilerinin alıkonulmasında görülebileceği gibi). Gösteriler sırasında yasallığa meydan okunma şekli, müesses bir meşruiyetin sınanmasına işaret ediyor. Bu, sosyal gücün varlığını, kendisini görünmez kıldığı yerde açığa çıkarma eğilimindedir. Aynı zamanda, iktidarı çözülme riskini haiz bir hukukun kutbunu açığa çıkarma eğilimindedir. Kuşkusuz devlet, her zaman meşru teyakkuz tekeli talep edebilir ve geleneksel cebir yöntemlerine başvurabilir. Tehlike ona yeterince sınırlı gözüktüğünde, bunu orada burada gerçekleştirir. Ancak hükümetin verdiği tavizler dikkat çekicidir; devlet, toplumsal hayatın ayrıntılarına daha fazla nüfuz eder etmez şiddetin meşru temeli gitgide daha fazla tehdit altında ve şiddet kullanımının içerdiği risk her zamankinden daha büyük gözüktür. Yalnızca yasallık düzeyinde uygulanabilecek bir şiddet, rejimin temelini sarsılması sonucunu doğuracaktır. Bu örnek üzerinden, demokrasinin çağımızda gizlediği çelişkileri ve sunduğu değişim fırsatlarını değerlendirebiliriz. Sosyal eylem ve ilişkilerin ayrıntıları üzerinde yukarıdan aşağıya baskı yapan kısıtlamaların vurgulanması yadsınamaz. Aynı zamanda, bu kısıtlamalara karşı fiili direnişin basit alametleri olmayan talepler, tabiri caizse çapraz bir biçimde farklı alanlara yayılır fakat yaygın bir adalet ve karşılıklılık duygusuna veya adaletsizlik ve sosyal yükümlülüğün çiğnenmesi duygusuna tanıklık eder. Böylelikle istihdam döngüsünden dışlanma, bireylere bir zarardan ve işverenlerin keyfi gücünün bir alametinden çok daha fazlası olarak hakların, bir sosyal hakkın reddi olarak gözüktür.

Örneğin, sosyalist olduğunu iddia eden partileri iktidara getirecek bir devrimci durumun, hatta siyasi bir kargaşanın ilk belirtilerini görmek için çelik endüstrisindeki (öncesinde de saat ve tekstil endüstrilerindeki) krizin fitilini ateşlediği mücadelelere bakmak boşuna olacaktır. Bu mücadeleler her ne kadar bundan faydalanabilse de (ki Sol Birlik'in başarısızlığa uğramasıyla bu hipotezin ne kadar güvencesiz olduğunu gördük) başarı durumunda, mevcut hükümetin karşılaştığı aynı zorluklarla karşılaşacaklarını veya daha iyi bir ihtimalle umutlarla birlikte çok daha yoğun talepleri ateşleyeceklerini düşünmek için her türlü neden vardır. Bunların kökleri hukukun vicdanında yatar. Bu taleplerin büyüklükleri ne olursa olsun, şirketlerin yönetim sisteminde ve idarenin tüm alanlarında getirebilecekleri değişiklikler ne olursa olsun, iktidarın bir eylemiyle çözülme eğiliminde değildir. Bu talepler, iktidarın dolduramayacağı bir uzamdan kaynaklanır. Bunlar, azınlıkların veya nüfusun belirli kategorilerinin özemlerinin sosyal olarak tanınması talebiyle sürekli teşvik edilirler. Gözlemimize göre bu azınlıklar, bazı koşulların ürünü olabilirler: bir şirkette işten çıkarılan işçiler, bir endüstrinin ortadan kalkmasıyla ana geçim kaynaklarını kaybetme tehdidi altındaki bir bölge sakinleri, feci bir hasadın etkilerinin vurduğu çiftçiler, bir petrol sızıntısının kurbanı balıkçılar ve tüccarlar... Bu azınlıklar ve kategoriler, ister bir etnik gruba ait olsun ister bir adetler yakınlığına veya bir koşul benzerliğine dayalı olsun kendi kimliklerini keşfedebilir veya genel kapsamlı bir projeye (tüketicilerin korunması, çevre savunusu vesaire) göre teşekkül edebilir. Teşekkül biçimi ve güdüler o kadar çeşitlidir ki ilk bakışta onları birleştiren bir şeye sahip olmadıkları sanılır. Zincirin bir ucunda, belirli bir ulusal yükümlülükten kaçındıklarını iddia eden ve belirli bir statü talep eden vicdani retçileri ya da yalnızca bir varoluş biçimini tatbik etmek isteyen eşcinselleri gördük. Öyleyse bu, bazı benzer açılardan farklı olmaktır; zincirin diğer ucundaysa kaderin aniden normal geçim araçlarından yoksun bıraktığı kimselerin protesto etmesini gördük; onların meselesiyse bir şekilde kendilerini başkalarına benzer bir durumda bulmaktır. Dolayısıyla talepler sicilinin heterojenliği göz önüne alındığında, bir zincirden bahsetmeye zar zor cüret edilebilir. Lakin bu çeşitliliğe rağmen azınlık girişimleri, paradoksal görünen bir şekilde meşruiyet fikrini ve bir özelliğin temsilini birleştirmeleri bakımından benzersizdir.

Bu birleşme, güdüler ve tetiklenme koşulları ne olursa olsun haklar kavramının sembolik etkinliğini kanıtlar. Çıkar üzerine kurulu talepler farklı bir düzendir: Bunlar birbirleriyle çarpışır ve bir güç dengesi tarafından düzenlenirler. İktidar, çıkarlara dayanır ve özerklik çemberini genişletmek için bu taleplerin bölünmüşlüklerini istismar ederek, sağlanan avantajlardan ve verilen zararlardan (ki bunların her ikisi de daima görecelidir) yararlanarak kendini gösterir. Öte yandan, bir hakkın talep edilmesi veya savunulması karşısında iktidar, artık sadece izin ve yasak kriterlerini değil, haklı ve haksız kriterlerini üreten ilkelerini de gerekçelendiren bir cevap vermelidir. Bu cevabın yokluğunda yasa, kısıtlama düzeyine düşme riskiyle karşı karşıyadır ve aşkınlığını kaybettiğinde, onu ortadan kaldıran iktidar önemsizliğe batma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Yeniden altını çizelim ki iktidarın kendi zorunluluklarına göre, kendi iktidarının artışına karar verme iddialarına karşı ileri sürülen hukuk, ona doğrudan saldırmaz, dolaylı olarak ulaşır; tabiri caizse onu savuşturarak herkesten bağlılık ve itaat talep etme hakkının gerekçesini içerisinden çıkardığı kalbinden ona dokunur.

Bu nedenle düşünmemiz gereken hem hukuktaki farklılıkların tefekkür edilmesi arayışını hem de iktidar olgusunu zorunlu olarak kabul eden çatışmaların anlamıdır. Bu çatışmalar giderek modern demokratik toplumlara özgü hâle geliyor. İktidar olgusu ve onun hiç olmadığı kadar geniş olan müdahalesi silinemezdir. İktidarın lağvedilmesinin mümkün olacağını veya devlet aygıtının takviye edilmesi eğiliminin otorite sahiplerinin ikamesi lehine basitçe tersine çevrileceğini hayal etmek saflık veya kötü niyet olurdu. Bilakis, sosyalizm kisvesi altında toplumsal faaliyetlerin düzenlenmesi ve denetiminin, üretim araçlarının ve bilginin tek elde toplanmasının; halkın birliğini sağlaması muhtemel tüm araçların kullanımının vurgulanacağını düşünme eğilimindeyizdir. Eğer bu eğilimin gelişimi kusurluysa bu kusur, onun meydana geldiği devletin kendisinden değildir. Bu yer, tamamen sabitlenir sabitlenmez ve kendisini daha önceleri dinin referansını sağladığı toplum ötesi yerden azat eder etmez bu sanallık, toplumsal uzamın nesnelleştirilmesinden ve öğeleri arasındaki ilişkilerin tam olarak belirlenmesinden şekillenir. Üstelik bu macera, despotizme talip olanlar tarafından gerçekleştirilen bir darbenin sonucu değildir: Doğaüstü bir kılıfın altına

gizlenmeden, içerisinde yaşayan grupları birbirleriyle ilişkilendirmek suretiyle onlara ortak bir kimlik teşkil eden, onların kendi uzamıymış gibi okunan ve bu konuda hassas olan, tam anlamıyla bir toplumsal uzamın sınırlandırılması hem ondan kaynaklanan hem de uzaktan onun garantörü olarak hareket eden bir iktidara bulunulan atıfla el ele gider. Ayrıca, şimdi iktidara musallat olan ve kendisini güncellemek için bir zamanlar bilinmeyen ve şüphe dahi edilemeyen bir bilim ve teknolojinin kaynaklarından yararlanan bu projenin, insani bir kategoriye ya da bir tür tahakküm içgüdüsüne atfedilemez olduğunu da aynı şekilde kabul etmeliyiz. Aksine, ona hizmet etmek üzere güçleri harekete geçirdiği ve bunu başarabilecek konumda olanların zihniyetini şekillendirdiği belirtilmelidir. Bununla birlikte, bu sonuç yalnızca sivil toplum içerisinde özgürlüklerin ve bunların tatbikinin karşılıklı korunmasına yönelik belirsiz bir talep havasında, devlet iktidarını hedefine doğru hızlandıran şeyin düşmanca bir hareketini onaylayabileceğine dair inancımızı doğrulamaktan başka bir şey yapmaz.

Bu nedenle haklar kavramından mülhem mücadelelerin ikinci bir özelliğini ortaya çıkaralım: çeşitli kaynaklardan ve bazen de konjonktürel çatışmalar vesilesiyle doğup veya gelişip birleşme eğilimi göstermezler. Yakınlıkları ve yakınlaşmaları ne olursa olsun tarihin bir faili imgesi altında veya “tek halk” imgesi altında örgütlenmezler ve gerçekte hukukun yerine getirilmesi hipotezini reddederler. Bu nedenle kolektif özlemleri bir öteki toplum modeline sıkıştırarak bir politika fikrinden veya aynı anlama gelen, kıyame-tin gazabının üzerine düşmesine müsaade etmek için yaşadığımız dünyayı görmezden gelen bir siyaset fikrini terk etmeye karar ver-meliyiz. Reformizm aldatmacasına inananların zihinlerinde, bu-güne bağlılıklarından arınmış bir geleceğe duyulan inanç o kadar derinlere kök salmıştır ki kuşkusuz bu terk edişe boyun eğmek zor görünüyor. Ancak bu inancı araştırılmalı ve devrimciliğin, reformizmle ikiz yanılışmaları besleyip beslemediği sorulmalıdır. Her ikisi de aslında farklı bir argümanla modern toplumda ortaya çıktığı şekliyle toplumsal bölünme sorununu devletin kökeni ve simge-sel işlevi kadar toplumsal olanın her alanında ve tüm tabakasında iş başında olan hâkim veya tahakküm altındaki muhalefetin doğası sorunundan kaçınır. Reformizm, devletin kendi inisiyatifiyle veya

halkçıl taleplerin (her iki durumda da üretimdeki artış, zenginlik ve aydınlanma sayesinde) yükselişinin bir sonucu olarak, sosyal değişimin faili ve giderek daha eşitlikçi hâle gelen bir sistemin destekçisi olabileceğini öne sürüyor. Devrimcilik, devlet aygıtının tahakküm altındakiler veya onlara rehberlik eden bir parti tarafından fethe dilmesinin ve kaynaklarının onların yararına kullanılmasının, tahakkümün ortadan kaldırılması için koşulları yarattığını öne sürer. Her ikisi de aynı anda birbirinden ayrılamaz iki hareketi tasavvur etmekte aciz görünüyor. Toplum kendisini sınırlayıp bir araya geldiği iktidar kutbunu yukarıdan bir kutup olarak kurduğu içsel bir ayırım sayesinde tanımlanmış bir kimlik kazanır ki bütünden neredeyse ayrılmış bu kutup, bu yarı ayırımın etkisi altında otoriteye sahip olanların ve kendi konumlarını sağlamlaştırmaya çalışanların hizmetinde her türlü tahakküm aracını (maddi kaynaklar, bilgi ve hüküm verme hakkı) biriktirir. Reformistler ve devrimciler, iktidarın sembolik işlevine karşı kördür ve onun fiili işlevini, yani toplumsal örgütlenmenin işleyişini kontrol etme işlevini benimseme saplantısındadır. Bu körlük ve saplantı yalnızca aynı nedenlere değil, aynı sonuçlara da sahiptir: Sivil toplumun çeşitli merkezlerinden gelişen mücadeleler, yalnızca kısa veya uzun vadede siyasi gruplar ile toplum arasındaki güç dengesini değiştirme veya altüst etme konusunda sundukları şanslar açısından değerlendirilir. Şimdi, düşünüyoruz ki toplumun özerkliklerine bağlı hareketler tarafından dönüştürülmesi fikrini öne çıkararak iktidar hırsına sahip partilerin kendilerine dayattığı ipotekten kurtarılması gereken, işte bu mücadelelerdir.

Özerklik ki bu telaffuz edilen kesinlikle büyük bir laftır ve şu anda enerjileri harekete geçirmekten çok sönmüslendiren kurgulara teslim etmemek için iyi değerlendirilmedir. Hemen söyleyelim ki özerklik sadece göreceli olabilir ama ampirik gerçeklikte onun sınırını düzeltmeyi ya da silmeyi istemenin de aynı ölçüde beyhude olduğunu kabul edelim. Bu iki ayartıcılık, özerklikle aynı değere sahip olmayan fakat üretim ve örgütlenme olgusunun egemen olduğu (ikincisinin daha da ön planda olduğu) bir toplum tarafından önemli ölçüde rağbet gören bir kavram olan özyönetim konusundaki tartışmalarda gözlemlenebilir. Tamamen özyönetim ilkesiyle yönetilen bir toplum fikrini tutarsız biçimde kınıyoruz ya da bu

fikrin meydana getirdiği tüm direniş veya eleştiriyi eski tahakküm yapılarını koruma arzusuna isnat etmekten korkmuyoruz. Ancak tedavüldeki argümanlar siyaset sorununu gizlemek için yapıyor. Gerçekçilik adına başvurulmuş argümanlar yeterince iyi bilinmiyor, onları geliştirmek faydasız. Üretimin ve daha geniş anlamda modern örgütlenmenin zorunlulukları, herkesin kamusal sorumluluklara katılımını kaçınılmaz hâle getirecek, yetkinliğe dayalı hiyerarşileri güçlendirecek ve bunu giderek artan bir şekilde otoritenin temeline yerleştirecek bir iş bölümü modeli empoze edecekti. Üstelik toplumlarımızın büyüklüğü, kaynakların kamu yararının amaçları için seferber edilmesinin gerektirdiği görevlerin karmaşıklığı, faaliyet sektörlerinin koordinasyonu, her türlü toplumsal ihtiyacın karşılanması, kamu düzeninin ve ulusal savunmanın korunması; sadece en iyi ihtimalle onu teşkil eden istikrarsız kitleden kesin biçimde ayrılmış temsili organlarının çoğalmasıyla birleştirilen bir kararların merkezileştirilmesi süreciyle temin edilebilirdi. Bu zorunluluklar göz önüne alındığında, çoklu sosyal hücrelerin sınırları içerisinde yer alan özyönetim ideali pek hayalperestçe olacaktır. Bu tür argümanlar, bazen nazikçe söylendiği gibi ne zayıf ne de her zaman ikiyüzlüdür. Bunlar, toplumsal yapının ortaya çıktığı şekliyle basitçe okunmasından yola çıkarlar ve bu yapıyı doğal olarak algırlarlar. Bunu yaparken toplumsal yaşamımızın ufkundan kaçacak-sak, ayırt edilmesi gereken kavramları karıştırıyorlar. Özellikle de iktidarın kullanımını, yetki kullanımıyla karıştırırlar. Yetki kullanımı bir otorite bahşettiği için bunun aksini öne sürebilmek üzere hangi deneyime başvurulabileceğini anlamıyoruz fakat bunun bir iktidarı gizlediği, yalnızca genel bir iktidarın örneğinin yayıldığı, iktidarın toplumsal bütünün bilgi ve hâkimiyet konumunu üstlendiğine ve kendisine mal ettiğine inanılan bir toplum için otoritenin ve yetkiye sahip bireylerin zincirleme özdeşleşme olasılığının iktidar tarafından (yani onun bakış açısıyla) sağlandığı doğrulanamaz. Bu itiraz salt şekli değildir; gerçekçi argümanın en sık gizlediği şeyi, yani yetki kullanımı ile iktidarın kullanımı arasında bir fark olduğunu keşfetmeyi mümkün kılar. Bu, hizmetinde yetki imgesini de seferber eden iktidarın imgesidir ve bu elbette teknik ve bilimsel gelişmeler ilkinin önemini arttırdığı içindir. Örneğin, gerçekte teknik veya bilimsel bir eğitime ya da herhangi bir alanda kendilerini çoğunluktan ayıran bir bilgi sermayesine sahip insanların, kendi-

lerini siyasi iktidar sistemine sokan bir özgürlükten ve karar alma araçlarından kendi ölçeklerinde yararlandıkları nasıl söylenebilir? Bunların çoğunun, teşkilatların karanlığında gömülmesi oldukça dikkat çekicidir. Basit bir biçimde gerçek fakat oldukça farklı olan şey, yeterliliğin (gerçek veya simüle edilmiş) bir ücretler hiyerarşisi için kriter sağlaması ve bunun sosyo-politik yapının korunması için sağlam bir destek teşkil etmesidir. Ancak tam olarak bu hiyerarşinin gelişiminin, yetkiler ayrımı ilkesinden çıkarılmadığı, en geniş siyasi anlamdaki bir yorumdan kaynaklandığı belirtilmelidir. Müesses nizamın şartlarına dair aynı tabiiyet, nihai olarak ilerleyişi aşırı merkezileştirilmiş bir devlet aygıtı tarafından kontrol edilmeyen bir toplum hayal etmeyi engeller. Nedenlerin aynı zamanda sonuçlar olduğunu; teknoloji seçimlerinin, enerji kaynaklarının, ayrıcalıklı üretimlerin, bilgi sistemlerinin, ulaşım biçimlerinin, sanayi kurma biçimlerinin, şehir planlama programlarının seçimlerinin; yönetsel merkezleşme ve iktidarın yoğunlaşmasının yanı sıra toplumsal kitleselleşme sürecini hızlandırdığını büyük ölçüde unutturur. Aynı zamanda, özyönetim idealinin eleştirisi, onları dolduranlar tarafından yönetilebilecek alanlara demir atmış kolektif inisiyatiflerin tüm olanaklarının, kamusal karar alma süreçlerine katılım şartlarını değiştirecek yeni bilgi dolaşımı olasılıkları gibi yeni temsiliyet modelleri olanaklarının da göz ardı edilmesine yol açar.

Yine de insan, özyönetim fikrinin bilakis sefaletini görünce şaşırıyor zira bu fikir, amaçlarını hakikate geçirdiği iddiasındadır. Hasımının argümanı tersine çevrildiğinde, özerkliğin sınırı ortadan kalkar. Sanki birlikte olma, birlikte üretme, birlikte karar verme ve itaat etme, tam olarak iletişim kurma, aynı ihtiyaçların hem burada hem orada hem de her yerde aynı anda karşılanması fikirleri, tahakküm edileni egemene bağlayan yabancılaşmayla mümkün oluvermiş gibi; her şey sanki şeytani bir irade veya bunun suç ortağı olan uşağı, yüzlerce ya da binlerce yıldır kurumlardan ve hatta daha da fazlası, halklardan toplumsal tercihlerinin yaratıcısı olduklarına dair bu çok basit gerçeği çalmış gibi oluyor. Böylelikle yaşadığımız tarihin sınırları içinde ortaya çıkan sorunlarla yüzleşme endişesine artık mahal yoktur. Paradoksal bir biçimde, yerleşik hiçbir sistemin sorgulanmayacağı fikri şu iddiaların içerisinde gömülüdür: Geçmişin, hakikatin ağırlığından başka bir ağırlığı yoktur ve insanlık ken-

disini şimdi olduğu gibi her zaman radikal bir olasılığın (tarihin var olmadığını söyleme biçimi) önünde bulmuştur. Artık, eşitlik ve eşitsizlik hakkında soruşturmak konusunda da endişelenmeye mahal yoktur. Eşitsizliğin gerçekte yalnızca toplumsal ve siyasal bir kurgu pahasına ifade edildiğine dair doğru fikir, şu kabulde yatmaktadır: O, sadece tahakküm projesine hizmet eden bir tuzaktır.

Üstencilik sadece bir aldatmaca olsaydı, genel bir aşağı hareketle eş zamanlı olarak genel bir yukarı hareket göstermeseydi, toplumsal olanın teşekkülünden bir şey almasaydı, aynı zamanda kendi içine çekilerek gücünde bir artışla ve kütlesinin iki katına çıkmasıyla toplumsaldan dışlanma ihtiyacına yanıt verseydi, insanlar tarafından temsil edildiği gibi sadece sevimli veya nefret dolu maddi kurumlarda yoğunlaştırıldığı için güce itaatin hiçbir gizemi kalmazdı. Yüksekten düşen şeyin alametinin bir özlemle herhangi bir ilişkisi olmasaydı, bilhassa özgürlüğün böylesine şaşırtıcı biçimde köleliğe dönüşü olmayacak, özgürlük arzusuna yabancı olmayıp yine de bu arzuyla çelişen bir kölelik türü olan La Boétie'nin³⁵ kuvvetli bir biçimde ifade ettiği gönüllü köleliğin de hiçbir muamması kalmayacaktı.

Özerkliğin sınırını bu şekilde düşünmek, siyaset sorununu toplumun iktidarla genel ilişkisi üzerinden özetlemek değildir. Kötücül bir güç veya iyicil bir güç fikrinin yerine belirsiz bir güç fikrini koymuyoruz. Toplumsal alanın çoğu zaman maskelenen bir boyutuna bir bakış sağlamaya çalışıyoruz. Bu, paradoksal olarak değilse de neden “bir”³⁶ yönelik fantastik bir çekimin ve onu gerçeğe dönüştürmek için karşı konulmaz bir cazibenin etkisiyledir? İktidarın ilgasını hayal eden kişi, “bir ve tek olan”ın referansını gizlice elinin altında tutar. Bu kişi, kendiliğinden uyum içerisinde olacak bir toplumu, homojen bir zaman ve mekânda birbirine karşı şeffaf olacak çok sayıda ortaklığı; tek bir varoluş biçimi olarak tercüme edilecek bir üretme, yaşama, iletişim kurma, ilişkilendirme, düşünme, hissetme ve öğretme yolunu tahayyül eder. Peki, her şeye ve herkese yönelik bu bakış açısı, iyi topluma yönelik bu sevgi dolu

35 Etienne de La Boétie (1530-1563). Fransız yargıç, yazar, siyaset teorisyeni ve Montaigne'in çok yakın dostu. (ç.n.)

36 Plotinosçu monist varlık anlayışında her şeyi önceleyen ve öteleyen, sonsuz ve aşkın nitelik taşıyan kavram. (ç.n.)

kucaklama, iktidarın fiilî uygulamasının üretme eğiliminde olduğu kadir-i mutlaklık fantezisinin bir eş değeri değilse nedir? Despotik düşünce tarafından yönetilen bir diyar değilse hayalî özerklik diyarı nedir? Üzerinde kafa yorulması gereken şey budur. Bu, özerklik deneyimlerini adil sınırlar içinde nasıl tutacağını ve söylendiği gibi, planın otoritesini özyönetim erdemleriyle birleştiren akılcı bir gücün ortaya çıkışını yöneten bilge reformcuların; kolektif girişimlerin değerini, devletin kararlarına uygun olma ölçütüyle ölçmeye karar vermiş olduklarına hükmetmekten bizi alıkoymaz. Sadece, sosyalist binanın kiracılarına, ev sahipliği iktidarının talimatlarına uymayı kabul etme özgürlüğünü bırakmayı istiyorlar.

Devrimcilikten kurtulmak, reformizme yeniden katılmak değildir. Biz sadece, “bir”in cazibesini göz ardı etmenin ve yukarısı ile aşağısı ayrımını inkâr etmenin bir anlamı olmadığını söylüyoruz. İktidarın temsil ettiği ve işgal etmeye çalıştığı konumla gerçekten örtüşecek bir iktidar yanılmasına ve aynı zamanda algılanabilir, gerçek hâle gelecek ve onda farklılıkları çözecek bir birlik yanılmasına direnmekte fayda vardır. Sembolik ile gerçeği birbirine karıştırdığımız anda sonucu toplumsallaşma sürecinin çoğulluğunu, parçalanmasını, heterojenliğini ve aynı zamanda pratikler ile temsillerin çapraz gelişimini, hakların karşılıklı tanınmasını şu veya bu şekilde karartmak olan bu çifte yanılığa düşeriz. Gerçekçi tahayyüle meydan okuyan şey; toplumun kendi birliğinin arayışında örgütlenmesi, gizli bir ortak kimliğe tanıklık etmesi, kendisini aşan bir iktidarın aracılığıyla kendisiyle ilişki kurması ve aynı anda birden çok, belirlenemez, bütünleştirilemez toplumsallık biçimlerinin var olmasıdır. Şaşırmayalım. Çağımızda yüksek sesli biçimde önünde saygıyla eğildiğimiz tahayyül bizi çelişkiyle, yani çözümüne inatla direnen gerçek çelişkiyle yüzleştirmede etkilidir zira toplumsalın teşekkülünde yaşayan sorgulamanın göstergesidir. Burada bu tahayyülün, her zaman baskıladığı şeyin izini bırakması gerektiğini belirtelim: “Bir”in tahayyülü, gizlice iktidarın (“bir”in öteki adı) temsilini ve toplumsal bölünmenin bir alametini taşır. Kolektif enerjilerin özgürce taşmasının ve çiçek açmasının hayali; “tek olan”ın temsilini, bölünmemenin bir alameti olarak gizlice aktarır. Sonunda, her ne kadar orada bilinmedik kaynaklar bulsa da hayalden paçasını kurtaran şey demokrasidir. Onun ortaya çıkı-

şıyla ilk kez veya tamamen yeni bir ışık altında devlet, toplum, halk veya ulus kurulur. Bu suretlerin her birinde, “tek olan”ı tam olarak kavramak, onu bölünme tehdidine karşı savunmak, onu çürütme ve yıkımın bir belirtisi şeklinde suçlayan her şeyi reddetmek istiyoruz; bölme işi demokraside serbest bırakıldığı için onu dizginlemek ya da ondan kurtulmak istiyoruz. Lakin devlet, toplum, halk ve uluslar demokrasiyle tanımlanamayan varlıklardır. Bunlar, kabullerini balatalayan bir insan fikrinin izini taşırlar. Dünyayı paramparça eden ama yokluğunda demokrasinin ortadan kalkacağı husumetler göz önüne alındığında bu, görünüşte gülünç bir fikirdir. Devlet menfaatine ve toplumun, halkın ve ulusun kutsal menfaatlerine isyan eden hakların ifadesine daimî bir bağımlılık içerisinde kalırlar. O hâlde kimse, komünizmin gelişi olarak devrim arzusunun, iyi bir toplum arzusunun, demokrasiye musallat olan hayali tasavvurlarla bağlarımızı kopardığına inanmasın. Bu arzu onları değiştirir fakat beslendikleri inancı fevkalade güçlendirir; birlik kültürüne, nihayetinde de tekildeki bir özdeşlik kültürüne hizmet eder ve bu tesadüfen değil, hak düşüncesini lağveden mantığına binaendir. İktidarın ve “bir”in çekiciliğinden kurtulma olasılığının olduğu, yanılısma ve icat siyasetinin sürekli eleştirisinin toplumsal ve tarihsel bir belirsizliğin sınavına tabi tutulduğu bir dünyanın ufuklarında düşünüp hareket etmeye razı gelmeliyiz.

İnsan hakları siyaseti ve demokratik siyaset, aynı gereksinime yanıt vermenin iki yoludur: bölünmenin etkilerini memnuniyetle karşılayan bir deneyimin yararlandığı özgürlük ve yaratıcılık kaynaklarını kullanmak, bugünü gelecekle takas etmenin cazibesine direnmek; tam tersine, kazanılmış hakların müdafaası ve yeni hakların talep edilmesiyle ortaya çıkan olası değişim işaretlerini bugünden ayırt etmek için çaba sarf etmek ve bu çabayı sarf ederken bir yandan da bu hakları yalnızca çıkarların tatmininden ayırt etmeyi öğrenmek. Kim gözlerini Sovyet vatandaşlara, Polonyalılara, Macarlara, Çeklere veya totalitarizme isyan eden Çinlilere çevirip de böyle bir politikanın cüretten yoksun olduğunu söyleyebilir? Bize siyasi pratiğin anlamını çözmeyi öğreten onlardır.

Mayıs 1979

TOTALİTER MANTIK³⁷

Uno stato totalitario, yani totaliter bir devlet inşa etmekten ilk gurur duyan, İtalyan faşizmiydi. Birkaç yıl sonra Almanya’da *totale staat*’ın formülünde yankı bulacak formülün icadını ona borçluyuz. Birileri bu sebeple totalitarizm eleştirisinin onun müdafaasına karşı cevap verdiğini düşünme eğiliminde olabilir. Lakin bu ifadeyi inkâr etmeksizin kavramın kaderi hakkında bizi aydınlatmanın, bu eleştirinin bir niteliği olduğu konusunda şüpheliyim.

İki savaş arasında Hitler ile Mussolini rejimlerini kınayan sosyalistler ve liberaller, mücadelelerini anti-faşizm adı altına yerleştirdiler. Totalitarizm temasına ne rol biçtiklerini yalnızca titiz bir araştırma bize söyleyebilirdi ama bildiğim kadarıyla bu rol önemli değildi. Öte yandan bu temanın faşizm, nasyonal sosyalizm ve Bolşevizm’i aynı kınama içerisinde ilişkilendiren sağcı ideologlara ilham verdiğini kabul etmek gerekir. *Le Petit Robert* sözlüğü, Fransızcadaki “totaliter” teriminin tanımını, Jacques Bainville’in 1933’te yayımlanan Almanya üzerine kitabından aldığı alıntıyla anlamlı biçimde örnekliyor. “Yazar, bundan böyle Almanya’da sadece bir partinin var olma hakkına sahip olduğunu belirtiyor. Bunun, Nasyonal Sosyalist Parti olduğunu söylemeye gerek yok. Aynı şekilde İtalya’da faşizm, Moskova’da da Bolşevizm. Bu, siyasal toplumun yeni bir biçimidir. Tanrı-devlet muhalefetten yana sıkıntı çekmez zira tüm kudrete sahip bir azınlık tarafından temsil edilir, nüfusun geri kalanıysa pasif vatandaşlardan ibarettir. Dahası, totaliter devlet bir arınmayla nihayete erer.” Muhafazakâr milliyetçi düşünür Jacques

37 Bu makale, *Kontinent Skandinavia*’da yayımlanmıştır, s. 3-4, 1980. “Revue anti-totalitaire”, Tore Stubberud tarafından düzenlendi, ed. Dreyer.

Bainville, *Action Française*'in kurucularından biriydi. Sağın büyük bölümünün, Pétain'ın³⁸ otoritesi altında seferber olmadan önce faşizmin harikalarını övdüğü doğru olsa da onun bu hükmü münferit değildir. Buna mukabil, son dünya savaşından sonra totaliterlik eleştirisinin yükselişi bana daha da öğretici gözüküyor. Elbette savaş sırasında müttefiklerin propagandası, düşmanlarının totaliter teşebbüsünü ifade etmekten geri durmadı. Lakin daha sonraları, Batılı güçler ile SSCB arasında Soğuk Savaş olarak adlandırılan ideolojik çatışma patlak verdiğinde, totalitarizmin kınanması yeni bir boyut kazandı ve geniş bir liberal düşünce akımını harekete geçirdi. Bundan böyle komünizm kendisini totaliter bir sistem olarak tanımladı: faşizmin ve nasyonal sosyalizmin yıkımına direnen ama aynı nedenlerden yola çıkan ve benzer amaçları izleyen en ayrıntılı, en eksiksiz sistem. Öyleyse mesele, faşizme atfedilen özelliklerin komünizme basit bir aktarımı değildi. Fikrimce ortada yeni bir siyasi kategorinin oluşumu yoktu; Sovyet komünizmi, demokrasilerin varlığını tehdit ediyormuş gibi görüne dek düşman devletleri niteleyen bir sözden (lakaptan) yeni bir sosyo-tarihsel tip belirlemek için tasarlanmış bir öze geçiş yoktu.

Totalitarizmin temsilinin bir zamanlar şekillendiği ve son birkaç on yılda serpildiği koşulları merak etmek anlamsız değilse nedeni, kısmen de olsa bunların sol görüşün direnişlerine ışık tutmalarıdır. Bu yeni kavram, gerici bir amacın hizmetinde işlenmiş sağcı bir kavram olarak görülüyordu. Totalitarizme karşı mücadele, amaçlı insanlara Batı emperyalizminin gerçekliğini unutturmaktan ve kapitalist sistemin eleştirisini etkisiz hâle getirmekten ibaret bir oyalamaca gibi geliyordu. Yine de komünist olmayan, Marksist ya da Marksizm eğilimli solun totalitarizm sorununun formüle edilmesinde inisiyatifi neden muhafazakârlara ya da liberallere bıraktığını, Hannah Arendt'inki gibi analizlerin neden bu kadar az yankı bulduğunu sormak gerekir. Aslında Sovyet rejiminin 1930'larda itibaren ve savaştan sonra çok daha fazla biçimde bürokratik bir tabakanın oluşumuna, toplumsal eşitsizliklere, polis sisteminin mü-kemmelleştirilmesine, toplama kamplarına ve Stalin kültüne dikkat kesilen izole bireyler veya küçük devrimci gruplar tarafından yapılan çok sayıda eleştirinin nesnesi olduğunu unutamayız. Şüphesiz

38 Henri Philippe Pétain (1856-1951). Fransız mareşal ve siyasetçi. II. Dünya Savaşı'nda, Nazi kuklası Fransız Vichy Hükümeti'ne başkanlık etmiştir. (ç.n.)

ki en şaşırtıcı olan, bugün artık şüphe edilebilir görünmeyen tanıklıkların, belgelerin ve hükümlerin, sosyalist rejime sağladığı avantajlarına rağmen sol görüşün ekseriyetini sarsmamış olması ve biri esasen kötü, diğeryse Stalinizmin kusurlarına rağmen esasen iyi iki kamp olmak üzere dünyayı bölmeye devam edebilmiş olmasıdır. Bununla birlikte, Sovyet komünizminin mistifikasyonunu ortadan kaldıranların çoğunun, Stalinizm ile faşizmi bir araya getirme konusunda isteksiz olması ve SSCB’de totaliter bir devletten bahsetmekten kaçınması da şaşırtıcı ve bizim amaçlarımız açısından daha öğreticidir. Bunlar, bir yorumun öğelerini biriktirdiler fakat yeni bir kavramsallaştırma talebinden kaçındılar. Troçkistlerin durumu bu açıdan örnek teşkil eder. Ne kadar az sayıda olurlarsa olsunlar, Batı Avrupa’daki solcu aydınlar üzerinde hatırı sayılır bir etkiye sahip olduklarına şüphe yoktur. Ne var ki vardıkları hükümlerde farklılaşmaya gitmediler: Onlar için faşizm, büyük sermayenin belirli tarihsel koşullar altında proletarya üzerindeki egemenliğini yeniden tasdik etmek için kendisine sağladığı bir araçtı ve öyle olmaya da devam ediyor; Stalinizm ise dünya devriminin başarısızlığının, proleter devlete asalak bir kastın aşılannmış olduğu bürokratik üst yapıyı sosyalist alt yapıdan ayırdığı bir durumun canavarca ürünü olarak görünmüştür ve öyle görünmeye de devam ediyor. Bu durum pekâlâ dikkate alınmayı hak ediyor keza tüm argümanların alındığı rehber olan akıl hocası, yaşamının sonunda, Sovyet sisteminin totaliter bir sistem olarak yeniden değerlendirilmesine ilişkin işaretleri vermişti. Troçki, ölümün bitirmesine müsaade etmediği çalışmasının en son satırlarında Stalin üzerine şunu yazmaya cesaret etmişti: “Devlet benim!”,³⁹ Stalin’in totaliter rejiminin gerçekleriyle karşılaştırıldığında neredeyse liberal bir formüldür. XIV. Louis, kendisini yalnızca devletle özdeşleştiriyordu. Roma’daki papalar hem devletle hem de kiliseyle özdeşleşmişti fakat yalnızca dünyevi iktidar dönemlerinde. Totaliter devlet, memleketin tüm ekonomisini kuşattığı için Sezaropapizmin⁴⁰ çok ötesine geçer. Güneş Kral’ın⁴¹ aksine, Stalin haklı olarak şunu söyleyebilir: “Toplum benim!”

Paradoksal biçimde, totalitarizmin analizine ilişkin bir atılımı, bozulmuş fakat hâlâ canlı devrimin ve yozlaşmış fakat daima ihya

39 Fr. *L'état, c'est moi*. Fransa ve Navarra Kralı XIV. Louis’nin mutlakiyetçi yönetim tarzını ifade etmek için söylediği meşhur söz. (ç.n.)

40 Fr. *Césaropapisme*. Monarkın hem dinî hem de dünyevi iktidarı elinde bulundurması fikrine dayanan yönetim tarzı. (ç.n.)

41 Fr. *Le Roi Soleil*. XIV. Louis’nin lakabı. (ç.n.)

edilmeye hazır işçi devletinin teorisyeninin tarafında bulabiliriz. Bu, onun Bolşevik diktatörlüğün teşekkülünde oynadığı rolü anımsamaya devam ettiğinden şüphe duyabileceğimiz basit bir atılımdır. Buna rağmen, birkaç kelimeyle çok şey ifade eder. Devletin ekonomiyi kuşattığını gözlemleyerek siyasi olan ile ekonomik olan arasındaki ayrımın ortadan kalktığını öne sürüyor; Stalin'e "Toplum Benim!" formülünü atfederek mutlakiyetçiliğe kıyasla totalitarizmin özgüllüğüne ve bundan böyle hiçbir şeyin iktidardan kaçamamasını sağlayan özdeşleşme mekanizmalarının gücüne bir bakış atılmasını sağlıyor. Lakin ona öykünenler için sanki Troçki'nin söyleyecek bir şeyi yoktu.

Marksist eğilimli sol, SSCB'nin doğası üzerine yeni bir düşünceye giden yolu bulmak için ister reformculuktan ister devrimcilikten mülhem olsun tüm analizlerinin altında yatan toplumsal gerçeklik vizyonunu terk etmeyi kabul etmek zorunda kalacaktı. Bu vizyonun, kapitalizmin genişlemesiyle altüst olan bir dünyada, liberalizme karşıt biçimde şekillendiğini hatırlatalım. Liberalizm, bağımsız mal sahipleri arasındaki serbest rekabetin etkisi altında kendiliğinden örgütlenen ve devletin kendisini oyunun kurallarını uygulamak, insanları ve malları korumakla sınırladığı bir toplum kurgusunu tasavvur etmişti. Sosyalist düşünce, bu kurguyu ifşa ederek, toplumun düşman sınıflar hâlinde kutuplaşmasını vurgulayarak, bunun koşullarını mülkiyet ilişkilerinde bularak ve tüm eleştirilerini kapitalist sistemin mantıksızlığına odaklayarak, liberal teorinin içerisinde geliştiği sorunsaldan kendisini kurtarmamıştır. Piyasanın etkin dinamiklerinin klasik ekonomi politiğin yasalarını yalanladığını, krizlerin tesadüfi değil de yapısal olduğunu, sermaye ile emek arasında bir uyum olmadığını, üretim araçlarına sahip olanlar ile çaresiz olanlar arasında radikal bir çıkar karşıtlığı olduğunu göstermişti. Birleşmiş işçilerin, yani aslında onların temsilcilerinin yönetimi altındaki bir üretim örgütlenmesi kurgusu, kendi kendini düzenleme yoluyla çıkarları bağlayacak ve ihtiyaçları karşılayacak bir pazarın yerini almıştı. Böylece kapitalizmin fiili gerçekliğinde sınıfların karşıtlığının liberal biçimde yadsınmasına, bir devrim veya özel mülkiyetin aşamalı ilgası sayesinde, aşağı yukarı yakın bir gelecekte bu karşıtlığın da bir ilgası yanılması yanıt vermişti. Siyaset sorununun baskılanması en uç noktaya taşınmıştı.

İktisadi liberalizm, en azından siyasal liberalizmle birleştğini iddia ederken, bazen de onu temellerini kendi içerisinde aramaya sevk ederken (Benjamin Constant, Guizot veya Tocqueville'in Fransa'daki çabaları, on dokuzuncu yüzyılın başında buna tanıklık ediyor) sosyalistler özgürlük, eşitlik ve adaleti savunmada ne kadar ateşli olursa olsunlar ekonominin efendisi olacak bir devletin gizlediği tehlikeleri bilme ve demokrasinin ne kadar kök saldığını düşünme araçlarından kendilerini mahrum bıraktılar. Hümanist idealleriyle açıkça çeliştiği ve kapitalizmin bir ürünü gibi görüldüğü için buna daha da kararlı karşı çıktılar. Lakin tahammül edilemez bir düşmana karşı harekete geçmek başka bir şeydir zira bu düşman milliyetçiliğin, hatta ırkçılığın değerlerini yüceltir; açıkça güç kültürünü ve lider kültürünü tatbik eder, ona dair eleştirinin ilkeleri üzerine tefekkür edebilmekse başka bir şeydir. Bu, sosyalistlerin Sovyet rejiminin doğasını kavramadaki güçsüzlüklerini ölçerek doğrulanabilir. Özel mülkiyetin lağvedildiğini görür görmez, bilinen kapitalizm çerçevesinde sınıf karşıtlığı artık çözülemez hâle gelir gelmez, onların düşünceleri de etkisiz hâle gelivermişti. Kötülüklerle dolu Sovyet devletini pekâlâ yargılayabilirlerdi ama bu kötülüklerin kökenlerini tarihin tesadüflerine yüklemek için onları saptamak dışında bir şey yapmadılar. Sol, bir devlet teorisinden ya da daha temel biçimde bir siyasal toplum kavrayışından yoksundu. Aynı zamanda, pek göze çarpmayan bir gerçektir ki işçilerin ve köylülerin sömürülmesinin açık belirtilerini ve yeni üretim ilişkilerinden doğan sınıf bölünmesinin belirtilerini yorumlamada da zayıf olduğunu kanıtladı. Sol, gerçeklik alanını ekonominin sınırlarıyla sınırlamış olduğundan üretim sistemi, siyasi sisteme açıkça damgasını vurduğunda üretim sisteminin yapısına karşı kör kaldı.

Solun totaliterlik kavramını kullanmakta neden isteksiz olduğunu sorduk. Öncesinde de cevapladığımız gibi, bu kavram sağ tarafından icat edildi. Doğru ama tekrar sorduk, neden rakiplerinin önüne geçmedi? Şimdi söylemeye cüret edebiliriz keza bu kavram siyasidir ve sol, siyaset açısından düşünmüyor. Bu önerme paradoksal gözüküyor. Sosyalistler kararlı biçimde, sivil toplum çerçevesinde ortaya çıkan eşitsizlikleri azaltmak ya da ortadan kaldırmak, bir azınlığın servete el koymasının etkilerini azaltmak ya da imkânsız kılmak için toplumsal yaşamın her alanına devlet müdahalesi ta-

raftarıdırılar. Son yüzyıldır verginin daha az adaletsizce dağıtımına ilişkin tüm çabaları ve çalışanları işverenlerin keyfiliğine karşı savunmak, istihdamın istikrarını sağlamak, çalışma koşullarını ve güvenliğini iyileştirmek için tüm önerileri veya en etkili önlemleri onlara atfetmeliyiz. Eğitim, halk sağlığı, barınma veya boş zaman lehindeki en radikal girişimleri onlara borçluyuz. Kısacası ilerleme fikri, sosyalist hareketle doğmamış ve önce liberal, insancıl bir akımı harekete geçirmişse de devlet müdahalesiyle ilişkilendirilmek suretiyle en güçlü ifadesini onun bağrında bulmuştur. Devlet aygıtının tamamen elden geçirilmesini toplumsal değişimin koşulu hâline getiren komünist projeden bağımsız olarak siyasi mücadele kavramı, her zaman sosyalist solun girişiminin merkezinde yer almıştır. Buna mukabil, reformcu veya devrimci bir devletin teşekkülü saikiyle siyasi olarak hareket edebilme kapasitesini, toplumu siyasal bir toplum olarak tasavvur edebilme kapasitesiyle karıştır-mamalıyız.

Böyle bir anlayış, sivil toplum ile devlet arasında tesis edilmiş bölünmenin doğası üzerine bir tefekkürü gerektirir: sınırları belirlenmiş ve teşekkülü, tatbiki, yenilenmesi demokratik kurallara tabi siyasi iktidar ile idari iktidar (ki onun da yetkileri kanunla belirlenmiş ve sınırlandırılmıştır ama aslında nüfusun ihtiyaçlarını karşılaması ve toplumsal yaşamı her zamankinden daha nizami, daha ayrıntılı denetlemesi nedeniyle mütemadiyen daha kapsamlıdır) arasındaki tarihsel ayrımın kapsamı üzerine bir tefekkürü. Öte yandan devleti, toplumdan kamu yararına ilişkin işlevlerini yerine getirmek bakımından ayrılan, toplumun basit bir organı olarak tanımlamakla yetindiğimiz sürece yalnızca iki versiyon arasında seçim yapma şansına sahibiz. Birincisine göre, devlet toplumdan kısmen kopmuştur, iktidarı tamamen egemen sınıfa bağlıdır; tek görevi, ortak bir kolektif kimlik imgesini onaylarken ve kapitalizmden yararlanan tabakaların özel çıkarlarını kamu yararı olarak gizlerken, kendi mantığına uyan bir ekonomik sistemin işleyişi için koşulları sağlamaktır. İkinciye göreyse devlet, halk güçlerinin desteği sayesinde bireylerin üzerine çıkabilir ve böylece toplumla giderek daha fazla özdeşleşebilir, çıkarların çözüldüğü bir kamu yararına gerçekten şekil verebilir; işte o zaman toplumsal bedenin tüm hareketlerine karar veren ve aynı anda onunla yekvücut olan büyük bir organ

olarak tezahür eder. Burjuva devlet ve sosyalist devlet olmak üzere bu iki versiyon, siyasal iktidarın doğasını ve devlet bürokrasisinin kendine özgü dinamiklerini ayırt etmeyi mümkün kılmaz. Her şeyden önce, modern demokrasinin kökeninde olan bir mutasyonun anlamı yanlış anlaşılmaktadır: sınırlı bir yasal iktidarın tesis edilmesi, böylece kelimenin dar ve geleneksel anlamında siyasi uzamın dışında, her birinin kendi standartlarına uyduğu ekonomik, yasal, kültürel, bilimsel, estetik alanların çevrenmesidir. Nihai kapsamı sivil toplumun devletten ayrılmasından başka bir şey olmayan bir hadisedir. Lakin bu yargı değerlendirilecek olursa Marksist yorumu hükmeden tezi tersine çevirmeli ve modern devletin, kapitalizmin bir ürünü olmaktan uzak bir biçimde üretim ilişkilerinin ve görece özerk mübadelenin imkânını sağlayarak gelişmesinin koşullarını yarattığını kabul etmeliyiz. Her şeyden önce, iktidarı, ondan önce var olan sosyal güçlerin hizmetindeki bir organın veya bir aracın işlevine indirgemek yerine, onun simgesel karakterini tanımalıyız. Böylesi bir perspektifin yokluğunda, bir siyasi alanın sınırlandırılmasına yalnızca iktidarın değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin de yeni bir meşrulaştırılması biçiminin eşlik ettiği görülmez. İktidarın meşruiyeti halka dayanır fakat halk egemenliği imgesine, kamu otoritesini kullananların ona sahip olduklarını iddia edemeyecekleri ve işgal edilmesi imkânsız bir boş yer imgesi eklenir. Demokrasi, görünüşte birbiriyle çelişen şu iki ilkeyi birleştirir: Birincisi, bu iktidar halktan gelir; diğeryse bu, kimsenin iktidarı değildir. İşte demokrasi bu çelişki üzerinden hayatını idame ettirir. Bu çelişki söz konusu iki uç üzerinden kopma riskini haizse ya da kopmuşsa demokrasi ya dağılmaya yüz tutmuş ya da hâlihazırda yok olmuştur. İktidarın odağı artık sembolik olarak değil de *gerçekten* boş görünüyorsa onu kullananlar, özel çıkarların hizmetinde bir kurgu oluşturan sıradan bireylerden fazlası olarak algılanmazlar ve aynı zamanda meşruiyet, toplumsalın tüm derecelerinde çöker; şahısların, ortaklıkların ve her bir faaliyet sektörünün özelleştirilmesi artışıdır, her biri bireysel veya kurumsal çıkarlarını üstün kılmak istiyordur. Nihayetinde artık ortada *sivil* toplum bulunmuyordur. Lakin halk imgesi güncellenirse ve bir parti bu özdeşleşme kisvesi altında onunla özdeşleştiğini ve iktidarı ele geçirdiğini öne sürerse bu defa bu, aynı devlet-toplum ayrımı ilkesi olmanın yanı sıra insanlar arasındaki çeşitli ilişki türlerini ama aynı zamanda da redde-

dilen yaşam tarzlarını, inançları, görüşleri de yöneten normlardaki farklılık ilkesidir ve daha derin bir biçimde, iktidar düzenine, hukuk düzenine ve bilgi düzenine ait olan arasındaki ayrım ilkesinin de ta kendisidir. Böylece ekonomik, hukuki ve kültürel olanın siyasetinde bir tür iç içe geçme vuku bulur. Bu, tam olarak totalitarizmin karakteristiği olan bir fenomendir.

Aynı mecburiyet, sosyalist solun devlet bürokrasisinin dinamiklerini yanlış anlamasına yol açıyor. Bu durum, devlet, hâkim tabakaların irade ve gücünün veya halkın iradesinin ve gücünün yoğunlaştığı organ şeklinde toplum içerisinden ortaya çıkıyormuş gibi gözüktüğü sürece görünmez kalır. Lakin tarih bize bir karar verme, düzenleme ve denetim merkezi olarak modern devletin, toplumsal yaşamın ayrıntılarını giderek daha fazla kendisine bağlama eğiliminde olduğunu öğretir. Bu sürecin anlamı, onun bürokratik makamlarını dolduran insanların sapkınlığına atfedilince göz ardı edilir. Eski “doğal” hiyerarşilerin çözülmesi nedeniyle homojenliği artan, örgütlenme sorunuyla giderek daha fazla boğuşan, artık düzenin aşkın bir kefiline başvurmayan ve din söyleminde eşitsizliklerini haklı çıkarmayan bir toplumda yalnızca devlet herkese tezahür eder ve kendisini kurucu ilke olarak, toplumsal dönüşümün araçlarını ve her şeyin bilgisini elinde tutan büyük aktör olarak takdim eder. Bürokrasilerin muazzam biçimde genişlemesini sağlayan, mensuplarının yönetilenlerden olan egemenliğe ilişkin mesafelerini öne sürerek kendilerine azami iktidar ve fayda sağlayabilip kendi çıkarlarını geliştirebilecekleri devletin, işte bu “devlet bakış açısı”nın (ki bu iktidarın ve bilimin merkezinde olan bir devlettir) ortaya çıkışı sayesinde. Bununla birlikte, bu evrime ve sebeplerine karşı kör kalan ve iyi bir devletleştirme fikrine kapılmış olan sosyalist sol, asil güdüler kisvesi altında idare, yasama ve polis erki ile sorumluluğunu üstlendiği toplum arasında her zamankinden daha büyük bir ayrım için çalıştığının ve farklılıkları ile iç çatışmalarına rağmen nüfusun geri kalanından ayrılan bir bürokrat tabakası oluşturma sürecini hızlandırdığının farkında değil. Sonuç olarak, totaliter fenomen ondan tekrar kopar çünkü esasen bürokratik ağı sayesinde her yerde ve her zaman nazır olan bir devlet fikriyle bağlantılıdır.

Sosyalist hareketin totaliterliğin tohumlarını taşıdığını hiçbir şekilde öne sürmüyoruz. Bunda ısrar etmemize gerek var mı? Böyle

bir şeyi nasıl söyledik ki? Totalitarizmin, onun yıkımı anlamına geleceği çok açıktır. Biz sadece bu hareketin demokratik kurumlara, kamu özgürlüklerine, insan haklarına fiilen bağlılığına rağmen, SSCB'nin modelini yarattığı yeni toplumsal sistemin doğasını kavrama konusunda neden aciz kaldığını anlamaya çalışıyoruz. Neden özellikle Fransa, İtalya ve İspanya'daki komünist hareketle karanlık bir ilişki sürdürmeye devam etmiştir ve neden onunla açık bir çatışma içinde olduğu yerlerde bile teorik analizi yetersiz kalmıştır? Örneğin, solmaya başlayan ama henüz unutulmamış yakın tarihli bir olaymış yanılması yaratmak için sosyalist liderler ve militanların umutlarını sanki örgütlerinin karakteri değişmiş gibi Berlinguer'e, Carrillo'ya⁴² ve Marchais'ye dayandırmaları, Avrupa komünizmi üzerine yeni bir anlatım biçiminin yayılması için neden yeterliydi? Pek çok ülkede komünistlerin işçi sınıfında ve daha geniş anlamda maaşla çalışan kesimde güçlü bir varlığa sahip olup olmadığı ve yakın hedefleri sosyalistlerinkiyle örtüşen kavgalara öncülük edip etmedikleri (nasıl ve ne için olduğunu bilmek başka bir şey) konusunda bir cevap verilecek mi? Bu olguya katılmıyoruz fakat bu, hiçbir şekilde totalitarizm eleştirisindeki başarısızlığı açıklamaz. Bu eleştirinin taktik uğruna dile getirilmediğini varsaymak abartılı olur. Gerçek şu ki böyle bir eleştiri, sosyalist düşüncenin temellerini sarsacak yeni bir kavramsallaştırmayı, siyasi bir kavramsallaştırmayı gerektirecektir.

“Siyaset” terimini birçok kez tanımlamadan kullandığımıza göre, artık anlamını açıklamaya çalışmanın vakti geldi. Solun siyasi terimlerle düşünmediğine, keza demokratik toplumdaki ve modern devletteki iktidarın sembolik doğasını yanlış anladığına dikkat çektik. Bu yanlış anlamanın aynı zamanda hem devletin hem de toplumsal bütünün bölünmesiyle, toplumun yapısıyla, iç bölünmeyle; belirli bir iktidar, hukuk ve bilgi eklemlenmesiyle sürdürülen ilişkiyle; toplumsal ilişkilerin (üretim bağlamında olanlardan bağlanmaya başlamak üzere) düzeniyle ilgili olduğunu hemen öne sürebiliriz. Böylece bir dönüm noktası belirledik. Bizim gözümüzde iktidar olgusu, siyasi analizin merkezinde yer alır ama bunun nedeni, iktidar ilişkisinin bir özerkliği (ki bu, bir insanın veya bir grubun bir toplu-

42 Enrico Berlinguer (1922-1984), İtalyan Komünist Partisi ulusal sekreterliğini; Santiago José Carrillo Solares (1915-2012), İspanyol Komünist Partisi genel sekreterliğini üstlenmiştir. (ç.n.)

luk üzerindeki tahakkümünün en basit ifadesine indirgenmiş olup, bize hiçbir şey öğretmez) olması değil; genelleştirilmiş itaat ve bağlılık elde etmeye muktedir bir iktidarın mevcudiyetinin, toplumsal düzenin meşruiyetine ilişkin olarak kısmen açık kısmen de örtülü olan belirli türde temsillere, toplumsal bölünmelere ve eklemlenmelere yol açmasıdır. Meşrulaştırma prosedürleri gerektirmeyen bir iktidar bulunmadığını söylemekle yetinmeyelim çünkü bu, onu donatmaya ve gerekliymiş, arzu edilebilirmiş gibi kabul edilmesini sağlamaya muktedir imgeyi ve fikirler üretmesi gereken çıplak bir iktidar kurgusunu yaratmak olacaktır. Bu meşrulaştırma işi; iktidar sahipleri, din adamları veya onların hizmetindeki hukukçular tarafından gerçekleştirilir. Ne var ki onu değerlendirmeden önce, bunu mümkün kılan koşullar deşifre edilmeli; her bir verili durumda, meşruiyet ilkelerindeki hangi değişikliğin ve inançlar sistemindeki gerçekliği kavrama tarzındaki hangi yeniden örgütlenmenin, yeni bir iktidar figürünün şekillenmesine izin verdiğini sormalıyız. “Figür” dememizin sebebi de kendisini bir toplumsal örgütlenme modeli olarak var etmenin ve bu şekilde görünür kılmanın iktidarın özünde olduğunun anlaşılmasını sağlamaktır.

Bu anlamda, SSCB’de totaliter devletin oluşumunu incelemekten daha öğretici bir şey olamaz. Lakin bunu yansıtan siyasi (bu kelime dar anlamda kullanılmaktadır) hadiseler de mutlaka dikkat çekmek gerekiyor. Aslında herkesin bildiği ama çoğu zaman unutulduğu gibi, ekonomi 1929-1930’da altüst oldu. Onu Devrim’den sonra, hatta Lenin zamanında kabataslağı çıkarılan yeni bir tahakküm sisteminin tesis edilmesi öncelemişti. Yine de iktidarın Bolşevik Parti tarafından ele geçirilip temellük edilmesinin ve Devrim’den doğan birçok kurumdaki bürokratikleşmenin, ki bunun etkisi devletin dönüşümü için gerekli olan bir kadro katmanını Parti çevresinde kristalize etmekti, işaretlerini not etmek yeterli değildir. Şüphesiz ki Parti’nin stratejisi dikkati hak etmektedir: Tüm rakip siyasi oluşumları ortadan kaldırır, sonrasında onlara baskı yapmadığındaysa tüm karar ve baskı araçlarını kendi elinde, daha doğrusu liderliğinin elinde toplayana kadar tüm devrimci organları (Sovyetler’i, fabrika komitelerini, mahalle komitelerini, askerî komiteleri, işçi milislerini, genç kızıl muhafızları) kendisine tabi kılar. Kuşkusuz devrim sonrası düzensizlik ve kıtlık bağlamında, işlevlerini pekiştirmek ve maddi faydalar elde etmemek suretiyle bir kurumdan diğerine yeni

dayanışmalar yaratan ve kendilerini otoritenin en kapalı kutbuna eklemleyen liderlerin nüfus içerisinde bir tür kendiliğinden seçimini tespit etmek hâlâ mühimdir. Dolayısıyla Marc Ferro, yukarıdan bürokratikleşme sürecinin yerini alan ve yeni bir diktatoryal devletin kuruluşunu destekleyen aşağıdan bürokratikleşme sürecini us-taca analiz etmiştir.⁴³ Yine de bu olgular, ne kadar önemli olurlarsa olsunlar duruma anlam kazandırmaktan uzaktır. Aslında Bolşevik Parti, Ferro'nun yine gözlemlediği gibi, manevrayı demagojiyle birleştiren, meclisleri manipüle eden ve rakiplerini kilit konumlardan dışlayan tek parti değildi; tıpkı anarşiden kurtulmuş bir toplumda kariyer yapmak isteyen unsurları kazanabilen tek parti olmadığı gibi. Anlaşılması gereken, onun çekim gücünün gerçek gücüyle ölçülmediğidir. Onu farklı kılan ve başarısını açıklayan, kendisini geri dönüşü olmayan bir hareket olarak, geçmişten radikal bir kopuş gücü ve yeni bir dünyanın radikal temeli olarak Devrim'le özdeşleştirme kapasitesi; toplumsal dönüşüm talebini mutlak tarih ve toplum bilgisiyle yoğunlaştırma kapasitesi ve nihayetinde kendisini sosyalist meşruiyet ile hakikatin deposu olarak tasavvur ve tezahür etme kapasitesidir. Birbirine sıkı sıkıya bağlı bu özellikler ona benzersiz bir şekil verir ve ne siyasi eğitime ne de kültüre sahip unsurları ve örgütsel, ekonomik sorunlara ilişkin tecrübesi olmayan bir entelijansiya üzerindeki nüfuzunu yansıtır. Parti, bilginin ve eylemin merkezini ete kemiğe büründürür; teoriyle ilgisi olmayanları cezbeder zira o teorinin ta kendisidir, pratikle ilgisi olmayanları cezbeder zira o pratiğin ta kendisidir.

Parti, kaba ve eğitimsiz insanlardan büyük teorinin emanetçilerini; entelektüellerdense (kırpıp geçirmediklerinden) militanları, örgütçüleri ve devrimci praksisin emanetçilerini devşirir. Hâlen iç tartışmalara yer bıraksa ve bir grupla diğerine karşı tavizler yoluyla yol alsaydı, kısacası yine ne yekpare bir parti ne de tekil bir parti olsa da potansiyel olarak bu iki doğayı birleştirir zira Tek Parti'yi teşkil eder. Bu parti, öteki partiler arasındaki herhangi bir parti değil (ki böylesi kesinlikle daha sıkı ve daha cüretkâr olurdu), görevi tek bir iradenin etkisi altında hareket etmek ve yörüngesinin dışında hiçbir şey bırakmamak olan, yani devlet ve toplumu kaynaştırmak olan bir partidir.

43 Marc Ferro, *La Révolution de 1917*, Aubier-Montaigne, 1976. *Des Soviets à la bureaucratie*, collection "Archives", Gallimard-Julliard, 1980.

Kıscacası siyasi analiz; iktidarın fethini, iktidarı kullanma yöntemlerini, onu destekleyip onun norm ve talimatlarını yayabilecek bir bürokratlar hiyerarşisinin kurulmasını gözlemlemekten vazgeçerse güdük kalacaktır. Siyasi analiz, bizi yeni tip bir partinin ortaya çıkmasıyla vuku bulan değişimi sorgulamamız için uyarır. Bu değişim semboliktir. Bu durum, olayların sicilinde gösterilemez zira tam da olayların gidişatını belirleyen yeni bir temsiller sistemine tanıklık ediyordur.

Lenin zamanında bu sistemin gerçekten de ancak kabataslağı çıkarılıyordu. Bunun mantığını anlamak için yeni iktidarın istikrara kavuştuğu, yeni bürokrasinin tamamıyla tesis edildiği; üretim araçlarında özel mülkiyetin kaldırılması, kollektifleştirme, devletin müdahale araçlarının, yani planlamanın tesis edilmesi sayesinde rejimin maddi temellerinin atıldığı dönemi değerlendirmek gerekir.

O hâlde totaliterlikten söz etmekte niçin haklıyız? Diktatörlük en büyük gücüne ulaştığı, kısıtlamasını nüfusun tüm kategorileri üzerinde uygulayabildiği ve toplumsal yaşamın her alanında standart olarak geçerli talimatlar buyurabildiği için değil. Tabii ki bundan söz etmekte bir sorun yok fakat diktatörlüğün özellikleri üzerinde durmak, ampirik bir tasvir düzeyinde kalmaktır. Bu model, kendisini bölünme olmaksızın kuracak, örgütlenmesini kontrol edecek, her parçası birbirleriyle ilişki içinde olacak ve sosyalizmi inşa etmeye ilişkin aynı projenin mesken tutacağı bir toplumu da-yatır.

Toplumsal bölünmenin izlerini silmeye meyleden ilişkiler dizisinde nedeni, sonuçtan ayırt etmek pek mümkün değildir. Öncelikle iktidar kendisini *sosyal güç* olarak öne sürer, bir şekilde toplumun kendisini bilinçli ve aktif bir güç olarak gösterir: Devlet ile sivil toplum arasındaki ayrım çizgisi görünmez hâle gelir. Bu aynı zamanda, siyasal iktidarı, idari iktidardan ayıran şey haline gelir: Devlet aygıtı, Komünist Parti ve onun liderliği karşısındaki tüm bağımsızlığını kaybeder. Paradoksal biçimde, Hannah Arendt'in da çok iyi gösterdiği üzere muhtelif devlet bürokrasileri, modern toplumda her birini ayrıcalıkları ve nitelikleri sabitlenmiş ayrı bir evren yapan sınırları kaybeder; tıpkı mensuplarının nizami biçimde tesis edilmiş hiyerarşiler içerisinde kendilerini ifade etmeyi bırakmaları

gibi. Siyasal iktidar, bürokrasinin tüm alanlarında temsilcileri (parti yetkilileri ve gizli polis) vasıtasıyla deveran eder; emek ve zümre dayanışmalarına dayalı özel ilişkileri çözme eğiliminde olup yönetim organı (ve yüce lider) ile yöneticileri (bunlar, bireyler olarak güvencesiz bir statü ve varoluşa sahiptirler) arasında geriye yalnızca umumi bir ilişki bırakır. Eş zamanlı biçimde, devlet partisinin tepesinde iktidar, otoriteyi elinde tutan(lar)ın makamıyla karışır. Bu karışıklık tesadüfi değildir, yönetenlerin davranışının bir etkisi de değildir. Aynı mecburiyet; devletin toplumla, siyasi iktidarın devlet aygıtıyla ve liderlerin birbirleriyle kaynaşmasına neden olur. Başka bir deyişle, bahsettiğimiz demokratik mantığın tersine çevrilmesiyle iktidar, boş bir yer anlamına gelmeyi bırakır ve kendisini, sözde toplumun tüm güçlerini kendi içinde toplamaya muktedir olduğu varsayılan bir organda (ya da sınırlarda veya bir bireyde) tecessüm etmiş gözükür.

İkinci olarak, toplumda bir iç bölünme ilkesi reddedilir. Bunun hiçbir şekilde ortadan kalkmayan tüm alametleri, Eski Rejim'den gelen toplumsal tabakaların (kulaklar,⁴⁴ burjuva...) veya yabancı emperyalizm adına çalışmakla suçlanan unsurların varlığıyla ilgilidir. Yeni toplumun, çıkarları birbirine zıt sınıfların veya grupların oluşumunu imkânsız hâle getirmesi gerekir. Öte yandan bütünlüğün olumlanması, her bir faaliyet tarzının tanımlandığı normlardaki ve uygulandığı her bir kurumdaki farklılığın reddedilmesini daha zorunlu kılmaz. Nihai olarak üretim teşebbüsü; idare, okul, hastane veya yargı kurumu, büyük sosyalist örgütün amaçlarına tabi olan özel örgütler olarak görünür. İcap ederse mühendisin, memurun, pedagogun, avukatın veya doktorun işi gücü, mesleğe ilişkin sorumluluklarından kaçınıp kendisini siyasi otoriteye tabi görmektir. Son olarak, kendisine uygun bir toplum imgesiyle kökten çeliştiği ölçüde yaşam, davranış, inanç ve görüş biçimlerinin çeşitliliği kavramı, yani toplumsal heterojenlik kavramının ta kendisi reddedilir. Toplumsal hayatın en gizli, en spontane ve en kavranamaz unsurunun bulunduğu noktada; yani geleneklerde, zevklerde ve fikirlerde; hâkimiyet, normalleştirme ve tektipleştirme projesi en ileriye taşınır.

44 Rus. *Yumruk veya yumruğu sıkı insan*. Rus Çarlığı ve Sovyetler Birliği'nde, zengin köylüleri adlandırmak için kullanılan bir tabirdir.

Bununla birlikte, totaliter teşebbüsün şu iki anını aslında birbirinden ayıramaz olarak düşünmeliyiz: devlet ve toplum bölünmesi ile toplumun içsel bölünmesine ilişkin alametlerin ortadan kaldırılması. Siyasi bir toplumun bedenine hükmeden otoritelerin aynışması sonucunu doğururlar. Artık ortada ne nihai hukuk kriterleri ne de iktidardan muaf nihai bilgi kriterleri vardır. Bu gözlem, totalitarizmin tekilliğini en iyi şekilde saptamayı mümkün kılar. Her zaman prensin gücünün sınırlandırılmasını (soylular veya şehirler tarafından elde edilen hakların tanınmasıyla bağlantılı ama temelde ilahi kökenli bir adalet imgesi tarafından kontrol edilen bir sınırlama) içerdiği açıkça görülen Avrupa mutlakiyetçi monarşisinden bahsetmeksizin despotizm (Stalinist rejimin bir tasavvurunu bulmayı sevdiğimiz şu meşhur doğu despotizmi), hiçbir zaman hukuk ve bilgi ilkelerini kendisinden alan bir iktidar olarak zuhur etmedi. Böyle bir vakanın meydana gelmesi için doğaüstü güçlere veya bir dünya düzenine yapılan tüm referansların ortadan kaldırılması ve iktidarın kendisini safi sosyal güç olarak gizlemeye başlaması gerekir.

Totalitarizm, kendi kendine yeterli bir toplum ve kendi kendine yeterli bir iktidar (toplum iktidarda anlam bulduğundan) kavram-sallaştırmasını farz eder. Kısacası, liderin eylemi ve bilgisi yalnızca örgütlenme ölçütüyle ölçüldüğünde, toplumsal yapının uyumu ya da bütünlüğü sadece liderin eylemine ve bilgisine dayanıyormuş gibi tezahür ettiğinde; geleneksel mutlakiyetçilik, despotizm ve tiranlık çerçevelerini terk ederiz. İktidar ile toplum arasındaki özdeşleşme süreci, toplumsal uzamın homojenleşme süreci ve toplum ile iktidarın kapalılaşması süreci totaliter sistemin tesisi için birbirlerine bağlıdır. Bununla birlikte, bir “doğal” düzenin temsili iyi bir şekilde ihya edilmiştir ama bu düzenin sosyal-rasyonel olduğu varsayılır ve ne bölünmelere ne de aşikâr hiyerarşilere müsamaha gösterir.

Böyle bir sistemin temelinde, ideolojik kaynağını düzenleyen belli anahtar temsilleri saptamamız gerekir. Bir bakıma yeni değildir, modern demokrasinin başlattığı bir dünya tecrübesinden türerler ama örtülü olmaktan çıkarlar; onlara tamamen yeni bir verimlilik veren ve onları yeni bir kadere maruz bırakan toplumsal olanın varlığının olumlama gücüyle yüklenmiş biçimde tezahür ederler.

Aslında bunlardan her biri, gerçe leşmelerinin etkisi altında bölünürler. İlk tezahür eden, tek halk imgesidir. İnsanların, bir dönem boyunca proletaryayla kaynaşmasının pek önemi yoktu. Proletarya, mitsel biçimde sosyalizmin inşası için çalışan tüm unsurları kendine katan evrensel sınıf olarak kavranır; açıkçası o artık tabakalı toplumda bir sınıf değil, özünde halktır ve bilhassa da bürokrasiyi ihtiva eder. Bu imge, yönetim organının sınırları içerisinde ve nihayetinde halkçıl birlik ile iradeyi de ete kemiğe büründüren bir bireyde yoğunlaşan *tek* iktidarın imgesiyle birleştirilmiştir. Bunlar, aynı fantezinin iki versiyonudur. Tek halk, sadece büyük bir öteki tarafından hem temsil hem de ifade edilebilir; bu da ilk dönemde Soljenitsin'in çok yerinde bir biçimde "egokrat" olarak adlandırdığı o büyük kişi tarafından gerçekleştirilebilir. Öte yandan aynı imge, halka yabancı unsurun, yani düşmanın imgesiyle birleşir. Anlaşılmalıdır ki bu son imge, tali nitelikte değildir. Düşmanın tanımı, halkın kimliğinin asli unsurudur. Bu açıdan bakıldığında, Lenin zamanında bile tedavülde olan *beden* metaforu dikkat çeker. Halkın düşmanlarına karşı yürütölen kampanya, toplumsal hastalığa karşı tedbir adı altındadır: Bedenin bütönlüğü, *parazitlerinin* yok edilmesine bağlıdır.

Örgütün temsili bize daha az belirleyici gözükmez. Aslında, örgütlerin toplumsal yelpaze boyunca hızla çoğaldığını gözlemlemekle yetinmeyelim. Yenilik, toplumun bir bütöün olarak mikro-örgütler ağından ibaret geniş bir örgüt olarak algılanmasıdır. Lakin bu temsil sırayla ikiye bölünür. Bireylerin içinde yer aldığı bu genel örgütün imgesi kendisini dayatırken, bireyler statülerini ve işlevlerini önceden belirlenmiş bulurken, toplumsala içkin bir rasyonalite kavramı hüküm sürerken; toplumun aynı zamanda, örgütlenmesi gereken amorf bir mesele, örgütlenmeye tabi tutulabilen ve kendisini komünist mühendis ile inşaatçının aralıksız müdahalesine sunan bir şey olduğı ortaya çıkar. Bu anlamda, tikel organizasyonların yapısı ve temsilcilerinin yeri ile işlevi asla sabit veya kesin değildir. Nihayetinde, tıpkı insanların kimliğinin ve beden bütönlüğünün yabancı unsurlara veya parazitlere karşı sürekli bir mücadeleye bağlı olması gibi; örgütün erdemi de daima bir çözölme fikrini, tehditkâr bir kaos fikrini, sosyalizmin yasalarına karşı bozucular ve sabotajcılar fikrini varsayar. Bu iki temsile inanacak olursak, totali-

ter toplumun militanına veya liderine musallat olan çelişkiyi zaten ölçmüş oluruz. Militan ya da lider, bir yandan halkla, proletaryayla ve partiyle kaynaşıp içine dâhil olur, kendisini bir birey olarak komünist “biz”in içerisinde çözülmüş bulur ya da örgütün içinde bir makine parçası veya bu makinenin çalışmasını sağlayan bir kayıştır. Öte yandan, her şeyi gören ve isimlendiren “efendi” konumunu ya da kitlelerin örgütleyicisi, eylemcisi, harekete geiricisi konumunu işgal eder.

ncekilere ne kadar yakın olsalar da daha az belirgin olmayan iki temsili daha ayırt etmek gerekir. Bunlardan birisi toplumsal-tarihsel bir yaratımdan, diğeriye toplumun kendi şeffaflığındandır. İlki, rgtleyicinin iktidarına sunulan bir toplumsal malzeme miti-ne dayanır fakat daha derin kökleri vardır zira daha bürokratik (endüstriyel) rasyonalizasyon modeli teşekkül etmeden önce, Fransız Devrimi sırasında, sanki temiz bir sayfa üzerine inşa etmek mümkün ve gerekliymiş gibi tamamen yeni bir toplum, yeni bir insan yaratma fikrinin doğuşunu görmüştük. şimdiyse sosyalizmin kalıcı inşasına, mevcut tüm eylemleri ve özellikle de geçiş döneminin nesillerine dayatılan fedakârlıkları aklayan “parlak bir gelecek” vizyonuna duyulan inançta kendisini gösteriyor. Bu idealleştirmenin ilgili bir başka noktası da dikkatimizden kaçmamalı. İfade edilmelidir ki yaratım fikrine, yani bir toplumun kendi kendini yaratımı fikrine, hâlihazırda bilinen bir geleceğin ve prensipte zaten hükmedilen bir gerçekliğin sınırlarını açacak herhangi bir yeniliğe karşı müthiş bir reddediş eşlik etmektedir. Bu anlamda, herhangi bir zamanda yapılan bir tarih imgesinin, sabit bir tarihinkiyle çelişeceği kesindir. Bilinmeyen, öngörülemeyen, belirlenemeyen... Bunlar, düşman figürleridir.

Sonraki temsil yine modern demokrasinin derinliklerinden doğar ama daha dikkat çekici olanı, totalitarizm bağlamındaki dönüşümüdür. Devlet toplumla kaynaşma eğiliminde olduğu anda, artık tüm faaliyetler üzerinde yalnızca rasyonalitenin bakış açısına dair bir varsayımla yetinilmez. Bu bakış açısı siyasi, polisiye ve planlamacı temsilcileri aracılığıyla toplumsal gerçekliğin ayrıntılarının tam bilgisine sahip iktidarın bakış açısı haline gelir. Aynı zamanda, bu bilginin kendi başına toplumun da bilgisi olması istenir. Böylece sosyalist teşebbüsün amaç ve sonuçlarını ortaya koymaya yöne-

lik yoğun bir faaliyet geliştirilir. Planın fantazmagorisi buna en iyi şekilde tanıklık eder. Her şey, sanki iktidar ortak toplumsal emeği arz etme kabiliyetine sahipmiş gibi ya da onun aracılığıyla toplum kendisini yine kendisine arz etmiş gibi olur. Keza “bütün”, her biri işlevini bilecek eklemler yoluyla yayılmasına müsaade etmekten zarar görmez. “Bütün” eklemlerinin dışında ve dolayısıyla bir sır olarak kalmalıdır. Hannah Arendt’in güzel analizlerini anımsatarak güvensizliğe dikkat çekiyoruz; şimdi militanın, yönetimdeki bürokratin veya endüstrideki mühendisin ya da yönetmenin konumuna eklenmiş belirsizliği ifade etmeliyiz: tepede alınan kararların gerekçeleri ve ellerindeki otoritenin sınırları konusunda rütbesi ne olursa olsun herkes için radikal bir belirsizlik. Bu fenomen, yalnızca hiç kimse onun planlarını bilmediği ve önceden kestiremeyeceği için daha da şüpheli olan bir tiran iktidarının göstergesi değildir. Hakikat şu ki toplumsal eylem azami anlaşılabilirliğini temin edecek olan toplum, her mekânında gerçeklik muhasebesinin, imkânın ve imkânsızın bilgisinin bulunacağı ve insanlar ile nesnelerin direncinin hesaba katılacağı, sonuç olarak da muhtelif ilişki ve emek usullerinin tikel koşullarına dair bir kaygının var olacağı bir toplumdur. Böyle bir toplum, prensipte totaliter teşebbüse isyan ederdi. Bu, ancak tam da bürokrasinin uzamında yetkiye dair tüm güvenceleri yok etmekte ısrar ederek, sorumluluklar ağını iç içe geçirerek ve her şeyi bilen iktidarın odağını karanlıkta tutarak gelişebilir. Böylelikle gizlilik idealinin bilgi idealinin ikizi olduğu ortaya çıkar. Şunu da eklemek gerekir ki gizli polis ideali, başarılan her şeye dair siyasi bir sergilemenin ikizidir.

Az önce ana hatları çizilen temsil sisteminin etkinliğini takdir etmek için içinde bulunduğumuz soyutlama düzeyini terk etmeli ve onun toplumsal yaşamın bir parçası olmasına izin veren tüm uğrakları dikkate almalıyız. Bu uğraklardan ilki şüphesiz ki Parti’dir. Parti, totaliter teşebbüsün kalıbı olduktan ve rejim kurulduktan sonra, iktidar ile halk arasındaki özdeşleşme sürecinin ve toplumsal alanın homojenleştirilmesi sürecinin ayrıcalıklı faili hâline gelir. Lakin bu işlevleri ancak sayısız kitle yapısıyla birleşerek yerine getirir. Böylelikle bir yandan geleneksel eklemlerini yerinden oynatacak ve onu siyasal iktidarın basit bir cephesi olarak kullanacak kadar devlet yapısının her yerine nüfuz ederken öte yandan

da salt toplumsal, yani siyasi olmayan ilişkilerin özgüllüğünü ve özerkliğini taklit etmek için doğası gereği kendisinininkinden farklı görünmesi esas ama onunla eş tözlü olan onlarca, yüzlerce mikro-yapının ortaya çıkmasına neden olur. Her türden sendikanın, yardımlaşma birliklerinin, çeşitli kategorilerdeki işçilerin kültürel birliklerinin; genç, çocuk, kadın, yazar, sanatçı, bilim insanı örgütlerinin ve akademinin, komünist normların tedavülde olduğu bir “kolektifler” ağında bulunduğu tahayyül edilir. Kolektiflerinin her birinde ortak bir sosyal kimlik, onun emanetçisi bir yönetim imgesi ve iyi bir örgüt ile eylemci-örgütçü imgesi yeniden inşa edilir. Her birinde parazitlerin, sabotajcılarının ve sapkınların ortadan kaldırılması mekanizması tekerrür eder. Her birinde yenilik mecburiyeti ve en katı muhafazakârlık birleştirilir. Her birinde amaçların ve sonuçların sergilenmesi, karar alma merkezlerinin gizlenmesidir. Sonuç olarak kolektif hanesinin dışında yer alan özel, öngörülemeyen ve bilinmeyen teşebbüslere tanıklık eden herhangi bir sosyal ilişki, değiş tokuş, iletişim veya tepki, hedef hâline gelir. Bireyleri meşru gruplaşmalara dâhil etme çalışması, özgürce kurulmuş ilişkileri ayırıştırma çalışmasına tekabül eder; yapay bir toplumsallaşma çalışmasıysa doğal toplumsallık biçimlerinin yok edilmesine.

Özneyi, kendisini bir “biz” içinde olumlayabildiği her yerde çözmek, bir araya toplamak, bu “biz”i de büyük komünist “biz” içerisinde eritmek ve tek halkı üretmek için inşa edilen muazzam düzeneğe dikkat etmeyen biri, totaliter mantığın nasıl uygulandığını anlamaktan kendini mahrum bırakacaktır. Bu kimse, diktatöryel iktidarın aşırılığını, bürokrasinin genişlemesini ve kurumsal yaşama katılmaları gereken safi uygulayıcıların işlevine indirgenen aygıtların çoğalmasını pekâlâ kınayabilirdi; yine de diktatörlüğün, bürokrasinin ve aygıtların bir beden sistemine ihtiyaç duyduğunu anlamazdı.

Şimdi belki de burada solun, totalitarizmin komünist çeşidine karşı körlüğünün en derin nedenine değiniyoruz. Sol, faşizmin yarattığı tüm örgütlenme biçimlerine karşı tiksintiden başka bir şey duymazken bir devşirme ve mistifikasyon tasarımını kabul eder. Lider ve disiplin kültü orada açıkça tatbik edildiği için çoğu zaman kitlenin örgütlenmesi, teyakkuza ve harekete geçirilmesi süreci karşısında aptal durumuna düşer zira bu süreç *gerçek demokrasi* adı

altında gelişmiştir. Gerçek demokrasi ideali kendisine ait olduğundan, pratikte manipülatörlerin eylemiyle onun doğasının bozulmasına teessüf etmekle yetinir. Tuhaf bir şekilde, iyi “kolektif” fikrinin özünün totaliter temsiller sisteminden çıkarılıp çıkarılamayacağını hiç merak etmeden, bürokratlara uygulamak için parazitlik veya sabotaj suçlamasını kendi başına üstlenir. Burjuva bireyciliğinin haklı eleştirisiyle ve kapitalizmin meydana getirdiği roller ile faaliyetlerin bölüştürülmesinin eleştirisiyle felce uğramış bir vaziyette, aksi yöndeki eleştiriyi buna nasıl eklemleyeceğini bilmez: Birlik, kimlik ve toplumsalın esası kurgularını lağveder ve bunun, bireylerin en yüksek derecede tecride itilmelerine, öznenin çözülmesine, insani toplumsallığın çılgınca yıkımına yol açtığını gösterir. Onun zayıflığı şuradadır ki yeni dalga komünistleri, özellikle de İtalyanlar, “kitle demokrasisi”nin (ki sanki bu kavram, kültürün ve sonrasında da ekonominin tüm alanlarının; uyum sevdalısı, konformizme adanmış ve sapkınlara karşı nefretleriyle pekiştirilmiş gruplar tarafından işgal edilmesini perdelemek için en uygun şey değilmiş gibi) erdemlerini ilan ettiklerinde, solun da elinin kolunun bağlandığını görürüz.

Totaliter teşebbüsün ana hatlarının farkına varmaya çalışmak başka, etkilerinin gerçekte ne olduğunu sormaksa bambaşka şeylerdir. Düzensizliği, düzenin tersinden; yozlaşmayı, sağlıklı beden imgesinin ötesinden; hayatta kalmak ya da “parlak bir gelecek” beklentisi içindeki mevkiler için mücadeleyi ise iktidarın egemenliği altındaki bürokratik karşıtlıkların şiddeti üzerinden gözlemlemek gerekir. Bu görevi biz üstlenmedik. Okuyucu, en azından şu düşüncemizden şüphe duymasın: Totaliter sistem amaçlarına ulaşamaz. Her şeyden ziyade tecrübenin inkârıyla karşı karşıya gelir. Lakin onun fantastik tutarlılığını değerlendirmek yine de mühimdir.

STALİN VE STALİNİZM⁴⁵

Toplantımızı düzenleyenlerin davetine icabeten Stalin ve Stalinizmin ne olduğunu sorgulamalıyız. Kendi adıma, bunu hem insanın rolü hem de bir *siyasi biçim* üzerine tek soru olarak idrak ediyorum. Şüphesiz bunun Stalin'in iradesinin ve kişisel eyleminin ürünü olmadığı yargısında kolaylıkla anlaşacağız ama belki de ikincisine hak ettiği yeri vermek daha zor olacaktır. Aslında yalnızca görünüşte nesnel olan özellikleri sürdürmek ve ötekileri silmek ya da arta kalan kısımları bir psikoloğun yetkinliğine bırakmak için, sanki her ne pahasına olursa olsun zorunluluk ve tesadüf açısından akıl yürütmek ve biri ile diğeri arasında karar verilmeliymiş gibi, bir biçim bulmakla meşguliyette büyük bir cazibe vardır. Bununla birlikte, bu cazibeye teslim olsaydık size belirtmek isterim ki ihmal edeceğimiz yalnızca Stalin fenomeni değil, bu kavram özel bir ismin izini taşıdığı ölçüde Stalinizm fenomeni de olacaktı. Dahası, niyetim bu iki olgunun eklemelenmesine tam bir anlam vermek, hatta bir bireye yapılan atfın ve siyasi bir anlamın bir arada bulunduğu Stalinizm kavramının kullanımını haklı çıkarmaktır.

O hâlde *Stalin ve Stalinizm* meselesini nasıl kavramalı? Bana öyle geliyor ki bu soru münazaramıza hükmediyor ve eğer onu soramazsak, beyhude tartışmalarda kaybolma riskini alırız. Bana öyle görünüyor ki bilhassa daha önce ortaya konan sorunları alakalı hâlde getiren bir yorumun ilkelerini tanımlamadan Stalinizm çağına, Stalinizm öncesi veya sonrası çağa karşı çıkmak ya da onları karıştırmak veya Marksizm, Leninizm ve Stalinizme karşı

45 Ocak 1980'de Cenevre'de Edebiyat Fakültesi ve Lisansüstü Uluslararası Çalışmalar Enstitüsü tarafından "Stalin ve Stalinizm" konulu Sempozyuma katkıdır.

çıkma ya da onları karıştırmak için argümanları tahrik etmiş olsaydık, münazaramız kör kalırdı. Bu bakış açısından, yeni bir kavramsallaştırmanın gerekliliğini daha iyi vurgulamak için bana konumuzu ıskalamamıza sebebiyet vermeye eşit derecede mahkûm gelen iki yaklaşımı anımsatarak başlayacağım. İlk yaklaşım, herhangi bir teorik varsayımın yokluğunda ampirik gözleme bağı kaldığını iddia eden geleneksel tarih yazımına dayanıyor. Stalin ve Stalinizm çalışması, diktatörün otoritesinin kendini tam olarak ortaya koyduğu ve ölümüyle sona erdiği bir dönemin çalışmasıyla birleşir. Bu çalışma, hükümet yöntemlerinde ve kurumların doğasında veya işleyişinde vuku bulan değişiklikleri kesinlikle hesaba katar fakat bu, onları her zaman olayların anlatısına dâhil ederek olur. Böylesi bir çalışma, aynı türden tüm çalışmaların karşılaştığı engelle karşı karşıya kalır. Dönemin bölünmesini haklı çıkarmaktan acizdir çünkü hiçbir şey, Stalin'in siyasi yaşamının uzunluğunun tarihin önemli bir dilimini sınırladığını hesaba katmasına izin vermez: Stalin'in saltanatı kavramının da şu ya da bu monarkın saltanatı kavramı kadar keyfî olduğuna hükmedilebilir. Mevcut durumda zorluk, ayrıca mezkûr dönemi sınırlamaktır. Nitekim ortada milat teşkil eden bir taç giyme töreni, darbe veya göz kamaştırıcı bir olay yoktur. Diktatörün ölümünün doğal bir sınır teşkil ettiği (Stalin'den sonra ilkesel olarak Stalinizmin terk edildiği yahut yalnızca mecazi bir anlam taşıdığı düşüncesi) varsayıldığında, Stalinist dönemin Lenin'in ölümüyle mi, 1927'de mi, 1929-1930'da mı, 1934'te mi; yoksa daha sonra mı başladığı soruları ortaya çıkıyor. Hiç şüphe yok ki daha önce de belirttiğimiz üzere ampirist tarihçi her zaman böyle bir belirsizliğe maruz kalır ve bunu anlatısını uyarlayarak çözme iddiasındadır. Lakin burada kişiliğinin statüsünde veya durumunda açık bir değişiklik olduğunu temin edecek işaretten yoksun olmasına ek olarak (Stalin'in yerine getirdiği işlevler, kudretinin derecesi hakkında bilgi vermez) tarihleme sorunu, sıradan gözlemcinin bakış açısından kaçan bir başka sorunun içine gömülüdür. Stalinizm teriminin Stalin'in hükümetini ya da onun hükümlanlığını belirtmediğini ifade etmeme gerek var mı? Bu terim, en azından tekil bir iktidar pratiğini, tüm toplumu ve toplumsal hayatın ayrıntılarını etkilediği ölçüde sözde Sovyet rejimine fizyonomisini veren bir örgütlenme ve disiplin biçimini, bir dizi davranışı, tutumu ve değeri vurgulamaya hizmet eder.

Sadece Stalin değil, ona yönelik eleştirilerine rağmen bizzat Kruşçev de Stalinizm'den bahsetmekten kaçındı. Terim, yanılmıyorsam eleştirel bir niyetle, Marksizm'den bir sapmayı ve Leninizm'den kopuşu kınamak için Troçkistler tarafından icat edildi, Medvedev⁴⁶ tarafından da yeniden icat edildi. Faydasızlığı aşikâr şu beyanda bulunacağım için beni affedin: Tarihçi, Stalinist dönemi karakterize eden siyasi değişikliklerin basit tanımına bağlı kalarak Stalinizme rastlayamaz.

Bu kavramı tanıtmak için kavramın karşıtlarının diline hâkim olmalıdır fakat sonrasında, bundan yalın bir gerçekmiş gibi yararlanmadığı müddetçe teorik bir zaruret kendisine empoze edilir. Bu banal gözlem üzerinde oyalanıyorsam nedeni, geleneksel tarihyazımının bakış açısının kendi varsayımlarını gizlemek pahasına Stalinizm kavramını bir kenara bırakıp Stalinist yöntemlerin bir eleştirisine cüret etmenin bedelini ödemesi hâlinde komünist tarih yazımının bakış açısıyla pekâlâ bir arada var olabilmesidir ki filhakika bazen bir arada var oluyor da. Olayların anlatımında seyrtilen bu eleştiri, yalnızca siyasi düşüncüyü daha iyi etkisiz hâle getirmek için yeni bir siyaset tarzının tezahüründen bahseder.

Anımsattığım ikinci yaklaşım ki az önce bir göz atmıştık, Marksizmi ve Leninist pratiği çift referans olarak alan muhaliflerin yaklaşımıdır. Gerçek şu ki Stalinizm kavramını onlara borçluyuz. Fakat hangi anlamda? Temel olarak ister Troçki'ye ister Medvedev'e danışılsın birçok farklılığa rağmen aynı şema göze çarpar: Marx'ın teorisini göz önünde bulundururken bürokratik bir iktidarın zımni doktrini tarafından sunulan saptırmayı görmezden gelmek imkânsızdır; Lenin'in eylemini göz önünde bulundururken de devrimin zorunlulukları tarafından dikte edilen keyfi önlemlerden kaynaklanan otoriter komuta ile kasti zorlama yöntemlerine dayanan ve şahsi hırsların hizmetindeki korku vasıtasıyla var olan yönetimi birbirine karıştırmak imkânsızdır. Bu nedenle Stalinizm kavramı, yalnızca Marksist-Leninist sorunsal çerçevesinde ve yalnızca iniş çıkışlarının canavarca bir teşekkül doğurma etkisini ertelediği sosyalizmin gelişinin hükmettiği bir tarihin tahayyül edilmesi şartıyla tanımlanabilir. Bu şemayı uzun uzadıya

46 Roy Aleksandroviç Medvedev (1925-), anti-Stalinist muhalif ve tarihçi. (ç.n.)

geliştirmeye gerek yok, size tanıdık geliyordur. Benim için önemli olan, Stalinizm kavramının bir soy ve doğallığın bozulması teorisi tarafından titizlikle yönetildiğini vurgulamak sadece. Stalinizm hem ilkeler hem de pratik açısından gerçekliğin iniş çıkışlarının devrimci dinamikten koparmış olabileceği ve varlığını tehlikeye atan tüm güçler pahasına kendi nefsi müdafaası hariç hiçbir şeyle meşgul olmayan sosyalizmin bir ürünü olarak tezahür eder. Dolayısıyla bu tür bir teori, Stalinizmin bir sistem şeklindeki ve koşulların bir ürünü şeklindeki iki fikrini birleştirir. Daha doğrusu, kavramsallaştırma talebi ile gerçekliğin meşhur değişimlerini açığa çıkarabilen delile dayalı tarih perspektifi arasında bir uzlaşma anlamına mı gelir? Yalnızca Troçki'den bahsetmek gerekirse bu uzlaşmanın iki anda bir yorumun gelişimine rehberlik ettiğini anımsatacağım. Konu Stalin'in yükselişinin açıklanmasına gelince koşullar yorumun çoğunu sağlamaktadır. İç savaş, dış müdahale, devrimci güçlerin Avrupa'ya geri akışı, SSCB'nin izolasyonu ve bu izolasyonun sonucu olarak üretimin çöküşü, ekonomi düzeninin bozulması, kır-kent karşıtlığı, sanayi proletaryasının küçülmesi ve cesaretinin kırılması, Parti'nin yabancıları olan ve yalnızca güvenlik ile toplumsal terfi arayan unsurların Parti'ye kitlesel girişi... İşte, tarihsel çerçeve böyledir. Stalin; vasatların, ürkeklerin ve sonradan görmelerin özlemlerine cevap veren adam olarak olayların gidişatı tarafından karşı konulmaz biçimde yönlendiriliyormuş gibi görünür. Kuşkusuz bu tanım, sosyalizmin inşasında bir kopuş fikrini ve Lenin'in adını taşıyan devrimci bir politikadan, Stalin'in adını taşıyan bürokratik bir aygıtın sağlamaştırılmasına hizmet eden bir politikaya geçiş fikrini destekler. Ne var ki bu kopuş ve geçiş, nesnel ve anonim bir sürece o kadar iyi yerleştirilmiştir ki faillerinden uzaklaşmışlar ve neticede kaçınılmazlarmış gibi gelirler. Böylece Troçki'nin, muhalefetin yenilgisinin onun hatalarına değil de değiştiremeyeceği koşulların bir etkisine isnat edilebilir olduğunu göstermekte ısrar ettiğini görüyoruz. Stalinizm ölümcül bir maceradan ortaya çıkmış gibi görünüyor. Bahsederken şunu da gözlemleyelim: Hikâyenin bu versiyonu öylesine etkindir ki eleştiriye geçersiz kılma eğilimindedir. Gerçekte komünizme bağlılıklarını olayların açıkça takdirine dayandırmakla övünen kaç aydın, Stalin'den başka herhangi bir politikanın tarih tarafından mahkûm edildiğine, dolayısıyla da mahkûm edilebilir olduğuna

ve kapitalizme karşı savaşmak için rejimin hayatta kalabileceği gerçek koşullara uyum sağlamanın gerekli olduğuna dair kanıt bulamamıştır ki Troçki’de? Öte yandan, Troçkist yorumun ikinci anı, Stalinist sistemin özgül amacını aydınlatma teşebbüsüyle muayyendir ki bu teşebbüs, iktidarın bir kez düşmanlarına galebe çaldığında kendisini takviye etmek için kullandığı yöntemler ve Rusya ile dünyadaki kitlelerin menfaatlerine karşı duyarsızlaşan liderlerin ve yeni kadroların zihniyeti üzerinedir. O andan itibaren olaylar sebep olarak görülmez, daha çok Stalinist politikanın sonuçları olarak değerlendirilir. Argümanın ayrıntılarına girmeden kısaca şunu söyleyelim ki 1926 veya 1927’den bu yana uluslararası sahnede; özellikle Çin’de, Almanya’da Nazizmin yükselişi sırasında veya İspanya’da yaşanan her şey ve ayrıca zorunlu kolektivizasyon ve sanayileşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan feci altüst oluşlar da Stalinist stratejinin kötülüklerinin izini taşır. Bu perspektifte Stalinizm artık tarih tarafından şekillendirilmez, bizzat tarihe tekil seyrinin damgasını vurur. Sonuç olarak, bir ilke hâline gelir.

Yine de bu bakış açısı bir öncekini silmez, ikisi yan yana gelir. Böylece birinciyi benimsemişsek, ikinciyi her zaman ona tabi kılabiliriz. Keza birincisi benimsenmişse ikincisi her zaman ona tabi kılınır. Bu ölümcül vizyon benimsenmişse Stalin’in iç ve dış politikasının, Rus proletaryasının zayıflamasına yol açan koşullar tarafından dayatılmaya devam ettiği, Parti içinde bir muhalefet şansını mahvettiği, devrimci dinamikle çelişen bir bürokrasinin yükselişini desteklediği ve nihayetinde sosyalizmin kazanımlarını korumak için iktidarı bocalamaya zorladığı konularında Troçki’ye itiraz edilebilir. Stalinizm kavramının ilk kabulünde rejimin doğası üzerine bir tefekküre ilişkin teorik bir gereklilik ile betimsel tarih arasında bir uzlaşmadan yola çıktığını gözlemliyorum. Bu uzlaşma, Marksizm kisvesi altında gerçekleştirilir fakat onu yalnızca bu kadarıyla bırakmaz zira üretim tarzı ve sınıf mücadelesi teorisinden yola çıkarak devrimin ilerleyişini netleştirme iddiasındadır. Bu, onun karşı devrimin yollarını keşfetmesini ve sabit şemaya göre olgunluklarına ulaşmadığına hükmedilen hareketlere cevaben aldığı biçimleri çözümlemesini engellemez. Troçki’nin olaylar dizisini yeniden kurarak kesinkes açıklayabileceği, Rus devriminin başarısızlığı ve çıkarları proletaryanın kilere karşıt bir sınıf tarafından desteklenen

anti-sosyalist yeni tür bir karşı devrimci rejimin teşekkülüdür. Ne var ki tarihsel analiz, kendi içinde tutarlılığa sahip olduğu ve devrim engel teşkil ettiği yargısına varılan bir siyasi teşekkülü zamansal bir sürekliliğe atfetmek için kullanıldığında Marksist yorumun sınırları aşılr.

Bu noktada ikinci bir yorumda bulunmak istiyorum. Troçki'nin argümanı bir an için hatırlanacak olursa bana iki sonuca varıyor gibi geliyor. İlki, koşullar göz önüne alındığında SSCB'de (1923'den itibaren diyelim) artık muhtemel bir devrimci siyasetin olmadığıdır. Fikrimizce memleketteki veya dünyadaki güç dengesinin durumunu dönüştürecek yeni olayları beklerken en iyi ihtimalle yalnızca teorik çalışmanın takibine müsaade eden kaderci bir anlayıştır. Her aşamada Stalin'inkinden farklı bir siyaset formüle etmeye yönelik sürekli çabaları göz önüne alındığında hipotezi bana haklı görünen ikincisi, Marx tarafından önerilen ve Lenin tarafından *Devlet ve Devrim*'de ele alınan şemaya göre bir devrim gerçekleştirmenin imkânsızlığında, nihai hedefleri göz önünde bulundurarak ve proletaryanın Parti yaşamına katılımını sağlayarak gerçeklikle uzlaşmanın mümkün olabileceğidir. Beni yanlış anlamayın, Stalin'e galip gelecek bir Troçki'nin böyle bir siyaseti uygulayıp uygulayamayacağını merak etmiyorum. Gerçek şu ki yüksek siyasi sorumluluklar üstlendiğindeki pratiği, bürokrasiye yönelik eleştirisini pek de inandırıcı kılmaz. Beni ilgilendiren, Stalinizm'in bu bakış açısından bakıldığında artık doğrudan Marksizmden bir sapma değil de her halükarda ve Lenin'in zamanında dahi aslında devrimci siyasetin ana yolundan dallanmış bir sapma olarak görünmesidir. Medvedev, bir kez daha aynı cümleyle bize ilham sağlayacaktı. O, Stalinizmin aşırılıklarını kınar veya daha doğrusu Stalinizmin aşırılıklarıyla tanımlandığına hükmeder ama bunları, koşulların dayattığı haklı Leninist aşırılıklarla ilgili olarak nitelendirir. Elbette hiç kimse, Marx'ın şiddeti devrimci siyasetten dışladığını düşünmüyor. Lakin Stalin'e karşı Marx'ın öğretisini öne süren yazarlarda, bir yanda sınıf düşmanına karşı mücadelenin her zaman dayattığı proleter şiddet ile diğer yanda proletaryanın devrimi nihayete erdiremeyecek kadar zayıf olduğu ve dünyanın buna karşı birleştiği bir ülkede devrimin patlak vermesi gibi sınırlı bir durumda gerekli olan ve nihayetinde yeni iktidarın çıkarlarını, devrimin çıkarlarıyla karıştıran asalak bir şiddet olan olağanüstü şiddet arasında ince bir ayrım göze çarpar.

Neden bu açıklama? Çünkü bana öyle geliyor ki Stalinizm karşıtları, devrimci siyasetin gerçek (1917'den sonraki olayların gidişatı) tarafından gark edilmesini kabul ettikleri ve bir ikame siyaseti (Lenin'siz bir Leninizmin sürdürülmesi) tahayyül ettikleri anda (iyi liderler ve iyi bir aygıt tarafından yönetilen, zayıf bir proleter fraksiyondan başka desteği olmayan bir siyasettir bu) onu tanımlamaktan aciz kalırlar. Başka bir deyişle Stalinist dönemden önce zaten aşırılığın var olduğu kabul edilir ve bu nedenle "normal" aşırılıklar ile "aşırı" aşırılıklar ayrımı indirgenirse Stalinizmin aşırılık olarak tanımını tutarsız hâle gelir. Burada betimsel tarihin işlevini tanımlıyor ve onun aynı zamanda Stalinist sistemin mantığıyla olduğu kadar Marksist devrim ve Leninizm teorisinin geçerliliğine ilişkin herhangi bir sorudan kaçınmak için kurulduğunu teyit ediyoruz. Kuramın temellerini sorgulamak gerektiğinde olaylarla temas hâlinde çarpıklaştığını "göstermekle" yetinilir. İç savaştan önce ve *sonra* terörün neden Lenin'in hükmü altında serbest bırakıldığını sorgulamak gerektiğinde veya aşırı tehlikeli bir durumdan çıkarılamadığı zamanlarda, terörün tüm evreleri ayrım gözetmeksizin devrim düşmanlarına karşı bir direniş dinamiğine atfedilir. Bir mutasyonu, genelleştirilmiş şiddeti bir yönetim ilkesi hâline getiren Stalinist diktatörlüğün kuruluşunu gözlemlediğimizde, koşulların korkunç bir ürününü keşfederiz.

Lakin yine de kavramsallaştırma ile anlatı arasında sözünü ettiğimiz uzlaşmayı baltalayan çelişkiyi dikkatle incelemek gerekir. Marksizm ile Stalinizm arasında bir devamlılığı sürdürmeyi neden bu kadar inatla istiyoruz? Üretim araçlarının müşterek mülkiyeti, sosyalizmin alametini sağlamaz mı? Hakikaten de tuhaf bir argüman zira Stalinist "sapmanın" doruk noktasının, hızlandırılmış sanayileşmenin ve devlet kontrollü bir ekonominin kurulmasının önünü açan kitle terörüyle ilişkilendirilen mecburi kolektivizasyonun doruk noktası onun bir sonucu olduğu için bu an "sosyalizmin temellerinin" yaratıldığı an olarak tezahür eder. Medvedev bu noktada Troçki'den daha az dokunaklı değildir. 1929-1930 yılları onun gözünde belirleyici bir dönüm noktasıdır: O an, Stalinizm gerçek rengini bulmuştur. Öte yandan, özel mülkiyetin ilgasını teorinin mihenk taşı yaptığına göre, sosyalizmin gövdesinin işbaşı yapmasının onun sapmasıyla örtüştüğü, normun aşırılıkla örtüştüğü kabul edilmelidir.

Buraya kadar sadece Stalinizmin Marksist muhaliflerinden bahsettik. Lakin yaklaşımları göz önüne alındığında, anti-Marksist yazarların onu yalnızca yönünü tersine çevirmek için temellük etmelerine şaşırmayacaksınız. Yalnızca Soljenitsin'den bahsedeceğim. (), Stalinist sapmadan veya yozlaşmış Marksizmden bahsedenlerle alay etmekte hiç zorluk çekmez. Kendisini terörün aşırılıklarından kurtaracak bir kolektivizasyon fikri ona gülünç geliyordu. Ne var ki rakiplerinin analizinin sadece tersi bir görüşü tutar; onların olayların tanımını Marx'a referansla birleştirmeleri gibi, o da onların öncüllerini muhafaza eder. Marksizmin canavarca bir soyundan gelen Stalinizm, onun tarih tarafından tasdik edilen doğal ürünü hâline gelmiştir. Stalin'i kurucunun öğretisini çarpıtmakla suçlayan Troçkistlere cevabı, onun gerçek içeriğini ifşa etmesidir. Bunu yaparken (en azından tartışma sırasında çünkü Stalinist sistemin işleyişine ilişkin analizleri çoğu zaman dikkat çekici derecede sarihtir) Marksist olduğunu iddia eden, aynı zamanda sosyalizmi ve özel mülkiyetin yok edilmesini aynı şey olarak kabul eden resmî söylemi harfi harfine alır ve benzer şekilde, bir fikir hareketi tarafından başlatılan bir tarihin sürekliliğine Stalinizmin damgasını vurur (şu farkla ki o, bunu Stalinizmin başarısı olarak görür).

Az önce özetlediğim iki yaklaşım öğreticidir çünkü onların gizlediklerini tespit ederken bir yorumun ilkelerini açık hâle getirme ihtiyacını kabul ederiz. İlk olarak, tarihsel-betimci bir bakış açısının siyasi bir teşekkülün doğasını kavramamıza asla müsaade etmediğini kabul etmeliyiz. Bu teşekkülün nasıl meydana geldiğini sormak gayrimeşru olduğundan değil fakat içinden çıktığı olaylar ağının yeniden kurulması, kabul etsek de etmesek de her zaman bir hipotez tarafından, belirgin özelliklerin şekillenmesiyle uğraştığımız fikri tarafından yönetilir. Kısacası, belirli fenomenlerin özgül kimliğini şekillendirdiğimiz fikri, onların hilkatini tanımlama teşebbüsünü önceler ve ona rehberlik eder. Hipotez kurulmalı, fikir detaylandırılmalı ve açıklanmalı ki sert bir yorum testine tabi tutulabilsinler. Bana, "Bu, Max Weber formüle ettiğinden beri, üstelik geçmişin tüm hakiki düşünürleri tarafından ve kesinlikle Marx tarafından da tanınmış banal bir taleptir." diyeceksiniz. Ancak bu talep, bilhassa ideolojinin gölgelediği bir alanda yeniden cüretkâr hâle gelir. Bize, mevcut durumda Stalinizmin Leninizm'den ya da Rus Devrimi'n-

den doğuşunu geçici olarak reddetmeyi ya da parantez içine almayı dayatır. Bu durum, bu sorular büyük ilgi görmeyeceğinden değil de masumca sorulduklarına insanları ikna etmediği içindir.

İkinci olarak, Stalinist veya anti-Stalinist aktörlerin söylemlerinden kendimizi kurtarmalıyız ki onların temsilleri ile eylemlerinin barındığı ve mantığının çoğunlukla onlardan kaçtığı sistem aydınlatılsın. François Furet'nin Fransız Devrimi üzerine son kitabında⁴⁷ fevkalade vurgulanan bu zorunluluk, mevcut durumda aktörlerin pratik ve söyleminin bir tarih, toplum ve devrim teorisi bağlamında Marksizmi sürekli referans alması nedeniyle çok daha önemli görünür. Biz, Marksizmin onlara rehberlik ettiğine, ne yaptıklarını bildiklerine, onun tarafından yargılandıklarına veya Marksizmin onlar aracılığıyla yargılandığına inanmaya eğilimliyiz. Bu bağlamda müsaade edin size Troçki'nin her zaman hafızamda kalan, bana örnek teşkil eden bir açıklamasını hatırlatayım. Ona adadığı çalışmanın özünde Stalin'in "Bolşevikler'in mücadelesinin, ki bu da fikirlerin ürünüdür, ürünü olan bir makineyi ele geçirdiğini"⁴⁸ beyan eder. Materyalist inancı meslek edinen bir yazarın, partinin bir fikir ürünü olduğunu söylemekten çekinmemesi şaşırtıcıdır ama Marksist "sosyalist" gerçeklik okumasının düştüğü ve bizi de içine soktuğu tuzağa açıkça işaret eder. Şunu belirtelim: Böyle bir perspektifte Stalin, makineyi hırslarının hizmetine sunarak bu fikir ürünü aracılığıyla Marksist yaratımla bir bağ kurmaya devam eder; onu kendi amaçlarından saptırır ama onun ürününe damgasını vurmuş olarak kalır. Prensipte Parti, müesses sistemin asli bir parçası olarak ve işlevi bu sistemin mantığına bağlı olarak algılanamaz; teoriden türetilmiştir ve tekâmül ettiği şey, yalnızca teorinin etkilerinin bir sapmasını açığa çıkarır.

Bu örneği orada bırakalım ve Stalinizmin en yaygın analizlerinin en uç nesnelciliği, en uç öznelciliğe bağladığını belirtelim. Sözüm ona sosyalist denilen üretim tarzı; proleter denilen devlet ve devrimci denilen parti gibi gerçekte iyi ya da kötü, tecessüm etmiş Marksist varlıklar olarak algılanır. Bu, bir yandan rejimin sosyalist olarak nitelendirileceği altyapının tasavvur edilmesi suretiyle; öte yandan da tarımın kollektifleştirilmesine ve millileştirmelere dev-

47 F. Furet, *Penser la Révolution française*, Gallimard, 1978.

48 L. Troçki, *Staline*, Grasset, 1948, s. 13-14.

rimci kararlılıklarını kazandıran alt ve üst yapı ayrımı fikriyleydi. Bu bakış açısından Stalin'in gücü, kendisini adadığı Marksist temsil ve veya muhaliflerinin Marksist temsiline uygun olmadıkça, yani ona kendi dışında anlam veren bir şeyin, kavramsallaştırılmış bir gerçekliğin veya gerçekleştirilmiş bir fikrin yeterli veya kusurlu ifadesine uygun olmadıkça, asla kavranamaz.

Bu, faillerin söylevini görmezden gelmemiz gerektiği anlamına gelmez. Çoğu zaman onların bilgisi dışında ve Marksist ifadelerin ötesinde, toplum ve tarih kavrayışlarını yöneten temsil şemalarını tespit etme kaygısı taşımadan bunu bir kenara bırakırsak açıkça iktidar ve özel çıkar iştahı tarafından yönetilen bir dizi baskı, sömürü ve davranış eylemini pekâlâ tanımlayabiliriz fakat bunların kaynağına geri dönmekten ve Stalinizmin özgülüğünü kavramaktan aciz kalırdık.

Öncekilerden koparak önerdiğim yaklaşım nedir? Stalinizm, görünen o ki Stalin'in iktidarı tatbik biçimini (buna bağlı olarak onun otoritesi kisvesi altında ve onun modeline göre), tüm toplum genelinde tatbik biçimine verilen isimdir. Böyle bir tatbik, iktidarın yerinin belirlenmesine ve tekil bir temsiline tanıklık eder. Biri diğerinden ayrılmaz çünkü siyasal iktidar söz konusu olduğunda, olgu temsilden ayrılamaz (hatta onun içinde, onu elinde tutanların ve ona tabi olanların vizyonları birleştirilir). Üstelik bu yer kavramının kendisi, toplumsal uzamın, onun iç bölünmelerinin ve eklemlemelerinin, özellikle sınıfların tekil belirlenmesi ile şekillenmesini ve ayrıca bu mekânın düzenlendiği sembolik boyutları ifade eder, yani kendini farklılaştırır ve kendisiyle (bununla terimin özel anlamıyla siyasi, ekonomik, hukuki ve kültürel boyutları kastediyorum) ilişki kurar. İşte bu, analizin nesnesini teşkil etmelidir. Bu da tekrar edelim ki basit bir gözlemden ortaya çıkamaz. Siyaset biliminin gelişmesiyle büyük ölçüde silinen, yalnızca iktidar ilişkilerini doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen şeylerle ilgilenen ve onları belirli bir toplumsal ilişkiler kesiti olarak ele alan bir siyaset fikri tarafından yönlendirilir. Bize gelince, siyaset bilgisinin cemiyetlerin üretici ilkelerinin bilgisi olduğunu ve insanların kader ya da kaderleri üzerinde bir tefekkürü devreye soktuğunu düşünüyoruz. Bugün bunu düşünen bir tek biz değiliz, yalnızca epey eski bir geleneği yeniliyoruz. Daha kesin bir biçimde düşünüyoruz ki iktidar, siyaset

bilgisinin imtiyazlı nesnesini teşkil ediyorsa bu, onun şurada burada edindiği tanımın bir toplumsal bütünün *biçimlendirilmesini* ve *sahnelenmesini* şart koşması anlamındadır.

Söylemeye hacet yok ki bu hiçbir şekilde üretim biçimleri, sınıf ilişkileri, hukuk, kültür ya da âdetlerin analizini gözden düşürmez; sadece ekonomik ya da sosyo-ekonomik, hukuki, kültürel veya ahlaki bir düzenin ilişkilerinin ve bunların etkilerinin, tekil bir biçimde benim memnuniyetle siyasi bir matris olarak adlandıracağım şeye (bunda iktidar kurucudur) tescil edilmeleri olgusuyla şekillendiği hükmüne varmamıza neden olur. Nihayet, *biçimlendirme* ve *sahnelemeden* söz ediyorsam bu, matrisin tarihsel-doğal bir sürecin sonucu olarak kavranamayacağının, belirlenmiş faillere yükleyemesek de kolektif bir yaratıma tanıklık ettiğinin ve öte yandan bu yaratımın bir toplum vizyonu üretme ya da onu kendi huzurunda en iyi toplum olarak sergileme eğiliminde olduğunun anlaşılması içindir.

Marksist önkabulleri yalnızca başkalarını sunmak için reddettiğime itiraz etmek mümkün olacaktır şüphesiz ama ısrar etmiyorum ki mesele önkabulleri gerekçelendirmek değil, onları bariz hâle getirme ve yorumlama çalışmasına direnip direnemediklerini görmektir. Burada ana hatları çizilen siyaset kavramını, Stalinizm ya da daha genel olarak totalitarizm deneyimine borçlu olduğumu ekleyeyim. Bu, emsalsiz bir tahakküm sisteminin, paradoksal olarak şahsi ve gayrişahsi bir iktidarın, aynı anda hem tüm toplumsal faaliyetlerin merkezinde hem de halkla yekvücut olarak tezahür eden bir parti-devlet sisteminde ortaya çıkışıdır. Üstelik böyle bir modelin daha ekonominin yapısı bozulmadan önce teşekkül etmesi, bence yeni bir soruna yol açar.

Stalin'in diktatörlüğü altında iktidarın yerini nasıl karakterize etmeli? Doğruyu söylemek gerekirse bunu diğer siyasi biçimler için ölçütler koymadan yapamayız. Lakin mukayesenin şartlarını açıklamaya gerek yok, her birimiz için mevcutlar. Dolayısıyla argümanı esaslarına indirgeyeceğim.

İlk olarak, Stalinist diktatörlük ne kendini takdim eder ne de geçici bir şekilde algılanır. Elbette Yüce Rehber'in damgasını vurduğu

proletarya diktatörlüğünün, onun ilgasına doğru evrilmesinin farz edildiğini unutmuyorum. Ne var ki bu evrim, tarihsel-doğal olarak tanımlanır; aynı hareketin bu diktatörlüğün genişlemesine ve düşüşüne yol açacağı farz edilir. Stalin'in 1934'te Politbüro Genel Kurulunda ortaya koyduğu mutlu formülünü hatırlayalım: "Devletin sönmümlenmesi, devlet iktidarının azami ölçüde güçlendirilmesiyle gerçekleşecektir." Marksist ifade, totalitarizmin derin hakikatinin üzerini örter; devlet iktidarının en yüksek derecesi olan bölünmemiş bir toplum ve devletle örtüşür, toplumu ne kadar çok işgal ederse ondan o kadar az ayrılır. Şüphesiz ki Diktatör, milleti kurtarmayı ve haklarını zamanla ona geri vermeyi iddia eden müesses yasaları çığneyen biri değildir. Onun konumu; Komünist Parti'nin, proletaryanın ve Sovyet halkının sosyalizmin inşası yoluyla haiz olduğu varsayılan yeni bir meşruiyetin onaylanmasıyla bağlantılıdır. İkinci yorum: Stalin'in otoritesi, kendisini basit bir icracı olarak takdim ettiği noktaya kadar rejimin özüne işlenmiş gözükür; onun statüsü bir kurucu statüsü değildir. Bu, tek bir kişiye ait olmak üzere onun şahsında ikamet etmeyecek ama bir veraset kuralına göre intikal edecek bir otoritenin emanetçisi şeklinde değil, emir veren ve itaat edilen bir birey şeklindedir. Bir öncekiyle birleşen üçüncü not: Stalin'in kendisini ondan *kaynaklanmış* bulduğu iktidar, aşkın bir kudret ile halk arasında bir aracılık teşkil etmez; dinin, hukukun ve uhrevi değerlerin kendisine koyduğu sınırlara karşı gelmez. Bu, bir bireye tevdi edilmiş safi bir sosyal güçtür. Bu, demokratik toplumlarda tanımlanan şekliyle iktidardan ne kadar farklılaştığını açıkça gösterir. Orada, egemenliğin kökeninin halka yerleştirilmiş olması anlamında zaten sosyaldır (toplumsaldır) fakat bu egemenliğin tezahürü kesinlikle kanunla belirlenmiş prosedürlere tabidir. Dolayısıyla, terimin siyasi anlamında hukukla, yani iktidardan kaçan bir hukukla tanımlanmayan hiç kimse yoktur. Aynı zamanda, nitelikleri bir anayasa tarafından sınırlandırılmayan hiçbir iktidar olmadığı gibi; halk iradesinin adil biçimde tezahürünün oy hakkıyla güvence altına alındığı koşullara, ondan kaynaklanan temsil biçimlerine ve onun yenilenmesine saygıyı yöneticilere dayatmayan hiçbir anayasa da yoktur.

Aynı neden, tanınmış oy kullanma işlemi dışında hiç kimsenin fail olmadığı ve onu tecessüm ettirecek hiçbir iktidarın var olma-

diği anlamına gelir. İktidarın yeri, böylelikle zımnen boş ve tanımlı gereği işgal edilemez bir yer olarak; gerçek değil, simgesel bir yer olarak tanınır.

Öte yandan Stalinizm, liderin güç ve iradesinin tam olarak tasdikî sayesinde bu yerin etkin biçimde sahiplenilmesi teşebbüsünü ifade eder ki bunun da halkın güç ve iradesinin tam olarak tasdikîyle örtüşmesi gerekir. Belki de bunu söylerken Sovyet anayasasını ihmal ediyorum fakat o sadece şeklidir ve yalnızca şu anlamlı olguyu not etmek için bakmaya değerdir: Hukukun pabucunun dama atıldığı yerde bile, otorite sahip veya sahiplerinin hukuki dilden vazgeçip düpedüz “ben veya biz egemeniz”i ilan etmesinin teorik olarak imkânsızlığı söz konusudur. Daha önemlisi, Stalinist iktidarın meşrulaştırılmasının, Sovyet halkının daimî ve her an tecelli eden imgesinde (bu tecelli edişin tespiti için liderlerinin dikkatli bakışlarına ihtiyaç duyulmasına rağmen) yattığını gözlemektir.

Halkın daimîliği fikri gerçekten de epey eskidir. Bana öyle geliyor ki bu fikir, Orta Çağ’ın sonunda, Avrupa monarşileri çerçevesinde fakat bu çerçevenin siyasi varlığına eklemlemeksizin tezahür etmiş ya da daha doğrusu, yeniden tezahür etmiştir. Demokrasinin gelişi ona modern anlamını verir ama süreklilik, özne olan *halkın* gözlemlenebilir zaman dilimindeki devamlılığını karakterize ettiğinde bir mutasyonla karşı karşıyayızdır. Kuşaklar birbirini takip etmesine rağmen kimliğinin korunmasını ima eden halkın zamansızlığı kavramı, daha sonra tekil bir zamansallık kavramıyla birleştirilir; öyle ki kimliği sürekli bir ifade alır.

Görebileceğiniz üzere, son yorumum, bizi toplumun yeni belirlenim-biçimlenişine dair nitelikleri tespit etmeye yöneltiyor. Gerçekten de Stalinist iktidarı, eylem hâlindeki halka ve her şeyden önce tek halka yaptığı göndermeyi takdir etmeden tanımlayamayız. Bu ideal olarak nedir? Büyük bir canlı olan, kolektif bir birey olarak düşünülen, hareket eden, kendini yapan, kendini gerçekleştirmek için tüm yetilerine sahip ve kendisine yabancı her şeyden kurtulan toplum; organlarının ve uzuvlarının her birinin hareketlerini kontrol etme kaynağına sahip bir *bedendir*. Bu açıdan demokrasi olgusu yine bizi aydınlatır çünkü egemenlik kavramına bağlı olarak halkın birliği kavramını içerdiği doğruysa egemenlik, temsilin yalnızca bir

kutbunu teşkil eder. Diğer kutuptaysa bireylerin dağılması, faaliyetlerin parçalanması, özel çıkarların karşıtlığı ve sınıfların ayrılması kabul edilir. İşte bu ikinci kutup, sosyalizm teorisi kisvesi altında, toplumsal bedenin birliği fikrini en yüksek ifade derecesine, fantastik bir gerçekleştirmeye taşıırken Stalinizmin lağvettiği kutuptur. Belirtmeme gerek bile yok ki sınıf mücadelesinin icaplarının gü-rültülü ve aralıksız formülasyonu, hiçbir şekilde toplumsal bölün-menin kabulü anlamına gelmez. Böyle bir rejimde, bölünme artık toplumu oluşturan bir unsur gibi tezahür etmez. Gerçek toplumu, halkı, Sovyet proletaryasını düşmanlarından, yani varlıklarını ve güçlerini bir yabancı sistemden (çarların devrinin despotik-feodal sisteminden veya uluslararası kapitalizmin sisteminden) alan sınıf-lardan ayıran bir dış bölünme biçimini alır. İçsel bölünme ve baş-kalık ilkeleri ortadan kaldırılırken diğeri dışarı atılır. Bizzat zulme uğrayan memleketliler de tıpkı baskı altındaki herkes gibi, iktidarın nedenleri ne olursa olsun bu ötekinin temsilcileri olarak nitelendi-rilirler. Bağımsız kolektif veya bireysel inisiyatiflere tanıklık eden herhangi bir örgütlenme, dayanışma ve ifade biçimine karşı mutlak hoşgörüsüzlük, aynı zamanda Efendi'nin⁴⁹ ile bürokrasi liderinin hoyrat bir tahakküm arzusunun göstergesidir, dolayısıyla bir ide-olojik yapının damgasını taşır. Bir yandan, tüm nüfusun iktidarın normları ile talimatlarına tabi kılınması ve iktidarın yönlendirdiği düzleştirme operasyonu; öte yandan, tüm parçalarıyla kendisiyle ilişki kurmaya ve üyelerinin, toplulukların, bireylerin hareketlerini aynı yürüyüşte birleştirmeye, aynı dili konuşmaya adanmış bir top-lumun olumlanması. Bu iki fenomen birbirinden ayrılamaz.

Üstelik sistemin ilkesi olduğu kanıtlanan, yalnızca toplumsal bölünmenin inkârı değildir ("inkâr" diyorum zira aslında yeni bir tabaka veya yeni bir sınıf olan bürokrasinin nüfustan koptuğunu hatırlamak zaruridir keza hiyerarşiler, yeni eşitsizlikler ve yeni çı-kar karşıtlıkları çoğalır), tecrübenin yalpalamasının simgesel izleri de görülür. Bu hadiseye daha önce değinmiştim: Sovyet halkının yaşamsal güçlerini kendi içinde yoğunlaştırdığını iddia eden, ken-disini topluma asli olarak takdim ve tezahür eden iktidarın, yani bu Stalinist iktidarın belirli sınırları yoktur; kendisinininki dışında hiç-

49 Fr. *Maitre*. Fransızca'da aynı zamanda Tanrı'yı da ifade eder ve metinde liderin aşkınlığına, kudretine atıfla yapılmış bir kinaye içerir. (ç.n.)

bir buyruk tanımaz, ne ekonominin ne hukuk ve adaletin ne bilimsel bilginin ne malumatın ne de sanatın buyruklarını tanır. Hükümet faaliyetine mümkün olduğu kadar yakın olan idarenin faaliyetlerini dahi, siyasetten uzak olduğu ölçüde, tanımaz. Aynı zamanda, haklı ile haksızın, yasal ile yasadışının, doğru ile yanlışın, normal ile patolojik olanın, hayal ile gerçeğin ölçütleri belirlenemez hâle gelirken inançların, görüşlerin ve faaliyetlerin kaderi toplumda Efendi'nin takdirine ve ulvi kararına bağlı gözüktür. Bu açıdan keyfilik vasfı da yeterli değildir zira bu keyfilik her türlü ölçüden kaçan bir meşruiyetten ayrılamaz: Üretici-halk, bilgin-halk, yargıç-halk ve sanatçı-halk Stalin'de tecessüm eder.

Liderlerin konumu ile iktidar arasında ve devlet iktidarı ile toplum arasında hiçbir boşluk yoktur. Sivil toplum kavramı ortadan kalkar. Devlet olarak düşünmeye alıştığımız şey içerisinde, yetki alanları arasında ilkeli bir ayrım yoktur. Toplumun içerisinde, belli faaliyet sektörlerinin tanzim edileceği hiçbir değer veya bağımsız norm yoktur. Aslında bunun aksi olduğu söylenebilir. Elbette olabilir fakat ben kendimi siyasi bir biçimi tanımlamakla sınırlandırıyorum. Onun gerçekte asla örtüşmeyeceği konusunda ısrar etmek, bana beyhude geliyor. Taslağını çıkardığımız şema, temel bir tamamlayıcıyı gerektirir zira halk, proletarya, devlet, yönetim organı ve Stalin arasındaki özdeşleşmeler zinciri ve "bir"e indirgeme mantığı, bir aracının işleyişini farz eder: İşte, o da Komünist Parti'dir. Totaliter sistem onun aracılığıyla kurulup düzenlenir, onun sayesinde tekil bir tarihsel teşekkül olarak sivrilir. Bu işlemi ancak muğlak olduğu ve kaynaştırdığı terimlerin doğasına iştirak ettiği sürece başarabilir. Tüm çevrelere ve tüm uygulamalara dâhil olarak toplumsal dokunun tamamına bağlı ve aktif olduğunda bu dokunun üretiminin her zaman, her yerde var olan faili gibi gözüktür. Şüphesiz sınırları içinde iç bölünmelerin yeniden tesisini ve faaliyet sektörleri, bölümler, hiyerarşiler arasında bir bölünmeyi görürüz ama bu bölünmeler, en iyi ihtimalle Parti'nin ve komünist "biz" in birliğinin temsili altında gizlenmiştir. Parti; içinde bir eylem, bilgi ve bağımsız karar tarzına yer olmayan organdır. Tüm topluma damgasını vurmuş bir biçimde, onun genel ifadesi hâline gelir. Böylelikle iktidara emsalsiz ve sürekli bir yayılım kudreti temin eder ve aynı zamanda da toplumsal olanın toplu kudretini yönetim organına tevdi eder.

Birey olarak Stalin'in bir toplumsal bedenin kopyasını teşkil ettiğini ve simetrik biçimde bu bedenin, yabancı olarak reddedilen her şeyden uzakta, diktatörün bedenine referansla tanımlandığını öne sürmek için beden imgesini anımsatmıştım. Şimdi açıklığa kavuşturulmalıdır ki bu aygıt yalnızca mükemmel bir birleştirme makinesi olan Parti sayesinde tamamen etkindir: Özneler sürekli olarak kolektif içinde yutulur, pratiğin ve bilginin muayyen belirlenimleri yok edilir ve bizzat gerçekliğin boyutu silinirken sosyalist vizyonun kesinliği ve bedenin her şeye kadirliğinin narsisistik zevki hüküm sürer.

Bu kısa analizin sonunda, Stalin'in "aşırılıkları" ya da Stalinist "sapma" teorisinin tutarsızlığı sonucuna varmalıyız. Gerçekten de başkalarının yönlendirmesiyle tanımladığımız ve genellikle Stalinizmi karakterize etmek için el altında tutulan özellikler, onlarla bir sistem teşkil eder. Devlet ile sivil toplum arasındaki ayrım ortadan kalktığı anda, iktidarın konumu öyledir ki hiçbir engele tahammül etmeden her şeye karar verme ve her şeye hükmetme gibi fantastik bir iddia kazanır. Dahası, halkın yönetim organında tecessüm etmesinin doğası öyledir ki hem toplumun birliğinin garantörü işlevini yerine getiren hem de kendini toplumdan ayıran, eylemlerinin ölçüsünü ölçsüzlüğünde bulan bir birey üretmeye eğilimlidir. Soljenitsin, kelimenin bilinen anlamına göre ne diktatör ne despot ne de tiran olan, ideal biçimde toplumla kaynaşan, "kendinde" her şeyin yasasını bulan veya kendisi dışında hiçbir şey tanımayan bu "efendi" tanımlamak için talihli bir biçimde "egokrat" terimini üretmişti.

Öte yandan, halkın "tek halk" şeklindeki ve sosyal bölünmenin herhangi bir temsilcisinin yabancı şeklindeki imgesi öyledir ki egokrat, yani onun ete kemiğe bürünmüş hâli, herhangi bir bireyi veya grubu, yalnızca kontrolünden kaçtığı veya bir anlığına kaçmış olduğu ya da potansiyel bir düşman olarak kaçabileceği gerçeği (nihayetinde sadece ondan bağımsız olarak var olduğu için) sebebiyle düşünmeye teşvik eder. Böylece Stalin; halkı, proletaryayı ve Parti'yi ete kemiğe büründürür fakat onları, özlerini soğurmak ve yutmak suretiyle bünyesine katar. Bir iç bölünme ilkesini ya da aynı kapıya çıkar vaziyette herhangi bir hususta bir belirsizlik fikrini kabul etmekteki imkânsızlık ve Parti'nin işlevi hâlen öyledir ki yüce lider

yalnızca kendi şahsi muhayyilesinin istikrara kavuşturduğu “gerçeğin” komünist temsiline mutlak koruyucusu hâline gelir ve Parti’ye doğru ile yanlıştın, mümkün ile imkânsızın ölçütünü sağlar.

Nihayetinde egemen sınıfın, yani bürokrasinin doğasının ekonomik kökenlerine rağmen, siyasal iktidara bağımlılığı öylesine- dir ki Stalin, kendisini onun hâkimiyetinin ve sınıf bütünlüğünün kefil yapabilir ve bir yandan da mensuplarına darbe indirebilir, kariyerleri mahvedebilir ve bireyleri ortadan kaldırabilir. Pek çok gözlemciye en açıklanamaz görünen şey (belirli zamanlarda rejim yöneticilerinin keyfi tasfiyesi), hâlâ fark edilmemiş bir mantıktan kaynaklanır: Bürokrasi, Stalinist şiddetin tesiri altında bürokratların üzerinde tezahür eder; herkes güvenliği için titrerken (en azından Efendi’nin dizginsiz kudreti herkes için tahammül edilemez bir tehdit oluşturan kadar) sınıfsal özünü sınır.

Totaliter sistemin ancak onu *aşan* bir bireyin müdahalesiyle tanzim edilebileceğini anlamamızı sağlayan, işte budur. Bir anlamda bu birey, dediğimiz gibi onun ürünüdür. Lakin bu ürün öyle yaratılmıştır ki kendini ayırır ve *azat eder*. Başka bir deyişle sistemin, bölünmezliğin temsili ve “bir”in fantezisi tarafından yönetildiği gerçekse belli bir mesafede herhangi “bir” figürünü, yani topluma kimliğini, dış sınırlarını ve homojenliğini temin edecek bir figürü gerektirir. İfade edildiği üzere münasip bir isim de gerektirir ve bu figür ile bu isim, bir “öteki”nin toplumsal beden tarafından temellük edilmiş, aynı zamanda kendi özel varlığında hapsolmuş ve hayalleri totaliter muhayyile tarafından azat edilmiş bir bireyindir.

Dolayısıyla Stalin’in konumunu bu terimlerle kavramak için onun biyografisine ilgi duymaktan kaçınmamak gerekir. Biyografisi, kesinlikle bizi bilgilendirebilir ve hükümranlığının birçok bölümüne ışık tutabilir. Onun zalimliği, zulmetme çılgınlığı, akrabalarını ortadan kaldırmaktaki acımasızlığı, tekrar tekrar arınma seferberliklerine ihtiyacı, onun kişiliğine bağlı özelliklerdir. Ne var ki totaliter iktidarda onun ikamet ettiği yeri tespit etmezsek ve şahsi şiddetini sembolik şiddete işlemezsek, bir insan olarak Stalin’in araştırılması pek de ileri gitmeyecektir.

Bir itirazı hayal edebiliyorum: Totalitarizmin, Stalinizm’den sağ

çıktığı söylenecektir. Burada egokrat için tanınan işlev, sistemin anahtarını vermiyor mu? Egokrat olmadan bulunacak “çözümün” rejimin teşekkülü için zaruri olduğu, haleflerinin sistemde bir değişiklik için onun ortadan kaybolmasını beklemek zorunda kaldığı, Kruşçev’inkilerden başlayarak ona yönelttikleri eleştirilerin onun işlevine ulaşmadığı ve toplumu onun hayaletinden kurtarmadıkları şeklinde cevap verebilirim. Son olarak şunu da eklemek isterim ki bugüne kadar (Çin’den Küba’ya) egokrat doğurmamış bir totaliter teşekkül yoktur. Biliyorum, Marksizm artık inanç ithal etmese de yalnızca tarihsel veya sosyo-ekonomik mülahazalarla tatmin olmayan bir tür analize karşı direniş inatçıdır. Yine de uzun zaman önce Stalin ve Stalinizm üzerine yeni bir tefekkür için bir dönüm noktası yaratan da en uzlaşmaz Marksist teorisyenlerden birisidir. Bu, onları eleştirmek için daha önce yorumlarına başvurduğum Troçki’dir. Stalin üzerine eserinin son satırları, onun sorunsalının şaşırtıcı bir ihlaline işaret eder. Size bunları sonuç niyetine aktarmanın zevkine karşı koyamıyorum:

“Devlet benim!’, Stalin’in totaliter rejiminin gerçekleriyle karşılaştırıldığında neredeyse liberal bir formüldür. XIV. Louis, kendisini yalnızca devletle özdeşleştiriyordu. Roma’daki papalar hem devletle hem de kiliseyle özdeşleşmişti fakat yalnızca dünyevi iktidar dönemlerinde. Totaliter devlet, memleketin tüm ekonomisini kuşattığı için Sezaropapizmin çok ötesine geçer. Güneş Kral’ın aksine, Stalin haklı olarak şunu söyleyebilir: ‘Toplum benim!’”⁵⁰

SOL BİRLİK'TEKİ BELİRSİZLİK⁵¹

Sol Birlik'in belediye seçimlerindeki hamlesi, çoğunluktaki kamusal bölünmeler, etkileri Jiskardist siyaseti giderek daha az inanılır kılan bir krizin süregidişi ve yine bahardan beri pek çok olgu, 1978'deki Ortak Program taraflarının başarısı hipotezini tasdik eder. Kamuyu yoklamaları da bu hipotezi pekiştirir. Elbette zamanın bir kamp için değil de bir diğeri için çalışıp çalışmadığını veya mevcut iktidarın yıpranmasının, muhtemel iktidarının da yıpranmasına teka-bül edip etmediğini kimse söyleyemez. Milletvekilliği seçimlerinin sonucu şüpheli olmaya devam ediyordur ve dramatik bir değişiklik (iki bloktan birinin yerinden oynaması) olmadığı sürece son ana kadar şüphesiz öyle kalacaktır.

Ancak amacım tahminde bulunmak değil. Bende sosyalist-komünist bir hükümet imgesini uyandırmış görünen kaygıya dikkat kesilmiş biçimde, daha net hâle gelir gelmez bugün üzerine bir siyasi tefekkürün zorluklarını ölçmekten korkmadan, bunun neye dayandığını kendime sormak ve seçimlerin teşkil ettiği önemli olayın kapsamını sorgulamaya çalışmak istiyorum.

Sağda değişim kaygısı doğaldır fakat bu kaygı, kendini solda veya aşırı solda gösterdiğinde yeni bir ruh hâline tanıklık etti. Gerçekten de Komünist Parti'nin yükselişine teveccüh etmekteki isteksizliklerini alt edip şu ana kadar Sol Birlik listelerine ya da cumhurbaş-

51 *Libre* dergisi için Kasım 1978'in başında çıkması planlanan bir makalenin metnidir. Yayıncıdan yayımlamamasını rica etmiştik. Sol Birlik'in dağılmasından birkaç hafta önce yazılmış olması, bu olayın hâkim olduğu bir durumda okuyucuların beklentilerinde bir hayal kırıklığı yaşatacağı (göreceğimiz gibi, Komünist Parti'den ani bir ayrılışı akla yatkın bulmamıza rağmen). Onun ahvaliden uzakta, analizimiz alaka düzeyini yeniden kazanır. Demokratik gücün doğasına ilişkin argümanın yeniden üzerinde çalışıldığı son kısım dışında, yalnızca küçük editoryal düzeltmeler yaptığımızı belirtelim.

kanlığı seçimlerinde Mitterand’a oy verenlerin sayısı sanıldığından daha fazlaydı. Gerçek şu ki oylarını, her şey düşünüldüğünde, ilerleme şansı taşıyormuş gibi görünen bir koalisyona verdiler. Şimdi aynı şekilde hareket edecekler mi bilmem fakat isteksizlikleri oldukça arttı. Daha dün, iktidardakilerin yenilmesini yeni bir programın uygulanmasından daha güçlü bir şekilde temenni ettikleri ve hatta oylarının neticeleri konusunda daha fazla şüpheyi haiz oldukları ve tercihlerini bu şüpheyle besledikleri söylenebilir mi? Belki de... Buna mukabil, mevcut durumda solun başarılı olma ihtimali, bürokratikleşme sürecinin acımasız bir şekilde ivmelenmesine dair yeni korkular uyandırıyor gibi gözüküyor. Bu korku ilerleme umudunu dengeliyor.

Burada söylediklerime ilişkin herhangi bir kanıt gösteremem. Herkes gibi havayı koklayarak bir gözlemi ifade ediyorum ama kanıtların yokluğunda, bazı alametler keşfediyorum. İşte herkesin kabul edebileceği bir şey: geçen yazdan önce sözde “yeni filozoflar”⁵² için gerçekleştirilen eşi görülmemiş tanıtım. Niçin *Le monde* ve *Le Nouvelle Observateur*; iktidara, prence (lidere) ve bizatihi devlete dair radikal bir kötülük fikrini yayarken açıkça Sol Birlik’in davasına destek sağladı, onlara bol bol yer verdi? İyi bir iktidarı, iyi bir prensi ve iyi bir devleti kabul etmeye istekli zihinlerde soru işaretleri bırakmaktan korkmaları gerekirdi. Bernard-Henri Lévy’nin pazarlama dehasına başvurulmamalı; bu, yalnızca sorunu değiştirecektir. Öyleyse sorulmalıdır ki niçin bu yetenekli yapımcı-bestekâr-aktör, yakın zamana kadar Mitterand’a yakın olduğu düşünülen büyük Paris tiyatrosunun afişinde yer alacak başka bir gösteriyi değil de bu gösteriyi kuracağını ve icra edeceğini bilebiliyordu? Onun sorununu istismar etmiyor muydu? Bernard-Henri Lévy’nin gösterisi bize bir oyundan, başarısıysa bir modadan daha fazlası gibi geliyor. Daha doğrusu, bu oyun ve bu moda, yeni bir siyasi duyarlılığın göstergesi değil mi? Devlet barbarlığına ilişkin beyan haddini aşıyorsa seyircinin korkudan belli bir haz duymasından değil mi? Peki, bu hangi seyirci? Ekseriyetle salon solcusu entelektüellerden ibarettir. Bunların nihayetinde oylarını sosyalistlere vereceğine inanıyoruz. Belki de felaketin açık hava gösterisini izlemek suretiyle perfor-

52 Fr. *Nouveaux philosophes*. 1970’lerde Fransa’da ortaya çıkmış ve mensuplarının önemli bir kısmı Maoçu olan, totalitarizm karşıtı sol bir düşünce çevresi. (ç.n.)

manstan yana korkularından bile kurtulurlar. Ne var ki nihayetinde bu felaket, tiyatroda titremeyi seviyorlar diye onların içinde yaşamaya başlar. Bu kesinlikle küçük fakat belli bir semptomu gösteren bir seyirci kitlesidir. Onun sınırlarının ötesinde, Sosyalist Parti'nin ve Komünist Parti'nin ayrı ayrı güçleri hakkında, birinin liberal geleneğe bağlılığı, diğerinin ise Stalinist gelenekten kopuşu üzerine daha ciddi ve daha keskin sorular dolaşır. Sol, kaybetsin veya kazansın, bir zamanlar haklı olduğundan emindi ve iyi görünüyordu. Az zaman önce bir yara aldı.

Ancak solcuların cephesinde bir başka gelişme tekâmül ediyor. Kısa bir süre önce, muhtelif itikatlardan Troçkistler ve Maocular, büyük atalarının dinginliğini sergilediler. SP ve KP bakımından kesinlikle kendi taraflarında bir gönül rahatlığı bulunmuyor ama iktidara geldiklerinde “maskelerinin düşeceğine” ve “kitleler tarafından bunaltılacaklarına” dair sarsılmaz bir kanaat söz konusu. Bugün dahi bazı demir ruhlar, imtihanın yaklaşmasıyla titriyorlar fakat birçoğu “bozulmuştur”. Troçkizm durağanlaşmış, Maoizm ise eriyip gitmiştir. Şayet solculuk ayakta kalıyorsa çoğunlukla gençliklerine rağmen arkalarında uzun bir geçmişe sahip eski militanlardan ibarettir: Bazıları, önceki nesillerin katetmek için birkaç on yıl harcadığı yolu birkaç yılda almış gibidir. Bunlar için önde gelen sol partilerin reformist ya da karşı devrimci denilen siyasetini kınamak artık kâfi gelmez. Onlarda yanılıklarının hatırası vardır. Dünyadaki bürokratik rejimlerin sağlamlığını keşfetmişlerdir. Partilerin kitlelerce gark edilmesi şeması artık onları cezbetmez.

Komünistlerin hükümette ve onun eylem araçlarında bir payı olsaydı, özellikle şirketlerdeki ve üniversitedeki tüm protesto biçimlerine ne olacağını merak ediyorlar.

Neden hâlen bir gözlem ifade edilmiyor? Bana öyle geliyor ki bir takım solcular, toplum modelimize yönelik eleştirilerinden hiçbir şekilde vazgeçmeden, mevcut rejimin zayıflıklarını, yöneticilerin toplumsal çatışmalara uyum sağlama ihtiyacını ve etkisi muhalefeti güçlendirme riskini taşıyacak açıkça otoriter yöntemler tatbik etmekteki acizliklerini ve muhalefete yüklenen taleplerden faydalanma ve teşvik etmese bile solcu teşebbüsleri kapsama veya en azından onların bastırılmasını önleme ödevini keşfediyorlar. Bu durum,

iktidarın yalnızca iktidara geleceği bir rejimden daha fazla mücadele şansı bırakır zira halkçıl bir meşruiyet iddiasında bulunur.

Sözünü ettiğim korkular beyhude değildir. Bir anlamda sevinmek gerek. Uzun süredir eksik olan bir bürokrasi tecrübesine işaret ediyorlar. Sol bir hükümet, devletin bürokratikleşme sürecini hızlandırabilir. Bir tehlikeden bahsetmemizin haklı bir nedeni var ama yine de bunu ölçüp biçmek uygun olacaktır. Onun ihmal edilebilir olduğuna inananların bilmelerini sağlamak ve “Gulag kapılarımızda” kurgusunu yaratanların gerçeklik algılarını geri getirmek için.

Kendimizi en zaruri açıklamalarla sınırlayalım.

Aydınlanmış destekçilerini gözlemleyen Sosyalist Parti, birkaç yıl içinde Fransa’da komünist olmayan bir solun güçlü kutbunu yeniden kurmayı başardı. Genişlemesi KP pahasına gerçekleştirildi. KP uzun zamandır toplumsal bir değişimin taraftarı olan nüfusun çoğunluğunun güvenini kazanmayı başarmıştı. Şu anda, iki büyük parti arasındaki güç dengesi, KP %20’den fazla olmayacakken SP’nin bir sonraki seçimlerde belki de radikal müttefikleriyle birlikte %30’dan fazla oy alacağını makul bir biçimde umabileceğimiz bir noktaya kadar tersine döndü. Kimileri Mitterrand’ın, Bouches-du-Rhône’un ve Kuzey’in iki büyük federasyonunun⁵³ liderlerinin kişiliklerinin, meclis seçimlerinden sonraki gün reformist bir dönüm noktası hipotezini doğrulayabileceğini ama kesinlikle KP’ye tavizleri onaylamayacaklarını ekliyorlar. Özellikle de ona devlette en büyük gücü verecek olan İçişleri Bakanlığı dâhil olmak üzere hiçbir kilit bakanlığın bırakılmayacağı söyleniyor. Savaş sonrası halk demokrasilerine atıfta bulunmak bu sebeple anlamsız görünüyor. Sol Birlik içindeki oyunun hâlihazırda efendisi SP, KP’nin tacizine rağmen bir kez daha devletin başında olacak. İki parti arasında bir çatışma çıkacağı farz edilse bile, bunun Komünist Parti’nin çekilmesinden ve pek de inandırıcı olmayan bir ittifak değişikliğinin yokluğunda yeni çoğunluğun dağılmasından, yani sağa dönüşten başka bir tesiri olmayacaktır: hayal kırıklığı yaratan ama bahsettiğimiz tehlikeyi bertaraf eden bir hipotez.

Lakin bu argümanlar çeşitli itirazlarla karşı karşıya kalır. Gelge-

53 Fr.*Secours Populaire Français* (Fransız Halk Rölyefi). Kâr amacı gütmeyen bir Fransız yardım kuruluşu. Mevzubahis federasyonlar da bu kuruluşun bölgesel örgütlenmeleridir. (ç.n.)

lelim, sıklıkla formüle edildiği için (bilhassa da sağda) ilki sağlam temellere dayanır: İki partinin ayrı ayrı güçleri, seçim kampanyalarının boyutuyla ölçülmez. Kendilerini toplumun örgütlü kesimlerine aşılama kabiliyetlerine bağlıdırlar ve bu kabiliyet de aygıtlarının verimliliğine, kendi örgütlenme derecelerine, üyelerinin disiplinine, onları sendikalara ve bir dizi örgütle birleştiren bağlantılara, son olarak da çeşitli toplumsal katmanlarda kök salışının kadimliğine bağlıdır. Israr etmenin faydası yok: SP bu ölçütlere uymuyor. Mezkûr iki bölge dışında, işçi çevresi hariç sağlam temelleri yoktur. Kamu yönetimindeki en iyi pozisyonlarını KP işgal ediyor. Geri kalanı için de desteğini kamuoyunda buluyor, yani temelde kırılandır. İç organizasyonuna gelince, KP'nin organizasyonu mukayese edilmez; iç örgütlenmenin en güçlü gözüktüğü yer, azınlık fraksiyonunu C.E.R.E.S.'tir⁵⁴ ki fraksiyonlar arasında KP'ye kesinlikle en yakın olanıdır. İkinci itiraz: KP eğer Sol Birlik seçimlerden sağ çıkarsa başkanlık elde etmek zorunda kalacak. Bir kere muhtemelen dışarıda bırakılacakları bakanlıkları sayalım: içişleri, adalet, maliye, savunma, dışişleri ve diğerleri... Lakin eğitim, bilgi ve bilimsel araştırma gibi sektörleri tali nitelikte değerlendirmek yine bir hatadır. Dün doğru olan, bugün artık doğru değildir. Modern toplumda bilgi yönetimi, bilginin stratejik işlevi ve bu alanlardaki tüm seviyelerde yer alan faillerin sayısı birinci derecede önemli olgulardır. Bir yandan, devletin genişlemesi yirmi yıldan fazla bir süredir onların gelişimiyle bağlantılıdır. Çaylak bir sosyolog, Peter Drucker'ın "büyük değişim" (bilginin yeni işlevi ve getirdiği toplumsal değişim) dediği şeyle yüzleşirken politikacılar sanki Üçüncü Cumhuriyet'ten beri hiçbir şey değişmemiş gibi bakanlık kombinasyonları kuruyorlar. Nihayetinde, ekonomiye dair sorumluluklarının tamamen komünistlerden alınacağını nasıl farz edebiliriz? Savaş sonrası dönemin tarihi, G.E.K. ile komünist bir yönetimin eylemleri birleşir birleşmez üretim aygıtındaki kök salışlarının etkinliği hakkında hiçbir şüphe bırakmaz. Millileştirilmiş kısmın genişletilmesi, onlara yeni fırsatlar da sunacaktır.

Lakin "sosyalist mucize" tezini yeniden incelemek için bu itirazları bir kenara bırakalım. Nihayetinde asıl soru şudur: Mitterrand'ın

54 Fr. Centre d'études, de recherches et d'éducation socialiste. Sosyalist Parti'ye bağlı Sosyalist Çalışmalar, Araştırma ve Eğitim Merkezi. (ç.n.)

partisi yükselişini, komünistlerden bağımsızlığını ilan etmesine olanak tanıyan özgün bir sol siyasetin teşekkülüne mi borçlu? Öte yandan, kalıpcı reformizmi reddetmesine sevinmek için çok aceleliyiz. Onu bu reformizmden koparan hareketin, onu sadece komünistlere yaklaştırdığı ihmal ediliyor. Her neyse, gerçekler ortada: O, onların pahasına oy kazanmaya devam etti. Fakat ne pahasına? Bir seçim ittifakının gereklerine feda etmek suretiyle Fransız Komünist Partisi'nin (FKP) doğasının, toplumsal temelleri ile amacının analizinin ve aynı zamanda ilk kuruluşunu SSCB'de bulan, Doğu Avrupa'ya yayılan, Çin'de yeni özellikler kazanan ve dünyadaki birçok rejim için bir model olarak hizmet eden *toplumsal teşekkülün* analizinin pahasına.

Bir hezimet diğeri takip eder. Sosyalistler zamanımızın yeni, devasa, en esrarengiz ve korkunç olayına karşı kasten gözlerini yumdular: totalitarizmin, komünizm kisvesi altında doğuşuna ve küresel bir biçimde yayılışına. Bunu tasavvur etmek için kör ya da aciz bir biçimde, tarihsel şimdimizi oluşturan şeyi gizleme sorumluluğunu taşıyorlar ki bu, Stalin'in ölümünden beri çürütülemez bilgiler biriktiğinden, insanların direnişi ya da muhaliflerin sesleri duyulduğundan beri daha da dikkate değer bir fenomendir. Sovyet veya Polonyalı muhaliflerin eylemlerinden son zamanlarda duydukları utanç bunun bir alametidir.

Aynı nedenler, onları totaliter sistemin mantığını sorgulamaktan ve Batılı komünist partilerin ve özellikle de müttefikleri olan FKP'nin özelliklerini onunla ilişkilendirmekten alıkoymuştur. FKP ile ilgili olarak, siyasi eylemlerinin kesin sonucu şuydu: onun Fransız sahnesinde demokratik bir parti olarak görünmesini sağlamak. Sol Birlik'in başarısı için gerekli koşul şuydu: Bir ucunun demokratik sosyalizmin liberal varyantını, diğersinin ise otoriter varyantı temsil ettiği bir çift sunuyoruz.

Saikleri naif gözlemcinin gözünden kaçıreren, marifetli ve etkili görünen bu taktik işte şöyledir: SP özgürlükleri, ülkedeki siyasi çoğulculuğu ve kendi saflarındaki fikir ve eğilimlerin çeşitliliğini savunarak sosyalizme geçiş için millileştirme ve özel teşebbüsün birleştiği esnek bir formül önererek KP'ye mesafesini ortaya koyar. Doğu rejimlerine karşı daha az kayıtsız, orada yaygın olan baskıya

karşı daha eleştirel fakat ihtiyatlı bir tavırla daha da farklılaşır. Lakin liderleri, yalnızca ittifak çerçevesinde kabul edilebilir ve KP'nin demokratik güç imajıyla uyumlu şeyler söylüyorlar. Bunu yaparken bu imajı tasdik etmeye devam ediyorlar, kendilerinin daha göz kamaştırıcı olduğunu iddia ettiklerinde bile. En kurnazcası ise SP, KP'yi politikasını yumuşatmaya ve SSCB'ye karşı daha fazla bağımsızlık göstermeye zorlayacaktı. KP şüphesiz ki ne kendi örgütlenme modelinden ne de Sovyet kampından kopamadığı için müttefike verilen her bir tavizle üstünlük korunacak veya artırılacaktı. Hülasa, bu çift birlikte küçük adımlar atacak fakat yürüyüş için inisiyatifi SP alacaktı. Ne var ki bu uyanıklar yanılıyorlar zira bu oyundan fayda sağlayan KP'dir. Gerçekten de yapısını ve yöntemlerini değiştirmeksizin ihtiyaç duyduğu tek şey, proletarya diktatörlüğü perspektifinden ayrılan bir beyandı. SSCB'nin sömürü ve tahakküm ilişkilerinin defedileceği bir dünya değerlendirmesinden hiçbir şey değiştirmeden sosyalist ülkelerde düşünce özgürlüğü lehine bir beyanda bulunması, kısacası komünist olmayan sol tarafından hemen taltif edildiğini görmek için birkaç sözlü taviz vermesi kâfiydi. Sosyalistler, Marchais'nin (aslında Kanapa'nın...⁵⁵ Maskaralığın zirvesi!) dilindeki küçük değişim belirtilerine hayret ederken ortaklarının SSCB'nin dış politikasına tabi olduğunu vurgulamaktan kaçındılar. Kamuoyu önünde KP'nin meşruiyetini onaylayan, koruyucu bir sessizlik. Kısacası, Marchais kendisini Rus veya Çek rejiminin otoriter özelliklerine teessüf etmekle sınırlarken Mitterrand da Fransız Komünist Partisi'nin özelliklerine teessüf etmekle yetiniyor. Marchais, Brejnev sosyalizminin liberal yüzünü takdim ederken Mitterrand, Marchais sosyalizminin liberal yüzünü takdim eder. Sosyalizmin Brejnev'den Mitterrand'a doğru ikiye bölünmesi, birliğine zarar vermez.

Otoriterlik etiketi böylece totalitarizmin ve onun özünü teşkil eden FKP'nin gerçekliğini kapsar. Münasip bir etikettir zira zincirin bir ucundan diğerine farklılıkların, yönetim yöntemlerinden ve hatta faillerin psikolojisinden kaynaklandığını öne sürer. Sosyalistler kendilerini bu oyuna kaptırarak uyanıklık mı yapıyor yoksa gü-lünç duruma mı düşüyor?

55 Jean Kanapa (1921-1978). Komünist Partili lider, entelektüel ve yazar. (ç.n.)

Yine de bu akıl yürütmeye yetinilemez. SP, bir hilenin failinden çok kurbanı değil mi? Bu terim (hile) siyasi pratiğe uygulanabilir ama sosyolojik düzeyde yeri yoktur. Örneğin, sosyalistlerin ortodoks Marksizme⁵⁶ boyun eğmeleri kasıtlı bir oyun değildir. İster teorisyenlerinin yazılarına ister militanlara ziyadesiyle verilen eğitim örneklerine başvurulsun onların düşünceleri özel mülkiyet eleştirisiyle, kapitalist kâr teorisiyle, millîleştirmelerin ve devlet planlamasının (sendikaların eyleminde yer alması için demokratik ismiyle vaftiz edilir) erdemiyle, nihayetinde de diyalektik materyalizmin en sık nümayişiyle sınırlıdır. Şimdi, dediğimiz gibi totaliter fenomene karşı körlerse ya da onu tasavvur etmekte güçsüzlerse bunun nedeni sermayenin yoğunlaşmasının ve bürokrasilerin yükselişinin birleştiği süreci gözlerinden kaçırmaları değil mi? Kendileri devlet bürokrasisinin genişlemesine maddi anlamda bağlı oldukları ve toplumu memur ya da yönetici-teknisyen açısından kavradıkları için değilse niçin bu onların gözünden kaçıyor? Bu pozisyon, kesinlikle totaliterliğe bir bağlılık doğurmaz fakat parti devletin işlevini, sivil toplumu yok etmenin bir aracı olarak analiz etmeyi engeller. Sert siyasi çatışmanın şiddetli bir hâl aldığı şu anki Fransa'da seçimler belirli aralıklarla sadece hükümeti değil, rejimi de tehlikeye atıyor; bu pozisyon reformizmden bile daha tehlikeli bir seçeneğe yol açar.

SP'nin siyasetine ilişkin bu hızlı düşüncelere, KP'nin doğasının takdir edilmesi hükmeder. Şayet KP yalnızca ihmal edilebilir bir güce sahip olsaydı, devlet bürokrasisinin güçlendirilmesinden korkulabilirdi ama siyasal iktidarın ve ideolojisinin tüm sivil topluma nüfuz etme tehlikesi ortadan kalkardı. Böyle bir sürecin şartı, açıkça çeşitli faaliyet sektörlerindeki normları, talimatları ve hâkim temsilleri neşretme kabiliyetini haiz kudretli bir partinin mevcudiyetidir. Bu rolü, sosyalistler değil, komünistler icra edebilir.

Bununla birlikte, şimdiye kadar sanki totaliterliğe yatkınlıkları şüpheli değilmiş gibi akıl yürüttük. Buna rağmen, itiraz edilecektir ki bizim üzerinden çok çabuk geçtiğimiz birçok alamet, onların değişimine tanıklık ediyor.

56 Fr. *Vulgate Marxiste*. (Metinde) Marksizmin Sovyetler Birliği'nde ideal kabul edilmiş; daha ortodoks, daha katı, daha ari versiyonu. (e.n.)

Gerçek şu ki FKP ile Sovyet partisi arasında belirli bir gerilim mevcuttur. Sovyetler Birliği'ndeki baskıya ve SSCB'nin sosyalist ülkelerin meselelerine karar vermeyi kendine hak görmesine dair eleştirinin dar sınırlar içinde tatbik edildiği doğrudur. Fransız komünistlerinin muhaliflere verdiği destek pek zayıftır: Plyushch'un⁵⁷ serbest bırakılması lehine bir toplantıya katılım, Marchais'nin Sovyetler'deki düşünce suçlarından dolayı tutuklamaları ve hapsedilmeyi kınayan açıklaması... Marchais'yi geçen bahar televizyonda gören ve Amalrik'e küstahça "Orlov grubunun ne olduğunu bilmediği" şeklinde cevap verdiğini duyan bir kimse, yalan söylemenin onun kuralı olarak kaldığına kolayca ikna olmuştur. Yine de en önemlisi bu değil. Komünistler (ardından da Sosyalistler gelir), polis keyfiliğini düşünce suçları için kovuşturmaya indirgeyerek Sovyetler Birliği'ndeki kitlesel baskının devam etmesi ve daha genel olarak bir baskı ve sömürü sistemi karşısında sessiz kaldılar. Gözlemlediğim gibi, bu konu hakkında mümkün olduğunca az şey söylüyorlar: Sonuçta bu, insanların Sovyet sosyalizmini hür iradeleriyle takdir ettiklerine inandırmak için gerekli olan şey. Bu nedenle, greve gittikleri için hapsedilen işçilerle dayanışma göstermekle itham edilen Polonyalı aydınlara herhangi bir destek vermekten şimdiye kadar kaçındılar. Lakin komünist evrende herhangi bir muhalefetin ya da ayrışmanın, zuhur eden anlamına orantısız bir simgesel değeri olduğu da daha az doğru değildir. Disiplinin kural olduğu yerde, en ufak bir sapma bir kırılmanın simgesi olabilir.

Dahası, komünistlerin davranışlarına, diyalog arayışlarına ve toplantı tarzlarına bakılırsa bu fenomenlerde eski uygulamaların bir uzantısından daha fazlası var gibi gözüküyor. Muhakkak, uzanmış el siyaseti, tıpkı demokrasi övgüsü gibi sosyalizme doğru bilhassa Fransız usulü bir evrimin tasdiki kadar eskidir. Parti toplantılarının veya kutlamalarının çocukça idealist atmosferi de yeni değildir. KP'nin hayatı da tıpkı biri sert diğeri esnek olan, ya birleşik ya da art arda birbirinin yerine geçen iki çizgiye bölünmüş siyaseti gibi, her zaman iki kutup altında gelişmiştir. Buna rağmen, bir değişikliğin meydana geldiğini kabul etmek gerekir.

57 Leonid Plyushch (1938-2015). Ukraynalı matematikçi ve Sovyetler Birliği muhalifi. (ç.n.)

Örgütün işleyişi hakkında, bilhassa da hücre ve federasyonlar düzeyinde, bildiğimiz her şey şunu gösteriyor: disiplinde gevşeme, konuşma özgürlüğü ve artık doğru sonuçlara varmaktan sorumlu olan ama talimatları dayatmamaya özen gösteren yetkililerin sessiz müdahalesi. Komünistler arasındaki ilişkilerde dogmatizmin izleri alabildiğine soluklaşıırken aynı zamanda eski militanları tahrik eden, sınıf düşmanının şiddetli bir biçimde yok edilmesi imgesi de siliniyor.

Bu değişiklikler, aygıtın yeni bir strateji gelişimi olmaksızın gerçekleşmezdi ve bu ancak Sovyet kampını etkileyen vakalar ve kendi toplumumuzun evrimi dikkate alınarak anlaşılabilir. İşte bu, gözümüzden kaçmamalı.

Kaçınılmaz değildi ama Komünist Parti'nin, Sovyet rejiminin bazı özelliklerini ayıplamaya ve bağımsızlığını vurgulamaya karar vermesi muhtemeldi zira artık kendisini radyonun, gazetelerin ve özellikle de televizyonun müthiş biçimde tanıttığı ve kitlesel olarak yorumladığı malum gerçekleri inkâr edecek bir konumda görmüyordu. KP, 1956'daki Macar Devrimi'ni, yanlış yola sapmış işçiler tarafından desteklenen faşist bir darbe teşebbüsü olarak takdim etmişti; 1952'de toplama kampları hakkında yapılan ifşaatı göz boyayıcı palavralar olarak nitelemişti. Bu çizgiyi, Çekoslovakya'daki olaylar karşısında veya *Gulag Takımadaları*'nın yayımlanmasından sonra, ancak millî-demokratik propagandasının tüm inandırıcılığını yitirmesine yol açarak sürdürebilirdi. Sovyet liderleri, mevcut konjonktürde Batı'yla yumuşama tatbik ettiklerinden, Soğuk Savaş tarafından meşrulaştırılan "kahramanca" pozisyonlara geri dönmek imkânsız hale geldiği için KP bunu yapma hürriyetine daha az sahipti. Dahası, KP'nin eleştiri yolunu geç seçtiğini ve çok yavaş hareket ettiğini, SSCB'nin dünyadaki, dün Ortadoğu'daki, bugünse Afrika'daki tüm teşebbüslerini onaylamaya devam ettiğini biliyoruz: Bu, değişim sınırlarının göstergesidir.

Öte yandan, Fransa'da yirmi yılı aşkın bir süredir toplumsal yaşamın tüm yönlerine tesir eden ve 1968'den beri çoğu kurumu sarsan bir dönüşümün KP üzerindeki etkileri nasıl olur da göz ardı edilir? Açıktır ki toplumumuzun modernleşmesine veya tabiri caizse Amerikanlaşmasına bağlı geleneklerin evriminden ve bize yeni

bir ideolojinin (bu başka bir yerde “görünmez” olarak adlandırdığımız bir ideolojidir zira Efendi figürünün, hâkimiyete yapılan atfın ve muhtelif toplumsal bölünme biçimlerinin, nihayetinde egemen söylemin tam odağından silinmesine işaret eder) teşekkülüne atfedilebilir gibi görünen şeylerden kaynaklanan bir şeyi belirtmek için burada analizin kabataslağını çıkarmak imkânsızdır. Lakin en azından söyleyelim ki otoritenin geleneksel temsili, onun garantörlüğünü yaptığı kurumsal kısıtlamalara itaat, toplumsal rollerin bölüşümü ile hiyerarşisine alışma, rasyonalist toplum ile tarih modellerine bilinçli ya da bilinçsiz bağlılık, burada ve şimdi (kelimenin Tocquevilleci anlamında) şartların eşitliği ve esenlik için bastırılamaz (bazen özgürleştirici bazense hayali) arzuyla çatışır. Komünist Parti, örgütlenme biçiminin ve teorisinin katılığına rağmen, toplumda bir ada değildir. Toplum içinde gark edilir ve geçirgen olduğunu ispat eder fakat bunun dışında da öteki parti veya sendikalardan, belli alanlarda mevzuatını yumuşatmak zorunda kalmış devletten, üniversiteden ya da örneğin kiliseden daha az geçirgen değildir. Son olarak, öngörülemeyen dürtülere sahip, karşılaştığı tüm geleneklere karşı çabucak isyan eden bir gençlik ve mütecaviz bir solculuktur.

KP'nin siyasetinde gözlenebilen değişiklikler, KP'nin Fransız toplumuyla (bu artık savaş sonrası yıllarda otoriter yöntemlerin cezalandırılmadan serbest bırakılabileceği, hoşgörüsüzlük sergilenebileceği, lider kültürünün geliştirebileceği, teorisinin yanılmazlığını ilan edilebileceği ve şiddet silahlarının parlatılabileceği toplum değildir) bütünleşmesinin ona yönelttiği taleplere (Sovyet bloğundan ihtiyatlı bir şekilde ayrılmasına ve proletarya diktatörlüğü tezini terk etmesine) tanıklık ediyor.

Lakin evrimin nedenlerini aramak başka, sonucunu takdir etmek başka şeylerdir. Davranışların, mecburiyetin etkisi altında değiştiği farz edilirse meselelerin yeni vaziyetinin bundan böyle totaliter bir eğilime sahip bir partiden bahsetmekten men ettiği hükmüne mi varılmalı?

Bu soru, bizi geçerken altını çizdiğimiz değişimin sınırlarına geri dönmeye ve totaliter eğilimle ne kastedildiğini açıklığa kavuşturmaya teşvik ediyor. Lakin hemen söyleyelim ki bu kavram, partinin Sovyet iktidarına tabi kılınması fikrine indirgenemez. Ayrıca ne

bizatihi ben ne Castoriadis ne de Ya Sosyalizm ya Barbarlık⁵⁸ grubu, daha önce FKP analizlerimizi onun Moskova'nın bir temsilcisi olduğu (her ne kadar birçok vakada bu doğrultuda hareket ettiyse de) tezine dayandırmıştık (her ne kadar birçok durumda bu şekilde sürdürülse de). SSCB'nin imgesi, bize demokratik liberalizmin ve hem reformizmin hem de devrimci hümanizmin ilkelerinden kopmuş bir toplum temsilinin oluşumunda katalizör rolü (Fransa'da ve başka yerlerde) oynamış gibi görünüyordu. Bu imgenin, üretim araçlarının kolektif mülkiyetine, ekonomide devlet planlamasına ve tüm sosyal grupların entegrasyonuna dayalı bir rejimin ortaya çıkışında ve tüm sosyal, kültürel faaliyetlerin sosyalizm normları altında bütünleştirilmesinde, istikbâlini yönetici bir bürokrasi olarak tasarlamaya muktedir yeni bir toplumsal tabakanın kristalleşmesini kayırdığına hükmetmiştik. Bu toplumsal tabakanın heterojen olması (işçileri, teknisyenleri, yöneticileri ve aydınları bir araya getirmek suretiyle); merkezî kısmında siyaset ve sendika görevlileri ile militanlardan müteşekkil olduğunu, bu unsurların sorumluluklarını toplumun yönetimine yaymayı amaçladığını, nihayetinde de modern kapitalizmin evriminin, büyük üretim birimlerinin yayılmasının ve devlet ile devletin müdahale araçlarının inkişafının bu temsilin içsel koşullarını yarattığını bize unutturmadı. Buna mukabil, böyle bir SSCB imgesinin tüm etkinliğini kaybettiğini düşünmüyorum çünkü artık Stalinizmin suçlarının ve günümüze kadar tekrarlanan baskıcı hataların gölgesinde kalmıştır. Birçok aksiliğe rağmen, kapitalizmin kusurlarından azade bir sisteme inanç devam ediyor.

Lakin durum ne olursa olsun KP'nin toplumsal dinamiklerini yorumlama ihtiyacı devam da devam ediyor. Lakin bu, Komünistlerin yalnızca SSCB'de veya Doğu Avrupa'da değil, Çin'de de hâkim oldukları ve Fransız partisinin eğiliminde olduğu değişimin gerçekleştiği her yerde elde ettikleri sonuçların ışığında tanımlanabilir. Bu değerlendirme, komünist rejimler tam olarak aynı özellikleri göstermedikleri ve kendilerini farklı yollarla (ya Rus ordularının eylemiyle ya da bir devrim lehine), muhtelif sosyo-ekonomik koşullara uyum sağlayarak (sanayinin daha yeni başlamış olması veya

58 Fr. *Socialisme ou Barbarie*. Claude Lefort ve Cornelius Castoriadis'in kurduğu anti-Stalinist, Marksist örgüt. (ç.n.)

hâlihazırda ilerlemiş olması veya proletarya, köylülük, burjuvazi, toprak sahipleri gibi mevcut sınıfların güçlerinin eşit olmaması) kurdukları için daha az şüphelidir.

Bu neyin dönüşümü?

Bir yanda; güçlerini, gelirlerini ve toplumsal konumlarını devlet tarafından müstereken güvence altına alınmış ve bireysel olarak yetkilerini (var olduğu müddetçe) yönetim aygıtının veya bağlı oldukları organların insafına bırakılmış gören bir bürokratik sınıfın teşekkülü ve parti ile devletin kaynaşması vardır. Öte yandaysa tüm özerkliği, yani yalnızca her türlü müesseseyi değil de her türlü toplumsallaşma şeklini ve ifade biçimini, nihayetinde de hâkim modele uymayan her türlü kanaati yok etme gayesine sahip siyasi ve polisiye gücün temsilcilerince sivil toplumun (üretimin, eğitimin, adaletin, kültürün...) işgali vardır. Sürekli bir araya gelen bu nitelikler manzumesi, yeni bir tarihsel tipten ya da belirli bir toplumsal teşekkülden söz etmemizi sağlar. Onu totalitarizm adı altında tanımlamak münasipse nedenleri şunlardır: iktidarın artık sınırlandırılmaması, halka vücut verdiğini iddia etmesi, tüm iç bölünmenin reddedilmiş olması (bürokrasi, tahakküm altındaki tabakalardan farklı tezahür etmez), iktidarın kendisini hukukun (tüm yasaların ilkesinin) ve bilimin (toplumun nihai amaçlarının bilgisi ve bu amaçlara göre düzenlenmesi gereken toplumsal hayatın ayrıntılarının bilgisi) sahibi yapması.

Totalitarizm nasıl doğmuştu? Şiddetle, iktidar tekeli elde etmek isteyen partinin tüm rakip oluşumlara ve tahakküm altındaki tabakaların tüm temsili organlarına karşı yürüttüğü bir yok etme mücadelesiyle ve toplumsal bütüne (bu her zaman değil ama bazen terör şeklini almıştır) genelleştirilmiş bir cebir dayatmak suretiyle. Bürokrasi nasıl doğmuştu? Toplumun tüm katmanlarından ve özellikle eğitimsiz, yoksul geçmişlerden gelip otoriteleri kölelik ve sinizmle orantılı unsurların acımasızca seçilmesiyle ki bu seçim, bu unsurların yönetici bir sınıfa terfi etmeleri imgesiyle desteklenir. Nihayet yeni toplum ancak orada burada bir egokratı (kendi içinde tüm toplumsal olanı özetleyen, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, bütüncül insanın canavarca ve gülünç bir figürü) doğurarak teşekkül edebilirdi.

Bu, elbette analizin ön plana çıkarması gereken şeydir ama temsil işlevini ihmal etmemek önemlidir. Dahası, hayal kırıklığına uğramış bir hâlde gerçeğe bakıldığına inansak da dün olduğu gibi bugün de bu işlev hakkında hiçbir şey bilmek istemiyoruz.

Ne var ki bu temsili ve onu düzenleyen mantığı, dolayısıyla da ideolojiyi incelemek yalnızca Marksizmin değerlendirilmesinden ya da bürokrasinin ait olduğunu iddia ettiği teorinin muğlaklıklarının veya fenalıkların değerlendirilmesinden çok daha fazlasını gerektirir. Orada duracak olursak elimizde kesinlikle yararlı ve belki de vazgeçilmez olan fakat işlevi *rasyonelleştirmekten* ibaret bir söylemden fazlası kalmazdı. Bu söylemin arkasında dikkat edilmesi gereken, üçlü bir inançtır: organizasyona duyulan inanç ki sadece her şeyin organize edilmesi gerektiği değil, aynı zamanda toplumun da bir organizasyon olduğu sonucuna varır; tek halka duyulan inanç ki yalnızca her türlü sosyal bölünmeyi inkâr etme değil, ortadan kaldırılması toplumsal yapının bütünlüğünü sağlayacak bir başka düşmana sürekli atıfta bulunma sonucuna varır; Parti'yle özdeşleşmiş ve "biz komünistler" in taşıyıcısı olan siyasi failin, yani *militanın evrensel yetkinliğine* duyulan inançtır. Temsil bunları en uç noktalarına, yani tekniklik kavramına ve toplumun asli gerçekliği kavramına taşıyarak yoğunlaştır. Komünisti hem yeni insanı inşa eden mühendis hâline getirir hem de yeni insanı bizzat komünistte tecessüm ettirir, yani halkın varlığında gömülü olan irade ve bilgiyi, onda eylem ve söyleme tercüme ettirir.

Bu temsili gözden kaçırmamak için çaba harcarsak ve bunun te-
orinin (bu, daima şartlara göre istismar edilir) ve pratiğin (iktidarın
elde edilmesi ve korunması mücadelesinde gelişen) temelini teşkil
ettiğini kabul edersek yine de FKP'nin totaliter eğiliminden şüphe
etmeye hakkımız olacak mı? Benim nazarımda, tüm işaretler bunu
doğrulamaya devam ediyor. Marchais'nin aldığı pozisyonların ve
karmakarışık beyanlarının ortasında, aynı kesinlik korunuyor.
Daha da önemlisi, âdetlerdeki değişiklik, şiddetin bulanıklaşması
ve tezlerin yumuşaması hususlarında ne olursa olsun militanlarda
aynı kesinlik yaşamaya devam eder.

Ayrıca, bu tutarlılığa neden şaşırılsın ki? Bana itiraz edildiği-
ni işitebiliyorum: Fransız toplumunda her şey sürekli değişirken

siz değişmeyenlerin yalnızca komünistler olmasını istiyorsunuz. Böyle konuşanlar iki defa yanılıyor zira toplumsal değişimin muğlak olduğunu anlamıyor ve komünist temsil sanki komünistlerin kendi eseriymiş (dolayısıyla ortam ona karşı kafa tutar hâle gelince tadil ya da terk etmek zorunda kalacakları bir esermiş) gibi akıl yürütüyorlar. Her şeyden önce, kapitalizm çerçevesinde vuku bulan örgütlenme kuralının ilerleyişini ve onun iki sonucunu ihmal ediyorlar: Bürokrasilerin yükselişi ve davranış ile zihniyetlerin homojenleşme süreci, toplumsal bölünmeyi maskeleye eğilimindedir. Devlet gücünün büyümesini ve tüm toplumsal faaliyetlere ilişkin bir *devlet bakış açısı*nın olumlanmasını, kökenlerinin antikliği nedeniyle Fransa'da özel önem kazanan bir fenomeni ihmal ediyorlar. Son olarak, komünizm bu toplum içinde doğduğundan ve onun hem uzantısını hem de olumsuzlanmasını teşkil ettiğinden, teşekkülünü mümkün kılan koşulların komünizmin korunmasını ve yoğun bir siyasi çatışma konjonktüründe genişlemesini desteklediğinden bihaberler veya bunu kendilerinden dahi gizliyorlar.

Öyleyse Komünistlerin hükümete katılıp devletin belli kısımlarını fethetmelerinin bir halk demokrasinin kurulmasının önünü açacağı sonucuna mı, yoksa totaliterliğe eğilimlerinin kendini tamamına erdirmeye araçlarını elde edeceği sonucuna mı varmalı? Ne var ki partinin potansiyelde ne olduğunu tasavvur etmek başka, gerçekte onun eyleminin sınırlarını tasavvur etmekse tamamen başka şeylerdir. Ne kadar makul olursa olsun Sol Birlik hükümetinin, kontrol edemeyecekleri bir ekonomik durumun kötüleşmesinin etkisiyle hızlıca başarısız olacağı hipotezinden bahsetmeyelim. KP'nin seçimlerden önce SP ile kopuşu, kriz döneminde faydadan çok zorluk yaratacak bir ateşten gömleğe tercih ettiğine dair bu diğer hipotezi de (bence şu an konuyla alakalıdır) bir kenara bırakalım. İktidardan pay almaya geldiği farz edilirse eski çoğunluğun (yani mevcut çoğunluğun) ve bu çoğunluğu destekleyen ekonomik güçlerin kayda değer eylem araçlarını elinde bulundurduğu bir ulusal konjonktürde ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Batı Avrupa'nın kontrolünü elinde tuttuğu ve en iyi ihtimalle sadece onun siyasi rolüne müsamaha göstereceği bir uluslararası konjonktürde bunu sonuna kadar vardırması imkânsızdır.

Lakin bu, iktidar payının hiçbir şey olmadığı anlamına gelmez. Söylemiştim: KP kök sağlamayı başardığı yerde köklerini çok ileri götürebilir. Düzen getirmeyi, ideolojisini yaymayı ve bürokrasisini kurmayı becerebileceği tahayyül edilebilir.

Biri mutlaka kazanmak zorundayken insana her iki mevcut kolisyonun da kaybetmesini dilemek durumunda bırakan tuhaf bir durum. Siyasi çatışmanın şartlarını reddederek kendinizi çelişki-den kurtardığınızı düşünürdünüz. Gerçekten, benim de ilk hareketim bu oldu. Lakin en azından, bunun ikinci bir çelişkiye yol açtığı kabul edilmeli zira birinin oyunu şu ya da bu bloğa vermem nasıl imkânsız görünüyorsa seçim kurumunun bizatihi önemini inkâr etmek de daha az imkânsız değildir. Gerçek hikâye toplumun derinliklerinde sürerken olay, meselelerin yüzeyinde vuku buluyormuş gibi davranmak da öyle. Hatta iktidarın tatbiki amacıyla aralıklarla düzenlenen rekabeti bir mistifikasyona indirgemek de öyle.

Bir zamanlar bu tür bir kanaati destekleyen argümanları anımsatmanın lüzumu yok. Bu argümanların, Marksist sorunsal çerçevesinde Lenin'in etkisiz hâle getirmek için boşuna aradığı bir tizliği haiz olduklarına katılıyorum. Daha da iyisi, benim gözümde sözüm ona aşırı solcular, Bolşevikler'in Sosyal Demokratlar kadar takdir etmekte aciz kaldıkları bir fenomeni fark edebilmiş olma meziyetini koruyorlar: mecliste Devrim'in ruhunu tecessüm ettirmesi gereken liderlere yetki devrinin hâsıl ettiği yanılsamaları. Ne var ki kopmamız gereken, Marksist sorunsaldır.

Bunun öncelikli bir sebebi vardır. Devrim'in faili figürünü; varoluş koşulları, üretimdeki rolü, sahiplenme, mücadele ve örgütlenme biçimiyle diğerlerinden ayırt edilecek ve yeni bir dünyanın gelişini ilan edecek bir sınıfın figürünü (işçi sınıfının hâlen belirli özelliklerini koruduğu ve savaşıcılığının sönmediği doğru olsa da) artık tanımlayamıyoruz. Sonrasındaki sebep de şudur: Tüm toplumsal yaratıcılığı bir sınıfın üzerine yıkmak, tarihe tek bir ders tayin etmek, onu bir özneyle ilişkilendirmek ve aynı ölçüde tüm olayların, çatışmaların, kurumların anlamını ve aynı zamanda siyasetin, hukukun, kültürün anlamını; üretim tarzının ve dönüşümlerinin am-

pirik gerçekliği düzeyine indirgemek bir hataydı. Ayrıca, bizi sorgulama ve yorumlama riskinden kurtaran mutlak bir anlaşılabilirlik ilkesinin güvencesini sağlamayı amaçlayan işler de bir hataydı. Son olarak, üçüncü sebep de şudur: Totalitarizm tecrübesi her türlü dışavurumunda, bilhassa da Devrim sırasında yaratılan tüm yönetim veya kontrol organları ve son zamanlarda kazanılan bireysel ve kolektif haklar nezdinde, “şekli demokrasi”nin yıkımının, bizatihi demokrasinin yıkımıyla örtüştüğünü öğretir. Son argüman, totaliter dünyada bir muhalefet teşekkül ettiğinde (ister muhaliflerin protestoları isterse Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya’da olduğu gibi kitlesel ayaklanmalar şeklinde olsun) bunun demokratik özlemleri ve fırsat uygun olduğunda serbest seçim talebini harekete geçirdiğini düşününce yeni bir önem kazanır. Elbette işçi konseylerine yer açacak bir toplumda bir parlamentonun yerine getireceği işlevler tartışılabilir fakat rakip siyasi teşekküller arasındaki serbest rekabetin ve iktidar kullanımının aralıklarla tekrar değerlendirilmesi ilkesinin yeniden tasdiki gördüğümüz bir gerçektir.

Öyleyse belirttiğim çelişkiye geri dönelim. Her ne kadar bazı mekanizmalarını ve onu kendi çıkarları için kullanan grupların eylemlerini kınamak daima doğru olsa da şekli demokrasiyi yeniden tasarlamak için ondan kaçmak kâfi değildir. Demokrasinin işleyişinin iniş çıkışları ne olursa olsun herhangi birinin onu işgal etmesini yasaklayan ve yalnızca bu olguyla toplumsal ilişkilerin katılaşmasını önleyen bir *iktidarın yeri* tanımını ihtiva ettiği kabul edilmelidir. Totalitarizme dair karşıtlığı içerisinde tezahür eder etmez tıpkı totaliterliğin yıktığı ve aynı zamanda totalitarizmin yıkılması umudunu taşıyan rejim gibi, toplumsalın kuruluş tarzının kararlaştırıldığı simgesel düzeyi açığa çıkaran yeni tip bir analiz aranmalıdır.

Böylesi bir teşebbüsün yokluğunda, onun yönünü belirtmekle yetinelim.

Marksist eleştiri, demokrasiyi müesseseler yekûnuyla sınırlandırdığını ve onu gerçek bir temelle, yani bizzat üretim tarzı tarafından belirlenen sınıf ilişkileriyle ilişkilendirdiğini iddia eder. Bu argüman, özetlemeye değmeyecek kadar iyi bilinir. Bu rejimin güya kapitalist toplum yapısına en uygun formülü sağlaması gerektiğini anımsatmak kâfi gelecektir. Bir yandan, üretim araçlarının sahipleri

ile emek gücü sahiplerinin şirkette eşit ortaklarmış gibi gözükmelerini sağlayan birincil kurgu olan evrensel bir hukuki eşitlik kurgusunun altına mühürlenecektir. Öte yandan, halktan, tüm sosyal tabakalardan ortaya çıkan ve dolayısıyla ortak çıkarı desteklemekle meşgul olan bir iktidarın temsilini tasdik edecektir.

Esasa indirgendiğinde bu eleştiri, sınıfların ve özel çıkarların bölünmesi olarak tasavvur edilen toplumsal bölünmeyi maskeleyemeye en uygun sistemin demokrasi olduğu tezine dayanmaktadır. Lakin bu tez tersine çevrilmelidir. Hakikat şu ki bilinen tüm rejimler arasında demokrasi, onu gizleme eğiliminde olan temsillere rağmen, toplumsal bölünmeye ve etkilerine bir göz atmaya müsaade eden tek rejimdir.

Dolayısıyla genel oy olgusunu yeniden inceleyelim. Özellikle mevcut konjonktürde dikkatimizi hak ediyor. İtiraz edilir ki kurnazlık, bireylerin genellikle kendilerini içinde buldukları ve tam da halk iradesinin ifade edilmesi gerektiği anda iç içe geçen gerçek ilişkileri bozmaktan ibarettir. Somut bireylerin yerini, soyut bireyler alacaktır. Anımsatalım, bu argüman on dokuzuncu yüzyılın başında muhafazakâr düşünürler ve liberaller tarafından genç Marx'inkinden daha az olmayan bir hiddetle destekleniyordu. Sayıların, halk egemenliğinin kriteri olarak kurgulanmasına ve soyutlanmasına dair sına, farklı öncüllerden kaynaklanmalarına rağmen, sonrasında demokrasinin tüm hasımlarını bir araya getirmişti. Bununla birlikte, toplumun siyasi atomlara ayrışması (muhasebe birimlerine dönüştürülen vatandaşların dağılımı, temsil rakamını gösterir) işleminin sözde bir toplumsal *bedeni* tecessüm ettirmeyen bir iktidar ortaya çıkarma faziletine sahip olduğu pek fark edilmez. Başka bir deyişle oy pusulası sırasında, toplumun sınırlı bir durumuna, bir çözülme tahayyülüne geçiş; icrasının gerçekliğinde, organlarının maddiliğinde ve sahiplerinin kişiliğinde, toplumun bir kesimin ya da bütünün gerçekliğiyle, maddiliğiyle ve sözde kimliğiyle örtüşmeyen bir iktidarın tanımını temin etmek için gerekli görülür. Her şey sanki toplumsallığın sıfır noktasına (bu, herkesin kendini içine dâhil ettiği tüm belirlenim ağlarının iptalidir) yapılan gönderme, iktidarın sıfır noktasına yapılan göndermeyi destekliyormuş gibi, öyle ki bundan böyle iktidar yalnızca olumsallığının zımni bilgisinde şekillenebilecek ve tatbik edebilecekmış gibi zuhur eder.

Lakin bu formülasyon da bizi aldatmasın. İktidarın kendisini tesis eden olaya (oy verme işlemine) bağlı kaldığını, tesisinin yeniden tesisini askıya alındığını söylemek basitçe imkânsızdır; işlemin düzenli aralıklarla tekrarlanmasını, seçim sisteminin basit bir ürünü olarak tasavvur etmek de imkânsızdır. Kendimizi demokratik iktidarın halk oylamasından geldiğine hükmetmekle sınırladığımızda, bunun yasal bir eylemin etkisiyle olduğunu ve bu sayede toplumun deyim yerindeyse kendi içinden çıktığını unuturuz; toplumsal bütünün içindenmişçesine zuhur etmek üzere olduğu anda, bu toplumsal uzamın yurttaşların saf çoğulluğuyla infilak ettiğini unuturuz. O zaman göz ardı edilmek istenen, iktidarın kendi başına yaratılmadığı, yalnızca yeniden tanımlandığı; tesis edileninse toplum ile ona kimliğini, bütünlüğünü ve üzerindeki tahakkümün hâkimini temin ediyormuş gibi görünen otorite arasındaki yeni bir ilişki olduğudur. İktidarın tesisi veya ihyası töreninin ötesinde, başka bir macera vuku bulur: İktidar bir zamanlar *birleştirilmiş*, bir hükümdarın kişiliğine bağlanmış veya bir aristokrasiye gömülmüşken, şimdi belirsiz hâline geri döndürülür. Başka bir deyişle demokrasi zımnen iktidarın yerini boş bir yer hâline getirir, onun hukuken kimseye ait olmamasını tesis eder. Hukukendir zira bu fiilen hukuka başvurarak olur; hukuk herhangi bir filî iktidar karşısında tam bağımsızlığını ilk kez ortaya koyduğu anda, siyasetin yeniden formüle edilmesi olasılığının yolunu açar.

Halk iradesinin tezahür ve egemenliğin tecessüm etmesi kavramları üzerinde durmak istediğimizde, bunlar demokraside uygulanan olumsuzlama mantığını tam olarak saptamamızı engeller. Bu, siyasi atomların ve yurttaş niteliği dışında herhangi bir nitelik taşımayan bireylerin üretilmesiyle toplumun asli bir gerçekliğinin olumsuzlanması; iktidarın asli bir gerçekliğinin, onu tatbik edenlerin onunla kaynaşmış gibi tezahür etmesinin imkânsızlığıyla olumsuzlanmasıdır. Bundan, iktidar ve toplumun özdeşliği (aynı özden olduğu) fikrinin dışlandığı sonucuna varılır.

Şüphesiz ki toplumun etkisi altında örgütlendiği bir iktidara yapılan atıf, demokraside daima etkindir; egemen olarak halka yapılan atıf ise sabittir. Lakin toplumsal bütüne göre dışsallığı içinde hedeflenen iktidar, gerçekten *dışarıda* sabitlenemez; iktidar, yalnızca toplumun dışsallığını kendine göre şekillendirir, bu da ona uza-

mının yeniden adlandırılmasını ve sanal bir görüş odağını sağlar. Aynı nedenle, halk ile halk iradesinin yoğunlaşacağı bir iç organ olarak kendisini tesis eden iktidar arasında bir özdeşleşme gerçekleşemezdi. O, halkın içselliğini ve bölünmelerine rağmen toplumun kendisiyle yakın bir ilişkisini temsil eder sadece. Bu imge riske atılabilirse toplumsalın ne dışarısı ne de içerisi gerçek belirlenimler olarak kavranamaz.

Bu anlamda demokrasi, toplumsalın tesisinin muammasını ortaya çıkarır. İşte, geçerken tekrarlayalım; Totalitarizmin örtbas etmeye çalıştığı, bu muammadır. Bu işin kapsamı şöyledir: simgesel düzende olanı gerçeğe indirgemek, halkın kesin kimliğini teyit etmek ve aynı zamanda iktidara tam bir tutarlılık kazandırmak, onu yönetim organında veya liderinde fevkalade bir şekilde gerçekleştirmek. Daha önce de önerdiğimiz gibi, bu iki teşebbüs birbirinden ayrılamaz: Saf içselliğe doğru harekete (asli bir toplum ve tek halk), saf dışsallığa doğru bir hareket eşlik eder (nüfustan kopuk bir iktidar ve kadir-i mutlak bir iktidar sahibi). Buna mukabil gözlemlediğimiz, ikinci hareketin kendisini her zaman ilkinin altına gizleme eğiliminde olmasıdır zira oy hakkı sınavından kaçarken ve kendisini onun üzerine yerleştirirken iktidar asla halkın iktidarı olarak tezahür etmekten vazgeçmez ve herhangi bir bölünme ilkesini reddeder. Böyle bir ret, totaliter sistemin doğasında esastır.

Öte yandan demokrasi, paradoksal görünebilecek bir anlamda, iktidarın kendisine tabi olanlardan uzak durmasının engellenmesi anlamında toplumsal bölünmenin ortaya çıkmasına izin verir. Aslında onun dışsallığı, toplum dışı bir müessesenin, Tanrı'nın, tanrıların, doğüstü varlıkların odak noktasına işaret etmekle kalmaz; aynı zamanda halkla bir özdeşleşmenin yokluğunda bu dışsallık artık kendisini inkâr etmeye de yanaşamaz. Dediğimiz gibi, toplumun kendisiyle bölünmesini tasdik eder. Söyleneceği üzere, toplumun kendisiyle örtüşmesinin imkânsızlığıdır ya da kendisiyle ilişki kurmak için salt siyasal unsur hâline gelecek olan ile salt toplumsal unsur hâline gelecek olan arasındaki içsel bir bölünmenin mecburiyetidir.

Bu bölünmenin kurumların etkileşiminde nasıl algılanabilir hâle getirildiği; sınıfların ve çıkarların bölünmesini, daha genel ola-

rak da toplumsalın içsel farklılaşmasını nasıl algılanabilir kıldığı gözlemlenebilir.

Oy hakkının işleyişi ve yeni bir iktidar tipinin tesisi, toplumda olduğu gibi siyasi otoriteyi (doğrudan veya dolaylı) tatbik ettiğini iddia eden aktörler arasındaki ve tanzim edilmiş şekildeki rekabetin gerçekleştiği bir siyasi sahnenin, yani özel bir uzamın gelişmesini gerektirir. *Sahne* lafını, rekabetin herkesin görebileceği şekilde tasarlandığını vurgulamak için söylüyoruz. Böylelikle toplumda yalnızca fiilî olarak değil, tanımında da ima edilen bir uyumsuzluklar nümayişi yükselmiştir. Genel oy hakkı tesis edilmediği sürece, meclis rejimlerinin varlığı ve siyasi rekabetin tatbiki, toplumsalın sembolik sisteminin tamamen elden geçirilmesine yol açmaz. Siyasi olmayan kriterlere dayalı bir vatandaşlık tanımı içeren cumhuriyetler veya meşruti monarşiler, organik anlamda hiyerarşik bir toplum modelini hâlen barındırabilir. Ne var ki siyaset sahnesi bir kez evrensel hâle geldiğinde, toplum bu sayede kendi birliğinin ve bölünmesinin imgesini aynı temsilde birleştirir.

Ayrıca, siyasi rekabet, demokrasinin onsuz kurulamayacağı veya yaşayamayacağı bir dizi koşulu gerektirir. Düşünce özgürlüğünün, örgütlenme özgürlüğünün, toplanma özgürlüğünün ve insanlar ile fikirlerin serbestçe dolaşımının hukuk tarafından tanınmasını ve korunmasını bilhassa gerektirir (aslında bunu hatırlatmaya gerek bile yok). Meclis seçildikten ve hükümet kurulduktan sonra azınlığın temsilde pay sahibi olmasını, muhalefet araçlarından yararlanmasını ve çoğunluğun, devletin cebir araçlarını kendi menfaati için ele geçirme imkânı olmaksızın tesisini gerektirir. Sonuç olarak, siyasi çatışmanın kurumsallaşmasına katkıda bulunan pek çok ölçüt vardır.

Bununla birlikte, bu çatışmanın toplumsal çatışmayı yansıtmadığına pekâlâ hükmedilebilir (örneğin, partilerin büyük ölçüde siyasi sistemdeki konumlarını korumak ve sağlamlaştırmakla meşgul oldukları ve siyasi sistemdeki fırsatlara göre hareket ettikleri doğrudur). Lakin onun bir aktarımını teşkil ettiğini ve daha da iyisi, onu fiilî çatışmadan hukuki çatışmaya dönüştürdüğünü ve toplumun kurucusu olarak kabul edilmesini sağladığını gözlemlemek daha mühimdir. Dolayısıyla ilk sonucumuz şöyledir: Demokratik iktidar,

simgesel ile gerçek arasında sürdürdüğü boşluk aracılığıyla işlevini ancak siyasal alan ile toplumsal alan arasındaki ayrımın, siyasal uzamın içindeki bölünmenin ve son olarak da bu siyasi uzamın etkisi altında, *içsel* toplumsal bölünmenin kavranmasına izin vererek yerine getirir.

Nihayetinde, iktidar ile onu elinde tutanlar arasında zorunlu bir boşluk olması, iktidara ait olan ile toplumda üretilen arasında her zaman korunan bir ayrım olması, çatışmanın uygulanmasıyla zorunlu olarak bağlantılı olan ve özgül olarak siyasi bir faaliyet tarzı sınırlandırması olması, toplumsalın tesisini tek bir odak noktasına indirgemenin imkânsızlığına kanıttır. Adili ve adaletsizi, iyiyi ve kötüyü, meşruyu ve memnuyu, gerçeği ve yalanı ayırt etme kriterlerinin aynı zamanda ayrık olduğunu ve her birinin farklı yerlerden formüle edilebileceğini, belirli toplumsallaşma ve faaliyet tarzlarına bağlı olduğunu anlayalım. Baskın atıf sistemlerinin nihai uyumluluğu kesinlikle bir sorun teşkil eder fakat burada bunu incelememiz gerekmiyor. Amacımız için önemli olan, iktidar düzenine ait olanın, hukuk düzenine ve bilgi düzenine ait olanla örtüşmemesidir. Önemli olan, toplumsal düzenin aşkın bir garantörünün temsilinin yokluğunda ama aynı zamanda toplumun asli birliğinin (totalitarizmin komünizm kisvesi altında tertip eden imge) temsilinin de yokluğunda ne hukukun ne de bilginin temelinin güvence altına alınması ve bilginin yasa ile süreçlerinde belirsiz bir değişikliğe, ilkeler ile amaçlar üzerine bir tartışma olanağına açık olmasıdır. Yine önemli olan, toplumsal alanda olduğu gibi sınırlandırılmış ama yine de belirsiz iktidarın ya da daha genel olarak siyasetin, yöneticilerin temellük etmekten aciz olduğu bir meşruiyet ve bir hakikat iddiasıyla sorgulamaya ve eleştiriye açık olmasıdır.

Şimdi, bu gözlemlerden şekli demokrasi ile gerçek demokrasi (bu sonuncusu, organsız bir toplumsal beden fantezisine dönüşme eğilimindedir) arasındaki Marksist esinli muhalefetin, bizi demokrasiye (demokrasinin, bir toplumsal düzenin doğru, adil ve gerekli olduğu şeklinde tam olarak olumlanmasını engelleme ve husumetlerin siyasette sahnelenmesiyle çözümlenmesini simüle etme şeklinde çifte bir eğilimi vardır) dair içsel bir muhalefetten saptırdığı dışında ne gibi sonuçlar çıkarılabilir?

Devlet olgusunu ele alır almaz başka bir perspektifin açıldığı doğrudur ama o, nasıl ihmal edilebilir ki? İşlevleri çoğalan ve tüm sivil toplum alanına müdahale kapasitesi fevkalade artan bir örgütle iç içe geçmesini hesaba katmadan siyasal iktidar hakkında akıl yürütmekle nasıl tatmin olabiliriz? Lakin bir kez daha Marksist eleştiri terimlerinin üzerinde durmak yanlış olacaktır. Demokratik bir rejimde, devletin en güçlü çıkar gruplarının etkilerine açık olduğu ve cebir araçlarının, üretim sistemindeki sömürü koşullarına karşı savaşılabilecek veya piyasada şu ya da bu grup tarafından elde edilen konumları tehdit edebilecek güçleri ya caydırmaya ya da etkin bir şekilde bastırmaya hizmet ettiğinin kabul edilmesi gerekiyorsa devletin rolü, egemen sınıfın bir failinin rolüne indirgenemez. O, on dokuzuncu yüzyılda yoktu. Çağımızda, özel sermayenin korunmasının kendisine dayattığı sınırlar içerisinde, mali kaynaklarının kapsamında, kazandığı kredileri kontrol etme, ekonomiyi düzenlemek için her zamankinden daha kesin mekanizmalara sahip olma, temsilcilerine dağıttığı gelir kitlesi aracılığıyla piyasayı etkileme kabiliyetleriyle ve nihayet, onu üretim araçlarının en güçlü sahibi yapan müteşebbis işlevleriyle özerkliği artmaya devam etti. Bu özerkliğe, eğitimden halk sağlığına, bilimsel araştırmaların organizasyonundan nüfusun polis tarafından kontrolüne kadar tüm alanlarda düzenleyici gücünün genişlemesi eşlik eder. Genel olarak, kamu teşebbüsünün gide-rek özel teşebbüsün yerini aldığı ve merkezî yönetimin toplumsal hayatın tüm yönlerini etkileyen kararları tekelleştirdiği yeni bir durum yaratılıyor. Devlete dair eylem alanı genişlerken örgüt mantığına göre, kendi genişlemesini amaçlayan ve toplumu teknik verimlilik ölçütlerinden kavrayan, zirvesinde hor görerek tabanındaysa anlayışsızlık içerisinde, kırdaki ve kentteki eski yaşam tarzlarının yıkımının uyandırdığı her türlü direnişi hedef alan bir bürokrasi geliyor.

Üstelik üst düzey memurların, finansörlerin ve sanayicilerin baskılarına boyun eğmesinden daha ürkütücü gözükene, artık devletin tekno-bürokrasilerinin ve özel şirketler arasındaki geçişkenlik ile ilgili kişilerin “kifayetsizliğinden” kurtulmuş bir iktidar tarafından yukarıdan bir toplumsal değişim ustalığına duyulan inancı ima eden bir teknik rasyonalite mitinin teşekkülüdür.

Devletin bu evrimi, bizi demokratik sistemin takdir edilmesini de-
ğiştirmeye neden zorlar? Cevap, şu birkaç gözlemlerde belirtilir: İktidar artık boş bir yeri işaret etmez, devlette kök saldığı görünür. Demokrasiyi erdem yapanın, iktidarı *hiçbir şahsa* ait olmayan bir iktidar olarak tesis etmesi olduğunu söylemiştik. şimdi, devlet mü-
kemmelen *gayrişahsi* ise bu nitelik, Efendi'den *birinin* olumsuzlan-
masını değil, daha çok hareketleri toplumsal bütünün gidişatına karar veren (ya da buna karar verme eğiliminde olan) bir bedenın tam olarak olumlanmasını belirtir. Kalıcı, sarsılmaz, gücünü sürekli artıran, zorunlu ile olumsal arasındaki tüm ayrımı gözlerden giz-
leyen bir beden zira örgütlenmesi üyeleri gibi görünür değilse de basit bir referanstan çok daha fazlasını, toplumsal hayatın ayrıntıla-
rının tanımına dair bir ilkeyi sağlar.

Gözlemlemiştik ki bir demokraside iktidar kutbu belirsizdir, bu nedenle de yönetenlerden farklıdır. Aynı nedenle bu işgal edilemez ve biçimsiz olan, *dışarıda* toplanan toplumun içerisinde belirsizdir zira bu ötekiliği, içsel bir ötekiliği, ondan kaçanı, öngörülemez ve kontrol edilemez olanı (zihniyetleri, davranışları, yeni mües-
seleri) sınar. Bununla birlikte, devlet iktidarı, *birleştirici* hâle gelir ve bilinmeyenin, farklının, indirgenemeyen tehdidini savuşturarak tüm parçalarını bir arada tutan, kendini düzene sokan ve kendini sınırlandıran bir toplum imgesi doğurur. Aynı şekilde, siyaset artık siyaset dışı statüsüne sahip olandan belli bir mesafede değildir; tek-
nik rasyonalite kisvesi altında her şeyi istila eder.

Dolayısıyla başka bir karşıtlık tanımlanabilir: demokrasi ve bü-
rokrasi karşıtlığı. Bürokratikleşme sürecini, demokratikleşme süre-
cine yabancıymış gibi tasavvur edemediğimiz için daha fazla araç-
tırılmayı hak eder. İlki tarihsel açıdan daha eski olmasına rağmen gelişiminin koşulları, meşruiyetini halk egemenliğinden alması ge-
reken tek bir iktidar merkezinin teşekkülü tarafından desteklenir.

Lakin yine de devletten bağımsız olma fantezisine kapılmama-
ya dikkat etmeliyiz zira devlet bürokrasisi gücünü kendi kaynakla-
rından almaz. Totaliter sistemi yeniden düşünmek için buna ikna
olmak kâfidir. Elbette burada sivil toplumun devlet tarafından so-
ęurulması sürecinin en üst seviyeye çıktığını gördüğümüze inanı-
yoruz. Ne var ki totalitarizm bunun bir sonucu değildir, daha çok

bu sonuca totalitarizm tarafından yön verilir. Bürokrasinin genişlemesi ve organlarının çoğalması, siyasal düzende vuku bulan bir mutasyondan ve halkın birliğini gerçekleştirme iddiasında olan bir topyekûn iktidar biçiminden kaynaklanır. Yeni toplumsal teşekkülün özellikleri bir kez sabitlendiğinde, aygıtın tepesindeki siyasal otorite ile bürokratik yapı arasında bir bölünme meydana gelmiştir; tıpkı kendi içerisinde, üyelerinin her birinin çeşitli organların liderlerinin keyfiğine ve nihayetinde en yüksek otoritenin keyfiğine tabi kılınması gibi.

Demokratik devlet, totaliter devlete kıyasla yeni bir boyut kazanır. Gerçekten de onun, siyasal iktidarın tesis tarzının ve bir sivil toplumun hukuki varoluşunun yapısı ile işleyişi üzerindeki etkilerini göz ardı etmek imkânsızdır. Kamu hizmeti (en geniş anlamıyla tasavvur ediliyor) ile siyasal otorite arasındaki ayrım ilkesi sık sık ihlal edilmesine rağmen, devlet bürokrasisi tek bir blokta kaynaşması önlenerek korunur. Kısımlarının her biri, kendisini her zaman sivil toplumun ilgili kısmında yer alan normları ve temsilleri dikkate alma ihtiyacı içinde bulur. Her bakanlık veya departman; düzenleyici gücünün, hakkını veya çıkarlarını savunmakta inatçı bir toplumsal kategori tarafından kendisine sunulan direnişle (değişken derecelerde) sınırlı olduğunu düşünür. Sonuç olarak devlet kendi içine kapanma hususunda, topluma boyun eğdirme hususunda olduğundan daha başarılı değildir. Devlet, araçlarındaki artışa rağmen çok sayıda vatandaş kategorisinin her türlü baskısından kaçmanın zorluğunda, kendi içindeki bölünmeyi de bilir ve sınırları içinde yeniden tesis edilmiş bir parça çatışmanın ekonomi ile kültür alanlarıyla kesişen bir parçası olduğunu görür. Buna ek olarak, kararın teknik kriterleri katı biçimde siyasal kriterlerle karşı karşıya kalır; her reform, kamuoyunda karşılaştığı muhalefet tarafından hükümetin ve mevcut çoğunluğun kredisini zayıflatmak üzere ortaya çıkar.

Bir başka neden daha, devletin kendi içinde bir belirlenimcilik yanılmasına kapılmasını engeller. Hatırlatmanın vakti geldi: Bu sadece cebretme, düzenleme ve teknik rasyonalizasyon işlevlerini sürdürmek için onun gelişiminin kaynaklarını yanlış anlamaktır. Bu gelişme ancak toplumsal talebe yanıt olarak, nüfus tarafından meşru kabul edilen ihtiyaçların karşılanmasına müsaade ettiği için

mümkün olmuştur. Böylelikle Tocqueville'den beri sıkça tekrarladığımız üzere, vesayet gücü hâline gelmiştir. Bu “vesayet” tabiri, kaderini bir efendinin ellerine bırakanların; ondan eğitim, sağlık, iş güvenliği, engellilere yardım ve hatta boş zamanın güvencesi ile geliştirilmesini bekleyenlerin bağımlı olma durumunu anlatmak için doğru tabirdir. Lakin devletin sürekli olarak yeni işlevlerinden kendini güçlendirmek için istifade ettiğini söylemek başka, bu şekilde toplumsal hayata hâkim olabildiğini ya da şu anda hâkim olduğunu söylemek başka şeylerdir. Vesayet devleti imgesi yalnızca yarı gerçeği sunar; daima tehlikede ve kendisine karşı iddiaların kuşkusu içinde olan, eskiden bunların etkilerini bertaraf edebilen ve yangınlarını söndürebilen ya da durdurabilen, çoğu zaman önünde duramadığı özelemlerin hukukunun nesnelliğine dâhil edilmeye zorlanan bir devletin imgesiyle yan yana getirilmelidir.

Bireysel iradelerin boyun eğmesinin ve kolektif enerjilerin zayıflamasının, ona en büyük gücünü sağladığını tekrarlamak isteriz. Bu doğru ama yine de bu gücün, artık büyük çoğunluğun direnişi ve özelemleriyle uzlaşmaya varmayacağı bir hipotezde korunup korunmayacağını sorgulamak yerinde olacaktır.

Okuyucuya az önce takdim ettiğimiz tefekkür, hiçbir sonuca varmadığı için onu ziyadesiyle şaşırtabilir. Bu tefekkür, seçimler bağlamında siyasi bir pozisyonu desteklemek için yapılmamıştır. Biz yalnızca Sol Birlik'in retorığının altında gömülü sorunları gün ışığına çıkarmaya çalışmak istedik. Temelde, sosyalistlerin totaliterlik üzerine düşünmediklerini, demokrasi üzerine düşünmediklerini ve siyaset üzerine de düşünmediklerini söylemekle aynı şeydi bu. Uzun zamandır bize devletin bakış açısının mahkûmlarıymış ve bunu halkçıl güçlerin birliği deyimi altına saklıyorlarmış gibi görünüyorlar. Komünistlerle ittifak, onları başarısızlığa veya şüpheli bir maceraya mahkûm ediyor. Bu yargı, giden çoğunluğa oy vermeye bizi kesinlikle teşvik etmez fakat yerleşik rejime yönelik eleştiri için yeni temeller aramaya, bürokratik tahakkümü kapitalizm tahakkümüyle yeniden ifade etmeye, nihayetinde de siyaset sahnesinde tezahür eden ve giderek daha kalıplaşmış, daha az akıllı hâle gelen oyunun etkileri konusunda endişelenmeye teşvik eder.

BEDEN İMGESİ VE TOTALİTARİZM⁵⁹

Birkaç giriş cümlesiyle bazılarınızın merakını gidermenin, entelektüel yolculuğumdaki bazı dönüm noktalarına dikkat çekmenin, çok uzun zamandır düşüncelerimin merkezinde yer alan ve bana siyasete yeni bir yaklaşım gerektiriyormuş gibi görünen totaliterlik sorununa dikkatinizi çekmenin iyi olacağını düşündüm. Bu terimin, en azından sözde “sosyalist” rejimlere uygulanması bakımından, son zamanlarda talihi açıldı. Hannah Arendt, Raymond Aron, birkaç başka kişi ve ben de dâhil olmak üzere çok az sayıda kimsenin bundan yirmi ya da yirmi beş yıl önce, onu en geniş anlamıyla ele alarak hem sosyalist hem de faşist varyantlarında kavrayarak kullandığı doğrudur. Her birimiz tikel bir perspektifi haizdik; kendi payıma, 1948’den beri bürokrasinin eleştirisine belirli sayıda çalışma adadıktan sonra, 1956’dan kalma *Le Totalitarisme sans Staline* (Stalin’siz Totalitarizm) başlıklı bir denemede onu politik olarak daha açıkça kavramsallaştırmaya çalıştığım da, Hannah Arendt’dan bihaberdim. Sovyetler Birliği hakkında totaliterlikten bahsetmek, o zamanlar bir skandaldı ve son yıllara kadar da skandal olmaya devam etti. Şimdiyse bu terim artık kimseyi şaşırtmıyor, hatta bir anlam ifade etmeden önce yıprandığını bile söyleyebilirim. Peki, bu ne anlama geliyor? Devlet şiddetinin tüm toplumun üzerine çöktüğü bir rejim, genelleştirilmiş ve ayrıntılı bir cebir sistemi, vesaire, daha fazlası yok. Yeni bir siyasi düşüncenin desteği, modern toplumların tarihinin veya genel olarak tarihin yeni bir çözülmesi hâline gelmez. Bu nedenle sesimi, “yeni filozoflar” olarak adlandırılanların

59 *Confrontation*, bkz. no: 2, sonbahar, 1979. *Confrontation* tarafından düzenlenen bir oturum sırasında analistlerden oluşan dinleyici kitlesine sunulan bir konferans metni, Şubat 1979.

konserine bir anlığına dahi katmaktan korkuyorum. Nihayetinde, çok uzun zamandır totalitarizmi zamanımızın en önemli gerçeği olarak kabul ediyordum ve moda korkusunu yenmek için politik toplumların oluşumunu yeniden incelemeyi gerektiren bir muam-ma ortaya koydum.

Bürokrasi üzerine ilk çalışmalarına değindikten sonra, tefekkürümün ilk olarak Marksizm ufkunda icra edildiğini size hatırlatmak veya belirtmek isterim. SSCB’de yeni bir toplumsal teşekkülün özelliklerini erkenden fark etmiş olan Castoriadis’le yakın iş birliği içinde, Rus devriminden sonra tesis edilmiş sınıf ayrımını ve ege-men sınıfın, yani bürokrasinin kendisini kaynak olarak gördüğü bir devletin özel karakterini vurgulamaya çalışacağım. Bürokrasi, gü-cünün temellerini özel mülkiyette değil, kolektif mülkiyette ve tüm üretim araçlarını elinde tutan parti-devlet ile müşterek devlet ikti-darına bağımlılığında buldu. Bu bürokratik tabaka, Troçkist düşün-cenin karşısında kör kaldığı basit, asalak ve geçici bir kastın sosya-list bir altyapı üzerine bindirildiğini tahayyül etmekte ısrar eden ve köylülüğün, proletaryanın, nüfusun büyük çoğunluğunun pahasına yeni bir tahakküm ve sömürü tarzının tesis edilmesini görmezden gelen bir sağlamlığa, bir istikrara tanıklık ediyordu.

Burjuvazi ile bürokrasiyi karşılaştırırken bürokrasinin, bir sınıf olarak tesisinin sağlamlığı ile konumları ne olursa olsun siyasi ikti-dara tabi olmaları nedeniyle kendilerini her zaman yok edilme teh-likesiyle karşı karşıya bulan mensuplarının konumlarının kırılgan-lığı arasında dikkate değer bir karşıtlık sunduğunu gözlemledim. Büyük Stalinist tasfiyeler, bürokrasinin ideal olarak her şey oldu-ğunu ve bürokratlarinsa hiçbir şey olmadığını açığa çıkardı; bin-lerce veya on binlerce bürokratin periyodik tasfiyesi, bürokrasinin çıkarlarına aykırı olmak şöyle dursun, bireylerin kaderinin ötesin-de, bürokrasinin gücünü kanıtıyor gibi görünüyordu. Bu analizleri, bana gerçek Marksizm gibi görünen şeyin, yani Marx’ın Marksiz-minin (sözde ortodoks Marksizm’in tüm versiyonlarında tamamen çarpıtıldığını gözlemlemiştim) çerçevesinde geliştirmiştim. Bunu yaparken o zamanlar proletaryanın rolüne kesinlikle inanıyordum. Benim gözümde onlar, tarihin mümtaz failleriydi. Kısacası işçi sını-fı, örgütlenmek ve kendini özgürleştirmek için gösterdiği dünyevi mücadeleler sırasında bölünmüş ve kendi içinde husumete düşmüş

olup egemen bir tabaka doğursaydı; bir yönetim ve kendi hesabına çalışan bir yabancı güç olduğu ortaya çıkan bir figürde yabancılaşsaydı ve bürokrasi, sanayi toplumunun modern koşullarından yararlınsaydı; bürokrasi, kendini tesis edebilir, geliştirebilir, tarihsel bir güç hâline gelebilirdi. Kaynaklarını çok iyi tanıdığımız bir diyalektik sayesinde, proletaryanın kendisine bu yabancılaşmasının, yani bu nihai yabancılaşma biçiminin gerekli olduğu, sonunda bir bürokrasinin kopup kendisine karşı döndüğü bu tecrübeyi proletaryanın nihayete erdirmesi gerektiği sonucuna varmıştım; böylelikle yalnızca özel mülkiyetin değil, her türlü toplumsal bölünmenin ilgası talep edilecekti. Bölünmeden kurtarılan bir toplumun temsili, muhakememe hükmediyordu.

Şimdi bana öyle geliyor ki bu Marksist bakış açısını engelleyen ve beni tarihin yaratıcılığını, proletaryanın yaratıcılığına indirgeyen bir anlayışa tam olarak bağlı kalmaktan alıkoyan iki neden vardı. Bu iki neden görünüşte tamamen farklı cinstendir. Her şeyden önce, toplumsal bölünmenin ilgasını hayal ettiğim ve proletaryada tarihin iyi failini bulduğum anda, sorgulamaya karşı tikel duyarlılığı gerektiren bir Marx okuma pratiğim vardı. Burada müsaadenizle hatırlatayım: Köken olarak ne sosyolog ne de siyaset bilimciyim. Tahsilim felsefe üzerinedir ve bunu daha lise sıralarındayken Merleau-Ponty'den, kesinlikleri yıkma yeteneğine sahip bir düşünürden; basitleştirmenin arandığı yerde karmaşıklıklar ortaya koyan, özen ile nesne arasındaki ayrımı reddeden; gerçek soruların cevaplarla tükenmeyeceğini, sadece bizden gelmediklerini ve dünyayla, başkalarıyla, varlığın kendisiyle etkileşimimizin işareti olduğunu öğreten bir düşünürden edindim. Dolayısıyla her ne kadar tabiri caizse Marx'la efsunlanmış olsam da Merleau-Ponty felsefesinin bana koştığı gereksinimleri karşılamadan onu okuyamazdım. Yalnızca onu sorgulamak suretiyle onun eseriyle ilişki kurdum. Şüphesiz ki kaynağının adını koymadığım bir arzuyu içimde yanıtlayan buydu. Mühim değil... Gerçek şu ki Marx'ta beni cezbeden; muğlaklığı, bundan da öte kendisine muhalefeti, en iyi eserlerinde ve bir eserinden diğerine düşüncesini unutma biçimi, bir sistem olarak sunulan şeyin ve bazen tezler hâlinde bir araya getirmek için eserine bizatihi yaptığı yorumun altını oyan belirsizlikti.

Misal, çok erken zamanlarda Marx'ta süreklilik fikri ile tarihin süreksizliği fikri arasındaki karşıtlığa; bir üretim tarzından diğerine geçişi sağlayan, üretici güçlerin yükselişi tarafından tanzim edilen kaçınılmaz hareket ve tüm kapitalizm öncesi üretim tarzları ile modern kapitalizm arasında kopuş fikrine; nihayetinde de tüm sınırlı toplumsal ilişkilerin çözülmesi fikri ile bir muhafaza gücü (kapitalizmde bile bir yapının kalıcılığını sağlayan tekraralama mekanizmaları) fikri arasındaki bir karşıtlığa karşı hassastım. Benzer biçimde, bazen yalnızca toplumsal yaşamın maddi temellerini ve evrimini keşfetmekle ilgilenen, bazen de toplumsal tahayyülün tüm ağırlığını, günümüze musallat olan hayaletlerin ya da fetişizmin işlevini ortaya koyan bir yorumun (kimi zaman Darwin'den kimi zaman Shakespeare'den mülhem) bocaladığının da farkındaydım. Kısacası, kendimi proletarya ya da sınıfsız toplum teorisi tarafından cezbedilmiş bulmuşken Marx'ın çalışmasında anlaşılması zor olan şey tarafından da aynı şekilde cezbediliyordum. Böylece haberim olmaksızın toplumsal gerçekliğin ve tarihin özünün tam bir belirlenimi ideali, düşünceye özgü bir belirlenmemişliğin ve ifadeleri her türlü tek anlamlı belirlenimden çıkaran bir hareketin keşfiyle çelişkiye düşmüştü. Marx'la bu ilişkiyi anımsatma cüretini gösteriyorsam, teoride yatan tam bir uyumluluk olmadığını göstermek içindir zira proletarya bana, aynı anda ve paradoksal bir biçimde, toplumsal pratiğin teminatını, tarihin teminatını, bu teminatın de teminatını (yani Marx'ın düşüncesini) sağlamış ve beni sorgulamaya tutmuştu. İlksel kesinliklerimin parçalandığı bir an gelmek zorundaydı.

Bahsettiğim ikinci neden, çok genç yaşta yaşadığım bir deneyimden, küçük bir siyasi teşekküldeki aktivizmden kaynaklanıyor. Bana öyle geliyor ki bundan bahsederek sözlerimin geri kalanını aydınlayabilirim. Gerçekten de savaş bitmeden Troçkist partiye katıldım ve takriben dört yıl orada kaldım. Bu grup, bildiğiniz üzere Stalinizmin reddinden kurulmuştu. Kendisini Marksizm-Leninizmin meşru varisi olarak sunmuş, Rus devrimi tarafından başlatılan ve Paris Komünü tarafından önceden şekillendirilen görevle yeniden bağlantı kurduğunu iddia etmiş; komünist partilerin karşı devrimci rolünü, *değişmesi gerekenler değiştirilerek*, sosyal demokrasinin daha önce oynadığı role benzeterek kınamıştı. Üçüncü Enternasyonal'in ilan ettiği üzere İkinci Enternasyonal'in proletaryanın çıkarlarına

ihamet etmesine, Dördüncü Enternasyonalı ve bu Üçüncü Enternasyonal'ın menfaatlerini ekledi ve kısacası, kaynaklara geri dönülmesini talep etti. Troçkist parti, kurucu kahramanının, yani Troçki'nin hem ölü hem de ölümsüz ve daha genel olarak da bir hanedanın kahramanı olduğunu iddia etmiş; Marx'ın, Engels'in, Lenin'in ve Troçki'nin hüküm sürdüğü taca ölümsüzlük bağlanmıştı. Bu taç, devrimcilerin bedeninin ölümsüzlüğünü temin etmişti. Öte yandan Stalin, devrimciler topluluğunun defedeceği bir gaspçıydı. Lakin Troçkist partinin bir mikro bürokrasi gibi işlediğini, bir eğilimler çatışmasını (bu çok yoğun) mümkün kılan sözde demokratik merkezîyetçilik kurallarına rağmen, yavaş yavaş anlıyordum. Aygıtın gücü, liderlerin bölünmesi, meclislerin manipölasyonu, teşkilatın kısıtlanması, faaliyetlerin bölümlere ayrılması, farklı varyantlarında baskın akımın klişeliği, teoriyi ve pratiği suçlama riskini taşıyan olaylara karşı geçirgenlik olmayışı ve daha binlerce işaret, beni Komünist Parti'den yüzlerce fersah ötede KP'nin küçücük bir karşılığını orada bulduğumuza ikna etti. Benim için önemli olan, bu mikro bürokrasinin maddi bir temeli olmamasıdır. Az sayıda militan tarafından işgal edilen iktidar konumlarının temelinde belirli bir bilgiye sahip olma, lafta bir icraat ve daha doğrusu, herhangi bir iç veya dış gerçeği bir destansı tarihe yazma kapasitesi vardı. Rusya buna ayrıcalıklı bir çerçeve sağlıyordu. Bolşevizm'in teşekkülünden Stalinizmin ihanetlerine kadar, şimdinin anlam kazanmaya başladığı sicili teşkil eden tüm kutsal vakaları saymak imkânsızdır. Bu destansı tarihin göndergesini orada bulan söylemin işlevi, beni derinden rahatsız ediyordu. Ne de olsa partide ben de bu şekilde belirli bir iktidar tatbik ediyordum.

Bana öyle geliyor ki sadece bürokrasi sorunuyla karşı karşıya değiliz, aynı zamanda burada totalitarizmin belirli unsurları da keşfedilebilir. Bir zamanlar ait olduğum küçük partiyi totaliter bir embriyo olarak düşündüğüme kanaat getirmeyin. Hayır! Ama daha bir aktivistken bile beni şaşırtan ve şu anda da şaşırtmaya devam eden şey, gerçekliğin rasyonalitesini belirten ve baştan sona vuku bulmuş olanın; hâlihazırda yapılmış, hâlihazırda düşünülmüş ve hâlihazırda anlaşılmış olanın temsili tarafından yönetildiği sözde bilimsel bir söylem tarafından temin edilen bir partinin kapanmasıydı. Bu

söylem temelde dokunulmazdır; aslında hataya, düzeltmeye tabidir fakat hukuken öyle değildir. Bir metindeki gerçekliğin alametlerinin (büyük yazarların ama daha genel olarak kurucu bir geçmişin alametleri) altını çizer ve büyük metnin okunmasını sürekli olarak alametleriyle besler. Beni daha az şaşırtmayan, bu söylemin bitişinin, hiç kimsenin söylemi olmaması gerçeğinden kaynaklanmasıdır. O, partinin söylemidir; devrimci idealin bedenidir ve her bir üyesinden diğerine geçer. Herkes kendisini dışarıyla bir bölünme dayatan bir “biz” içerisinde görür; hakkında bu kadar çok konuştuğumuz dünyaya ait meselelerin kavranması, yalnızca Parti’nin emanetçisi olduğu tarihin muhayyel çevresine intikal ettirilerek gerçekleşir. Militan dâhil olurken farz edilen gerçek, asimilasyona mahkûmdur.

Son olarak, zikrettiğim iki deneyim birbirleriyle alakasız değildir. Biri teori alanıyla, diğeri pratik alanıyla sınırlı değildir. Aktivizm, bilgiyle belirli bir ilişkiyi varsayar. Her komünist bir bilgi insanıdır; kimliği, metinlerin ve şeylerin kavrandığı bir bilgi mekânında kök salışıyla tezahür eder. Yorumlama serüvenine gelince, bildiğiniz gibi iktidarla bir ilişkiyi ima eder. Bir eseri okumak, ki ben onu Marx’la temastan çok Machiavelli’yle temas hâlindeyken deneyimledim, diğerinden mutlak uzaklığınızı; özne ile nesne, etkin ile edilgen arasındaki, konuşma ile işitme arasındaki, zamanlar arasındaki, geçmiş ile şimdi arasındaki hâkim mesafeyi size temin eden emareleri kaybetmeye rıza göstermektir. Nihayetinde, yapıtın uzamı ile üzerine açıldığı dünya arasındaki ayrımın izlerini kaybetmektir. Böylece farklı ama kesişen (ve tekrar kesişen) yollarla sorgulamayı yavaş yavaş Marksist kesinliğin kalbine itmeye sevk edilmişim.

Onu tanımak için hangi yollarda yürüdüğümü kısaca belirttikten sonra sormak istediğim soruya geliyorum. Totalitarizm neden zamanımızın önemli bir olayıdır? Neden bizi modern toplumların doğasını araştırmaya mecbur bırakır? Totalitarizmin temelinde tek halkın temsili vardır. Bölünmenin toplumun banisi olduğunun reddedildiğini anlayalım. Sözde sosyalist dünyada halk ve düşmanları dışında hiçbir bölünme olamaz: içsel bir bölünme değil; iç ve dış arasında bir bölünme. Devrimden sonra sosyalizm, yalnızca sınıfsız bir toplumun doğuşunu hazırlamakla kalmamalı, homojenlik ve şeffaflık ilkesini taşıyan bu toplumu şimdiden ortaya koymalıydı.

Paradoks şudur: Bölünme reddedilir (yeni bir hâkim tabaka öne çıktığı için, bir devlet aygıtı toplumdaki koptuğu için reddedilir diyorum) ve bu ret ölçüsünde, tek halk ile öteki arasındaki bölünme fevkalade bir şekilde tasdik edilir. Bu öteki, dışarıdan ötekidir. Kelimenin tam anlamıyla ifade etmek gerekirse eski toplumdan (kulaklar, burjuvazi) gelen güçlerin temsilcisidir ve yabancıların, emperyalist dünyanın elçisidir. Bu, üstelik de iki temsilin bir araya gelmesidir zira her zaman eski toplumun temsilcilerinin bu yabancı merkezle bağlı olduğu tasavvur edilegelmiştir. Dolayısıyla tek halkın tesis edilmesinin, aralıksız düşman üretimini gerektirdiğini anlayalım. Rejimin gerçek düşmanlarını veya gerçek muhaliflerini yalnızca fantastik derecede kötü ötekinin figürlerine dönüştürmek yetmez, aynı zamanda icat edilmeleri de gerekir. Lakin sadece bu yorumla kalmayalım. Dışlama, zulüm ve bir süreliğine terör kampanyaları, toplumsal bedenin yeni bir imgesini öne çıkarır. Halkın düşmanı, ortadan kaldırılması gereken bir parazit veya atık olarak görülür. Bazıları çok uzun zamandan beri bilinen ve Soljenitsin tarafından toplanan belgeler, bu açıdan son derece öğreticidir. Halk düşmanlarının peşinde koşma, bir toplumsal tedbir ideali adına yürütülür ve bu, Lenin'in zamanından beri böyledir. Söz konusu olan, her zaman bedenin bütünlüğüdür. Her şey sanki beden atık ürünlerini dışarı atarak kendi kimliğinden emin olmak ya da kendisini dışarıdan uzaklaştırarak kendi üzerine kapanmak zorundaymış ve üzerinde ağırlık yaratan yabancı unsurların izinsiz giriş tehdidini savuşturmak zorundaymış gibi vuku bulur. Bu nedenle, eleme mekanizmalarının izlenmesinde gevşeme belirtileri veya bozguncu failler tarafından saldırı belirtileri göstermeyen kurumların işleyişinde herhangi bir başarısızlık yoktur. Düşmana karşı yürütülen kampanya hararetlidir: Yükselen ateş iyidir, toplumda savaşılmaması gereken kötülüğün işaretidir.

Şunu da belirtmek gerekir ki totaliter ideolojide tek halk temsili, partinin temsiliyle hiçbir şekilde çelişmez. Parti, halktan veya onun özü olan proletaryadan farklı gözükmeyiz. Toplum *içerisinde* muayyen bir gerçekliği yoktur. Parti, kimlik anlamında proletaryadır. Bu, aynı zamanda onun rehberi, Lenin'in dediği gibi onun vicdanı ya da eski bir siyasi metaforu ele alarak diyebileceğimiz gibi, onun başı gibidir. Benzer şekilde, tek halk temsili, *her şeye gücü yeten ve*

her şeyi bilen bir iktidarın temsiliyle ve son olarak, Soljenitsin'in bu iktidar için nihai terimini kullanacak olursak, egokratın temsiliyle çelişmez. Toplumsal bütünden kopuk, her şeyi gözeten böyle bir iktidar; partiyle, halkla, proletaryayla birleşir. Başyken tüm bedenle birleşir. Burada, mantığı elimizden kaçamayacak bir temsiller dizisi keşfedilir. Halkın proletaryayla, proletaryanın partiyle, partinin önderlikle, önderliğin egokratla özdeşleşmesi. Her defasında bir organ hem bütündür hem de bütünü teşkil ve tesis eden müstakil bir parçadır. Beden imgesinin gizlice sunduğu bu özdeşleşme mantığı; iktidar ilkesinin, hukuk ilkesinin ve bilgi ilkesinin arasında meydana gelen yoğunlaşmanın nedenini de açıklar. Toplumsal bölünmenin reddi, toplumun kurucusu olan simgesel bir ayrımın reddiyle el ele gider. İktidarı topluma ve toplumu da devlete dâhil etme girişimi, bir bakıma toplumsal olana ve ondan koparak onu temsil eden organa dair bir dışsallığın göstergesi sayılabilecek hiçbir şeyin olmadığı anlamına gelir. Hukukun boyutu ve bilginin boyutu; bizim iyi bildiğimiz gibi şeylerin toplumsal olarak kavranabilir düzenine ait olmadıkları, toplumsal ampirik olarak toplumsal olarak tanımlanamadıkları, insanın toplumsallığıyla aynı koşulları oluşturdukları için kaybolmaya eğilimlidirler. Bu, totaliter devletin hizmetinde yoğun bir yasama ve yargı faaliyeti şeklinde tezahür eden türde bir hukuki pozitifleştirme ve yoğun ideolojik faaliyet ile ideolojinin tüm alanlarda bilginin nihai temelini üretmeye ve sabitlemeye meyilli olan fantastik bir teşebbüs hâline gelmesinde tezahür eden türde bir bilgisel pozitifleştirme ortaya koymuştur. Aslında gözlemlediğimiz, iktidarın hukuka ve toplumsal hayatın ilkeleri ile nihai amaçlarının bilgisine sahip olma teşebbüsüdür. Lakin bu dil bile yetersizdir zira yanlış bir şekilde iktidara aşırı özgürlük atfederiz; keyfi iktidarı, totaliter iktidarla karıştırırız. Elbette iktidarın binbir araç, hukuk kuralı ve "fikir" tarafından manipüle edildiği ve bunlara boyun eğmeye zorlandığı doğrudur. Ne var ki onun ideolojiye kapıldığını da görmeliyiz: Gerçek söylem iktidarın söylemi olurken söylemin iktidarı da kendini öne çıkarır. Ayrıca, pozitifleştirilmiş ve sosyalizmin yasasına düşmüş yasanın, iktidarı yönettiğini ve kendisini hiç olmadığı kadar opak hâle getirdiğini de görmek gerek.

Sadece çabukça kabataslağını çıkaracağım bu yorumun, size yalvarırım ki sadece totalitarizmin amacıyla ilgili olduğunu anlayın.

Kendime toplumun işleyişinin gerçeklerinde neler olduğunu sorma niyetinde değilim. Böyle bir şey isteseydim, bu teşebbüse karşı tüm direniş biçimlerini (kararlı ve siyasi direnişten değil, iktidarın pençesinden kaçan toplumsal ilişkilerden bahsediyorum) analiz etmeye çalışmam gerekirdi. Ayrıca bürokratik evrenin tüm patolojik süreçlerini analiz etmeye çalışmam gerekecektir keza kendimizden şunu saklamayalım ki rejime bağlılık bulunmasa veya artık kalmasa dahi iktidarın, hukukun, bilginin işlevinin sapması, toplumsal hayatın bütününe tesir eder. Diğerleri arasında, Aleksandr Zinoviyev bu patolojinin en acımasız analistidir.

Benim için daha önemli olan, totaliterlikteki siyasi beden imgesini vurgulamak ve sorgulamanız karşısında ona boyun eğdirmektir. Bir yandan kötücül ötekinin dışlanması talep eden bu imge, aynı anda bir bütünü parçalar ve bu bütünün bir parçası yine bütünün yerine geçer ki bu parça paradoksal biçimde diğer ötekinin figürünü; yani her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, faydalı öteki figürünü ve militan, lider, egokrat figürünü yeniden takdim eder. Bu öteki, kendisine Stalin, Mao veya Fidel denildiğinde, tüm erdemlerle süslenmiş bireysel, ölümlü bedenini takdim eder. Tüm güçleri, tüm yetenekleri kendi içinde toplayan, yenilmez olarak algılanan ölümlü beden, üstün enerjisiyle doğanın yasalarına meydan okur.

Gerçeği söylemek gerekirse yorumdan sadece bir silsile çıkardığımı biliyorum. Lakin bu yorumu geliştirmeden totaliter temsilin başka bir kutbunu incelememiz gerektiğini belirtmek isterim: örgüt kutbu. Totaliter temsilin uyumsuzluğunu daha iyi ifade etme şansına sahip bir terim kullanmak gerekirse beden imgesinin, makine imgesiyle birleştiğini söyleyebilirim. Bilimsel-teknik model ve rasyonel iş bölümü tarafından yönetilen üretken teşebbüs modeli, yalnızca Batı kapitalizminden ithal edilmekle kalmadı, bir şekilde toplumu tamamen ele geçirdi. En azından ideal bir temelde, çeşitli faaliyet sektörlerinin her birinin belirli standartlara uyduğu ve karşılıklı bağımlılıklarının piyasanın iniş çıkışlarına bağlı kaldığı bir sisteme özgü işlev bozukluklarından kurtarılan, tüm parçalarıyla kendisiyle ilişkili ve uyumlu bir toplum formülü, sosyalizmle birlikte dayatılmış gibi görünür. Yeni toplum, kendisini bir mikro organizasyonlar ağından oluşan tek bir organizasyon gibi ve paradoksal biçimde, Marx'ın kapitalist üretim tarzında açıkladığını iddia ettiği

o “büyük otomat” olarak sunar. İlk bakış açısından sosyalist insan, örgüte damgasını vurmuş bir örgüt adamıdır; ikinci bakış açısından, sürekli iş başında olan örgütleyici, toplum mühendisidir. Lakin iki anahtar imgenin, yani bedenin imgesinin ve makinenin imgesinin eklemlenmesini belirlemek özellikle önemlidir. Bir anlamda, gerçekten de yakınsaktırlar; aynı türden bir belirsizliği ima ederler. Bir vakada siyasi fail, kendini onun aracılığıyla konuşan, işiten ve hakikati okuyan bir “biz”in içerisinde bulur, böylelikle kendisini partiyle ve halkın bedeniyle özdeşleştirir ve aynı özdeşleşme vasıtasıyla kendisine bilinç atfederek kendini bu bedenin başı olarak tahayyül eder. Diğer vakadaysa aynı failin hem makinenin bir parçası ya da organlarından biri hem de aktarım kayışı (sıklıkla kullanılan bir metafordur) olduğu kadar, toplumun işleyişine ve üretimine karar veren bir makinist-eylemci olduğu da ortaya çıkar. İki imge karıştırılamaz; bedenin imgesi, makinenin imgesiyle temas hâlinde değişir. İkincisi, özdeşleşme mantığıyla çelişir; komünist “biz”in kendisi çözülür. Örgüt kavramı, örgütleyici kavramına yol açsa da toplumsal olanı örgütsel (canlı) olmayanın sınırında göstererek siyasi bedenin özüne bir tehdit teşkil eder.

İşte şimdi şu soruyu sormaya cesaret ediyorum: Totaliter mace-
ra nereden doğar? Hiçbir yerden doğmaz. O, siyasi bir dönüşümün
alametidir. Neyin dönüşümü? Onu, nihai bir sermaye yoğunlaşma-
sının sonucu olarak üretim tarzının hanesine yazmak bana beyhu-
de görünüyor ama aynı zamanda, bazılarının istediği gibi 1793’ün
Jakobenler’inin dünyayı temiz bir sayfa üzerinde yeniden inşa etme
çalışmalarını tamamlayan devrimci entelektüellerin fantezilerinin
ürünü hâline getirmek de beyhudedir. Totalitarizm ancak demok-
rasiyle ilişkisinin anlaşılması şartıyla benim için netleşir. En azın-
dan sosyalist versiyonunda, her şeyden önce demokratik dönüşü-
mün henüz emekleme döneminde olduğu ülkelerde kök salmasına
rağmen, demokrasiden doğar. Bazı özelliklerini ele geçirirken aynı
zamanda onu tersine çevirir ve bu özelliklere harika bir genişleme
sağlar.

Peki, onun tersini görmemizi nasıl sağlar? Siyasi beden imgesine
dair kısa değerlendirmelerimizin, bize cevaba giden yolu gösterdi-
ğine inanıyorum. Modern demokrasi gerçekten de böyle bir imge-
nin kaybolma eğiliminde olduğu bir rejimdir. “Rejim” diyorum...

Geleneksel anlamıyla ele alındığında, bu terim yetersizdir. Tarihsel olarak belirlenmiş bir siyasi kurumlar sisteminin ötesinde, Tocqueville'in Fransa'da Eski Rejim altında doğduğunu gördüğü ve kendi zamanından beri devam eden *demokratik* devrim dediği uzun vadeli bir süreci belirtme niyetindeyim. Bu devrimin itici gücünü eşitleyici *koşullarda* bulduğunu biliyoruz. Bu olgu ne kadar önemli olsa da bize yeterince ışık tutmuyor ve önemli bir dönüşümü gölgede bırakıyor: Eski Rejim toplumu, birliğini ve kimliğini bir beden olarak temsil ediyordu; figürünü kralın bedeninde bulan ya da daha doğrusu, kendisini onunla özdeşleştirirken ona başındaymış gibi eklemlenmiş bir beden. Bu tür sembolizmin Orta Çağ'da geliştiği ve teolojik-politik kökenli olduğu, Ernst Kantorowicz tarafından ustaca gösterilmiştir. Kralın bedeninin hem ölümlü hem ölümsüz, hem bireysel hem de kolektif bir çift beden şeklindeki imgesi, ilk olarak Mesih'inkiyle desteklenmişti. Amaçlarımız için esas olan (tarih boyunca temsilin çoklu değişimlerini gerçekten de analiz edemem), litürjik (ayinsel) kraliyetin özellikleri silindikten çok sonra kralın, krallık topluluğunu bedeninde tecessüm ettirme iktidarını elinde tutmuş olması, bundan böyle de kutsallıkla, politik ve ulusal toplulukla ve mistik bedenle bağlanmasıdır. On sekizinci yüzyılda bu temsilin büyük ölçüde altının oyulduğunun, bireyciliğin yükselişinin etkisi altında yeni toplumsallık modellerinin dayatıldığının; Tocqueville'in bahsettiği, koşulların eşitliğinin ilerlemesinin ve devlet idaresini bağımsız, şahsi olmayan bir varlık olarak gösterme eğilimindeki ilerlemenin farkındayız. Ne var ki meydana gelen değişiklikler, monarkın hem bedeni hem de başı olduğu krallıkta, hem organik hem de mistik bir birlik kavramını terk eder. Hatta paradoksal biçimde, toplumsal hareketliliğin artmasının; davranışların, âdetlerin, görüşlerin ve düzenlemelerin tektipleşmesinin; geleneksel simgeselliği zayıflatmaktan çok hiddetlendirme etkisine sahip olduğunu gözlemliyoruz. Eski Rejim, bireylere tanımlayıcı belirteçler sağlayan sonsuz sayıda küçük bedenden müteşekkildir. Bu küçük bedenler, kralın bedeninin kopyasını sağlayan ve bütünlüğünü temin eden büyük bir hayalî beden içerisinde düzenlenmiştir. Uzun zamandır yer altında olan demokratik devrim; kralın bedeni yok edildiğinde, siyasi bedenin başı düştüğünde, toplumsal bedenselliği çözüldüğünde infilak eder. Ardından, bireylerin dağılması olarak adlandırmaya cüret edebileceğim şey gerçekleşir. On

dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında yalnızca muhafazakârların değil, birçok liberalin gözünde de sonuçları saçma ve canavarca gözüken olağanüstü bir fenomendir: Bu bireyler, politik yapıya tevdi edilmiş bu evrenselin yerine geçerli olacak bir genel oy hakkı için muhasebe birimleri hâline gelebilirler. Evrensel oy hakkı fikrine karşı amansız mücadele, yalnızca bir sınıf mücadelesinin göstergesi değildir. En öğretici olan şey, bu oy hakkını toplumsalın çözülmesi dışında düşünememektir. Sayıların tehlikesi, siyaset sahnesine kitlesel müdahale tehlikesinden daha fazladır; sayı fikri, toplumun özüne karşıdır. Sayı, birliği bozup kimliği yok eder.

Lakin bireyin dağılmasından söz etmek gerekirse o zamana kadar kendisi kralın bedeniyle aynı olan bir devletten sivil toplumun kopuşunu da aynı şekilde tanımlamamız gerekir. Arzu edilirse yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kendi erekselliklerini haiz olan yasal, pedagojik ve bilimsel nitelikli toplumsal ilişkilerin ortaya çıkışı da tanımlanmalı ve hatta daha kesin bir biçimde, iktidarın otoritesi, yasanın otoritesi ve bilginin otoritesi arasında meydana gelen çözülmeyi, siyasi bütünün kimliği ortadan kalkar kalkmaz kesin olarak saptamalı. Modern demokratik devrim en iyi bu dönüşümle tanınır: Hiçbir iktidar, bir bedene bağlı değildir. İktidar boş bir yer olarak görünür ve onu kullananlar, onu yalnızca geçici olarak işgal eden veya oraya yalnızca güç veya kurnazlıkla yerleşebilen ölümlüler olarak tezahür eder; konulamayacak, beyanlarına itiraz edilemeyecek, temelleri sorgulanamayacak hiçbir yasa yoktur. Nihayetinde, toplumun merkezinin veya dış sınırlarının temsili yoktur: Birlik, bundan böyle toplumsal bölünmeyi ortadan kaldıramaz. Demokrasi, halkın elbette egemen olduğunun söyleneceği fakat kimliklerini sorgulamaktan asla vazgeçmeyecekleri ve bunun gizli kalacağı, anlaşılması zor, kontrol edilemez bir toplum deneyimini başlatır.

Diyorum ki bu zorlu bir toplum deneyimidir. Toplumun, onu kavramaya çalışan çoklu bir söyleme yol açtığı ve bu anlamda bir nesne olarak ortaya çıktığı, tam da artık doğanın düzeninde ya da doğaüstü bir düzende yer almadığı gerçeği nedeniyle oldukça doğrudur bu. Lakin burjuva ideolojisine atfedilebilecek söylemin, demokrasinin ilk günlerinde, toplumun bu şekilde çözülmesi tehdidi altında uygulanması bana dikkat çekici geliyor. Müesseseler ve de-

ğerler ilan edilir: Mülkiyet, aile, devlet, otorite, anavatan ve kültür; barbarlığa karşı, toplumu ve medeniyeti yok edebilecek dışarıdan bilinmeyen güçlere karşı surlar olarak takdim edilir. Kurumları söylem yoluyla kutsallaştırma teşebbüsü, toplumun özünün yitirilmesiyle ve bedenın yenilgisiyle orantılıdır. Otoritenin tasdiikiyle, çoklu figürleriyle, kuralların ifadesiyle ve efendi, mal sahibi, kültür-lü, medeni, normal; yetişkin insan konumlarını işgal edenler arasındaki adil mesafelerle desteklenen tüm bu burjuva düzen kültürü, “öteki”yle yüz yüze geldiğinde belirsiz bir toplumun uçurumunun önünde bir baş dönmesine tanıklık eder.

Az önce bahsettiğim gibi, bu dönüşümün bir başka yönüne dikkat etmeliyiz. Demokrasi ile olan şey, tamamen insani bir toplumun ama aynı zamanda da doğası gereği nesnel bilgi gerektiren nevi şah-sına münhasır bir toplumun imgesidir. Monarşik meşruiyet merke-zinin ve beden mimarisinin yıkılması nedeniyle bilgi ve iktidarın bir sabitleştirme noktasında takdim edildiği tamamen homojen bir uzamın imgesidir. Her şeyi bilen, her şeye kadir, hem anonim hem de Tocqueville’in sözleriyle vasi olan devletin imgesidir. Eşitsizli-ğin, koşulların eşitliği sınırları içinde tatbikinden dolayı iyi ve kötü, doğru ve yanlış, normal ve anormal üzerinde nihai yargıya sahip bir kitlenin imgesidir. Hâkim kanaatin imgesidir. Nihayetinde tezahür eden şey, belirsiz kaldığını gözlemlediğim ama kendini belirlemeye, tek halk imgesi olarak kendini fantazmatik olarak gerçekleştirmeye muktedir olduğunun kabul edilmesi gereken halkın imgesidir.

Bu açıdan bakıldığında totaliterlik, demokrasinin getirdiği so-rulara bir yanıt ve paradokslarını çözme teşebbüsü olarak görüle-mez mi? Modern demokratik toplum aslında bana iktidarın, yasa-nın ve bilginin, radikal bir belirsizliğin sınanmasına tabi tutulduğu bu toplum olarak, kontrol edilemez bir maceranın tiyatrosu hâline gelen bir toplum olarak gözükür. Öyle ki eş zamanlılık içerisinde (ya da geleceğin yegâne kurgusunda adlandırılabilir, öyle bir mace-ra ki kimlik arayışı bölünme deneyimini ortadan kaldırmayacaktır) birbirinden ayrılan çoklu toplumsal zamanları kapsamak suretiyle kurulmuş gözükür hiçbir zaman kurulmaz, bilinen bilinmeyen ta-rafindan baltalanır, şimdinin isimlendirilemez olduğu ortaya çıkar. Bu, mükemmelen bir tarihsel toplumdur. Yine de buna geri dön-mem gerekiyor; bana demokratik paradokslar altında yoğunlaşmış

görünen, iktidarın statüsüdür zira bu iktidar, aptallaştırıcı çağdaş söylemin tekrarladığı gibi basit bir tahakküm organı değil, bir meşruiyet ve kimlik örneğidir. Prensten kopuk görünse de kendisini hiç kimsenin iktidarı olarak adlandırırken; tekrar edeyim, örtük (hal-kın) odak noktasına işaret ederken; çatışmalar şiddetlendiğinde ve toplumu kırılmanın sınırına götürdüğünde, simgesel işlevinin iptal edildiğini görme ve gerçeklik ile olumsuzluğun seviyesindeki kolektif temsillerin seviyesine düşme riskiyle karşı karşıyadır. Toplumda yerleşmiş, sınırlandırılmış bir siyasi iktidar, aynı zamanda kuruluş olarak tikelliğe batma ve Machiavelli'nin nefretten, hor görmeden daha tehlikeli olduğunu düşündüğü şeyi kışkırtma tehdidine maruz kalır; tıpkı onu tatbik veya arzu edenlerin, sadece iştahlarını tatmin etmekle meşgul bireylerin veya grupların görünümünü alma tehdidine maruz kalmaları gibi. Totalitarizmle birlikte, bu tehdidi savuşturmaya, iktidarı ve toplumu yeniden birleştirmeye, tüm toplumsal bölünme işaretlerini silmeye, demokratik deneyime musallat olan belirsizliği ortadan kaldırmaya meyleden bir mekanizma devreye sokulur. Yalnızca kısa bir bakış sağlayabildiğim bu teşebbüs, kendisini demokratik bir kaynaktan alır. Tek halk fikrinin; kendi başına bilgi taşıyan, kendisine karşı şeffaf ve homojen bir toplum fikrinin, kamuoyu fikrinin ve egemen bir şekilde normatif olan vasi devlet fikrinin tam bir tasdikine yol açar.

Demokrasiden ötürü ve ona karşı beden bu şekilde yeniden inşa edilir. Monarşik toplumu aydınlatan beden imgesi, Mesih'in imgesi tarafından destekleniyordu. Onda, görünen ile görünmeyen ayrımı düşüncesi, ölümlü ile ölümsüzün birbirinden bölünmesi düşüncesi, aracılık düşüncesi, doğuran ile doğan arasındaki farkı hem silen hem de yeniden kuran bir doğurma düşüncesi, bedenin birliği ve baş ile uzuvların ayrımı düşüncesi yer alıyordu. Prens, şahsında iktidar ilkesini, hukuk ilkesini, bilgi ilkesini yoğunlaştırmıştı fakat üstün bir iktidara itaat etmesi gerekiyordu. Aynı zamanda, kanunlardan kurtulduğunu ve kanuna tabi olduğunu, adaletin babası ve oğlu olduğunu söylüyordu; bilgeliğe sahipti ama akla tabiydi. Orta Çağ formülüne göre, *major et minor se ipso*,⁶⁰ kendisinin üstünde ve altındaydı. Bu, egokratın veya onun vekillerinin ya da önde gelen bürokratların pozisyonu gibi gözükmez. O, toplumun kendisiyle

60 Lat. Monarkın hukukun hem üzerinde hem de içerisinde olduğunu belirten bir deyim. (ç.n.)

örtüştüğünün varsayılması gibi, kendi kendisiyle de örtüşür. Bedenin, imkânsız bir biçimde baş tarafından yutulması; başın, imkânsız bir biçimde beden tarafından yutulmasının yerini alır. Bütünün çekiciliği, parçalanmanın çekiciliğinden ayrı değildir artık. Eski organik yapı bir kez yok olduğunda, ölüm içgüdüğü totalitarizmin kapalı ve tek biçimli hayalî uzamında serbest bırakılır.

Bunlar, siyasete dair sorgulamasının yönünü belirtmek için size bırakmak istediğim birkaç düşüncedir. Şüphesiz ki bazılarınız bana bunların psikanaliz sorunsalından beslendiklerini belirtmeyi ihmal etmeyecektir. Elbette. Lakin burada yalnızca Freud'un düşüncesinin hangi ocakta ateşlendiğini sorgulamak koşuluyla anlam kazanan bir şey var. Konunun bölünmesinin imtihanına dayanmak, referans noktalarını ve *biri* ile ötekini sarsmak, iktidar ile bilgi sahibinin mevkisini tahliye etmek için demokrasi tarafından tesis edilen bir deneyimin ve siyasi bedenin özünün yitirilmesinden kaynaklanan belirsizliğin sorumluluğunu almanın gerekli olduğu doğru değil miydi?

YENİNİN ALAMETLERİNİ ÇÖZÜMLEMEK

SOVYET MUHALİFLERİ VE BİZ⁶¹

Bir analizin yokluğunda, birkaç dönüm noktası...

İlk gözlem: Muhalefeti, entelektüellerin bir toplumsal katmanıyla veya onun katmanlarından biriyle, yani konformist olmayan entelektüellerle sınırlayamayız fakat bazen açıktan, bazen sinsice yapmaya çalıştığımız şey budur. Doğrudur: SSCB’de veya Doğu Avrupa’da bizim bildiğimiz muhalifler çoğunlukla entelektüellerdir. Neden? Çünkü kültürleri konuşmalarına, yazmalarına, yabancı gazetecilere hitap etmelerine, dışarıdaki metinleri aktarmalarına izin verir. Buna mukabil baskı, nüfusun çoğunluğunun payına düşer. Kısmen hapisane endüstrisini beslemek içindir ki şanssız olanlar onun kurbanlarıdır ama kısmen de boyun eğmeyen, sapkın ve çalkantılı unsurları ortadan kaldırmak gerektiği içindir. Bu insanlar hapisaneleri ve kampları dolduruyor. Bu nedenle, konuşmayı bilenlerin tanıklıklarını dinleyelim: örneğin Martchenko (bu arada bir işçidir), Bukovski veya Soljenitsin. *Gulag Takımadaları*’nın üçüncü cildi (neredeyse oybirliğiyle sessizliğe tabidir), tutuklulardan gelen çok sayıda mektuba dayanarak kamplardaki mevcut durum hakkında reddedilemez bilgiler sağlar. Özellikle de şu bilgiyi: “Şu anda bu kolonilerde ve diğer köleliklerde kimler bulunuyor? Ateşli ve uzlaşmaz adamlar, toplumun koynunda reddettiği bir halk bir tabakası... Bürokratlar bloğu, bir zamanlar toplumsal ilişkiler teorisiyle silahlanmış, hayatta çok tehlikeli olabilecek bu ateşli gençliği uçuruma itti.” Muhabir ekler: “Zekler⁶² proletaryanın evladıdır.”

61 20 Haziran 1977’de, *Liberation*’da yayımlanan makale.

62 Rusça “zaklioutchonnii” (tutsak, mahkûm) kelimesinin, Gulag mahkûmlarını tanımlamak için kullanılan kısaltılmış hâli. (ç.n.)

Hakikat şu ki 58. madde kapsamındaki eski hükümlülerin yerini sözde örf ve âdet hukuku mağdurları alıyor ki bu mağdurlar, suçluluğa karşı mücadele kisvesi altında oradan buradan toplanıyorlar. Yine de Marchais ile Elleinstein'in sözleri, baskıyı düşünce suçlarına indirgediklerinde dinlenmişti.

Ayrıca cezaevleri ve kamplar görüşü engellememelidir. Orada yoğunlaştırılmış bir baskı biçimi vardır fakat bu baskı biçimi tüm topluma hükmeder. SSCB'de özgürlüğünden mahrum bırakılmış kaç kişi var? Bukovski cevap veriyor: iki yüz milyon. Böylece solun ne pahasına olursa olsun görmezden gelmek istediğı şeyi bize duyurur: Kitlenin, bürokratik tahakkümün malzemesini teşkil etmediğı hiçbir sosyal hücre, hiçbir iş yeri (bilhassa da sosyalizmin inşa edildiğı yerler) yoktur. Buna rağmen sanki onu neşelendirmek, ona insani bir yüz vermek gerekiymiş gibi rejim hakkında konuşmaya devam ediyoruz. Söyleyelim ki toplumsal statüleri ve dilleri ne olursa olsun muhalifler, sırf totaliter toplumun "öteki"ni tecessüm ettirdikleri olgusu sebebiyle tüm ezilen tabakaların temsilcisidir.

İkinci gözlem: Demokratik hakları belirli bir toplumsal gerçeklik alanıyla sınırlandıramayız. Sosyalizme demokrasiyi zerk ederseniz her şeyin iyi olacağını söylerler. Lakin iktidarın parti devletinde yoğunlaştığı, bürokrasinin efendilerinin kadir-i mutlaklığının her şeyi bilmeleriyle birleştirildiğı, hukukun onların mülkü olduğı yerde demokrasi eksikliği nasıl tespit edilebilir? Aslında hakları savunmak, yani bireysel ya da kolektif inisiyatifin meşru merkezlerini yaratmak için yapılan herhangi bir eylem, sistemin ilkesine bir saldırdır. Düşünce özgürlüğünü ve fikirler ile insanların dolaşımı özgürlüğünü savunmaya yönelik herhangi bir eylem, bürokratik zincirin her bir halkasını sallar ve onu tüm toplumsal taleplere karşı savunmasız hâle getirir.

Üçüncü gözlem: Muhalefet olgusunu tarihsel bir konjonktürle de sınırlandıramayız. Muhalefet şekil değiştirebilir muhakkak, hatta bir süreliğine bastırılması bile mümkündür ama totaliterliğin kurtulamayacağı bir çatışmanın alametidir. Kuruluşunun amansız kahr-amanlık aşamasının ardından bürokrasinin, nüfusun ihtiyaçlarını hesaba katmaya zorlandığı, kendi ihtiyaçlarının karşılanması için Batılı ekonomik güçlere bağımlı olması gerektiğı ve nerede olursa

olsun Batılı ekonomik güçlere bağımlı olduğu ve kendisini birincil mevzuatından mahrum bulduğu yeni bir aşama gelip çatmıştı: ideoloji. İdeoloji çöktüğünde, bürokratik sinizm hayatta kalmıştır ama tam tersine, artık ortadan kaldırılamayan bir karşıtlık doğmuştur. Peki, Stalinizme ani dönüşler mi? Evet, bazılarını gördük, bazılarını göreceğiz. Lakin bürokrasinin eski görünümünü geri kazanma özgürlüğü yoktur. Liberalleşme yolunda hızla geri çekilmek zorunda kalmadan da ilerleyemediği için ölümcül bir çelişkiye yakalanır.

Dördüncü gözlem: Fransa'da konuştuğumuz yerden, muhalefet sorununu Sovyet dünyasının sınırları içerisinde tutamayız ama yine de birkaç kesimde yapılan şey budur.

Yöneticilerimizin cephesinde güdüler açık görünüyor. Ne var ki Giscard'ın Amalrik'i almayı reddettiğini gördüğümüzde, devlet menfaati tezinde (daha resmî olarak da kullanılmıştı) durmakta yanılmışız. Devlet menfaati sayesinde meselelerin mantığını anlamış olsak bile o, bize esas olanı söylemez. Tecrübe, büyük sözleşmelerin açıkça karşıt güçler arasında çok iyi müzakere edildiğini ve genel olarak SSCB'nin uluslararası sahnede hakaret etmekten asla vazgeçmediğini kanıtlar. Burada dikkat çekmesi gereken, iktidarın kendisini tesis ettiği farz edilen değerlere saygı duymaktaki acizliğidir. Eski burjuva meşruiyeti o kadar yıpranmıştır ki bir faydacılık felsefesi yapılır. Bu faydacılık, faydanın ötesine geçer; Brejnev'e, Geisel'e, İran Şahı'na, realizmin kendini tatmininden başka bir avantaj sağlamayan boyun eğmeleri doğurur. Her kim ki kendini bu boşluğu araştırmaktan mahrum bırakır (Debré⁶³ tarzı açıklamalar onu aldatmaz), rejimin ve toplumun durumu hakkında düşünmekten de kendisini mahrum bırakır.

Sol Birlik cephesinde de güdüler kısmen aynıdır. SP'ye bağlı kalınırsa Mitterrand'ın gerçekçi aptallık için Giscard'a meydan okuduğu hatırlanır ama demokratik sosyalizmin değerleri yüceltildiği için durum daha karmaşıktır. SP'nin, yalnızca KP'nin değiştirilmesi fikrini tasdik ettiği için restore edildiğini ve ömrünün uzatıldığını anlayalım. Onun oyunu, uzun süredir demokratik sosyalizmin liberal varyantını temsil etmekten ve onun otoriter varyantı olarak

63 Michel Debré (1912-1996). Fransız Beşinci Cumhuriyeti'nin ilk başkanı. Mevcut Fransa anayasasının "babası" olarak kabul edilir. Siyasi kişiliği açısından sabit fikirli ve retorik aşırıla eğilimli biriydi. (e.n.)

Komünist Parti'yi es geçmekten ibarettir. Doğu'nun sorunlarıyla karşı karşıya kalan SP, her zaman incelikli ve genel olarak etkili bir KP oyunundan biraz daha fazlasını yapar ama bu, bir yalanı örter zira KP totaliterliğin partisi olmaya devam ediyor. Geçmişte de bazen art arda, bazen eş zamanlı olarak devrimci bir politika ile üniter ve uzlaştırmacı bir politikayı (küçük burjuva, yurtsever ve demokratik renklerle) zaten sergilemişti. Yeni gerçek şu ki bir yandan çağımız, toplumumuzun değişen âdetleri ve diğer yandan da SSCB mitinin sönmesi, onu İtalyan Komünist Partisi'nin ardından çok yavaşça Doğu'daki baskının eleştirisini yapmaya sevk etti. Çifte politikasını korumanın, kısacası kendisini korumanın başka yolu yoktur. Not edilmelidir ki esas olanı korumak için tahakküm ve sömürü ilişkilerinin defedileceği bir dünya olarak Sovyet dünyasını savunmaktan (İtalyan partisiyle bu açıdan hiçbir fark yoktur) başka yol yoktur. Sol Birlik kanadında, muhalefetin nasıl bir temsili olduğunu sorduk. Cevap verelim: Onu kontrol eden KP'dir. Resmen komünist olmayan sol ve onu destekleyen başlıca basın organları, onun "demokratik" açıklamalarını köpürtüyor ve hem onun açısından katlanılabilir olan hem de onu belli bir mesafede tutmak için gerekli fazlalığı takdim ediyor. Bu fazlalık da SSCB'nin ve KP'nin doğası hakkında bir yalandır. Kısım elbette ama yine de körü körüne. SP, devletleştirmeye fazlasıyla bağlıdır; bürokrasinin mantığını kavrayamayacak ve davasını Doğu'nun muhaliflerinin davasıyla özdeşleştiremeyecek kadar (totaliter bir eğilime sahip olmasa da) devletin genişlemesiyle maddi olarak bağlantılı tabakalara demir atmıştır.

Son olarak, gerçek Marksizmde tesis edilmiş devrim veya pleblerin ebedî direnişi adına solun solunda olduklarını iddia edenler hakkında ne söylenebilir? Bazıları (çoğunlukla fakat bazıları *siyaset yapmadığı için* Bukovski'yi hor görüyor) muhalefette yalnızca Doğu'daki belirli sorunlara bir cevap buluyor. Kısacası, insan hakları talebi Ruslar, Polonyalılar, Çekler ve benzerleri için doğrudur. Koşullar daha fazlasını görmelerini engelliyor. Ülkemizde demokrasi, özel mülkiyetin kisvesi olan burjuva demokrasisiyle kaynaşmaya devam ediyor... *In saecula saeculorum!*⁶⁴ Diğerlerine gelince, şimdi yeni fikirlerin büyük dağıtıcıları ne iddia ediyorlar? Hayır, muha-

lefet bizim meselemiz değildir elbette. Muhalefet, her zamanın ve her yerin direniş tarzı hâline gelir ama bu nedenle, direniş ahlakı dışında bizi burada ve şimdi ilgilendiren bu şeyden öğrenilecek bir şey yoktur. Demokrasi ile totaliterlik arasındaki fark hakkında düşünmemize izin veren bir şey yoktur ki bu; iktidarın, hukukun ve bilginin sınıflar, gruplar ve bireyler arasındaki çatışmalara maruz kaldığı ve böylece katılaşmasının önlenmediği bir sistem ile toplumsal bölünmeyi ortadan kaldırmak ve sivil toplumun devlet içinde yutulması için tasarlanmış bir sistem arasındaki farktır.

Anti-totalitarizm adı altında (Glucksmann varyantı) giderek artan bir güçle tarihin uzak noktalarından pleblere inen bir iktidarın temsili doğar. Nesnellik adı altında (Foucault varyantı), *küresel bir tahakküm birliği* yanılması reddedilir ve iktidarın *her yerden* ve *aşağıdan* geldiği fikri tasdik edilir.

Ne yani? SSCB'nin keşfetmemizi sağladığı şey bu mu? Hangi ideolojik bataklıkta ilerliyoruz ki tam da totaliter devlet olarak adlandırılan *küresel tahakküm birliğini*; iktidar, hukuk, bilgi ilişkisini ve farklılaşmalarının etkilerini çözümleyebileceğimiz anda; bürokratik fenomeni inceleyerek kendi toplumumuzun ölümcül eğilimlerini tespit edebildiğimiz anda; nihayetinde Doğu'nun muhalifleri *adaletin, özgürlüğün ve hakikatin* (Yeni Filozoflar tarafından sürgün edilen bu sözler, onların sözleridir) Aydınlanma'yla birlikte tam bir siyasi anlamı olduğunu, kısacası iktidara karşı değil de onu aşmaya başlayan şeyin adına savaşıldığını keşfetmemizi sağladıkları anda; iktidar sorunu, güç dengesi sorununa indirgensin.

DEVİRİM MESELESİ⁶⁵

Bu münazara sırasında, François Furet ve Marc Richir, ağırlıklı olarak devrim fikrinden bahsettiler. İkincisi, bu fikirden yola çıkarak gerçekte devrimin kaçınılmaz olarak totaliterliğe giden yolu açtığını iddia edecek kadar ileri gitti. Belirttiğine katılıyorum: en azından şiddet kullandığında ve kendisine “eylemsel aşkınlığı” tecessüm ettirme hedefini belirlediğinde. Lakin bana öyle geliyor ki bu, “onunla örtüştüğünde” demenin başka bir yoludur.

Niyetlerini anlıyor ve bir anlamda da paylaşıyorum. Fransız Devrimi sırasında, tarihi bir başlangıç noktasına geri getirmeyi ve toplumu doğanın, yani aklın öngördüğü bir plana göre yeniden inşa etmeyi hayal eden faillerin yanılması reddedilir ve olayların mantığını tarif ettiğini iddia eden, kendilerini aktörlerle özdeşleştiren, fantezilerini benimseyen ve böylece kırıldığını düşündükleri evrim çizgilerinin sürekliliğine kendilerini kör eden tarihçilerin yanılması bir kez daha kınanır. Richir, farklı bir bakış açısıyla devrim projesinde, kendi figürünü nihai bilginin nesnesi haline getirerek kendisini burada ve şimdi gerçekleştirmeye ve şeffaflaştırmaya muktedir bir toplumun temsiliyle bağlantılı ölümcül bir dürtüyü tanımlamamızı sağlar. Dediğim gibi, niyetlerini anlıyorum; bana çağdaşlarımızın çoğunun devrimci fantezisini köklerinden söküp atmaya çalışıyor gibi görünüyorlar. Aslında söylenmelidir ki modern toplumların tarihi, büyük devrimler esnasında özetlenemez; bunlar evrensel bir devrimin bölümlerini teşkil etmezler ve onların esnasında (moda formüle göre) yalnızca tahakküm ve sömü-

65 Bkz. *Esprit*, no: 9, Eylül 1976. *Esprit* ve Doğu Avrupa'dan göçmenlerden müteşekkil bir grup arkadaş tarafından ortaklaşa düzenlenen bir münazarada açıklamadır.

rünün toplumsal ilişkilerinin yeniden üretiminin gerçekleşeceğini farz etmek abestir. Tekrar söylemek gerekir ki insanların kurumlara tamamen hükmedecekleri, tüm faaliyetlerinde ve amaçlarında anlaşacakları; iktidarın kolektif kararların akışında, hukukun ise iradelerin akışında çözüleceği, çatışmanın ortadan kaldırılacağı bir dünyanın temeli olan mutlak bir vaka olarak devrim fikri, totaliter temsille gizlice bağlantılıdır. Her şey kendi içerisindeymiş gibi, kendini organik olarak örgütleyecek bir topluma duyulan inanç, tamamen dışsal bir atıfta, yani bütünü kucaklayacak ve onu “bir” olarak kuracak büyük bir “öteki”nin konumuna atıfta bulunur.

Peki, eleştiri burada durabilir mi?

İlk gözlem: Devrim fikrine bağlı kalarak kendimize onun nereden kaynaklandığını sormamız gerekmez mi? Devrim, Jakoben aktörlerin zihinlerinde tamamen olgun bir biçimde doğmadı; hatta tekrarlamaktan hoşlandığımız gibi, Rousseau’nun söyleminin bıraktığı tohumdan bile doğmadı. Furet’nin haklı olarak belirttiği üzere, eski ile yeni arasında bir kopuş ve aynı zamanda iyi ile kötü, rasyonel ile irrasyonel arasındaki bir bölünme fikrini, hatta bizzat kendi eserini yapacak bir insanlık fikrini ima eder. Tüm bu kavramlar çok daha önce Avrupa’da, ilk kez sanırım on beşinci yüzyılın başında Floransa’da ortaya çıkmıştı ve hâlihazırda güçlü bir siyasi bir anlamla yüklenmişti. Burada, Jakobenlerin, Rönesans’ın kahramanlarını miras aldıklarını belirtebiliriz: Romalılar, Spartalılar, yasa koyucular ve Antik Çağ’ın tiranlarının katilleri. Floransa’da, on altıncı yüzyılın ortalarında Fransa’da veya on yedinci yüzyılda İngiltere’de “sivil hümanizm”, devrim fikrini doğurmadı ama duyurdu. Artık yeni tip toplumlarda; birleşmiş, homojenleşmiş, insanların bir toprağa ortak aidiyetine istinaden sınırlanmış, ulusal bir kimlik kazanmış, kendi iç bölünmelerini aynı sembolik uzamda sınayan, tezahür edişleri geleneğin tüm verilerini altüst eden ve soruları gündeme getiren bir devlet iktidarının, genelleştirilmiş kısıtlamanın bir örneğinin ve nihai meşruiyet kaynağının etkisi altında örgütlenen toplumlarda yükselmesi tesadüf değildir. Yeni devrim fikrini, yeni devlet fikrinden ayırabileceğimizi sanmam; topluma, kendisini onun bir ürünü olarak takdim etmek ve aynı zamanda belirli bir organ (yok edilebilecek bir şey olan prensin kişiliğiyle karıştırılan organ) olarak tezahür etme riskini almak suretiyle birliğini ve kimliğini

temin eden bir iktidarın ortaya çıkışının kökensel temeli fikrinden ayırt edebileceğimizi sanmam.

Şimdi, bu iki fikir (devrim fikri ile devlet fikri) arasındaki bağı tanımak, bizi devrimci söylemde saptadığımız tahayyülün eleştirisini ele almaya ve modern devlet iktidarının konumu tarafından tavassut edilen hayalî eleştiriyle yeniden ifade etmeye teşvik edecektir. Yine de bizim zamanımızda devletin bakış açısı daha önce hiç olmadığı kadar toplumsal hayatın ayrıntılarında kendini öne çıkardığında, devrim fikrinin ortadan kalkabileceğinin veya en azından sadece bir fantezi olarak kabul edilip edilemeyeceğinin sorgulanmasına yol açacaktır.

İkinci gözlem: Devrimi, fikrine bağlı kalarak, daha doğrusunu söylemek gerekirse evrensel tarihin sorumluları gibi davranan ve devrimin onların ağzından konuştuğunu iddia eden faillerin temsiline bağlı kalarak sorgulayamayız. Devrimcilerin söyleminden çıkarıldığı şekliyle devrim fikri ya da bu söylemin adı altında gerçekleştirilen eylem bile, kitlesel bir ayaklanma olmasaydı oluşmazdı veya etkinliğinden mahrum kalırdı. Bu ayaklanmaya isyan mı diyeceğiz? İstenirse. O zaman devrimi isyana bağlayan göbek bağının kesilemeyeceğini kabul edelim.

Kendi adıma, devrimin sanki insanlar ayaklandıklarında onları tahakkümden kurtaracak yeni bir düzen fikrine hiç sahip olmamışlar gibi savaşçıların amaçlarına ilişkin sahip oldukları bilinç tarafından karakterize edileceğine dair geleneksel bir ayrımı reddediyorum. Devrime kendine özgü karakterini veren, içinde geliştiği toplum tipidir (bu nedenle ilk argümanıma dönüyorum) ve kitlelerin, ilk talepleri ne olursa olsun devlete, ulusal birliği ve kimliği garanti eden bir iktidara karşı gelmeleri, onun şiddetinin karşısına şiddeti koyarak meşruiyetini inkâr etmeleri ve siyasi bedenin бүтүнлүгүнү de zedelemeleridir. Böylece görünüşte yerleştirilmiş bir şiddet eyleminin sembolik bir anlam kazandığını ve birbirleriyle iletişim kurmayan merkezlerden çoklu ayaklanmaları kışkırttığını anlıyoruz.

Devrim, yeterince sıkça söylendiği üzere, sınıf mücadelesinin doruk noktasıdır fakat yine de sınıf bölünmesinin, toplumsal bü-

tünün ve devletin bölünmesiyle birleştirildiği, sivil toplum içinde biriken tüm çatışmaların siyasi bir muhalefet kavramı ve bir tahakküm ilkesiyle ilişkilendirilebileceği bir çerçeve içerisinde uygulanmalıdır. Yine de “yukarı” ile “aşağı” arasında genel bir kutuplaşma için koşulların verili olması zorunludur; böylece iktidarın zayıflaması durumunda, normalde onunla bağlantılı olan otorite, ona karşı tüm nefretleri kristalize eder. Böylelikle nihayetinde, toplumun tamamında hâkim olan ile hâkim olunan ilişkisinin tekrarlandığı sınıflara ayrılmış tabakalar, kendilerini birdenbire kitlesel olarak “aşağı”ya bağlayabilir ve karşıt kutup gibi görünen şeye karşı ayaklanabilir.

Devrimci fenomen, toplumsallaşmanın tüm kısımlarına yayılma ve tüm simgesel ağları etkileme eğiliminde olan bir tersine çevirme işleminin alametiyle belirlenir. Şimdi bu devrimci tersine çevirmenin, devrimin Robespierizm veya Leninizm fikrine veya Richir’in “eylemsel aşkınlığı” tecessüm ettirme iradesine hiçbir şey borçlu olmadığını belirtmekte fayda var. Bunu gözlemlediğimizde, Furet’in talihli bir biçimde ifade ettiği üzere, devrimden “tekil olarak, önünde sınırlayıcı bir artikelle” veya büyük harflerle söz edilemez.

Olayla ilgili bir tektiplik yoktur ve eğer kendime bu kelime için müsaade edersem, söz konusu olan daha çok çoğul bir devrimdir. Hangi tarihsel örnek seçilirse seçilsin, çeşitlilik nümayışı aynıdır. Sadece Rus Devrimi’ni hatırlayalım; fabrikalarda, bürolarda, mahallelerde, kırsalda, orduda, üniversitede, yazar ve sanatçı çevrelerinde binlerce devrim tiyatrosu vardır ve bu çok geçmeden, bu kurumların tüm normlarının sorgulanması hâlini alır. Sahnede, bu aktörlerin hareketlerine nizam verecek yönetmen de yoktur. Gözlemciyi vuran; birden çok topluluğun, Sovyetler’in, fabrika komitelerinin, mahalle komitelerinin, köylülerin, askerlerin, milislerin, her türden derneklerin yaratılmasına hayat veren öz örgütlenme tutkusu ve onun bunun, tecrübe ettikleri meselelerde “burada ve şimdi” karar verme hakkının yinelenen teyididir; hükümet karar-namelerinde somutlaşan “soyut toplum” olarak adlandırılan şeyin pahasına sıklıkla talep edilen bir haktır.

Dolayısıyla yalnızca “aşağı”nın tezahür edişi yoktur, tersine çevirme imgesi de kısmen yetersizdir. Toplum sallanırken aynı za-

manda merkezden uzaklaşmaya, toplumsal ilişkilerin dokusu beklenmedik bir canlılık kazanmaya ve kendisini devlet iktidarının kılıfından kurtararak farklılaşmaya başlar.

Belki tecrübenin bu çoklu devrimin başarısız olduğunu öğrettiği, devrimin kendi hâline bırakılmasının ulusal topluluğun dağılmasına yol açacağı, gerçekte devrimin kendisini tekil olarak ortaya koyduğu söylenecektir. Dolayısıyla devrim hakkında konuşulursa devrimin neye dönüştüğüyle ilgilenmek daha iyi olacaktır. Hâlihazırda cevapladığım üzere, kayda değer sabitler içerdiği ve onsuz devrim fikri teşekkül edemeyeceği için devrimcilik olgusunun analiz edilmesi olmazsa olmazdır. Bir soru da ben soruyorum: Zamanımızda bir devrimci ayaklanma durumunda, devrime dönüşen şeyden hiçbir ders çıkarılamayacağını doğrulayabilir miyiz? Kesinlikle daha makbul bir başka deyişle: Jakobenizm ve Bolşevizm'in etkilerini bünyesine asimile etmiş bir toplumda bir devrim patlak verse bürokrasi fenomeninin tecrübesinden faydalanmaz mı? Mümkün olanın ve mümkün olmayanın yeni bir imgesini doğurmaz mı?

Bu, beni üçüncü bir düşünceye götürüyor. Bu düşünce, Richir'in devrim ile totaliterlik arasında kurduğu eklemlemeyle ilgilidir. Birinin kaçınılmaz olarak diğerini doğurduğunu iddia etseydik, olası bir anti-totaliter devrimin olmadığı veya bunun yalnızca kurulu rejimi güçlendirmeye hizmet edeceği sonucuna varmak zorunda kalırdık. Bu belki de Richir'in düşüncesi değildir zira o, yalnızca Jakoben-Bolşevik Devrimi fikrini hedef alır ve totaliterliği çalıştıran çelişkilerin bilincindedir. O zaman açıkça söylemek daha doğru olur ki devrimci mitolojinin, bölünmelerin olmadığı "iyi toplum" fantezisinin eleştirisi, devrim meselesinin ucunu açık bırakır.

Akos Puskas'ı dinlemeden önce, Doğu Avrupa'nın sahne olduğu ayaklanmalara ve özellikle Macaristan'a atıfta bulunulmamasına şaşıırıyordum. Açıklaması değerlidir keza anti-totaliter devrimin belirli özelliklerine dikkat çeker ve devrimci ideolojinin (yani devrimcilik dediği şeyin) yıkıcı etkilerine karşı yeni bir duyarlılık gösterirken isyanla (sonuçta bu terimin neden bana münasip gözükmediğini söyledim ama mühim değil) yeniden bağlantı kurduğunu göstermeye çalışır. Macar fenomeni üzerinde durmanın yeri burası değildir fakat iki yönünü kısaca vurgulamak önemlidir.

Mezkûr devrim, bir yandan bahsettiğim özellikler altında kendini gösterir: Çoklu merkezlerden geçen çoğul bir devrimdir; fabrikalarda, üniversitede, kültür sektörlerinde, enformasyon sektöründe gelişir; fabrika komitelerinin ve yerel Sovyetler'in, çeşitli derneklerin, siyasi partilerin, meclislerin çoğalmasını kollar. Bu vahşi süreç, yüzyılın ilk çeyreğinde yaşananlara benzer. İşçi hareketine özgü örgütlenme biçimleri ve mücadele yöntemleri kendiliğinden "bulunur". Rus ordularının mevcudiyeti, ülke çapındaki teşebbüslerin koordinasyonunu büyük ölçüde engellediğinden kendiliğindenlik daha da göze çarpar.

Yeni ve çok dikkat çekici bir olgu: Her tarafta, çeşitli iktidar türlerini birleştirecek ve böylece bir devlet aygıtının kendisini sağlamlaştırmasını ve sivil toplumdan ayrıştırmasını önleyecek yeni bir siyasi model arayışı vardır. Genel oyla seçilen (etkinliği birden fazla rekabet eden partinin varlığıyla temin edilen) bir meclis ve onun tarafından seçilen, onun kontrolünde olan bir hükümet istenir; ulusal ekonomik işleri yöneten bir işçi konseyleri federasyonu ki bu da ona açıkça siyasi bir rol verir ve ayrıca işçilerin özel çıkarlarını sosyalist organlar karşısında müdafaa eden (yani hükümetin, hatta bizzat konseyin karşısında bile müdafaa eden) demokratik sendikalar istenir. Aynı zamanda adalete, bilgiye, eğitime ve kültürün her bir kesimine özerklik kazandırılmak istenir. Kısacası aranan, burjuva demokrasisinin hiç olmadığı kadar kapsamlı bir sosyalist demokrasi formülüdür.

Benim gözümde hiçbir şey, Macar Devrimi'nin ilhamı hakkında, Budapeşte'deki merkez konseyi kurucu meclisi sırasında işçi konseylerinin işlevi üzerine yapılan tartışmadan daha iyi bilgi veremez. Hâkim tez, konseylerin ulusal düzeyde siyasi sorumluluğu derhâl üstlenirken Komünist Parti'nin tekeli yitirdikten sonra totaliterliğin koşullarının yeniden oluşmasına maruz kalma endişesiyle gelecekteki rejimde tüm gücü talep etmekten kaçınmaları gerektiğidir. Bürokratik tehlikenin anlaşılması, üyelerinin temsili sorununa azami dikkati gösteren, genel olarak "demokrasi" ile "temsili" karıştırmayı reddeden ve demokrasinin otorite kaynaklarının farklılaşmasını, belirli haklar arasında bir oyunu farz ettiğini kabul eden bu işçi konseyinde görünüyor burada bana.

Bu alâmetler kesinlikle çok çabuk değerdendirildi fakat Macar Devrimi'nin kendiliğinden ve çoğul bir devrim olarak derhâl toplumun anayasası sorununa yol açtığına işaret etmek istedim (hukuk boyutunun reddedildiği bir sistem karşısında hukuki kaygı esas olmasına rağmen, anayasa hukuki anlamda ele alınmaz). Başka bir deyişle, hemen “siyasi” soruna yöneldi ve kendi hareketiyle kurduğu toplumsalın baskısını azaltarak alâmetlerini kurumsal alana işlemek ve yansıtmak suretiyle bu soruna yanıt vermeye çalıştı. Devrim soruşturuluyorsa bu deneyim üzerinde tefekkür edilmeli, devrim projesini ideolojiye atfetmekle yetinilmemeli ve kendini yeni figürü tasarlamaya vermeli.

3

MACAR AYAKLANMASI⁶⁶

On İki Günlük Mücadelenin Hakikati

23 Ekim ile 2 Kasım arasında tam olarak ne oldu?

Bunu, neredeyse tamamen Macar basını ve radyosu tarafından yayılan bilgilere dayanarak, yani tarafsızlığı tartışılabilir ifade-
lere atıfta bulunmadan söylemeye çalışacağız. Kullandığımız bil-
gilerin çoğu, Fransız basını tarafından yayımlandı ama bu basın,
bir burjuva basını işlevi gördü. Proletaryanın eylemini gizlemeye
veya küçültmeye çalıştı, diğer yandan ayaklanmayı ulusal bir ayak-
lanma olarak takdim etmeyi mümkün kılan her şeyi öne çıkardı.
Tüm siyasi ve ulusal taleplerin altı çizildi ve her şeyden önce, hangi
toplumsal güçlerin mücadele ettiğini açıklamaya çalışmadan, genel
olarak “ayaklanmacıların” önderlik ettiği kavgalardan bahsettik.
Çok çeşitli eğilimlerin kendini gösterdiği ancak son dönemde açık-
landı. Konseylerin ve taleplerinin varlığı ancak kazara zikredildi. Bu
manevra sayesinde basın daha ilk dönemde devrimin özelliklerini
tamamen çarpıtmıştı. Aslında, ilk üç gün boyunca Radyo-Budapeş-
te’nin yayınları çoğunlukla fabrikaların, Budapeşte’nin banliyöleri-
nin (Csepel, Rada Utca, Ganz, Kunz, Kızılyıldız, Jacques-Duclos) ve
eyaletlerin büyük sanayi merkezlerindeki (Miskofça, Györ, Solnok,
Peç, Debrecen, vesaire) fabrikaların faaliyetlerine ayrılmıştı.

Bu yayınlardan, başından beri tüm nüfusun ayaklandığı Bu-
dapeşte dışında, devrimci mücadelenin yalnızca fabrika işçilerine

⁶⁶ *Ya Sosyalizm Ya Barbarlık*, no: 20, Aralık 1956-Şubat 1957. *Éléments d’une critique de la bureaucra-
tie*, Droz, 1971’in ilk baskısında çoğaltılan metin.

dayandığı ortaya çıktı: Her yerde “konseyler” kurdular, her yerde devrimci talepler formüle ettiler, her yerde silaha sarıldılar ve birçok yerde şiddetle çarpıştılar.

Her şeyin 23 Ekim’de Petöfi çevresince, yani öğrenciler ile aydınlar tarafından düzenlenen, Polonyalılarla dayanışma gösterisiyle başladığını biliyoruz. İlk başta hükümet tarafından yasaklanan, sonra son anda izin verilen bu gösteriye fabrika ile büroları terk eden işçi ve maaşlı çalışan kitleleri katıldı. Bütünüyle barışçıl bir şekilde gelişmişti. Lakin akşamına Gerö’nün bir konuşması, barut fıçısını ateşe vermişti. Hükümetten büyük tavizler bekleyen göstericilere, Macaristan’ın SSCB ile dostluğunun devam ettiği, huzursuzluk çıkarmak isteyen sorunlu unsurların bastırılacağı; merkez komitenin sekiz gün sonraya, yani 31 Ekim’e kadar toplanma niyetinde olmadığı söylendi. Gerö’nün ardından Nagy, bazı güzel sözler sarf etti ve sükûnet çağrısı yaptı. Göstericiler Gerö’nün konuşmasını provokasyon olarak algıladılar. Bir grup gösterici, taleplerinin yayımlanabilmesi için radyo istasyonuna doğru ilerledi ve içeri girmeye çalıştı: “Radyo yalan söylüyor! İstedığımızı duyurmak istiyoruz.” Güvenlik polisi daha sonra göstericilere ateş açtı ve o andan itibaren çatışmalar şehre yayıldı. Birkaç saat sonra, Gerö perişan hâlde Nagy’yi hükümete çağırdı ama bu, temel talepler öne süren ve yalnızca insanların değişmesinden memnun olmayan ayaklanmacıların tutumunu hiçbir şekilde değiştirmede.

Dolayısıyla Gerö’nün konuşması fitili ateşledi fakat Nagy’nin derhâl iktidara döneceği söylenseydi, göstericilerin usluca evlerine gideceklerini düşünmek riskli olurdu. Budapeşte’de çok uzun bir süre boyunca olağanüstü bir coşku hüküm sürdü. Bunu sadece önemli toplantıların, hükümetin politikasını ve SSCB’nin rolünü her zamankinden daha şiddetle kınadığı Petöfi çevresinin gösterileri açısından düşünmüyoruz. Biz sadece Rajk’ın cenaze töreninin yarattığı olağanüstü atmosfer açısından düşünmüyoruz. Biz sadece kitlelerin bazen tasfiyeyi ve rehabilitasyonu aynı anda öğrendiği eski parti üyelerinin ve eski subayların cenaze törenlerinin yarattığı olağanüstü atmosfer açısından düşünmüyoruz. Parti içinde aylardır büyüyen güçlü bir muhalefet akımı vardı; demokratikleşme ve Rus nüfuzunun sınırlandırılması ısrarla talep edildi, rejimin suçları ve kusurları kamuoyu önünde kınandı. Polonya olayları, bu huzursuz-

luğu doruk noktasına ulaştırmıştı. Partinin orta seviye kadrolarının ve tabandaki militanlarının büyük çoğunluğunun daha sonra neden kendilerini isyancıların tarafında bulduklarını açıklayan, bu durumdur. Aynı zamanda fabrikalarda da büyük bir huzursuzluk zuhur etmeye başlamıştı.

Daha geçen temmuz ayında parti organı buna dikkat çekti ve işçileri yatıştırmak için acil reformlar talep etti. Dolayısıyla hükümet, o zaman kitlelerin yaşam standardının %25 artırılacağına söz vermek ve zorunlu kredinin (cretlerden %10'luk bir kesintiye eş değer) lağvedildiğini ilan etmek zorunda kaldı. Ne var ki vaatler yeterli değildi, daha önceki bir taslakta kırk iki saat öngörülmüşken bu saatler aynı zamanda kırk altı saatlik hafta (normal saatler) yasası tarafından da yumuşatılmıştı. Her hâlükârda, işçiler birkaç kırıntıyla yetinmemeye kararlıydılar; artık hükümet tarafından dayatılan üretim hızını istemiyorlardı: Fabrika müdürleri kadar sefil devlet ajanları olan sendikadan ve Parti'den artık emir almak istemiyorlardı, seslerini daha da ykseltmişlerdi zira karşılarındaki sendika liderleri ve siyasi liderler, mensup oldukları Rakosi rejiminin kabahatlerinin basında her gün sergilenmesiyle kendilerini itibarsızlaştırmıştı.

23 Ekim'de sokağa çıkan işçiler, sadece Nagy'nin iadesini talep etmekle kalmamışlardı; akıllarında başka şeyler de vardı. Tutumları, iki gün önce komünist gençlik organı tarafından yayımlanan büyük Csepel fabrikalarından bir torna işçisinin beyanıyla özetlenebilir: "şimdiye kadar tek kelime etmedik. Bu trajik zamanlarda sessiz kalmayı ve parmak uçlarında yürümeyi ğrendik. Merak etmeyin, biz de konuşacağız."

23'n 24'ne bağlayan gece, güvenlik polisi göstericilere ateş etmeye devam etti. Lakin Macar askerleri göstericilerle kardeşlik içindedir ve kışlada göstericilere bizzat kendileri silah sağlarlar ya da direnişçiler onları ele geçirdiklerinde karşı çıkmazlar. Cephane işçileri silah getirir ve dağtır. Ertesi gün, özellikle meclisin önünde büyük bir çatışma gerçekleşir ve burada Radyo-Budapeşte, Sovyet tankları ve uçaklarının müdahale ettiği duyurur. 24' arşamba günü, işçilerin oynadığı rol konusunda hiç şüphe yoktur; şiddetle çatışırlar. Öncü olan ve ayaklanmanın merkez komitesini yaratan-

lar, Csepel fabrikalarının işçileriydi. “Devrimci öğrenciler ve işçiler” tarafından yayımlanan bir bildiride genel grev çağrısı yapılır. Aynı gün resmî radyo, illerdeki fabrikalarda sıkıntıların başladığını ve sürekli olarak Macaristan’ın sanayi merkezlerinde meydana gelen gösterileri rapor eden tebliğler yayınlar. Akşamına, bazı taşra şirketlerine sükûnetin döndüğünü duyurur ve işçileri ertesi sabah işe dönmeye çağırır. Perşembe günü hükümetin işçilere ve memurlara yeniden işe dönmeleri talimatı vermesi, grevin devam ettiğini gösterir.

Hükümet birkaç kez durumun kontrolünün kendisinde olduğuna kanaat getirmiş ve böyle söylemişti. Bunun nedeni, tüm memlekette neler olduğunu tam olarak anlamamış olmasıdır: İşçi komiteleri hemen hemen her yerde oluşturulur fakat çoğu zaman Nagy’ye güvenlerini ifade eder; grev geneldir ama Nagy’ye yönelik değildir. Örneğin, çok hızlıca lider bir rol oynayan Miskofça’nın devrimci konseyi 25’inde “her şeyden önce Macar olan ve ulusal geleneklerimiz ile bin yıllık geçmişimize saygı duyan, proleter enternasyonalizm ilkesine bağlı komünistlerin yerleştirildiği bir hükümet” istedi.

Konseylar, Macaristan’ı dolduruyor, onların gücü perşembe gününden itibaren Rus ordusu dışındaki tek gerçek güç haline geliyordu. Çarşamba günü, hükümet dönüşümlü olarak tehdit ve ricayı ele alır. Buna karşılık, isyancıların ezileceğini duyurur ve af karşılığında silahlarını teslim etmeyi teklif eder. Lakin perşembe öğleden sonra, genel greve ve konseylere karşı bir şey yapmanın imkânsız olduğu ortaya çıkar. Öğleden sonra saat üç ile dört arasında, Nagy ve Kadar, Rusların ayrılmasını müzakere edeceklerine söz verirler; akşamına Yurtsever Halk Cephesi radyoda şunları söyler: “Hükümet, ayaklanmacıların iyi niyetli olduğunu biliyor.” Macar Komünist Partisi’nin yayın organı *Szabad Nep*, aynı gün hareketin yalnızca karşı devrimcilerin eseri olmadığını, aynı zamanda “işçi sınıfının elem ve hoşnutsuzluğunun ifadesi” olduğunu hâlihazırda kabul etmişti. Ayaklanmanın bu kısmi kabulü, gördüğümüz gibi birkaç saat içinde olaylar tarafından geride bırakılmıştı; hükümetin meşrulaştırmaya zorlandığı, ayaklanmanın bütünüydü. Ertesi sabah, düzen güçlerinin komutanı isyancılarla telsizle konuşmuş ve onları “genç vatanseverler” olarak nitelendirmişti.

Bu nedenle perşembe günü bir tür dönüm noktasıydı. Görünü-
şe göre ayaklanma kazanmıştı, hükümetse boyun eğiyordu. Nagy,
hükümeti reforme ederek bu değişikliği onaylayıp küçük toprak
sahipleri partisinin Ruslar tarafından “casusluk”tan hapsedilen eski
sekreteri Béla Kovács’ı ve savaş sonrasında aynı partiden eski cum-
hurbaşkanı Zoltan Tildy’yi kendisiyle iş birliği yapmaya çağırır. Bu
hükümet dönüşümü çok şaşırtıcıydı. Bu dönüşüm, Komünist Par-
ti’nin artık diğer partilerle iş birliğine hazır olduğunu gösterdiği
için kamuoyunu tatmin etmeyi amaçlıyordu. Aynı zamanda Nagy,
Ruslara karşı düşmanlığını taahhüt ediyordu zira yakın zamanda
Moskova tarafından zulme uğrayan yeni iş birlikçilerinin, SSCB ile
yeni ilişkiler talep etmesine yardımcı olacağına şüphe yoktu. Lakin
bu reform işçi konseylerini tatmin etmez; ulusal bağımsızlık ve de-
mokrasi talep ederler ama dahası, Ruslarla zaten iş birliği yapmış
gerici politikacıları da istemezler. Eski “küçük toprak ağası” lider-
lerinin iktidara dönüşü, muhtemelen köylülüğün ve Budapeşte kü-
çük burjuvazisinin bir kısmını tatmin ediyor ama aynı zamanda bu
tabakaları daha cesur olmaya, kendi taleplerini formüle etmeye ve
öne çıkmaya teşvik ediyor; oysa şimdiye kadar devrimci mücadele
esas olarak proletaryaya dayanıyordu.

Şimdi 27 Ekim Cumartesi tarihini ele alalım ve devrimin nasıl
geliştiğine bakmadan önce, ilk dört gün boyunca işçi ayaklanma-
nın ne olduğunu değerlendirelim.

Miskofça konseyi bize örnek teşkil edecektir.

Bu konsey, 24’ünde kuruldu. Siyasi konumu ne olursa olsun
Miskofça, fabrikalarındaki tüm işçiler tarafından demokratik ola-
rak seçildi. Üç sektör dışında derhâl genel grev emri verdi: ulaşım,
elektrik enerjisi ve hastaneler. Bu önlemler, onun bölgeyi yönetme
ve halk için kamu hizmetlerinin sürdürülmesini sağlama konusun-
daki endişesine tanıklık eder. Ayrıca çok erken bir tarihte (24’ünde
ya da 25’inde), konsey başkentteki isyancılarla temas kurmak, onla-
ra eyaletin aktif desteğini vermek ve onlarla birlikte hareket etmek
için Budapeşte’ye bir heyet göndermişti. Dört maddelik bir prog-
ram yayımlamıştır:

- Tüm Sovyet birliklerinin derhâl geri çekilmesi

- Yeni bir hükümetin kurulması
- Grev hakkının tanınması
- Ayaklanmacılar için genel af

Siyasi düzeyde, konsey 25'i Perşembe günü pozisyonunu açıkça belirledi. Devraldığı radyo sayesinde, Macaristan'da hemen tanınmıştı. Zaten bildirdiğimiz üzere, o proleter enternasyonalizminden ve aynı zamanda ulusal bir Macar komünizminden yanadır. İki fikrin birlikteliği, komünist ilkeler açısından kafa karıştırıcı görünebilir; mevcut koşullardaysa tamamen anlaşılabilir. Konsey enternasyonalisttir, yani tüm dünyanın komünistleri ve işçileriyle savaşmaya hazırdır fakat ulusaldır da yani SSCB karşısında her türlü tabiiyeti reddeder ve Macar komünizminin uygun gördüğü şekilde gelişmesinde özgür olmasını talep eder.

Ayrıca, konsey Nagy'ye karşı değildir. Onun tarafından yönetilen bir hükümet önerir. Bu, Nagy'nin talep ettiği şeyin tersini yapmayı engellemez. Miskofça'nın isyancılara silahlarını bırakmaları ve özellikle de işçilere işe dönmeleri için yalvardığı bir zamanda, Miskofça konseyi işçi milisleri kurmuş, grevi sürdürüp genişletmiş ve merkezi güçten bağımsız bir yerel yönetim olarak örgütlenmişti. Bu, sadece Rusları avlamak istediği ve Nagy'yi onların tutsağı olarak gördüğü için değildi. Nagy'yi ancak devrimci programı uyu-larsa desteklemeye hazırdır. Dolayısıyla Nagy, mülk sahiplerinin partisinin temsilcilerini hükümete getirdiğinde, şiddetle tepki göstermişti. 27 Cumartesi günü saat 21:30'da radyo istasyonu tarafından yayımlanan "olağanüstü bir açıklamada" konsey özellikle ilan etmişti: "Borsod ilinin tamamında iktidar ele geçirilmiştir. Mücadelemizin, halkın iradesine ve gücüne karşı bir mücadele olduğunu söyleyenleri şiddetle kınıyoruz. Imre Nagy'ye güveniyoruz ama hükümetinin bileşimine katılmıyoruz. Kendilerini Sovyetler'e satan bu siyasetçilerin hükümette yeri olmamalıdır. Barış, Özgürlük ve Bağımsızlık."

Bu son açıklama, aynı zamanda az önce söylediğimiz gibi özerk bir hükümet gibi davranan konseyin faaliyetini de vurgular. Borsod ilinin tamamında iktidara geldiği gün, önceki rejimin izi olan örgütleri, yani Komünist Parti'nin tüm örgütlerini dağıttı (bu önlem pazar sabahı radyosundan duyuruldu). Ayrıca, ildeki köylülerinin

kolhoz liderlerini kovduklarını ve toprağın yeniden dağıtımına geçtiklerini de duyurdu.

Nihayet ertesi gün, Radio-Miskofça, tüm taşra şehirlerinin işçi konseylerinden “tek ve benzersiz bir güçlü hareket yaratmak amacıyla çabalarını koordine etmelerini” isteyen bir çağrı yayımlayacaktı.

Az önce anlattıklarımız, Budapeşte ayaklanmasının patlak vermesinden sonraki gün, gerçek ifadesini hemen konseylerin oluşturulmasında bulan ve taşrada tek gerçek iktidarı teşkil eden bir proleter hareketin ortaya çıktığını göstermek için yeterlidir. Györ’de, Peç’te, diğer büyük şehirlerin çoğunda durum; Miskofça’dakiyle aynıymış gibi görünür. Her şeyi yöneten işçi konseyiydi; savaşıları silahlandırdı, erzakları organize etti, siyasi ve ekonomik talepler sundu. Bu arada, Budapeşte hükümeti hiçbir şeyi temsil etmiyordu, tedirgin olmuştu; çelişkili bildiriler yayımlamış, tehdit etmiş ve ardından işçilere silahlarını bırakmaları ve çalışmaya devam etmeleri için yalvarmıştı. Otoritesi sıfırdı.

Konseylerin karşısında sadece Rus birlikleri vardı ve o zaman bile bazı bölgelerde savaşmadıkları görülüyor. Özellikle Miskofça ilinde birliklerin beklediği ve çeşitli vesilelerle Sovyet askerlerinin kardeşçe davrandıkları bildiriliyordu. Benzer vakalar Györ bölgesinde de bildiriliyor.

Bu konseylerin iddialarının tamamını tam olarak bilmiyoruz ama elimizde Szegel konseyi örneği var. Bu şehirde bulunan Zagrebli *Vjesnik* gazetesinin Yugoslav muhabirine göre, 28 Ekim’de Szeged işçi konseylerinin temsilcilerinin bir toplantısı gerçekleştirildi; kabul edilen talepler şunlardı: yerel Stalinist yetkililerin değiştirilmesi, “işçilerin özyönetimi” başvurusu ve Rus birliklerinin ayrılması.

Farklı bölgelerde kendiliğinden doğan ve Rus orduları tarafından kısmen izole edilen konseylerin hemen federasyon arayışına girmesi oldukça sıra dışıdır. Devrimin ilk haftasının sonunda bir konseyler cumhuriyeti oluşturma eğilimindeydiler. Bu tür bilgilere dayanarak burjuva basının yarattığı, işçi sınıfının ulusal bir ayaklanmaya basit bir katılımı imgesinin suni olduğu açıktır. Tekrar edelim: Bir proleter devriminin ilk aşamasındaydık.

Bu devrimin hedefleri nelerdi?

Bunları, Macar sendikalarının, 26'sı Cuma günü, yani ayaklanmanın patlak vermesinden üç gün sonra yayımlanan kararından biliyoruz. Bir dizi geniş kapsamlı talepler içerir:

1. Mücadelenin sona ermesi, af ilan edilmesi ve gençlik delegeleri ile müzakerelerin başlatılması.

2. Imre Nagy'nin başkanlığında, sendikaların ve gençliğin temsilcilerinin de yer aldığı büyük bir hükümet kurulması. Ülkenin ekonomik durumunun tüm samimiyetiyle teşhir edilmesi.

3. Kısa süre önce yaşanan trajik mücadelelerde yaralanan kişilere ve mağdurların ailelerine yardım yapılması.

4. Polis ve ordunun, düzeni sağlamak için işçiler ve gençlerden oluşan bir ulusal muhafız tarafından güçlendirilmesi.

5. Sendikaların da desteğiyle çalışan bir gençlik örgütü kurulması.

6. Yeni hükümetin, Sovyet birliklerinin Macar topraklarından çekilmesi için derhâl müzakereleri başlatması.

Ekonomik plan üzerineyse talepler şunlardır:

1. Tüm fabrikalarda işçi konseylerinin kurulması.

2. Bir işçi liderliğinin oluşturulması. Devlet tarafından uygulanan planlama sisteminin ve ekonomi yönetiminin radikal dönüşümü. Maaşta yeniden düzenleme; 800 forintin altındaki maaşlar için %15, 1.500 forintin altındaki maaşlar için %10'luk anında zam. Aylık maaşlar için 3.508 forint üst sınırının belirlenmesi. İşçi konseylerinin bu standartların korunmasını talep ettiği fabrikalar dışında üretim standartlarının kaldırılması. Bekâr ve çocuksuz ailelerin ödediği %4'lük verginin kaldırılması. En düşük emekli maaşlarının artması. Aile yardımı oranlarında artış. Devlet konut inşaatının hızlandırılması.

3. Sendikalar ayrıca, Imre Nagy'nin SSCB hükümetleriyle ve diğer ülkelerle taraflara eşitlik ilkesi temelinde karşılıklı yarar sağlayan ekonomik ilişkiler kurmak amacıyla müzakerelere girme sözü vermesini de talep etmektedir.

Sonuç olarak, Macar sendikalarının 1948'den önceki gibi işlev görmeleri, isimlerini değiştirmeleri ve bundan böyle "Macar Serbest Sendikaları" olarak anılmaları gerektiği söylenir.

Bu talep listesi, Macar sendika konseyi başkanlığı tarafından imzalanmıştır ama çeşitli işçi konseylerinin taleplerini ele aldığı ve sistemleştirdiği konusunda da hiçbir şüphe yoktur.

Bu talepleri yakından inceleyelim. Elbette maksimum sosyalist bir program teşkil etmezler. Böyle bir programın ilk maddesi, işçi milisleri tarafından desteklenen konsey temsilcilerinin hükümeti olacaktır. Belki de "zirve" bildirilerinin çok ötesinde olan ve birçok işçinin de istediği şey buydu. Belki de değildi, asla bilemeyiz. Her hâlükârda, teorik olarak doğru sayılabilecek, ille de devrim yapanların ve belirli koşullara yerleştirilenlerin düşündükleri ve söyledikleri değildir.

Mevcut hâliyle, sendika programı çok ileri gidiyordu. Bir yandan Nagy'nin, gençlerin ve sendikaların temsilcileriyle birlikte yönetmesini istiyordu. Gençlik, devrimin öncüsüydü artık; öte yandan sendikalar dönüştürülmeli, özgür sendikalar sınıfın gerçek temsilcileri hâline gelmeli, organları demokratik olarak seçilmeliydi. Bu nedenle bu talep, devrimci bir hükümet talep etmek anlamına gelir.

İkincisi, program ordu ve polisle birlikte hükümetin desteği olacak işçi ve gençlerin kalıcı olarak silahlandırılmasını sağlar.

Ayrıca, bu madde esastır; karar tüm fabrikalarda konseylerin kurulmasını talep eder. Bu, işçilerin özerk örgütlerinde evrensel öneme sahip bir güç gördüklerini kanıtlar; açıkça öyle demiyorlar veya öyle yapabileceklerinin farkında olmayabilirler fakat bir nevi konseyler cumhuriyetine meylediyorlar. Kendi adlarına her şeye karar vermesi için hükümete güvenmeye hiç de istekli değiller, bunun yerine toplumda sahip oldukları iktidarı pekiştirmek ve genişletmek istiyorlar.

Ne var ki hareketin devrimci olgunluğunu kanıtlayan, üretimin örgütlenmesine özgü taleplerdir. Bu iddialar açıkça burjuva gazetecinin zekâsından kaçır çünkü o sadece olayların yüzeyinde, yani

katı bir şekilde politik düzeyde neler olduğunu görür. Ancak “gerçek-te” toplumsal güçlerin mücadelesini belirleyen, şirketlerin kalbinde, üretimin içinde var olan ilişkilerdir.

İşçiler, hükümette kendilerine güvenen ve mükemmel niyetlerle hareket eden adamlara pekâlâ sahip olabilirlerdi; gündelik yaşamlarında, işlerinde, makineleri kontrol eden bir yönetici aygıt tarafından kontrol edilen basit uygulayıcılar olarak kalsalardı hiçbir şey elde edemezlerdi. Konseylerin kendileri, görevlerinin üretimin örgütlenmesini kendi ellerine almak olduğunu anlamazlarsa eninde sonunda etkisiz kalacak ve yok olmaya mahkûm olacaklardı.

Macar işçiler bundan haberdardı. Programlarına büyük bir katılım sağlayan da budur. Bunun daha da farkındaydılar çünkü Stalinist rejim, fabrikaların yönetimine katılmalarını reddederken işçilerin, işletmelerinin gerçek sahipleri olduğunu ilan etmekten asla vazgeçmemişti. Bir bakıma, Stalinist rejim bu noktada kendi yıkılışına katkıda bulunmuştu zira işçilerin bir şeyi, başka herhangi bir yerden daha açıkça anlamalarını sağlamıştı: Bu da sömürünün özel kapitalistlerin varlığından değil, daha genel olarak fabrikalarda her şeye karar verenler ile sadece itaat etmek zorunda olanlar arasındaki bölünmeden kaynaklanmasındır.

Sendika programı bu nedenle, temelde devrimci olan şu sorunu ele alır: Aynı paragrafta “bir işçi liderliğinin kurulması ve planlama sisteminin ve devletin uyguladığı ekonomi yönetiminin ‘radikal’ biçimde dönüştürülmesi” çağrısında bulunmuştu. Bu radikal dönüşüm nasıl gerçekleşecekti? Çalışanlar, liderlikleri aracılığıyla planlamaya katılmayı nasıl başaracaklar? Söylenmiyor. Kaldı ki ayaklanmadan üç gün sonra, mücadelenin hararetiyle ve ancak ilkeleri teyit edebilecek bir belgede bu söylenemezdi. Lakin talep hâlen kötü bir biçimde tanımlanmışsa da ruhu şüphe götürmezdir: İşçiler, üretim planının kendilerinden bağımsız olarak hazırlanmasını ve artık emirleri gönderen bir devlet bürokrasisi olmasını istemiyorlar. Ulusal ölçekte yönetimin neye karar verdiğini, üretimin nasıl yönlendirileceğini, en büyük çabanın hangi dallarda ve neden planlandığını, çeşitli sektörlerde hangi hacme ulaşılması gerektiğini; bu hedeflerin yaşam standartlarına, çalışma haftasının uzunluğuna, bunun dayatacağı işin ritmine yansımalarını bilmek, onları ziyadesiyle ilgilendiriyor.

Programın “ekonomik” paragrafının incelemesini dikkatle takip edersek sonunda işçilerin ilke taleplerinde durmadıklarını anlarız, fabrikalardaki üretim organizasyonu üzerinde hemen muazzam bir etkisi olan çok özel bir talepte bulunurlar: konseylerin korunmasını istediği fabrikalar dışında, üretim standartlarının kaldırılması. Bu, işçilerin işlerini münasip gördükleri şekilde organize etmekte özgür olmaları gerektiği anlamına gelir. İş etüdü memurlarından, insan işini makinenin çalışmasıyla aynı hizaya getirmek isteyen ve makinelerin çalışmasını, insan çalışmasına dayatılan çılgın adımlarla giderek daha fazla hizalayan kronometrelere kadar (makinele-ri havaya uçurmak anlamına gelse bile) tüm bürokrasiyi kapı dışarı etmek istiyorlar.

Belirli durumlarda standartların korunması lüzumunu dışlamazlar fakat konseyleri aracılığıyla bu konuda karar verme yetkisine sahip olanın yalnızca işçiler olduğunu belirtirler.

Açıktır ki bu talep, bir yönetim programının ilk dönüm noktalarını oluşturuyor ve durum, onun gelişmesine izin vermiş olsaydı ancak bu programa yol açabilirdi. Gerçekten de insan emeğinin örgütlenmesi, genel olarak üretimin örgütlenmesinden ayrılamaz. Şirket yöneticileri böyle bir ayrışmaya asla müsamaha göstermediler ve aslında gösteremezler de zira modern fabrikada her şey birbirine bağlıdır. İnsanların işlerinin yürütülmesine karar verdikleri gün, şirketin tüm sorunlarını düşünmek durumunda kalırlar.

Son olarak, ücret taleplerini sendika programından ayıralım. Epey karakteristik olan şey, ücret aralığını daraltmayı, yani hiyerarşiyle savaşmayı hedeflemeleridir: 800 forintın altına %15 zam; 800 ile 1500 arasına %10 zam; tavana 3.500 forint. Hiyerarşi, kapitalistlerin olduğu kadar Stalinistlerin de silahıdır çünkü bir yandan onların kurulu rejimini destekleyen ayrıcalıklı bir tabakayı teşkil etmelerini; diğer tarafta işçileri bölmelerini, ücret düzeylerini çoğaltarak birbirlerinden izole etmelerini mümkün kılar. Hiyerarşiye karşı mücadele, bugün ister Budapeşte’de ister Billancourt’da ister Detroit’te ya da Manchester’da çalışıyor olsunlar dünyanın her yerindeki işçiler için esastır ve ABD’de, İngiltere’de veya Fransa’da sendikalardan bağımsız bir grev patlak verdiğinde, filhakika gündeme geldiğini görürüz. Teknik gelişme, işleri giderek daha fazla

eşitleme eğiliminde olduğundan, bu mücadele işçiler için daha açık hâle gelir: Ücretlerin aşırı farklılaşması bu nedenle üretim mantığı açısından saçma görünür ve yalnızca yönetici aygıtın bundan elde ettiği siyasal-toplumsal avantajlarla haklı görülebilir.

Macar Sendikalar Ulusal Konseyi'nin birkaç gün sonra (2 Kasım) başlatacağı çağrıda yeni bir maaş sistemi, yani önceki rejimle suni olarak çoğaltılan kategorilerin yeniden tasarlanması kuşkusuz talep edilecekti.

Mücadelenin bu ilk günlerinin imgesi nedir? Nüfus bir bütün olarak ayağa kalkmış ve KP diktatörlüğüne dayalı rejimi ortadan kaldırmaya çalışmıştı. İşçi sınıfı bu mücadelenin ön saflarında yer almış, "ulusal hareket" içinde çözülmemiş, belirli hedeflerle tezahür etmişti.

1. İşçiler, kendi güçlerini, mümkün olan en büyük genişlemeyi hemen sağlamaya çalıştıkları konseyleri kendiliğinden örgütlediler.

2. Bazı durumlarda geri püskürtebilen, bazı durumlarda Rus birliklerini ve zırhlı araçlarını etkisiz hâle getirebilen bir askerî gücü inanılmaz hızla oluşturdular.

3. Şirketlerin çerçevesi içerisinde işçilerin durumunu tamamen değiştirme etkisine sahip talepler sunarak sömürünün köklerine saldırdılar.

Mücadelede Toplumsal Güçlerin Çeşitliliği ve Demokratik, Ulusal Sloganlar

Filmi kesintiye uğrattığımız andaki olaylara kaldığımız yerden devam edelim. 25'i Perşembe gününden itibaren vaziyette bir dönüm noktası olduğunu söylemiştik. Hükümet önce ayaklanma mücadelesinin erdemlerini tanır, yakında Rus birliklerinin ayrılmasını müzakere edeceğine söz verir, komünist olmayanlara (küçük toprak sahiplerine) mecliste koltuk verir. Bu temelde, isyancıların silahlarını kesin olarak bırakmalarını talep edebilecek konumda olduğuna inanıyordur ama çarpışmalar yine de devam eder. Budapeşte'de, 2'si Cuma günü öğleden sonra Sovyet tanklarına karşı savaş şiddetlenir.

Hükümet bu durumu anlamaz: Tavizlerinin zaten çok önemli olduğunu düşünüyordur ve her şeyden önce, işçi konseylerinin onu destekleyeceğine inanıyordur zira tekrar edelim ki konseyler, Nagy'ye güvendiklerini ilan ediyorlardır. Bu nedenle, 26'sı Cuma günü saat 22'den önce silahların teslim edilmesi için bir ultimatoma verilir. Ertesi sabah, çarpışma devam eder ve resmî radyo, savaşıma devam edenlerin "haydut" olduğunu ve böyle muamele göreceklerini öne sürer. Ayaklanmacılar yine "Batı ajanları" olarak görülür.

Taşrada çoğalan ve artık "nüfusun tüm tabakalarından" oluşan kalabalıkları da içine alan devrimci konseylerin genişlemesi önünde, yeniden başlayan savaşın (bilhassa da cumartesiye pazara bağlayan gece Budapeşte hapishanesine saldırılması ve Rakosi rejiminin polis şefleri olan ve bir dizi suçtan sorumlu iki Farkas'ın infaz edilmesi) boyutlarıyla karşı karşıya kalan hükümet, bir kez daha boyun eğmeye zorlanır. Durum, pazar sabahı çok karışık gözükür. Budapeşte'deki öğrenci temsilcileriyle yapılan görüşmeler bir yandan ateşkes yol açarken diğer yandan bu ateşkes rağmen çatışmalar devam eder. Silah veya mühimmat sıkıntısı çeken veya kendilerini kötü durumda bulan isyancıların belirli bir kısmının müzakereyi kabul etmesi, diğerlerininse askerler tarafından yeniden silah tedarik edilerek savaşa devam etmesi veya yeniden katılması en muhtemeldir. Yine de 28'i Pazar öğle sonrası, aynı zamanda bir Rus geri çekilmesi de olan ikinci bir hükümet geri çekilmesini getirdi. Nagy, saat 12 ile 13 arasında birliklerine ateşkes emri verdiğini duyurdu. Radyo-Budapeşte öğleden sonra 3'te şunları söyledi: "Yakında savaş sona erecek. Silahlar sustu. Şehir sessiz. Bir ölüm sessizliği. Gerçek nedenleri Stalinizm ve Rakosi'nin kana susamış çılgınlığı olan bu acımasız cinayetin nedenleri üzerinde tefekkür etmeye değer." Saat 16:30'da Nagy, Rus birliklerinin "derhâl" geri çekileceğini açıkladı.

Aslında bildiğimiz gibi, Ruslar Budapeşte'yi tahliye etmiyorlar. Güya ayaklanmacıların silahlarını bırakmasını bekliyorlar. Ayaklanmacıların tarafındakiler silahları geri vermeyi reddeder ve Györ ile Miskofça'nın tavsiyesiyle cesaretlendirilir; savaş yeniden başlar. Radyo-Moskova tarafından resmen teyit edilen, Rusların ayrılacağından emin olduğumuz vakit ancak salı akşamıdır. Artık olayların gidişatını bu kadar yakından takip etmemizin lüzumu yok ve ana özelliklerini belirlemek için ikinci devrim haftasına göz atabiliriz.

Lakin devrimci hareketin evrimini anlamak için önce hükümet düzeyinde, genel siyasi düzeyde ve askerî düzeyde neler olup bittiğine dikkat etmeliyiz.

Hükümet düzeyinde: Nagy, bir anlamda demokratik bir karaktere sahip olan, bir başka anlamda küçük burjuva güçlerini yeniden değerlendiren bir dizi taviz verir. Müteselsilen, tek parti rejiminin sona erdiğini (30 Salı) ve 1946'dakine benzer bir ulusal koalisyon hükümetine dönüşü duyurmuştu; evrensel oy hakkıyla özgür seçimler vaat etmişti; yeni bir parti kurmuştu, bu parti de Sosyalist İşçi Partisi'ydi. Macaristan için bir tarafsızlık statüsünü ve Varşova Paktı'nın tek taraflı feshini öngörüyordu. Komünistlerin sadece iki koltuğa sahip olduğu, diğer koltukların (yeni Petöfi partisinin bir temsilcisine verilen koltuk hariç) ulusal köylüler, küçük toprak sahipleri ve sosyal demokratlar arasında paylaşıldığı yeni bir hükümet kurdu.

Siyasi düzeyde: Eski partiler hızla yeniden teşekkül ediyor; taşrada köylü, sosyal demokrat ve küçük toprak sahibi partilerin ke-simleri çoğalıyor. Lakin ayaklanmanın sonucu olarak açıkça sosyalist bir temele dayanan devrimci gençliğin partisi yeni bir teşekkül olarak tezahür ediyor. Birkaç da yeni gazete yayımlandı.

Askerî düzeyde: Duruma Rusların mevcudiyeti hâkim. 28'i Pazar günü, gitmeyi kabul etmiş gibi yaptılar ve ayrılmak yerine, Budapeşte'deki isyancılara saldırdılar. 29'u Pazartesi akşamı çekileceklerini açıkladılar ve çoğunlukla başkenti terk ettiler ama belli bir mesafede yeniden toplandılar ve 1 Kasım Perşembe gününden itibaren çok sayıda insan Macaristan topraklarına girdi.

Kitlelerin hareketi bu iklimde geliyor fakat bu hareket, artık yeni toplumsal tabakaları da kapsıyor. İlk başta esas olarak bir fabrika hareketiydi fakat hatırlayalım ki Budapeşte'de, işçilerin yanında öğrenciler, çalışanlar ve küçük burjuvalar bulunmuştu. Konseyle-rin tezahür edişine neden olmuştu. Ne var ki hükümetin ilk geri çekilmesi (perşembe) ve bir koalisyon hükümetinin kurulması (cuma), nüfusun tüm katmanlarını ayağa kalkmaya teşvik ediyor çünkü zafer, herkese avuçlarının içindeymiş gibi geliyor. Hem Mis-kofça'da hem de Györ'de, il ve ilçe meclisleri kurulur ve ön plana

çkar. Çalışmayan nüfusun ve özellikle köylülerin, her şeyden önce demokratik ve ulusal taleplere duyarlı olduğu çok açıktır. Bu talepler, aynı zamanda işçi sınıfında da derin bir yankı uyandırır zira eski totaliter devletin yıkımını teşkil ederler. İşçiler, Rus sömürüsü karşısında Macaristan'ın bağımsızlığından ve Stalinist diktatörlükle karıştırılan tek parti rejiminin ilgasından yana; bu talepler, muhaliflere kendilerini ifade etme hakkı veren basın özgürlüğü için, hat-ta onların gözünde “komünist” partinin siyasi tekeli kırmanın bir aracını teşkil eden özgür seçimler içindir.

Dolayısıyla zafer coşkusunda belirli bir ittifak teşkil eder fakat hakikat şu ki bu durum, belirli bir kafa karışıklığı ile el ele gidiyor. Bu karışıklık, Rus ordusunun oluşturduğu tehditle daha da artıyor çünkü herkes aynı anda ulusal bağımsızlık bayrağını yükseltmek mecburiyetinde. Bu kafa karışıklığının nedeni, işçi sınıfının özerk örgütlerini tanıyıp onlara güvenme kararlılığını ilan ederken gerçekte yalnızca sağa tavizler veren Nagy'nin politikası tarafından sürdürülmesidir. Miskofça konseyinin faaliyetine bir kez daha atıfta bulunulmasıyla siyasi durumun dalgalanması hakkında bir fikir sahibi olacaksınız. 29 Pazar gününden itibaren Györ, Peç, Debrecen, Szekesfehevar, Nyiregyhaza, Solnok, Magyarovar, Estergon ve diğer bazı taşra şehirlerinin konseylerine sunduğu bir program yayımladı:

“Hükümetten taleplerimiz:

1. Özgür, egemen, bağımsız, demokratik ve sosyalist bir Macaristan'ın inşası.

2. Genel oy ile serbest seçimleri tesis eden bir yasa.

3. Sovyet birliklerinin derhâl ayrılması.

4. Yeni bir anayasanın hazırlanması.

5. A.V.H'nin bastırılması (Allamvedelmi Hatosagnom, siyasi polis). Hükümet yalnızca iki silahlı kuvvete güvenmeli: ulusal ordu ve sıradan polis.

6. Ernő Gerö ve suç ortaklarının iddianamesiyle silaha sarılan herkes için genel af.

7. Birden çok partinin katılımıyla iki ay içinde serbest seçimlerin yapılması.”

Bu program açıkça sadece Miskofça fabrikalarının işçilerinin değil, bir bütün olarak Borsod ilinin nüfusunun da iradesini yansıtıyor.

İkinci haftada, komünizme (tüm biçimleriyle) saldıranlar daha yüksek sesle konuşurken proletarya iktidarı için savaşanlar siyasi düzeyde açıkça tezahür etmiyor gibi görünüyor. Gyoer’de, 29’u Pazar günü, işçi konseyinden yapılan bir basın açıklaması, durumdan faydalanmaya çalışan komünist olmayan sıkıntılı unsurlara karşı uyarıda bulundu. 2 Kasım’da gözlemciler orada komünist unsurların iktidarının tehdit edildiğini duyurdular. Budapeşte’de ise gerici gösteriler yapılıyor gibi görünüyor.

Ne var ki gerçek bir karşı devrimci hareketin geliştiğini düşünmek saçma olur. Böyle bir hareketin temeli yoktur. Hiçbir yerde işçi sınıfının kazanımlarını sorgulayacak herhangi bir talep yoktur. Hükümette yer alan “sağ” unsurlar, geri dönüşün olmadığını ilan etme konusunda temkinli davranıyor. Öyle ki küçük toprak sahiplerinin lideri Tildy, 2 Kasım’da şöyle dedi: “Toprak reformu müspet bir gerçektir. Elbette kolhozlar ortadan kalkacak fakat toprak köylülerin elinde kalacaktır. Bankalar ve madenler millileştirilmiş kalacak, fabrikalarsa işçilerin malı olarak kalacaktır. Ne bir restorasyon ne de bir karşı devrim yaptık, biz bir devrim yaptık.”

Tildy’nin gerçekten ne demek istediğinin bir önemi yok. Gerçek şu ki egemen güçler devrimci olduğu için başka türlü de konuşamaz. Budapeşte’de ayaklanma, işçilerin ve öğrencilerin eseriydi ve öyle kalmaya da devam ediyor. Gençlik Federasyonu’nun 2 Kasım’daki ilk çağrısı çok açık: “Amiral Horthy’nin⁶⁷ faşizminin geri dönmesini istemiyoruz. Toprağı büyük toprak sahiplerine, fabrikaları kapitalistlere iade etmeyeceğiz.”

Taşrada, proletarya dışındaki hakiki toplumsal güç köylülüktür. Her ne kadar köylülerin talepleri ve tutumları birbirine karıştırılabilirse de toprakların paylaşılması için verdikleri mücadelenin dev-

67 Miklós Horthy (1868-1957) Macaristan’da Kraliyet naibi görevini üstlenmiş amiral ve devlet adamı. (ç.n.)

rimci bir karaktere sahip olduğu ve onlar için kolhozların liderlerini kovmanın büyük toprak sahiplerini kovmakla aynı anlamı taşıdığı bir o kadar aşikârdır.

Filhakika, Macaristan'daki köylüler hiçbir zaman toprağa sahip olmadılar; onu ele geçirmekle de geriye değil, bir adım ileri giderler. Tarım işçilerinin kahir ekseriyeti Horthy rejimi altındaydı ve dolayısıyla nüfusun %40'ından fazlasını temsil ediyordu. Savaşın ardından toprak reformundan yararlandıkları için yeni haklarından neredeyse anında mahrum bırakıldılar ve zorunlu kollektifleştirmeye mahkûm edildiler. Kooperatifleri yöneten ve onların pahasına kendilerini zenginleştiren bürokratlara karşı nefretleri; atalarının sömürücülerine, toprak aristokratlarına gösterdikleri nefretin yerini neredeyse hiç değişmeden almıştı. Ayrıca, 23 Ekim'den sonra toprağın yeniden dağıtımının yalnızca belirli sektörlerde gerçekleştiğini, diğerlerindeyse köylüler tarafından devralınan kooperatiflerin işlemeye devam ettiğini biliyoruz. Bu da önceki rejimde ilişkilendirildiği sömürüye rağmen, köylülüğün belirli katmanları için kolektif emeğin avantajlarının hissedilebilir kaldığını kanıtlar.

Bu nedenle köylülerin karşı devrimci bir güç teşkil ettiklerini iddia etmek basite indirgemek olacaktır; Dinsel ve ailevi bir geleneğe bağlı, Kardinal Mindszenty'nin dönüşünü memnuniyetle karşılamaya hevesli "küçük toprak sahipleri" partilerinin temsilcilerine güvenme eğiliminde olsalar dahi, proletaryanın sosyalist hedefler için mücadelesine katılması muhtemel, sömürülen bir sınıfın mensupları olarak kalmışlardı.

Daha önce, orada sadece demokratik ve ulusal taleplerin tezahür ettiğini göstermek için Miskofça'nın yedi maddelik programından alıntı yapmıştık. Şimdi Magyarovar'ın bir bakıma ona paralel olan programından alıntı yapabiliriz. Açıkça köylü unsurlar tarafından yönlendirilen bir "belediye yürütme komitesi" programı, BM'nin denetimi altında özgür seçimler yapılmasını, köylülüğün meslek örgütlerinin derhâl yeniden kurulmasını, küçük zanaatkârlar ve küçük tüccarlar için mesleklerinin özgürce icra edilmesini talep ediyor; kiliseye karşı işlenen ciddi adaletsizliklerin tazminini ve bir dizi burjuva demokratik talepleri formüle ediyor ama aynı zamanda tüm sınıf farklılıklarının ortadan kaldırılmasını istiyor (13. madde).

Bize göre hiçbir şey, özellikle Rus Devrimi'nin gösterdiği gibi, muhafazakâr ve devrimci unsurların her zaman bir arada var olduğu köylü hareketinin ikircikliliğini bundan daha iyi gösteremez.

İşçilerin Mücadelesi Devam Ediyor

Ayakanmanın ikinci haftasının sonunda, önemli bir karşı devrimci hareketin başladığına ve işçilerin kazanımlarının tasfiye edilmek üzere olduğuna inandırılmaya çalışıldı. Kadar bu yalan üzerine daha sonra çark etmek ve bunun gerici çetelerin oluşturduğu basit bir tehdit olduğunu ve hükümetin onların eylemlerini önceden tahmin etmesi gerektiğini açıklamak zorunda kaldı. Ne var ki bu da yine bir yalandı. Olayların gidişatı bunu kanıtladı çünkü işçi sınıfı, Macaristan'ın her yerinde şiddetli bir şekilde savaştı, grev yeniden genelleşti ve fabrikalar bir kez daha ayaklanmanın kaleleri oldu. Rusların tahammül edemediği ve kukla bir hükümetin yardımıyla ezmek istedikleri, yeni işçi kazanımlarıydı (işçi konseyleri ve işçilerin silahlanması).

Radyo-Budapeşte, üçüncü hafta boyunca yalnızca ayaklanmanın başlangıcında ilk Nagy hükümeti altında yayımladığı çağrı programını yeniden yayımlayabilmişti: İşçilerden hükümete güvenmeleri, silahlarını bırakmaları ve işe dönmeleri isteniyordu.

Hakikat şu ki Sovyet tanklarının saldırısının arifesinde durum barizdi ve Macar toplumunun geleceği, “her devrimde olduğu gibi” çeşitli toplumsal güçlerin hedeflerini üstün tutma ve nüfusun çoğunluğunu kendi yanlarına çekme yeteneğine bağlıydı. Her hâlükârda dışlanan, Horthy tipi bir rejime dönüş, özel kapitalizmin ve büyük toprak sahipliğinin restorasyonuydu keza bu restorasyonu destekleyebilecek önemli bir toplumsal tabaka yoktu.

Öte yandan, mümkün olan ya bir parlamentoya dayanan, düzenli bir polis ile ordu kullanan ve üretimde yönetici bir bürokratik grubun çıkarlarını tekrar tecessüm ettiren bir devlet aygıtının yeniden tesisi ya da işçi demokrasisinin zaferi, fabrikaların konseyler tarafından ele geçirilmesi, işçi sınıfının ve öğrenci gençliğin silahlandırılması; kısacası, giderek daha radikalleşecek bir hareketti.

Son durumda, bir öncü çabucak yeniden bir araya gelirdi kuşkusuz; burjuva ya da bürokratik siyasi programın karşısına bir işçi hükümeti programı çıkarırdı, konseylerin eylemlerini birleştirmelerine ve toplumun yönetilmesini talep etmelerine yardımcı olurdu.

Her iki yol da açıktı ve şüphesiz o zaman diğer halkların demokrasilerinde gerçekleşecek olaylar şu ya da bu yönde güçlü bir etki yaratacaktı. Bir yandan, Macaristan'da izole bir devrimin gelişip zafer kazanabileceği şüphelidir; öte yandan, bir proleter hareketin, Macar işçilerinin maruz kaldığı sömürüye benzer bir sömürüye çeşitli derecelerde maruz kalmaya devam eden Çekoslovakya, Romanya, Yugoslavya işçi sınıfı üzerinde etkilerini hissettirmeden ve bir aydır Polonya ile Rus bürokrasisine sürekli tavizler dayatan Polonya'daki işçi hareketine büyük bir itici güç vermeden sürdürebileceği de daha az şüpheli değildir.

Elbette bir devrim başladığında, sonucu önceden garanti edilmemiştir. Macar Devrimi'nde proletarya yalnız değildi; tüm nüfusu sömüren ve ezen bürokrasinin diktatörlüğüne karşı köylüler, aydınlar, küçük burjuva onun yanında savaşmıştı. Demokratik ve ulusal talepler ilk aşamada tüm nüfusu birleştirmişti; bunların üzerine inşa edildiğinde, konseylere karşı ve konseylerden ayrı bir devlet aygıtının, köylülerin ve küçük burjuvazinin desteğini alabilecek parlamenter bir "demokrasinin" yeniden tesis edilmesini sağlayan bir gelişme teorik olarak tasavvur edilebilirdi. Devrimin ikinci aşamasında, bu taleplerin çelişkili muhtevası ortaya çıkacaktı. O anda, burjuva tipi bir parlamentodan *ya da* konseyden, cebirde uzmanlaşmış bir organ olarak bir ordu ve bir polis teşkilatından *ya da* işçi sınıfının silahlı bir örgütünden birinin ötekine gaddarca dayatmada bulunması bir çözüm olabilirdi. Başlangıçta ayaklanma, içinde tamamen farklı iki rejimin tohumlarını taşıyordu.

Lakin sonrasında yaşananlar, işçi sınıfının ne kadar güçlü olduğunu gösterdi. Ayaklanmanın ikinci haftasında kendilerini gösteren proleter olmayan unsurların rolü üzerinde bilinçli olarak duruyoruz. Bu durumdaki gerçek ağırlıkları da abartılmamalıdır tabii. Bir diktatörlük rejiminin bitiminde tüm siyasi eğilimlerin kendini göstermesi, cezaevinden zar zor salıverilen geleneksel siyasetçilerin toplantılar ve konuşmalar yapması, makaleler yazması, programlar

hazırlaması; ortak zaferin coşkusu içinde bir dinleyici kitlesinin, hürriyet aşklarını ilan eden tüm hatipleri alkışlamaya hazır olması kaçınılmazdır. Bu siyasi eğilimlerin oluşturduğu tehdit, henüz toplumdaki örgütlü bir güce karşılık gelmiyordu.

Bu arada işçi konseyleri varlığını sürdürmüş, işçiler onların avuçlarında kalmıştı. Bu konseyler ve işçiler, ülkedeki (Rus ordusu dışında) tek gerçek ve örgütlü güçtü.

Rus bürokrasisinin kesinlikle tahammül edemediği de bu güçtü. Tildyler, Kovácslar, hatta Midszentyler; Rus bürokrasisi bunlara taviz verilebilir, taviz vermek suretiyle de yönetebilirdi. Macaristan'da ve tüm halk demokrasisi ülkelerinde (Thorez ile Cie'nin 1945'ten 1947'ye kadar çeşitli hükümetlerde Bidault'nun saflarına katılmaktan çekinmediği Fransa'da da) bunu hâlihazırda yapmışlardı. Lakin konseylerin silahlı işçiler tarafından örgütlenmesi, bürokrasi için tam bir yenilgi demektir. Bu nedenle, 4 Kasım Pazar günü, "gerici tehlike" mazeretini uydurma suretiyle zaferi büyük yankı uyandırma ve kendi rejimini altüst etme riski taşıyan konseylerin üzerine tanklarını sürmüştü.

Sonrasında vuku bulanlar inanılmazdı. Altı gün boyunca ayaklanmacılar, ateş gücü ezici olan bir orduya karşı direndi. Budapeşte'de örgütlü direniş ancak 9 Kasım Cuma günü sona erdi fakat askerî direnişin sonu devrimi kesinlikle sona erdirememişti. Genel grev devam etmiş, ülkeyi tamamen felç etmiş ve Kadar hükümetinin halk arasında kesinlikle hiçbir desteği olmadığını açıkça göstermişti. Kadar, diğerlerinin yanı sıra fabrikaların işçilerce yönetimi gibi ayaklanmacıların taleplerinin çoğunu programına kabul etmişti. Lakin Macar proletaryası, Rus tanklarının gücüyle iktidarını tesis etmek isteyen bir hain tarafından aldatılmaya kesinlikle müsaade edemezdi. 9-16 Kasım arasındaki bir hafta boyunca Kadar'ın kukla hükümeti sırayla tehditler savurarak, yalvararak, vaatler ile sözde daha büyük tavizler vererek çağrılarını arttırdı. Hiçbiri yardımcı olmadı. Böylece 11 Kasım Cuma günü, Kadar, konseylerle (Budapeşte merkez işçi konseyiyle) müzakerelere girmek zorunda kaldı. Bu gerçeikle otoritesi olmadığını, ülkedeki tek gerçek gücün işçiler olduğunu ve işe dönmenin tek bir yolunun bulunduğunu, bunun da emrini verenin konseyler olduğunu kabul etti. İşçi delegeleri, bir

dizi taleplerinin derhâl yerine getirilmesi ve geri kalanların “bir virgölünden” dahi vazgeçemediklerini beyan etmek koşuluyla yoldaşlarından telsizle işe dönmelerini istediler.

Bu olaylar, geriye dönüp bakıldığında Macar Devrimi’ndeki çeşitli güçlerin göreceli ağırlığını ve işçi konseylerinin olağanüstü gücünü göstermekle kalmaz. Askerî “zaferinden” sonra bile Rus bürokrasisinin topyekûn yenilgisine sertçe ışık tutar. Bir halk hareketinin üstesinden gelmek için kitlesel cebre başvurmak ve yirmi bölüğü seferber etmek, sosyalizmi talep ettiği farz edilen Rus bürokrasisi için zaten başlı başına son derece ağır bir siyasi yenilgiydi. Ne var ki bu yenilgi, şu an uğradığı yenilgiyle kıyaslandığında bir hiçtir: Kadar aracılığıyla insanları bir hiç uğruna katlettiğini, Macaristan’da iktidarını geri kazanmadığını, Kadar’ın emrinde yirmi Rus bölüğünün olabileceğini kabul etmeli ve yine de işçi konseyleriyle bir araya gelmelidir.

Macar Devrimi henüz bitmedi. Ülkede iki güç karşı karşıya gelmeye devam ediyor: Rus tankları ve konseylerde örgütlenmiş işçiler. Kadar son derece büyük tavizler vererek destek yaratmaya çalışıyor fakat durumu umutsuz. Bu satırlar yazılırken, 19 Kasım Pazartesi arifesinde, meclislerin verdiği işe başlama emrinin fiilen uygulanacağı kesin değil; görünüşe göre, birçok işçi, delegelerin bu işe dönüşü Kadar’a bahşetmesinin yanlış olduğunu düşünüyor. Kadar yine başka bir hata yaptı (bunu yapmak zorundaydı): İşe dönmenin etkili olmasını sağlamak için tek bir yol vardır ki o da işçileri tıpkı bir patron veya kapitalist bir hükümet gibi açlığa mahkûm etmek; bu nedenle Rus hükümeti ve ordusunun izni olmadan, köylülerin Budapeşte’ye erzak sağlamasını ve işçilerin fabrikalar dışında herhangi bir yerde karne toplamasını yasakladı. Bunu yaparken Macar işçilerinin gözünde kendini daha açıkça (onlara ateş açan ve onları açlığa mahkûm eden birisi olarak) gösteremez ve onu onlardan ayıran uçurumu genişletemezdi. Aynı zamanda, işçiler ısrarla ve öncelikli olarak Rus birliklerinin ayrılmasını talep etmeye devam ediyor ki ayrıldıklarında, Kadar’ın akıbetinin ne olacağını hayal etmek kolaydır.

İşçilerin Karşısında Savaşığı Rejim

Rus baskısı o kadar korkunç ve işçilerin mücadelesi o kadar bariz ki hakikat kendisini ortaya koymalıdır. Fransız komünist militanları, kendi liderlerini ve SSCB'nin liderlerini cinayette bir araya getiren suç ortaklığının farkına varmalıdır ama tam da “sosyalist” devlet hakkındaki yanılsamalar dağılmak ve *L'Humanité* kliğine olan güven ortadan kalkmak üzere olduğundan, Macaristan olaylarının hakiki karakterini gizlemek için her yol kullanılıyor. Yalan ne kadar büyük olursa olsun FKP'nin başka seçeneği yoktur. Suçlarının bir kısmını itiraf etmeye başlarsa kendileriyle “çalışmaktan” korkan suçlular gibi, KP her şeyi reddediyor; işçi sınıfının ayaklandığını, Rus tanklarının onu ezdiğini, nüfusun Moskova diktatörlüğünü kovmak istediğini ve hatta Nagy'nin komünist olarak kaldığını bile reddediyor. Katillerin tezine sıkı sıkıya bağlı; ayaklanma, faşist bir darbedir. Bu asla Kadar'ın tezi değildir zira isyancıların taleplerinin karşılanacağını iddia etmekten asla geri durmaz.

KP ikna edemiyor ama bu yalanların sorun çıkardığını biliyor. Militanlar ve sempatizanlar, mücadelede öne sürülen sloganların esas olarak burjuva ve dolayısıyla gerici olduğunu, SSCB'ye karşı düşmanlığın milliyetçiliğin bir tezahürü olduğunu, Rus müdahalesinin yokluğunda rejimin zorunlu olarak kapitalist bir restorasyona adanmış olduğunu tekrarlamaya devam ettiler. Çoğu zaman bu şekilde konuşanlar, halkın ayaklandığı durumu ve hangi rejime karşı savaştığını anlamıyor.

Macaristan'da on yıldır sözde bir halk demokrasisi rejimi var. Öncesinde, yirmi yıldan fazla bir süre, naip Horthy'nin diktatörlüğü tarafından taçlandırılmış yarı feodal yarı kapitalist bir rejim altında yaşamıştı. Diğer Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, köylülük nüfusun çoğunluğunu teşkil ediyordu ve yoksul köylüler, yani bu durumda tarım işçileri, tek başına toplam nüfusun neredeyse yarısını temsil ediyordu. Hâlâ zayıf ama komşu ülkelerden (Çekoslovakya hariç) açıkça daha gelişmiş bir proletarya, büyük ölçüde yabancı kapitalizm tarafından finanse edilen endüstrilerde çalışıyordu. Şehirlerde bir orta sınıf gelişmişti ama bunların emelleri, katı biçimde toprak aristokrasisine dayanan ve yabancılar tarafın-

dan desteklenen diktatörlük iktidarına karşı çıkıyordu. Diğer pek çok az gelişmiş ülkede olduğu gibi rejimin istikrarı, devrimci bir ihtimal tarafından dehşete düşürülmüş burjuvazinin bir kısmının suç ortaklığı ve aşırı sefalet ile büyük toprak sahiplerine tamamen boyun eğmeleriyle siyasi bilinçleri engellenen köylülerin ataleti sayesinde sürdürülüyordu.

Macar devleti aslında 1918 yılına kadar kurulmamıştı. Öncele-ri, Doğu Avrupa'nın ulusal bir bilinç ve devlet oluşturan ilk halk-larından olan Macarlar, yüzyıllar boyunca Avusturya egemenliği-ne maruz kalmışlardı. Öyle ki ulusal bağımsızlık sorunu, özellikle 1848'den beri, patlayıcı bir önem (1945'ten sonra Rus hâkimiyeti bunu yeniden canlandırmıştır) kazanmıştı.

Avusturya İmparatorluğu'nun Trianon Antlaşması'yla (1919) parçalanması, Macaristan'ın ulusal sorununa açık bir çözüm sağla-mıştı fakat bu durum, toplumun diğer sorunları için geçerli değildi: Köylüler şeklen değilse de esasen feodal bir sömürüye maruz ka-lırken ilk olarak toprak (soylu bir azınlığın mülkiyeti) sorunudur. O hâlde siyasal demokrasi sorununu tesis etmek mümkün değildir zira ülkenin ezici köylü çoğunluğu kendini siyaseten ifade etmeyi başarabilseydi, derhâl toprak paylaşımı sorununu ortaya koyacak-tı.

Çarlık Rusyası'nda olduğu gibi geç gelişen burjuvazi, kitlelerin harekete geçtiğinde tüm toplumsal sisteme meydan okuyacağından korkarak bu sorunları çözme konusunda isteksiz ve acizdi. Rusya'da olduğu gibi sayısal olarak azınlıkta ama yoğunlaşmış ve siyaseten gelişmiş proletarya, toplumun krizi tarafından kendi çözümlerini önermeye itilmişti. Bu, liderliğinin hatalarının ve itilaf kuvvetleri-nin silahlı müdahalesinin yenilgisine yol açtığı, Béla Kun liderliğin-deki 1919 komünist devrimiydi. Gördüğümüz gibi, Horthy rejimi önceki durumu zorla sürdürmekten başka bir şey yapmayan bu ye-nilgi üzerine kurulmuştu.

Horthy, Hitler'in yanında savaşa katılmıştı. Savaşın sonuna doğ-ru bir hareket, Macaristan'ı Almanya'yla ittifaktan koparmaya çalış-tı. Almanlar daha sonra ülkeyi işgal etti ve sol militanları yakalayıp yok ederek, dört yüz bin Yahudi'yi toplama kamplarına göndererek

gerçek bir terör icra etti. Rus ordusu tarafından yenilgiye uğratılmadan önce, Budapeşte’de yerleşik Almanlar her sokakta savaştı ve arkalarında harap bir şehir bıraktı.

Rus ordusu da terörün hüküm sürmesine yol açtı. Budapeşte’de ulusal bir hükümet kurulana kadar yağma, tecavüz ve idamlar birbirini izledi.

Komünistler tarafından yönetilen bu hükümetin başlangıçta korkunç bir handikabı vardı: işgalci bir ordunun yaratımıydı ve arkaik yapısının şimdiye kadar Horthy’nin vesayeti altında yaşamaya mahkûm ettiği, harabeler içindeki bir ülkenin ortasında zuhur etmişti. Diğer partiler, küçük toprak sahipleri, ulusal köylüler ve sosyal demokratlar seçmenlerin geri kalanını paylaşırken 1946 seçimlerinde “oyların yalnızca %15’ini” almayı başardıklarında Komünistlerin gerçek gücünün ne olduğu açıkça görülebilirdi.

Komünist Parti yine de kayda değer avantajlara sahipti. Bir yandan SSCB’nin desteği ona hâkim bir konum temin ediyor, öte yandan ve her şeyden önce aşırı sömürülen bir proletarya ile köylülüğün mevcudiyeti ona devrimci bir ideolojiyi hızla yayma olanağı sunuyordu. Macar halkının kahir ekseriyeti, kararlı bir devrimci politikayı anlamaya ve desteklemeye hazır yoksul işçilerden ibaretti.

Peki, Komünist Parti ne yaptı? Toprakların bölünmesine ve bankalar ile sanayilerin millileştirilmesine aynı anda geçerek eski hâkim tabakaların yenilgisini kutsamaya çalıştı ve yeni bir devlet bürokrasisi oluşturmak için bu eski sınıfların üyelerine güvenmek istedi. Horthy rejiminin failleri olan teknisyenler, askerler, hatta politikacılar (örneğin Kovács) yeni millî sanayilerin, yeni ordunun, yeni polisin kadroları hâline gelip partiye aktı. Bir yandan olağanüstü reformlar, toprak paylaşımı, millileştirilmeler köylülüğe ve proletaryaya fayda sağlıyor gibiydi; öte yandan, egemen sınıf ile iktidarın, Horthy rejiminin günlerindeki kadar yabancı kaldığı sömürülenler arasında katı bir ayrım yeniden tesis edildi.

Sanayide, SSCB’de hâkim olanlara benzeyen son derece sert çalışma koşulları getirildi. SSCB’de ve diğer halk demokrasilerinde olduğu gibi üretkenliği arttırmak için sürekli yenilenen talimatlar,

sendikalar tarafından yayımlanıyordu: İşçiler ya standartların sık sık yükseltilmesini kabul etmek ya da sabotajcı olarak görülmeyi kabul etmek zorunda kaldılar. İşçiler “sosyalizm”in inşası için kendilerini feda etmek zorunda da kaldıkları için ücretler son derece düşük tutuldu, grevler devlete karşı suç olarak yasaklandı.

Kırsal kesimde, mecburi kolektivizasyon kısa sürede toprak paylaşımının yerini aldı. Ürünlerinin devlete satılması için köylülere uygulanan fiyatlar ve gülünç bir gelir için kooperatiflerde çalışmak zorunda bırakılmaları, yaşamlarını Horthy rejimi altında tanıdıklarına benzer koşullar altında sürdürmelerine yol açtı.

Aynı zamanda, Komünist Parti inşa ediliyordu. 1946’da çok düşük olan üye sayısı, sekiz yüz bin gibi hatırı sayılır bir sayıya ulaşacaktı. Amaç, egemen grubun iradesine sıkı sıkıya uyan ve devlet kararlarının uygulanmasını her düzeyde denetleyen bir toplum yönetim aygıtı tesis etmektir. SSCB’de ve diğer tüm halk demokrasilerinde olduğu gibi, bu amaca ancak parti içindeki ve dışındaki tüm muhalefetin zorla susturulması şartıyla ulaşılabilir. Bu nedenle, tüm kamusal siyasi ifadeler kontrol altına alındı, basın susturuldu, aydınlar diz çöktürüldü. Komünist olmayan partilerle gerekli bir iş birliği aşamasından sonra, Macar Komünist Partisi tek başına yönetmeyi başarmıştı. Partinin disiplini ve polis teşkilatı ile ordu yöneticilerinin gücü, 1948’den itibaren onu demokratik bir dış görünüşe başvurmak mecburiyetinden muaf kılıyordu.

Komünist Partinin bu evrimi Rakosi’nin hatalarından mı kaynaklanıyor?

Öyle olmadığı aşikârdır. Bilerek, kolektifleştirmenin aşırılıklarından ve ağır sanayinin aşırı gelişme programından henüz bahsetmedik zira bunlar zikredilmese dahi rejimin totaliterliği zaten apaçık ortadadır. Genel hatlarıyla komünist politika, Rakosi’nin olduğu kadar Rajk ve Nagy’ninkiydi de. 1949’a kadar İçişleri Bakanı olan Rajk, diktatörlüğün temel unsurunu tesis etti: hükümetin artık kitlelere fikirlerini sormadan yönetebildiği güvenlik polisi.

Rajk ile Nagy, komünist politikanın usulü dışında hiçbir zaman Rakosi’yle aynı fikirde olmadı. Nagy, ağır sanayiye yatırım oranının üretimi bozabileceğini ve kitlelerin satın alma gücünü, verimlilikte

hiçbir artış beklenemeyecek kadar düşük tutabileceğini düşünüyordu. Başka bir deyişle, yüksek fırınların yaratılmasının düzensiz bir proletarya tarafından tatmin edici biçimde gerçekleştirilemeyeceği kanısındaydı. Aynı şekilde, kolektifleştirmenin aceleye getirilmesini tavsiye etti çünkü SSCB'nin zorunlu kolektivizasyon nedeniyle içine düştüğü korkunç krizin anısına sahipti. Ne var ki Nagy, Rajk gibi üretimin örgütlenmesi konusunda işçilere ve köylülere danışmayı hiçbir zaman planlamamıştı; hatta işçi konseylerini planın hazırlanmasına dâhil etmeyi teklif etmemişti. Farklı eğilimlerin örgütlenme ve kendilerini alenen ifade etme hakkını tanıyan partinin etkin bir şekilde demokratikleşmesi için ne Rajk ne de Nagy mücadele etti.

Sefil yaşam standardı, artan sömürü, toplumsal ve entelektüel yaşam üzerindeki polis kontrolü, on yıl boyunca Macar demokrasisinin özellikleriydi. Rejim, Horthy diktatörlüğünü yeni hedeflere yönelik (hızlı sanayileşme, tarımsal kolektivizasyon) ama ilki kadar kitlelere düşman yeni bir diktatörlükle ikame etmişti.

Böyle bir durumun farkına varılırsa ilk zayıflık belirtilerinde “komünist” iktidara karşı nüfusun tüm tabakalarının neden güç birliği yaptığı anlaşılır.

“Demokratik” Taleplerin Anlamı

İşçilerin, köylülerin, orta sınıfların, gençlerin ve entelektüellerin birliğine tarihte nadiren rastlanır. Bu, her zaman despotizmin tüm insanları isyana sürükleyecek noktaya itildiği bir dönem olmuştur. Böyle bir birlik, Rus devriminin çarlığa galebe çalmasını sağlamıştı; Macar hareketinde olduğu gibi bu devrimde de özellikle entelijansiya ile proletaryanın aynı istisnai kaynaşması ve gençliğin değişim hırsını özetleyen aynı coşku bulunur.

Bu şartlar altında, demokratik sloganlar patlayıcı bir etkiyi haizdir. Serbest seçimler, tek parti sisteminin kaldırılması, basın özgürlüğü, işçilere grev hakkı, köylüler arasında toprak paylaşımı, tüm bu talepler geriye doğru değil de ileriye doğru büyük bir adımdır zira totaliter devlet makinesini bozma etkisine sahiptir.

Aslında, bu talepler sadece ileri sürülen taleplerden ibaret de-

ğildi. İşçi konseylerinin her yerde proletaryaya özgü ve radikal olan diğerlerini takdim ettiğini göstermiştik. Şimdi vurgulamak istediğimiz, bizzat ayaklanmanın demokratik sloganlarının ilerici bir anlamı haiz olduklarıdır. Bunlar Horthy rejimi altında asla gerçekleşmemişti ve Macarlar hem feodal-kapitalist diktatörlüğe hem de Stalinist diktatörlüğe sırtlarını dönüyordu. İşçiler, burjuva ideolojisi tarafından kör edilmemişlerdi ve demokratik talepleri desteklerken kendi davaları için de mücadele ediyorlardı. Bu talepler, diktatörlük tarafından sesi bastırılan halk kitlelerinin bir bütün olarak seslerini duyuruyordu. Proletarya artık Komünist Partinin bir aday listesi dayattığı ve sonucun önceden belirlendiği seçimleri değil, kendi temsilcilerini seçmek istiyor. Yarın, sesini tüm toplumsal tabakaların içinde boğan bir parlamento aracılığıyla egemen olamayacağını keşfedecektir kuşkusuz; yarın, zafere ulaşmak istiyorsa bu meclisin tavsiyesine karşı çıkmak zorunda kalacaktır kuşkusuz. Lakin yakın gelecekte mevcut kurumlardan yola çıkarak onları hayata döndürmeyi amaçlıyor. Bu, ikinci aşamada bu özgürlüğün ne olması gerektiğini daha kesin tanımlamak anlamına gelse bile, genel olarak totaliterliğe karşı siyasi özgürlük talep eder.

Proletarya, tek partinin ilgasından yanadır çünkü bir partinin münhasır egemenliğinin, devlet tarafından dayatılan normlardan sapan her türlü görüşü ve gruplaşmayı yasaklamak anlamına geldiğini görmüştür. Kendini örgütlenme özgürlüğüne sahip olmak ister. Şüphesiz ki kesinlikle meşru olan devrimci partilerin ekseriyeti ile sosyalist rejimi tehdit edebilecek burjuva partilerinin ekseriyeti arasında bir ayırım yapmaya yönlendirilecektir. Mevcut tepkisi yine de temelde sağlamdır. Aynı şekilde basın özgürlüğünü talep ederken de devlet destekli basın organlarının yok edilmesini amaçlar ve muhalif dahi olsa görüşünü alenen açıklama hakkını tasdik eder.

Arazi Paylaşımı ve Mecburi Kolektifleştirme

Tüm demokratik talepler arasında en tipik olanı, toprağın bölünmesiyle ilgilidir. Birkaç yerde kooperatiflerin korunduğunu zaten belirtmiştik, bu bilgiyi tekrar etmeyeceğiz. Köylülerin kahir ekseriyetinin toprağı ele geçirdiğini kabul edelim. Öyleyse neden gerici bir harekettten bahsediliyor ki?

Fransız Stalinistleri öfkeleniyor. Dekolektivizasyonun korkunç bir gerileme ve sosyalizme bir tehdit olduğunu söylüyorlar. Biz de karşılığında soruyoruz: Kolektivizasyonun sosyalist erdemi nerededir?

Bizim için şuradadır: Köylüleri kooperatiflerde bir araya getirmek; kaynaklarını bir araya getirmelerini, güçlü tarım makineleri edinmelerini, üretimlerini artırmalarını ve bu süreç sayesinde yaşam standartlarını ve kültürel seviyelerini yükseltmelerini sağlar. Üstelik birlikte çalışmak zihniyetlerini değiştirir; işlerinde karşılaştıkları sorunlar, toplumun geri kalanıyla alışverişlerini yoğunlaştırmaya, çeşitli üretim alanları arasındaki ilişkileri anlamaya ve bir bütün olarak ekonomik örgütlenmeye giderek daha etkin bir biçimde katılmaya yöneltir onları.

Bu sosyalist erdem, mecburi bir kolektivizasyon olan Macar kolektivizasyonuna can vermiş midir?

Köylüler kooperatiflerde zorla çalıştırılıyorsa, işlerini ortaklaşa belirlemeyip çalışmayan memurların emirlerine uymaya mecburlarsa, yaşam standartları yükselmiyorsa, gelirleri ile bürokrasinin geliri arasındaki fark önemliyse bu şartlar altında kolektivizasyonun hiçbir şekilde sosyalist olmadığını söylemeye gerek yoktur. Köylülerin kooperatif bürokrasisine nefreti, toprak sahiplerine gösterdikleri nefret kadar sağlıklıdır; toprağa sahip olma ve kendi işlerinin efendisi olma arzularıyla on yıl önceki kadar meşrudur. Devrimci işçiler, köylülerin kolektif üretimin avantajlarının ne olduğunu yavaş yavaş anlamalarını isteyebilirler çünkü bu avantajlar gerçekten çok büyüktür ve sosyalizm ancak köylülerin kendileri kooperatiflerin üstünlüğünü kabul ettiğinde güvence altına alınacaktır ama yakın gelecekte işçiler, köylülerin yalnızca kurbanı oldukları baskıya karşı savaşmalarına yardım edebilirler.

L'Humanité, büyük toprak sahiplerinin topraklarını geri alabileceklerini ima etmişti. Ne var ki köylüler hiçbir yerde ve haklı olarak onları geri çağırmayı düşünmediğinden Stalinist organ, Prens Esterhazy'nin serbest bırakıldığını duyurmakla yetindi. Serbest bırakılmıştı ve iyiydi zira hapishaneler boşaltılmıştı. Peki, o ne yaptı? Memleketinde kısa bir tur attıktan sonra Avusturya'ya geçti.

Macaristan'ın SSCB Tarafından Sömürülmesi ve Ulusal Talepler

Ulusal talepler tipik olarak gerici şeklinde takdim edilmiştir fakat bunları doğru değerlendirebilmek için ifade edildikleri durumu bir kez daha düşünmek gerekir. Gerçekler ortada: SSCB on yıldır Macaristan'ı sömürüyor. Bunu bize öğreten, istatistikler ve burjuva tanıklıkları değil, Rakosi'nin yenilgisinden bu yana (yani geçen temmuzdan beri) bunu açıkça ortaya koyan ilerici Macar komünistleridir.

İlk aşamada SSCB, zaten kanı emilmiş bir ülkenin ekonomisi üzerinde korkunç ağırlık teşkil eden bir tazminat talep etmişti. 1946 yılında ülkenin toplam üretiminin %65'i bu tazminatlara ayrılmış, 1947'de ulusal bütçenin %18'i bunlara tahsis edilmişti. İkinci aşamada Ruslar, tüm halk demokrasilerinde olduğu gibi (Tito'nun kırılmasının temel bir nedeniydi), Macarları sanayi ve tarım ürünlerini dünya pazarında elde edebileceklerinden çok daha düşük fiyata satmaya zorlayarak dolaylı sömürü uygulamışlardı. Sonunda da gülünç bir bedel teklif ederek uranyum yataklarını ele geçirmeye hazırlanıyorlardı.

Kaldı ki Rus egemenliğinin sadece ekonomik bir yönü de yoktu; sosyal, siyasi ve kültürel hayatın tüm kısımlarında tezahür ediyordu. Macar KP'sindeki eğilimlerin kaderinin Moskova'nın yönelimiyle sıkı sıkıya bağlı olduğu biliniyordu; örneğin, Nagy'nin Malenkov döneminde yükselişi, ardından rezil oluşunu takiben düşüşü, Rus politbürosunun öncü rolünü açıkça ortaya koyuyordu. Yazarlar, filozoflar veya sanatçılar kendilerini, Rus modeli empoze edilirken ve her türlü bağımsız ifade girişimi derhâl bastırılırken buldular. Bundandır ki Stalin Rusya'sının bu alanda üretebildiği her şeyi yüz arşın geride bırakan bir Marksist olan Macar filozof György Lukács, Moskova'da tatbik edilenlerden ibaret olmak üzere geçerli tek edebiyat ve felsefe olduğunu kabul etmek uğruna onursuzca özeleştirilerde bulunmak zorunda kalmıştı. Okullarda Rusça öğretimi zorunluydu. Bu resme Rus birliklerinin daimî varlığını eklersek Macaristan ile SSCB arasındaki ilişkiler hakkında fikir sahibi oluruz. Bu ilişkiler, hakikaten de kolonyal karakterli bir sömürüyü yansıtıyordu.

Tüm sömürge ülkelerde ulusal bağımsızlık arzusu büyüdüyse Macaristan gibi zengin ulusal geçmişe sahip bir ülkede, yabancı sömürücünün nefreti on kat artmıştı. Yabancı'nın davranışı gerici olduğunda, bu nefreti gerici şeklinde tasnif etmek saçmadır.

Elbette ulusal talepler daima (sömürge ülkelerde de) milliyetçiliğe doğru yozlaştırmaya hazırdır. Kossuth'un⁶⁸ amblemini sallayanlar veya Macar bayraklarından kırmızı yıldızları yırtanlar arasında pek çok unsurun saf ve basit şovenizme yol açtığına kaniyiz. Küçük burjuvazinin bu şovenizme zemin hazırladığını çok iyi biliyoruz. Biz de Rus karşıtı duyguların serbest bırakılmasının köylüler arasında atalardan kalma bir nefreti uyandırmış olabileceğini düşünüyoruz ama önemli olan bu değildir. Ulusal iddialarda sağlıklı bir yön de vardı. Rusların derhâl ayrılmasını ve egemen, bağımsız bir Macaristan'ın ilan edilmesini talep eden devrimci gençlik ve işçi konseyleri, Rus emperyalizminin baskısına saldırıyor, eş zamanlı olarak da yabancı totaliter devletle ve Macar totaliter devletiyle savaşıyordu. Ayrıca, Ruslara karşı mücadeleye birçok durumda tipik enternasyonalist bir davranışın eşlik ettiğine dair ispatımız da var. Rus askerlerine kardeşlik çağrısı yapılmış ve onlar da gerçekten kardeşçe davranmışlardır. Bu gösterilerin ölçeğinin, Moskova bürokrasisini bazı birliklerini geri çağırma ve nüfusa sempati duymayacağı daha muhtemel olan güvenilir unsurları göndermeye mecbur bıraktığı neredeyse kesindir. Ayaklanmacıların kendilerine ateş etmeyi reddeden askerler için kabul ettiği kardeşlik, onlara Macaristan'da sığınma hakkı verilmesini isteyen bir kararla kanıtlanır.

Fransız Stalinistlerin tutumunu kınamak gerekli midir? Savaşın sonunda "boches"⁶⁹ dedikleri şey karşısında şovenizme düşerken Macar ayaklanmacılarının milliyetçiliğine kızmaya cüret ediyorlar.

68 Lajos Kossuth (1802-1894). 1848 Macar Devrimi sırasında Macaristan Krallığı'nın başkanlığını yapmış avukat, gazeteci, politikacı, devlet adamı, soylu. Özgürlük savaşına liderlik ettiği için Macaristan'da milli kahraman kabul edilir. (e.n.)

69 Oksitanca'nın provensal lehçesinden Fransızca'ya geçmiş bir tabir. Almanlar (bilhassa I. ve II. Dünya savaşlarındaki Alman askerleri) için pejoratif biçimde kullanılır ve kabaca "odun kafalar" anlamına gelir. Metinde de Fransız Stalinistlerin, Macar ayaklanmacılar için yapılan Nazi yakıştırmalarını benimsediklerine atıfta bulunuluyor. (ç.n.)

Rus Bürokrasisi ve Macar Devrimi

Nagy hem ayaklanmanın zaferini hem de Rus birliklerinin çekildiğini ilan ettiğinde, Macar Devrimi'nin ilk sahne perdesinin kalktığı düşünülebilirdi. Ara olmamıştı. Macaristan topraklarına giren, Budapeşte'yi kuşatan; köprüleri, yolları işgal eden ve ülkeyi dünyanın geri kalanından koparan tankların gürültüsünde perde güçlkle indirilmişti.

SSCB'nin cesaret edebileceğini düşünmemiştik. Altı ay önce Stalin'in diktatörlüğü ciddi biçimde kınanmıştı. Rus liderler polis terörüne bir son verme sözü vermiş, güveni yeniden tesis etmek için jestleri çoğaltmış, sosyalist uluslar arasındaki ilişkileri yönetecek eşitlik ilkeleri konusunda Tito'yla bildiriler imzalamıştı; daha bir ay önce, Polonya devrimci akımına teslim olmuşlardı; beş gün önce, Rus birliklerinin Orta ve Doğu Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden çekilmesini öngören ve halk demokrasilerinin kendi politikalarını özgürce belirleme hakkını onaylayan uzun bir karar yayımlamışlardı. Son olarak, saldırıdan kırk sekiz saat önce BM delegeleri, Rus birliklerinin yalnızca Macaristan'dan ayrılan Sovyet vatandaşlarını korumaya çalıştığını doğrulamıştı. Lakin yirmi dört saat içinde tavizleri geri almış, bildirileri iptal etmiş, sözleri çiğnemiş, demokratikleşmeyi süpürmüş ve kendi şahsiyetlerine güveni yeniden canlandırmak için bizzat öcüye dönüştürdükleri Stalinizmin iğrenç yüzünü benimseye cüret etmişlerdi.

Kuşkusuz insanlık tarihi kanlı örneklerle, hükümetlerin yalanları ve ihanetleriyle doludur fakat komünist olduğunu iddia eden bir devletin, tüm halka karşı duracağı ve en vahşice cebri açığa çıkaraacağı düşünülemezdir. Rus rejiminin gerçek karakterini biliyorken, Stalinistlerin yirmi beş yıl boyunca tüm işçi mücadelelerinde sergilediği karşı devrimci rolün farkındayken, SSCB'deki tüm muhalefeti vuran acımasız baskıyı hatırlarken, kolektivizasyon sırasında milyonlarcası sürgün edilen nüfusların yaşadığı kaderi anımsarken bile (Kruşçev bunu yakın zamanda yirminci kongrenin huzurunda doğruladı); mevcut konjonktürde tüm dünyanın, tüm ülkelerin işçilerinin ve tüm ülkelerin komünistlerinin önünde SSCB'nin (hükümetini kastediyoruz), Macar nüfusunun tüm tabakalarını hare-

kete geçiren bir ayaklanmayı binlerce tankın ağırlığı altında ezme sorumluluğunu üstlenebileceğini düşünmezdik.

Yapılmıştı. Kremlin’i, yalan söyleme gücünü, alaycılığını ve halk kitlelerine karşı sınırsız nefretini hafife almıştık. Kendilerini istemedikleri bir terörün çaresiz seyircileri olarak sunan ve Stalin’i geçmişin tüm kötülükleri, tüm vahşetiyle suçlamaktan zevk alan Kruşçevler, Mikoyanlar ve Bulganinler (birkaç aydır dünyanın çeşitli başkentlerinde “mert insanlar” gibi görünmek için maskaralıklar yapan grup), gaddarlıkta Stalin’i geride bıraktı. Gerçekten de Stalin’e hiçbir zaman böyle bir katliam fırsatı verilmemişti. Dünün ve yarının binlerce konuşması, onları işçilere ateş açmakla ve şahsiyetlerinin ötesinde bir rejimle itham edecek: bürokratik kapitalizm.

Bu rejimi hiçbir reform değiştiremez. Yeniden halkçıl bir taban kazanmaya çalışmak için bir süre liberalleşebilir. Tehdit edildiği anda rakibini ezme mantığına göre hareket eder; bu rakip, halkın tamamı olsa bile. Bugün SSCB’nin yeni ilerici bürokrasisi konusunda heveslenenler, savaşta aldığı korkunç yüzü düşünsünler; artık dünyadan tecrit edilmiş, bir kez daha baskı altında yaşamaya mahkûm edilmiş isyancıların sefaletini, kurbanların sayısını görsünler ve en azından seçim yapılması gerektiğini anlasınlar. Stalin ile Kruşçev ya da Kruşçev ile Malenkov arasında değil, yani sözde sert ile sözde yumuşak arasında değil; totaliter bürokrasi ile ona karşı çıkabilen, sömürüden zarar gören ve sosyalizme anlam verebilecek tek kişi arasında radikal bir seçim.

Fransız Stalinizminin Oyunu

Bugün birçok insan Paris ve Moskova’daki komünist liderlerin yalanlarından rahatsız ama kendisini felce uğramış gibi hissediyor. Özellikle onlara hitap ediyoruz. Bize, “Burjuvazinin kına yaktığını ve Komünist Parti’ye saldırarak ona hizmet ettiğinizi görmüyor musunuz?” diye soruyorsunuz.

Size cevabımız şu: “Burjuvazi gerçekten de Macar Devrimi’ni kendi çıkarı için sömürdü. Lakin şunu açıkça bilmelisiniz ki tıpkı SSCB’nin her zaman Batı bloğunda patlak veren mücadeleleri sömüreceği gibi, burjuvazi de Rus bloğunda meydana gelen mücade-

leleri her zaman sömürecektir. Fransa'da *Le Figaro* ile *L'Aurore*'un,⁷⁰ hasımları emperyalizmin güçlüklerine gürültüyle sevinmeleri doğaldır. İşçiler destekledikleri Macar Devrimi'nin, sınıf düşmanlarının iddia ettiği gibi olmadığını biliyor. Burjuva basınının bunu SSCB'ye karşı bir argüman olarak kullanması nedeniyle bu devrim karşısında dilinizi yutmuş gibi hissediyorsanız bu, bir Doğu ülkesinde patlak verecek bir işçi devrimini asla desteklemeyeceğiniz anlamına gelir.”

Bize şunu söylüyorsunuz: “Macar Ayaklanması çok çeşitli akımlara yol açtı, küçük burjuva unsurlarına ve hatta gericiilere tehlikeli bir gücü geri verdi.”

Şöyle cevaplıyoruz: “Birincisi, bir devrim asla saf değildir, çeşitli eğilimler mecburen tezahür eder. Bildiğiniz gibi büyük Rus Şubat Devrimi saf değildi; işçiler ile yoksul köylülerin yanı sıra, küçük burjuvalar ve hatta Çar'ın Almanya'ya karşı savaşı yürütemediğine kızdıkları için mücadele eden unsurlar da vardı. Eğilimleri ayıran, karşı karşıya getiren ve nihayetinde çatışmalarını çözümleyen, mücadelenin dinamiğidir. Macaristan'da hareket, Ruslar onu ezmeye karar verdiğinde on iki gün boyunca zuhur etmişti: Hareketin geleceği vardı.

Ardından da halk demokrasilerinde veya SSCB'de patlak verecek herhangi bir devrimde güçlerin etkileşiminin özellikle karmaşık olacağını anlayın. Totalitarizm öyle bir isyan duygusu uyandırmıştır ki herkes ona karşı birlik olmaya hazırdır; ilk anda, ayaklananların hepsinin ortak bir amacı vardır: Özgürlük. Ne var ki bu ilk andan sonra kimileri ulusal geçmişi, atalarının dinini, geçmişin küçük kârlarını ve ölü alışkanlıkları yeniden diriltmek isterken diğerleriye toplumu kökten dönüştürmek ve nihayetinde bir yandan onları boğarken diğer yandan da onlara buyrulan sosyalizmi kurmak istiyor. Küçük esnaf, daha az ağır vergi ödeyebileceği ve fiyatlarını artırabileceği için Tanrı'ya şükreder; işçiler, fabrikayı yönetmesini isteyen bir konsey oluşturur.

Sizin rolünüz, esnafın ‘Yaşasın Amerika!’ diye bağırması ya da köylülerin bir kardinalin ayaklarına kapanmak için koşması fikirleri karşısında feryat etmek değildir.”

70 Sağ eğilimli iki Fransız gazetesi. (ç.n.)

Macaristan'da Karşı Devrim

Macaristan'da karşı devrim, amansız mantığını geliştiriyor. Binlerce insan idam edildi ve her gün yeni tutuklamalar yapılıyor. İktidar sistematik olarak önce ikiyüzlü, sonra alaycı biçimde tüm muhalefeti ezmek için hazırladığı planı başarıyla yerine getirdi. İşçi konseylerinin taleplerinin meşruiyetini kabul ediyormuş gibi yapar yapmaz, birer birer en cesur ve en vicdanlı fabrika işçilerini hapse atmaya başladı; birkaç aydır onları yok ediyor. Her zaman olduğu gibi karşı devrimci terör (ister Thiers'in ister Kadar'ın maskesini taksın), ilk önce işçilerin payına düşer. Tamamen boyun eğdirilmeye tahammülü olmayanlarsa kitlelerdir. Dün işlerinde isimsizlerdi, bugünse ölümlerinde isimsiz kalıyorlar fakat toplum yalnızca çalışmalarıyla yaşar ve bazen yalnızca mücadelelerinden ve yaşamlarından yaptığı fedakârlıkla değişir. Tarihsel hafıza, topluma insanlığının bir kısmını geri vermek istediği için asılan Macar emekçinin veya montaj işçisinin isimlerini hatırlamayacak.

Geçici olarak rejime katılmaları istenen entelektüeller de acımasız zulmün kurbanı oldular. En azından isimleri bize ulaşıyor (Tibor Déry'nin, Galí'nin, intihara sürüklenen Imre Soós'un isimleri); Kadar'a karşı direnişe tanıklık eden, Devrim'in bastırılmasına bir an için çaresizce tanık olanların öfkesinin, dayanışmasının, umutlarının tutunabildiği isimler.

Yeni rejimin tatbik ettiği terör ile kasım ayının devrimci günlerinin sözde aşırılıklarını karşılaştırmalı mıyız? Rakozist polislerin asılmak için sokakta kovalanmalarına, Komünist Parti üyelerinin bile saldırıya uğramasına öfkelenen sesler duymuştuk. Peki, isterse kör olsunlar kitlelerin başlarındaki zorbalara karşı çıkan öfkesi ile halk içindeki tüm muhalefeti bastırmayı amaçlayan bir grubun hesaplı şiddeti arasında ortak olan nedir?

Karşı devrimin iş başında olduğunu gören kişi, devrimin ürkek olduğuna hükmetmeyip de ne yapar? İşçi konseyi militanlarını ve solcu aydınları hapsedecek o kadar çok polis, ölüm cezası verecek o kadar çok hâkim, terör tedbirlerini emredecek ya da haklı göste-

recek o kadar çok politikacı ve gazeteci olduğunu gördüğümüzde, neredeyse tüm düşmanlarının yaşamasına izin veren bir devrimin merhameti insanı şaşırtıyor.

L'Humanité'nin sütunlarında öfkeli rolünü oynayanlardan bir protesto beklemek elbette beyhudedir, sessizler ve sessiz olmak-tan da utanmıyorlar. Budapeşte'de hüküm süren onların siyaseti-dir ama en azından bu siyaset, ikinci Rus müdahalesinden sonra hâlâ şüphe duymaya çalışan bazıları aydınlatsın. Bir trajediden, halk ayaklanmasının ardında kaynayan faşist darbeyi söndürmek için Kadar'ın ayaklanmayı kana boğmak zorunda kaldığı gaddarca bir mecburiyetten söz ettiler; Nagy'nin programını sürdüreceğini, konseylerin desteğiyle yöneteceğini, Rusların ayrılmasını müzake-re edeceğini ve savaşıları affedeceğini ilan etmiş Kadar'dan alıntı yaptılar. Bu, Parti'nin ayakta kalmasını ve sosyalist geleceği müm-kün kılan kurtarıcının (şüphesiz üzgün bir kurtarıcı) o olduğunun kanıtı değil miydi? Kasım yangınının kıvılcımları dağıldığına ve bu kıvılcımların vahşi hayallerinin Kadar'ın ruhuna yansıttığı dra-malardan geriye bir şey kalmadığına göre, Rakosi rejimini yeniden kuran bu titiz diktatörün meymenetsiz suratına bir bakış atmak ko-nusunda ahmak rolü yapıyorlar.

Ne var ki Kadar değişmedi. Partiyi kurtardığı günden bugüne gözlerimizin önünde gelişen siyaseti benimsedi. Partiyi "kurtar-mak" ancak terör yoluyla ve işçiler ile devrimci aydınları yok ederek hüküm sürebilecek, kitlelerden ayrılmış, kitlelerin nefret ettiği tota-liter aygıtı yeniden kurmak anlamına geliyordu. Kadar'da bir gizem yoktur. Aksine, yerleştirildiği "uç durumda" çağımızın hakikatini duyuruyor: Devrim zafere ulaşacaksa bürokratik partinin yok edil-mesi gerekir.

Daha önce de söylediğimiz gibi, altı ay önce Macar Ayaklanması çeşitli akımları içeriyordu; Rus müdahalesi olmasaydı ne olacağı-nı kimse söyleyemez. İşçi konseylerinin olağanüstü hareketi tüm umudumuzu taşıyordu. Aynı zamanda, karşılarına çıkınca mağlup gelmeyeceği küçük burjuva ve milliyetçi partiler yeniden kuru-luyordu. Devrim sadece birkaç gündür var olmuştu, olgunlaşma-sı gerekiyordu, önü açıktı. Karşı devrim için bir tek muayyen yol vardı, o da Rus tanklarının açtığı yoldu. Bugün bu karşı devrimin

katettiği yola kafa patlatabiliriz. Aciliyet, Kadar ve efendilerinin “kayıtsız şartsız” mahkûm edilmesini gerektirdiğinde, Macaristan’daki burjuva gericiliğinin tehlikeleri hakkında konuşmakla zamanlarını ve onurlarını boşa harcamış olanlar, pekâlâ kendilerine şu soruyu sorabilirler: “Mevcut rejimden daha kötü ne var? Hangi kriterlere göre, *Stalinist diktatörlüğün mevcudiyetinin* bir burjuva gericiliği *ih-timaline* tercih edilebilir olduğuna hükmedebiliriz?”

Macar başarısızlığı, en azından komünist işçilere ve onların en-telektüel müttefiklerine, tüm düşmanlarını tüm maskeleri altında tanımayı ve bir düşmanını diğerine karşı savunurken güçlerinden bir şey kaybetmemeyi öğretseydi, muazzam bir etkiye sahip olurdu.⁷¹

71 Macar radyo yayınlarının metni, *La Révolte de la Hongrie d'après les émissions de la radio hongroise octobre-novembre 1956* eserinden, 1956'da yeniden üretildi; önsöz F. Fejto, Paris, 1956. Olayları daha iyi anlamak için belirtelim: F. Fejto, Budapeşte 1956, Paris 1966. Arşivler; Balasz Nagy, *La Formation du conseil central ouvrier de Budapest en 1956*, Paris, 1961; Gabor Kocsis: “Sur les conseils ouvriers”, *Ya Sosyalizm ya Barbarlık*, no: 23, 1958; Pannonikus: “Les conseils ouvriers de la Révolution hongroise”, *Ya Sosyalizm ya Barbarlık*, no:21, 1957; Marie, Nagy, Broué, 1956, *Polonya, Macaristan*, Paris 1966. Son olarak, bir bilgiyi düzeltmemiz gerektiğini düşünüyoruz: Györ’de sağa bir dönüşün başlamış olabileceğine dikkat çektik; bu olgu, P. Broué tarafından yapılan çalışmada tartışılıyor. Olaylar sırasında Györ’de bulunan P. Freyer’den (*Hungarian tragedy*, Londra, 1956) alıntı yapan “Témoignages et études sur la Révolution hongroise”, *Arguments*, no: 4, 1957. Ayrıca Miklos Molnar’ın daha yakın tarihli mükemmel çalışmasına da başvurabiliriz, *Victoire d'une défaite, Budapest 1956*, Fayard, 1968.

BİR BAŞKA DEVRİM⁷²

Macar Devrimi, tarihin hafızasına sonsuza kadar kazınmış olduğu şüphe götürmeyen vakalardan biridir. Totaliter yapıdaki ilk büyük çatlak, Haziran 1953'te Doğu Berlin'deki ayaklanmanın ya da üç yıl sonra Poznań'daki sıkıntıların ve Polonya'daki büyük coşkunun yarattığı çatlaklardan daha derindir; üstelik sonuçları, Budapeşte'deki ayaklanmacıların mağlubiyetiyle çarpıcı biçimde değiştirilecekti. Geleceğin tarihçileri, korkunç sonuçlarına rağmen "dünyayı sarsan" Ekim ve Kasım 1956 günlerini uzun süre araştıracaklardır. Aynı şekilde, inancı büyük devrimci olayların anısıyla beslenen, özgürlüğe âşık insanlar için de geçerli olacaktır; en azından, bilme ve özgürlük arzuları geleceğin toplumlarında sessizliğe indirgenmezse.

Lakin tarihsel bellek başka, kolektif bellek başka şeylerdir. İkincisi, yalnızca bugünkü temsillerine uygun olanı geçmişten muhafaza eden çoklu gruplaşmalar içerisinde ve bunların birleşiminde geliştirilebilir. Bu temsilleri yayma araçlarına sahip az sayıda kişi tarafından, her zamankinden daha fazla ısrarla zamanımızda modellenirler: Açıklamaları bir geleneği kabul ettirmek için yapılan hatıralarla dolu siyasi liderler, öğretici bir geçmişi sahnelemekle meşgul entelektüeller, medyanın küçük ve büyük manipülatörleri, sadece o zamanın efendilerini memnun eden şeylerin süzgeçten geçmesine izin vermekte hünerlidirler. Ne var ki bu kolektif hafızaya bakılırsa Macar isyanının kaderi karşısında şaşırmamak mümkün değildir. Bu hafıza onu gömmüştü. Şüphesiz ki bu yıl onu mezardan çıkarma fırsatı doğdu. Medyanın ölüm ilanları ile doğum günlerine ihtiyacı

72 *Libre*, no:1, ed. Payot, 1977.

ve iştahu var fakat silmiyor işte, bilâkis ya gönüllü unutmanın ya da 1956'da Macaristan'ın nesnesi olduğu baskının altını çiziyor. Üzerine ne sessizlik çöktü ama!

Batı solundan bahsediyorum, sağı sorgulamanın ne anlamı var ki. Sağ ya çıkar gerektirdiğinde karşıt “büyük güç”ün hassasiyetlerinden kaçınır ya da buradaki hükümetlerin politikasını haklı çıkarmak için eksikliklerinin veya çelişkilerinin alametlerini istismar eder. Macar Devrimi'nin üstünü çizmesi veya onda zaman zaman Sovyet emperyalizminin kınanması için bir bahane bulması sebebiyle suçlanabilir miydi ki? Lakin sol... Özellikle Fransa'da, büyük bir ağırlığının olduğu, radyo ve televizyonun onun önde gelenlerinin sesini duyurduğu, ona ait basınının geniş bir kitleye ulaştığı yerde. Macaristan'daki sessizliğin ve Çin Kültür Devrimi'ne ya da Prag Baharı'na bu kadar çok atfın sebebi nedir? Bunun daha taze geçmişe ait bir mesele mi olduğunu söyleyeceğiz? Örneğin, Stalinist terörün tahrik ettiği yorumların bolluğunu gözlemleyelim. Stalinist terörün, kamplardan kurtulanların hikâyeleri ve bilhassa da Soljenitsin sayesinde yakın zamanda keşfedildiği mi iddia edilecek? Doğru. *Gulag Takımadaları*, bir dizi tanıklıktan ve reddedilemez bilgidен yola çıkarak bu terörün karakterini, kapsamını ve süresini gün ışığına çıkardı. Lakin 1949'dan itibaren, Ekonomik ve Sosyal Konsey kamplardaki tutukluların sayısı hakkında yapılan ifşaatlar kamuoyunda yaygındı. Bunlar, Fransa'daki komünist olmayan sol entelektüelleri şaşkına çevirmiş, Sartre'a ve Merleau-Ponty'ye, belki de onun sosyalizmin yalnızca ismini kullanan bir rejim olduğunu söyletecek derecede ağır kınamalara maruz kalmıştır. Öyleyse neden yirmi beş yıldan fazla bir süre önce öğrendiklerimizi şimdi keşfediyoruz? Hakikat şu ki bir zamanlar yeni, duyulmamış ve düşünülemez gibi görünenler, daha sonra kolektif hafızanın karanlığına gömülmüştü. Hakikat şu ki alınan bilgiler iyi korunmuş fakat temsilden hariç tutulmuştu. şimdi unutulmaktan çıkıyorsa özüksenebilir hâle geldiği içindir. Peki, bu değişikliğin sebebi nedir? Solun sosyalizme inancını dün tehlikeye atmamış mıydı ki bugün daha çok onu restore etmeye katkıda bulunuyor? Bu tehlike, totalitarizmi sosyalizm maskesi altında tanımak ve totalitarizmin yeni özelliklerle varlığını sürdürmesini kabul etmek zorunda kalma korkusuyla kötülükten payını Stalin'in imgesine tevdi edilerek

önlenir. Böyle bir değişikliğin çoklu tarihsel koşullarla bağlantılı olduğunu burada incelemek önemli değildir. Bu fenomen beni ilgilendiriyor zira Macar Devrimi'nin kaderi hakkında bilgi veriyor.

Batı solunun ekseriyeti için bu olay da meydana geldiğinde yeni, duyulmamış, düşünülemez görünüyordu. O zaman herkesin gözü önündeydi ama kalplerde ve zihinlerde sebep olduğu hengâme kısa sürdü. Sonra bir daha düşünmemeyi tercih ettik. Elbette bazı acımasız yaralar açısından izler bıraktı ama çoğu zaman bu izler hakkında bir şey bilinmek istenmiyordu. Dönemin en ünlüleri arasında yer alan Komünist Parti'nin bazı entelektüellerinin örneği bu açıdan manidardır. Kasım 1956'da, Paris'te, Cezayir Savaşına Karşı Entelektüeller Derneği'nin bir toplantısının yapıldığını hatırlıyorum. Bunlar arasında Komünistler, Troçkistler, ilerici Hristiyanlar, Sartrecılar ve çoğu örgütlenmemiş çeşitli eğilimlerden insanlar vardı. İstisnai olarak birkaç yüz kişiyi bir araya getiren bu toplantıda, halkların kendi kaderini tayin hakkı adına hem Fransa'nın Cezayir'e müdahalesini hem de Macaristan'a SSCB'nin müdahalesini kınamak için bir önerge sunulmuştu. Küçük bir komünist topluluğu, yaygara çıkarmaya başlamıştı. Harekete destek verenlere hitaben "Alçak, zampara yılan!" diye bağırıyorlardı. Edgar Morin'in platformda duyulmaya çalıştığı ve alaylar altında sallandığı görüntüyü hatırlıyorum. Takip eden haftalar veya aylar içinde, SSCB'nin bu öfkeli savunucuları (yüzlerini hâlâ unutmadım) uzun bir aktivizm geçmişine rağmen Parti'den ayrıldılar. Kruşçev raporunun ifşaatlarının onlara bir darbe indirdiği doğrudur ve FKP'nin Cezayir savaşı karşısındaki oportünizmi, disiplinlerini sınamıştı. Peki, hakiki güdüleriydi? Macar meselesi onları kırmıştı. Bildiğim kadarıyla o zamandan beri Macaristan hakkında tek kelime etmediler. Konu onlar için bir tabu olarak kalmıştı. Elbette katiyetleri sona ermişti ve eski hasımlarına alçaklar deme zevkini kaybetmişlerdi. Daha da iyisi, SSCB'ye inançlarını kaybetmişlerdi. Öte yandan, Macaristan'ın karşı devrime battığına dair saçma kanaat hayatta kaldı, muhtemelen hâlâ da hayatta. Saçma diyorum zira artık Macar veya Sovyet rejiminin devrimci doğasına inanmazken bir karşı devrime inanmaya nasıl devam edebilirsiniz? Bu onların sırrı, bırakalım onlarda kalsın. 1968'de, Çekoslovakya'daki hadiseler karşısındaki davranışlarını Garaudy'ninkilerle mukayese edelim. Uzun süredir FKP'nin

büyük teorisyonu olarak geçen kişi, daha sonra eklerle dayanışmasını ilan eder. İddialarını duyurmuş, Rusların kendi hukukunu Doğu Avrupa'ya dayatma iddiasına kızmış ve ardından askerî müdahalelerini şiddetle kınamıştı. FKP'den ayrılması onu sessizliğe itmemişti. ek tarzı sosyalizmi, otoriter Rus tarzı sosyalizm karşısında, "insani yüzlü" sosyalizmin simgesi hâline getiriyor. Bugüne dek basında veya televizyon ekranlarında amma da iyi karşılandı. Garaudy ile selefleri arasında hayrete düşüren bir karşıtlık bulunuyor. Lakin daha da çarpıcı olanı, liberal ve demokratik sosyalizmin bu savunucusunun, 1956'nın anılarını uyandırmaktan kaçındığının fark edilmesidir. Sevgili partisinin, Macar isyancılarını gark ettiğı tüm iftiralara katılmış bu şahsın, bu tutumunu inkâr etmek için tek bir sözü yoktur. Şimdi hizipçilik, dogmacılık ve SSCB'ye koşulsuz destek için yargılanıyor ama Budapeşte'nin hatırasında bir Stalinist derisini tekrar giyiyor. Ona göre güneş, Prag Baharı'nda doğdu. Macar Devrimi'ne gelince o, Karanlık Çağ'a geri atılır.

Bununla birlikte, yirmi yıldır anavatanlarından birer birer kopan komünistlerin serüveni sadece onları ilgilendirmez. Komünist olmayan solun büyük çoğunluğu benzer davranışlar sergiler. Sosyalist liderler ve sağcı ile solcu oldukları söylenenler için Budapeşte'yi hatırlamak umurlarında değil. Öte yandan Prag Baharı'nı anımsatmak için hiçbir fırsatı da kaçırmıyorlar. Siyasi amaçları ne olursa olsun kimi zaman komünist müttefiklerini utandırmaya, Sovyetler'in sosyalist ulusların işlerine müdahalesine "şaşkınlıklarının" sonuçlarını çıkarmaları için onları uyarmaya çalışıyor; kimi zaman da kamuoyunun nihayet ulusal bir komünizmin varlığına ikna olacağı umuduyla SSCB ile ilgili olarak FKP tarafından ifade edilen çekincelerden yararlanmak suretiyle Sol Birlik'i tasdik etmeye çalışıyorlar. Her ne olursa olsun sol, tarihteki büyük dönüm noktasını 1968'de yaşadı: Dubček, özellikleri popülerleşmesi gereken modern, bağımsız, liberal ve diyalog insanı bir komünist lider figürünü hediye etti.

Okuyucu, kıyaslamamı yanlış anlamasın. Bu, Çekoslovakya'da gelişen reform hareketinin herhangi bir şekilde küçümsendiğı anlamına gelmez. Totaliter bir toplumda, demokratik ve liberal ilhamla ilgili herhangi bir reform, ne kadar sınırlı olursa olsun yalnızca kendi içinde faydalı olmakla kalmaz, aynı zamanda başlangıçta şüphe

dahi edilemeyen dönüşümleri mümkün kılar. Devletin otoritesinin partinin otoritesiyle birleştiği, parti aracılığıyla tüm faaliyet ve toplumsallaşma alanlarına dokunan bu devletin sivil toplumu yuttuğu (ya da yutma eğiliminde olduğu) bir yerde; devlet ile parti arasında bir uçurumu yeniden ortaya çıkaran, aynı zamanda parti içinde bir farklılaşmanın koşullarını yaratan ve siyasi, hukuki, ekonomik, kültürel zorunlulukları birbirinden ayırmaya başlayan bir sürecin etkileri nasıl hafife alınır ki? Bu sürecin Çekoslovakya'da başlatılması, gelişiminin gerekliliklerinin alenen kabul edilmesi ve bu sürecin toplumun tamamında kolektif enerjileri harekete geçirmesi, bahar olaylarına dair duyulan umutları haklı çıkarmak için yeterlidir. Ekleyelim ki Doğu rejimlerinin iç içe geçmesi de o kadar güçlüdür ki Çekoslovakya'daki reformun başarısının komşularını etkileyeceğini hayal etmeye hakkımız vardır.

Lakin Macar hareketi ile Çekoslovak hareketi arasındaki farkı görmezden gelmek mümkün değildir. Sadece sonuçları açısından benzerler. Yalnızca ilki bir devrim niteliğini haizdi; ikincisi, içerdiği kitlesel seferberliğe rağmen reform adı altında vuku bulmuştu. Yalnızca ilki aşağıdan doğmuştu; ikincisi, aydınlanmış seçkinlerin inisiyatifıyla tetiklenmişti. Şimdi, bu fark bana birinin neden unutulduğunu veya bastırıldığını, diğerinin hatırasının ise neden bu kadar etkin biçimde geliştirildiğini açıklar gibi görünüyor. Üzerinde düşünmeye istekli olursak, ortaya çıkan tüm değişikliklere rağmen ilerici sol çevrelerde hâkim yorum mekanizmalarının, yeni aygıtlar sayesinde çalışmaya devam edeceği görülür.

Mekanizma geçmişte nasıl çalışıyordu? Aslında şöyle sormak istiyorum: Son savaştan önceki on yılda ama özellikle takip eden yıllarda nasıl çalışıyordu? Sosyalist dünya ile kapitalist dünya arasına büyük bir sınır çekilmişti. Kapitalist dünyada, sömürü ve baskının yapısal özellikler olduğu kanıtlanmıştı; öyle ki bir devrimden ya da sonucu üretim tarzında radikal bir dönüşüm olacak bir reform birikiminden, kısacası devlet-iktidarının yıkılmasından ve özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasından başka bir alternatif yoktu. Öte yandan, SSCB (daha sonra Doğu Avrupa ülkeleri de) devrim sonrası bir toplum imgesi sunmuştu; tarımsal kolektivizasyonun ve üretim araçlarının devletleştirilmesinin, sosyalizmin temellerini teşkil ettiği bir toplum. Bu temellerden biz de bahsetmiştik, hem

de yalnızca Troçkistlerin tarafında değil. Böylece Sovyet modelinden uzak duranlar ve yönetici tabakanın ayrıcalıkları, ücret farklılaşmasının boyutu, siyasi muhalefetin bastırılması, hatta terörün bir yönetim aracı olarak kullanılması konusunda endişelenenler için bu kusurlar kazara zuhur ediyordu. Ya burjuva devrimi aşmasını atlamış ve demokratik bir gelenekten yoksun olduğu için kendisini yarı-asyatik despotizmin mirasından kurtarmakta yavaş bir toplumun alametiymiş ya da uluslararası güç dengesinin bir sonucu olarak SSCB'nin, kapitalist ülkeler tarafından kuşatılması nedeniyle Ekim'in kazanımlarını savunmak ve güvenliğini sağlamak için hem ekonomik hem de politik alanlarda dramatik tercihler yapmak zorunda kalmasının bir neticesiydi. SSCB'deki veya genel olarak Doğu'daki baskı ve sömürünün özellikleri, kabul edildiklerinde bile ilerlemesi tarihsel koşullar tarafından engellendiği düşünülen sosyalizmin temsiline sorgulanmasına yol açmıyordu. Elbette böyle bir argüman ortadan kaybolmaktan çok uzaktır. Son zamanlarda, Sovyet rejimine ve onun yüce rehberinin siyasetine yönelik herhangi bir eleştiriyi dışladıktan ve örneğin toplama kamplarının varlığını tamamen ve basitçe inkâr ettikten sonra, Stalinist bir fenomeni Troçkist bir perspektiften dile getirmekten (tarihçi Elleinstein⁷³ gibi) veya *bir Stalinist sapmayı* (Stalin'in ölümünün ardından, Sosyal demokrat ekonomizmin, Leninizmden intikam aldığını keşfeder) kınamaktan çekinmeyen (filozof Althusser gibi) FKP teorisyenleri tarafından ele alınmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, Parti çevrelerinin dışında, bir dizi olay yavaş yavaş Sovyet sosyalizminin idealleştirilmesinin temellerini sarstı: Kruşçev raporunun yayılması, siyasi davalara hile karıştırılmasına ilişkin bilgiler, eski sürgünlerin tanıklıkları, birkaç halk demokrasisini altüst eden çatışma, komünist dünyada yeni Çin ortodoksisinin kutbunu ortaya çıkaran büyük bölünme; son olarak da başka bir menzilde, özellikle 1968'den beri Fransa gibi ülkelerde ve İtalya'da geleneksel sendika ve siyasi bürokrasinin inisiyatifinden ve kontrolünden kaçan yeni mücadele yöntemlerinin, yeni hedeflerin baş göstermesi. Buna mukabil, sosyalist ve kapitalist olmak üzere iki dünya arasında bir bölünme fikrinin, en azından söz tekeline sahip soldaki bu seçkinler düzeyinde devam ettiğini gözlemlemek ne kadar da öğreticidir. Maoculara gelince, onların pozisyonları iyi biliniyor. Sovyet

73 Jean Elleinstein (1927-2002). Komünizm alanında uzmanlaşmış Fransız bir tarihçi. (ç.n.)

liderleri, onların gözünde revizyonisttir; SSCB’de yeni bir burjuvazi kendini yeniden tesis ediyor; sosyalizm, Çin’de tecessüm etmiştir. Yeni Troçkist neslin eskisinden daha az katı gözüktüğü doğrudur; rejimin, hatta Sovyet emperyalizminin eleştirisini daha da ileri götürmeye hazırdır ama bu, analizdeki ilerlemeden ziyade teorik tutarlılık eksikliğinden kaynaklanır. Bürokratik sınıfın kendisini devlet ile parti aygıtının etrafında kenetlediği ve kendi mevcudiyetini koruma mecburiyeti icabında çalışan, kendi mantığına sahip yeni bir tahakküm sisteminin mevcudiyetini ne Maocular ne de Troçkistler tasavvur edebilir. Tek hayal edebildikleri, Rus rejiminin, sosyalizmin ünlü temellerini savunmak yerine, kapitalist kampla bir anlaşma yaptığı ve bir burjuva ideolojisini restore ettiğiidir. Olaylar ışığında yeni bir toplumsal teşekkülün özelliklerini nasıl çözümlemek isteyecekler? Anti-totaliter bir devrimi nasıl anlayacaklar? Bir sınıf olarak bürokrasinin yükselişiyle nasıl ilgilenecekler? Bazıları Çin hakkındaki sorgulamalarını ertelemek, diğerleriye bir devletin ve bürokratik bir partinin kuruluşunda Troçki ile Lenin’in rolünü incelemek zorunda kalacaktı. Elbette onların durumu Macar Ayaklanması bakımından ötekilerle karıştırılmamalıdır. Troçkistler, en azından, onun davasını savunma erdemine sahiptirler. Bunu, işçi konseylerinin yaratılmasının, bu devrimin risklerini ölçmeden proleter mücadelenin başlangıç koşullarına geri dönüşün kanıtı olduğu kanaatiyle yaptıkları doğrudur. Gerçek şu ki dünyanın potansiyel olarak iyi toplumlar ile potansiyel olarak sapkın toplumlar arasında bölünmesi fikrinin tutsakları olarak kalsalar da sessizlik ve unutkanlıkla itham edilemeyecek tek örgütlü grup onlardı. Üstelik bu fikir onlar açısından açık olduğundan düşünce sistemlerini bilmek için Macar Devrimi’ne başvurmamıza gerek yoktur. Öte yandan, bu devrim hâlen Maocu zihniyeti ortaya çıkarma işlevine sahiptir. Sovyet rejiminin bu amansız eleştirmenleri (bazıları “kızıl burjuvazi” kınayacak kadar ileri gitmez) kışkırtıldıklarında, Budapeşte’nin ezilmesini haklı çıkarmaktan geri kalmazlar. 1956’daki ayaklanmanın bastırılması lehine tüm ağırlığını koyan büyük dümencinin⁷⁴ politikasına sadık olduklarını göstermekten başka bir şey yapmazlar. Tutarsızlıklardan bahsetmek yerine, daha önce komünist entelektüellerin bağlılıktan kopmaları örneğini hatırla-

74 Sosyalist ülkeleri bir gemi, liderlerini ise geminin kaptanı olarak tasavvur eden popüler bir imge. (ç.n.)

tırken yaptığımız gibi, temsillerinin tutarlılığını kabul etmemiz gerekmez mi? Devlet aygıtına ve demokrasiyi eylemde gerçekleştiren iktidar partisine karşı tüm halk güçlerini seferber eden devrim, yani Macar Devrimi (Mao haklı olarak yanılmıyordu), nerede kök saldığına ve hangi figürü takdim ettiğine bakılmaksızın bürokratik düzenin temellerini mahvetme riskini doğuruyordu.

Lakin küçük grupları bir yana bırakalım ve bir kez ideolojinin sert çekirdeğinden çözölen inançlarının dar sınırlarının çok ötesine (özellikle iyi Çin efsanesinin) yayıldığını işaret etmekten geri durmaksızın onun yerine resmî solu (Komünist olmayan) ele alalım zira ifşaatçımız onun durumunda uygulanabilir. Temsilcilerinin çoğu şimdi, geçmişte olduğu gibi Sovyet modelini övmemeye dikkat ediyor ve övgülerine onun “kusurlarının” eleştirileri eşlik ediyor. Sosyalizmin insan haklarına saygıdan ayrılamayacağını, otoriter kalırsa planlamanın adil ve etkili olamayacağını, ademimerkeziyetçiliğin zaruretini ve hatta son zamanlarda, özyönetim kelimesinin erdemlerini keşfettiklerini bile duyduk. Kısacası, tarihsel olarak tesis edilmiş bir pozitif kutba yapılan atıf sanki silinmiş gibi olur; dolayısıyla sosyalizm inşa edilmelidir. Geriye kalan tek şey, kapitalizmin tarihsel olarak kurulmuş negatif kutbu ve ona bağlı burjuva rejimleri olacaktır. Ne var ki Macaristan’a karşı sessiz kalmaları, düşünce tarzlarının varlığını sürdürdüğüünün en açık göstergelerinden biridir zira geleneksel dikotomi, dünyayı şurada burada sarsan ya da sallayabilecek devrimci olaylar karşısında yeniden kuruluyor. Bu olaylar, Batı’da veya Doğu’da meydana gelmelerine ya da gelme ihtimallerine bağlı biçimde örtük olarak iki kategoriye ayrılır. (Belirtilmesi gereken, mezkûr kavramların coğrafi değil de sembolik olmalarıdır: Japonya Batı’da, Çin ise Doğu’dadır.) İlk hipotezde devrim gereklidir, meşrudur, arzu edilir. İkincisindeyse mecburiyetten yoksunluğu, gayrimeşruluğu, arzu edilmediği belirtilmeden devrimden bahis dahi edilemez; statüsüz olduğu ortaya çıkar. O ne aranır ne de arzu edilir. Sözcüğün, bir kişinin bir yerde bulunmasının uygunsuz olması, oraya ait olmaması karşılığında kullanılması anlamında “istenmeyen” bir durumdur. Bu nedenle, pozitif kutbun (SSCB’de sosyalizm) ortadan kaldırılması, yanılısamar yaratmamalıdır. Resmî sol sadece görünüşte sosyalizmi yeniden icat ettiğini öne sürer; adını koymaktan, haklı çıkarmaktan aciz hâle gelse de Sovyet rejimine bağlılığını hâlâ korur.

Prag Baharı onun coşkusu uyardırıyor zira o, değişim ve reform arzusundan başka bir şey görmemiştir. Doğu'da sadece reformlar iyidir. Devrim, Batı'nın uzamını terk etmemelidir. Bu ayrımın pek öğretici olduğunu söylemeye lüzum yoktur keza toplumumuzun devrim adı altında hayalini kurduğu, yalnızca uzmanlar ve polis gözetiminde özyönetime yer açacak iyi, verimli, esnek bir bürokrasinin tesis edilmesidir. Bu anlamda Macar Devrimi bana çağdaş siyasi düşünce için bir mihenk taşı gibi görünüyor.

Yirmi yıl önce, Sovyet rejiminin idealleştirilmesinin güçlü kaldığı bir dönemde, Macar isyancılarının davası komünist olmayan sorun önemli bir kesiminde yine de dayanışma duygusu uyandırırken SSCB'nin askerî müdahalesinin büyük bir kınama nesnesi olduğu konusunda bana itiraz edilecektir. Bu doğru. Argümanların ikiyüzlülüğünün ne olduğunu hatırlamak hâlâ gereklidir. Belirsizlik, unutulmayı hazırlamıştır. İlk olarak, ilk Rus müdahalesinin ikincisinden çok daha güçlü kınandığına dikkat çekilmelidir. Bu, içler acısı olmasına rağmen, çoğu zaman gerekli görül müştür. Aslında, ilk günlerin heyecanı yatışınca büyük dehalar kendilerini toparladılar. Sağcı güçlerin canlandığını bildiren tüm haberler abartılıydı; kapitalizmin olası restorasyonu fikrinden endişe duyuluyormuş, kaosa doğru sürükleniliyormuş izlenimi vermek için bilgi ustaca manipüle edildi. Bunu hatırlatmaya neredeyse hiç gerek yok: Gericinin önemine dair hiçbir kanıt getirilmedi. Horthy rejimine geri dönmek isteyen ve düzensizliği sömüren ya da son derece basitçe Batı tarzı bir demokrasinin kurulmasını isteyen bireylerin olması şaşırtıcı değildir. Her devrim, en geriye dönük olanlar da dâhil olmak üzere, birçok talebi beraberinde getirir. Asırlardır sömürgecilerin veya yağmacıların belalı figürlerinin yapılan her şeyi gözden düşürmesi gibi, devrimi sollayan gericilik bahane olmuştur. Macaristan'da sağcı birey veya küçük grupların izleyicileri yoktu, olayların gidişatını etkileme araçları yoktu. Yeniden kurulan partilerin hiçbirisi, programında toprağı büyük toprak sahiplerine veya fabrikaları özel sermayenin eline geri vermeyi amaçlayan önlemleri savunmadı. İşçilerin seferber edilmesi, çalışma konseylerinin ve bölge konseylerinin büyümesi, böyle bir programı yalnızca yürütmeyi değil, formüle etmeyi de açıkça imkânsız kılıyor. Kaosun eli kulağında olmasına gelince, alametleri neler olabilir? Kamoyuna

tanıtılan siyasi polis ajanlarının yargısız infazları yerel nitelikteydi ve çok az sayıdaydı. Hükümetin kendisine boyun eğdirmekte güçsüz kaldığı, grevin genel olduğu ve kavgaların çoğaldığı bir zamanda kamuoyunu şaşırtması gereken, işçilerin yerel düzeyde silahlı direnişle aynı zamanda nüfusun ihtiyaçlarını karşılamadaki çabukluğu ve verimliliği idi. Öğrendiğimize göre, ülkedeki büyük fabrikalar konseyleri seçmişti ve 29-30 Ekim'deki ateşkes sırasında birkaç merkez konsey zaten bütün bir şehrin, hatta bir ilin işçilerini temsil ediyordu. Özellikle Miskofça, Györ, Magyarovar, Pecz'de ve Budapeşte'nin bazı banliyölerinde kendilerini tanıttılar. Bu örgütler, taşradaki radyo vericileri sayesinde sosyalizme dair özlemlerini ve bakış açılarındaki şaşırtıcı bir yakınlaşmayı kanıtlayan taleplerini yayımlıyorlardı. Son olarak, Nagy hükümetinin açıklamaları ve hatta ikinci Sovyet müdahalesinden sonra Kadar'ın açıklamaları, işçi ayaklanmasının boyutu hakkında hiçbir şüphe bırakmadı. Böylelikle Fransa'da *Ya Sosyalizm ya Barbarlık* dergisi, Macar Ayaklanması hakkında, işçi örgütünün imgesini ve amaçlarını anlatan bir broşürü aceleyle yayımlamak için (yalnızca basın ve radyo kaynaklarından alınan) yerinde yeterli bilgiyi toplayabildi. Bu imgenin zaman geçtikçe bir takım eklemeler ve değişiklikler gerektirmesi önemli değildir. Bu, tarihçilerin, özellikle de sürgündeki Macarların çalışmalarıyla doğrulanmış ve bazı açılardan önemli ölçüde zenginleştirilmiştir. Bununla birlikte, sol görüş kendisini konseylerin rolünü takdir edecek bir konumda bulduğunda, birden fazla siyasi partinin yeniden kurulmasına veya yaratılmasına takıntılı hâle gelmeyi ve gericilik hayaletini hortlatmayı tercih etti. Onun cüretkârlığı, sonunda gerçeklerin FKP tarafından onaylanmış versiyonunu reddetmekten, yani işçilerin ayaklanmaya katılımına ve Stalinistlerin iktidarını devirme ya da geri dönüşlerini engellemeye yönelik iradelerine işaret etmekten ibaretti. İlk başta, Macaristan'da bir karşı devrimin gerçekleştiğini kahramanca reddetti fakat devrim fenomenini de kavrayamadı. Sözü edildiğinde bile onun için içerikten yoksun kaldı zira devrimin mahvettiği rejimi adlandırma olanağından yoksundu. Dolayısıyla sonunda, kimilerine göre devrimi tehdit eden, kimilerine göreyse doğru düzgün tanımadan gark eden karşı devrimci akımın gelişmesinden bahsetme noktasına geldik. Böylece bürokrasinin savunulmasının, ilk müdahalenin nedeni olduğu anlaşılmadığı için ikinci Sovyet müdahalesi gerekli görüldü.

Aslında solun muğlaklığı, ayaklanmanın ilk anından itibaren kendini göstermişti. Bu, 23 Ekim ayaklanması haberlerinin uyardığı coşku değildi. Baskı haberlerinin kışkırttığı öfkeye, kuşkusuz bir trajediymiş gibi tezahür eden şeye dair duyulan bir dehşet duygusu eşlik etmişti. Göstericilerin istekleri meşru, onlara karşı uygulanan şiddet ayıplanabilir görülebiliyordu. Peki neden? Çünkü ayaklanma, Stalin'in ölümünden bu yana, siyasetinden taviz verilmesine rağmen gereğinden fazla yerinde kalan bir ekibin hatalarının, gaflarının, hatta kötü liderlerin suçlarının ürünü gibi veya Doğu Avrupa ülkelerinin çıkarlarını, onların gözünde sosyalist bloğun uyumunu temin etmesi muhtemel tek devlet olan öncü devletin çıkarlarına tabi kılan Sovyet liderlerinin hatalarına, sakarlıklarına, hatta adaletsizliklerine atfedilebilen ekonomik bir krizin ürünü gibi görünüyordu. Kısacası olay, SSCB'nin doğasının geleneksel temsilini yara almadan bırakan yorumlayıcı bir şemaya göre belirli, olası ve önlenebilir nedenlerle ilişkilendirilmişti. Bir trajedi diyorum ki Macar Devrimi böyleydi; kelimenin eski anlamıyla kalplerdeki sosyalizm yasasının, kurumlardaki sosyalizm yasasıyla çatıştığı modern bir trajediydi. Elbette kurumlar tarihin iniş çıkışlarına tabi olduğundan ve emirleri Lenin'in dehasından mahrum kişilerce yorumlandığından; hürriyetlerini kurtarmak, yaşam koşullarını iyileştirmek ve ulusal bağımsızlığını kabul ettirmek için mücadele eden hayal kırıklığına uğramış bir halkın tutkusunu anlamak istedik fakat kalplerin ateşi zaruret karşısında körleştiğinden, kurumların kendilerinin de yok olacağından korkuluyordu. Dolayısıyla sol düşünürlerimiz (en önde de Sartre) halka silahlarını bırakmaları, Ruslara sınırlarına dönmeleri, Nagy'ye hem Parti'yi kurtarması hem Varşova Paketi'ne saygı göstermesi hem de doğru reformları ilan etmesi için yalvarmayı dilerdi. Gerçek şu ki proleter devlet mitinin birdenbire patladığını gördüler; bir yanda gücü Sovyet zırhlı araçlarına indirgenmiş, parçalanmış Macar devletini, diğer yanda da silahlı halkı gördüler. Trajedi, fantezilerinin sahnesinde oynanıyordu. Böylesi bir vaka onlara ulaşamazdı zira düşünülemez hâle getirdikleri şu olguyu düşünmekten acizdiler: anti-bürokratik bir devrim.

Az önce Sartre'dan bahsetmiştim. Onun gibi çok az insan, yüzyılın son çeyreğinde belirli bir Batı solu ruhunu tecessüm ettirmiş-

tir. 1950'lerin başında Stalinizmin kararlı teorisini hâline gelmiş, aynı zamanda FPK'ye katılmamaya özen göstermiş, daha sonra halk demokrasilerindeki SSCB politikasının muhalifi ve kısa süre sonra Kruşçevci reformizmin takipçisi, Fanon'un destekçisi ve üçüncü dünyacı devrimin sözcüsü olmuştur. Ardından artık adını bile koyamadığımız bir şey olmak için genç Maocuların hamisine dönüşmüş (her seferinde büyük ilerici basında bir platform bulmuş), terk ettiği tezlerin hiçbirini asla reddetmeden bir konumdan diğerine kayma performansını başarıyla ifa etmiştir. Budapeşte isyancılarının yanında yer aldığına dair bir efsane vardır. Gerçekte, taleplerini yalnızca reform arzusunun sınırlarına geri getirmek için kabul etmiş ve devrimi yalnızca Gerö'nün, tarihsel aklın Gomułka'nın⁷⁵ rolünü tayin ettiği Nagy'nin geri dönüşüne giden yolu tıkamadaki inatçılığının talihsiz sonucu olarak takdim etmiştir. Döneminin olayları, onun tasvirine göre tarihin raydan çıkmasından ibaretti. Suç, makinenin sürücülerine veya demiryolu makasçılarına aitse ve mecburiyet, işçi konseylerinin ezilmesinin acı pahasına olsa da sosyalizmin yeniden yola koyulmasını gerektiriyordu. Claude Roy, yakın zamanda, *Somme toute*'de, Sartre'ın 1956 yazına yönelik bu itimadını hatırlattı: Ruslara sessizliğimizle yardım etmeliyiz.⁷⁶ Büyük bir dedikoduyu tercih ettiğini kabul edelim: *Stalin'in Hayaleti*. Felakete yol açan kazaların hayali bir yeniden inşası olan bu masal, gerici akımların sosyalizmi yıkmaya ustaca inandırıcılık kazandırıyor ama gerektiğinde susmayı da biliyordu; Moskova'yı dostça ziyaret eden biri için çok faydalı bir sessizlikti bu. Bugün bile, katedilmiş gözükene yola rağmen, 1956 yılının kesinliklerini bozan hiçbir hatıra yoktur. Bu, sol düşüncenin harikasıdır: Kesinliği dün yaptığımız gibi şimdi de motive etmek zor olurdu fakat bu kesinlik dokunulmaz kalır; sapmalara, hatta fikirlerin tersine çevrilmesine eşlik eder.

Tarihin akışı ister Stalin, ister Kruşçev, ister Brejnev, ister Mao, ister Liu Şaoqi, ister Lin Biao, ister Dubcek, ister Husak, ister Gerö, ister

75 Władysław Gomułka (1905-1982). Polonya Halk Cumhuriyeti'nin 1947'den 1948'e kadar defakto liderliğini yapmış komünist siyasetçi. O da Nagy gibi ülkesindeki protestolar sonucunda lider olmuş, başlarda reformist bir görüntü çizse de sonrasında otoriter bir yönelim göstermiştir. (ç.n.)

76 Cl. Roy, *Somme toute*, Gallimard, 1976, s. 110. Yazar, Sartre'la 1956 yazında Delphi'de buluşmuş ve ona Moskova'dan dönüşünde yaptığı mülakatlar ile açıklamaların uyandırdığı şaşkınlığı anlatmıştı: "SSCB'de kesinlikle bir eleştiri özgürlüğü bulunduğunu söylediğinizde biraz alay ediyor gibiydiniz." Sartre şöyle yanıtlar: "Açıkçası, doğru söylemiyordum. Lakin bunun gerçekleşeceğine inanıyorsak, onlara yardım etmeliyiz."

Ràkosi, ister Nagy, ister Kadar'la ilişkilendirilsin; sözde Marksistlerimizi büyüleyen, daima iktidarın yeri olmuştur. Bunu, sosyalizmin kaderinin belirlendiği yer olarak görürler.

Stalinizm, revizyonizm, sapmacılık, liberalleşme, demokratikleşme, insani yüzlü sosyalizm, bunlar sol söylemin doğru kategorileridir ama bir devrim olursa söylem, çökme tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Bu nedenle, Macar Devrimi'nin neleri içerdiğini bilmeyen, onu takdir etmek istemeyen, unutmaya ve unutturmaya çalışanlara, bu yıl sosyalizmin geçmişteki trajik olayına işaret etme fırsatı verelim; hatta gömülü veya tahrif edilmiş gerçekleri gün ışığına çıkarma görevini başkalarına bırakalım. Benim açımdan, bu devrimde kutlanması ve sorgulanması çok önemli görünen şey yenidir: Macaristan'daki bürokratik rejimin duyulmamış hileler sayesinde yeniden kurulması ve başarısızlığıyla birlikte ortadan kalkmayan ve anlamı arkamızda olmayıp yine de önümüzde duran bir yeni.

Söylemiştim: Ayaklanma ayrıcalığına yalnızca Macarlar sahip değildir. Doğu Berlin ayaklanması, bir halk demokrasisinde, genellikle ideoloji tarafından maskelenen ve aslında polis aygıtı tarafından felç edilen bir muhalefet olan kitlesel muhalefetin mevcudiyetini zaten göstermişti. Aynı zamanda, siyasi ve sendikal liderlerin bir kısmının birdenbire ayrılıp isyancıların tarafına geçtiği lider kadroların zayıflığını da ortaya çıkarmıştı. Hem Polonya'da hem de on iki yıl sonra Çekoslovakya'da, ulusal ve demokratik talepler etrafında seferber edilen kolektif bir hareketin gücü, değişen derecelerde tezahür etmiştir. Soljenitsin'in yakın zamanda bize bildirdiği gibi, 1962'de *Gulag Takımadaları*'nın son bölümünde, SSCB'nin bir sanayi şehri olan Novoçerkassk'ın don havzasında yer alan tüm nüfusunun üç gün bir ayaklanmayı tetiklediğini eklemek önemlidir. İşçi protestolarının kökeninde, Doğu Berlin'i kıskırtan ve Macaristan'dakiyle aynı senaryoyu takip eden olayları; yani ordunun müdahalesinin etkisi altında hızlanan, nüfusun yarı konsensusunu yaratan, Parti'nin yerel aygıtının altüst olmasına yol açan olayları ve yeni birliklerin yardımıyla ikinci bir baskı operasyonu başlatmadan önce Sovyet liderlerini benzer tavizlere zorlanmasını buluyoruz; bu da Doğu'daki isyanların derin akrabalığının bir başka işaretidir. To-

talitarizmin çelişkisi ilk kez burada tam olarak tezahür ediyor. Oysa bu rejimde devlet, sivil toplumu kendi içinde yutma; halka aynı standartları, aynı kuralları, aynı temsilleri, faaliyet sektörü ne olursa olsun empoze etme; sınıfların iç bölünmesinin ve farklılıkların, halk demokrasisinde ya da proleter devletin iyi görünümlü birliğinde özümsevenmesinin inkârı nedeniyle devlet işleyişini bir şekilde görünmez kılma eğilimindeyken aynı zamanda, iktidardan fantastik bir kopuş ve çerçevesi içerisinde, az sayıda yöneticinin elinde tahakküm araçlarının aşırı bir yoğunlaşması vardır. Öyle ki tarihsel olarak belirlenmiş koşullar sayesinde otoritenin zayıflaması çelişkili biçimde, çatışmanın yayıldığı toplumsalın tüm boyutlarındadır. Bu iktidarın karşısında, şu veya bu şekilde ve farklı derecelerde de olsa benzer şekilde baskı yaşayan nüfusun kahir ekseriyeti vardır. Macaristan krizinin ilk sonucu şu olmuştur: Sadece bir gün önce sağlam bir şekilde tesis edilmiş gibi görünen hiyerarşiler, yeni tahakküm sisteminden kaynaklanan tüm bölümlendirmelerin, taraf Devlet ile toplumsal bütün arasındaki bölünme açısından aniden tali nitelikte olduğu ortaya çıkmış; daha önce her yerde hazır ve görünmez olmak isteyen iktidar, birdenbire dışsallığında bir cebir organı ve yanlış söylemin odağı olarak kendini göstermiş ve her küçük bürokratin normalde iktidar liderlerine tevdi ettiği, liderle özdeşleşme oyununu bozmuştur. Bürokratik tabaka büyük ölçüde dağılmış ve işlevinin fantezisinden kurtulan bir bölümü ayaklanmacı nüfusla birleşmiştir. Tekrar edelim ki devrimin başarısızlığı, bu gerçeği (bazı teorisyenlerin pekâlâ kavrayabileceği ama somutlaşan, milyonlarca insan tarafından deneyimin bir parçası olarak hissedilen gerçeği), yani totaliterliğin en etkili ama aynı zamanda en savunmasız tahakküm sistemini teşkil ettiği gerçeğini ortadan kaldırmaz. Böyle bir olaydan sonra totaliter yapının, yani Sovyetler Birliği'nin kalbine bir kriz ulaşırsa başka hiçbir yerde olmadığı gibi genel ve kontrol edilemez bir ayaklanmanın patlak verip iktidarı çıplak bırakacağını düşünmek mantıklıdır.

Lakin *yeni*yi Doğu rejimlerinin uzamında sınırlandırmayız. Bunu nasıl yapabiliriz ki? Totalitarizmin yükselişi, Batı dünyası tarihine yabancı bir fenomen değildir. Kısmen, SSCB'deki (koşulları ülkenin Batılılaşmasından kaynaklanan) proleter devriminin ardından ve kapitalist üretim tarzı ile burjuva demokrasisinin eleştirisinden

doğan sosyalist bir ideolojinin adı altında kurulmak suretiyle Batı dünyasından ortaya çıkmıştır. Aslında, Macar Devrimi'nin evrensel bir kapsamı vardır çünkü totaliterliği yıkma görevini üstlenmeye çalışmıştır ama devirmek için hedef aldığı şeyi yeniden kurmak istemiyor; burjuva demokrasisini ve aynı zamanda özel mülkiyeti yeniden kurmak istemeksizin üretim araçları üzerindeki devlet mülkiyetini ortadan kaldırmaya çalışıyor. İşçi konseyleri tarafından formüle edilen tüm teklifler ve devrim sırasında detaylandırılıp birden fazla örgütün, öğrencinin, aydının, yazarın, gazetecinin desteğini alan embriyonik programlar (sanırım özellikle Petöfi partisinin, yani popülist bir sosyalist köylü partisinin liderlerinden ve Nagy'nin bakanı olan Bibó'nun programından) tarihsel emsali olmayan bir projeye tanıklık ediyorlar: anti-kapitalist ve anti-bürokratik bir projeye. Bu proje, Batı'da hüküm sürenlerden farklı özel koşulların ürünü olsa da nihai ilhamında *Macar* (hatta Doğu'nun devrimci bir projesi de) değildir. Aynı zamanda bizim olan tarihsel bir deneyimin derslerini yoğunlaştırır; belirli bir tahakküm tarzının ötesinde, herhangi bir modern tahakküm sisteminin temellerini sorgular.

Şimdi bana tüm dikkatimizi gerektiriyormuş gibi gözüken ve yirmi yıl önce de⁷⁷ görmezden gelmemiş olmama rağmen yeterince takdir etmediğim şey, Macar devrimcilerini harekete geçiren *arayışın* özgünlüğüdür. Aslında, bürokrasi karşısında geçmişte devrimci koşullar altında şekillendirdiği sermaye ve burjuva devletine karşı mücadele yöntemlerini (genel grev ve örgütlenme biçimleri, örneğin konseyler) proletaryanın kendiliğinden yeniden keşfettiğini belirtmek yeterli değildir. Ekonomisinde ve kültüründe emperyalist tipte bir baskıya maruz kalan; örgütlenme, ifade, bilgi edinme, düşünce ve insanların dolaşımı hürriyetlerine dair baskının kadir-i mutlak devletin hizmetinde olduğu yerde, ulusal ve demokratik-liberal taleplerin meşruiyetini onaylamak da yeterli değildir. Bu dile bağlı kalınması hâlide yine de yeninin bir kısmı kaçırılacaktır. Macar devrimcileri ve en başta konseylerde örgütlenen işçiler, 1917 veya takip eden yıllardaki az sayıda seleflerinde olduğu gibi yalnızca bir kavrama değil, toplumun kaderini etkileyen tüm kararların yoğunlaştığı bir iktidarı (bu Nagy hükümetinin “doğru ellerinde”

bile olsa) gizleyen tehlikenin temsiline de sahiptiler. Daha da iyisi, yaratıcılıklarının en yoğun olduğu dönemde, yani ikinci Sovyet müdahalesinden sonra, kendi güçlerinin gelişmesinden kaynaklanan tehlike üzerine yeni bir tefekkür gösterdiler.

Balázs Nagy'nin tanımladığı şekliyle Budapeşte Merkez Konseyi'nin oluşum tarihi, bu açıdan örnek teşkil eder.⁷⁸ Yürütme organının işçi sınıfından ayrılmasına izin vermeyecek ortak iradenin ilk alame-ti, Ujpest Konseyi'nin (Budapeşte'nin en önemli işçi sınıfı bölgele-rinden birinin) teşebbüsüyle toplanan ilk koordinasyon toplantısına delegeleri belirleme yöntemidir. Bu delegeler, mevcut bilgilere göre ilgili fabrikalarda kendi konseyleri tarafından değil, tüm işçiler tara-fından seçilmişlerdir. Bu fenomen, devrimci liderliği doğrudan de-mokrazi çerçevesinde sürdürme kararı anlamına gelir. Genel olarak yorumcu şuna işaret eder: "Macar işçileri ve delegeleri, demokratik-liliklerinde konseylerin en büyük değerini gördüler. Bunu, delegeleri bir bütün olarak işçi sınıfına sıkı sıkıya bağlayan ve bu delegelerin yalnızca işçilerin iradesini yerine getirmekle yükümlü kişiler olduğu ilişkide gördüler. Şunu belirtmek gerekir ki konseylerin bu hareketin-de işçiler, görevlerinden sapan delegeleri sık sık görevden aldılar."⁷⁹ Dikkat edilmesi gereken ikinci alamet şudur: 14 Kasım'da, Egyesült Izzó Fabrikasında düzenlenen ve Merkez Konseyi'nin çıkacağı top-lantıda katılımcılar, temsiliyet sorununun kendilerine musallat oldu-ğunu ve Balázs'ın sözlerine göre, Versailles'daki mahkeme törenlerine başkanlık eden kadar katı bir "demokratik görgü kuralına" sıkı sıkıya bağlı olduklarını gösteriyorlar. Bu sorun o kadar önem kazanmıştı ki ulusal işçi konseyi oluşturmaktan vazgeçtiler. Böyle bir organ ne kadar yararlı görünse de delegelerin çoğunluğu, yetkilerinin Buda-peşte Konseyi'nin kurulmasıyla sınırlı olduğunu ve temsilcilerinin bulunmadığı il konseylerini bağlayacak kararlar almalarına izin ve-remeyeceklerini düşünüyorlar. Verimlilik ve demokrasi kriterlerine karşı çıkan ve sonunda demokrasinin üstün geldiği tartışma dikkat çekici görünüyor. Üstelik öğreniyoruz ki talihli bir seçim, belli sayıda il meclisini önümüzdeki günlerde yeni merkeze özgürce katılmaya teşvik edecekmiş. Ne var ki bu, yeni bir rejimde konseylerin işlevini sorgulayan temel tartışmada yalnızca önemli bir bölümden ibarettir.

78 Balázs Nagy, "La formation du Conseil central ouvrier de Budapest en 1956", Études sur la Révoluti-on hongroise, Imre Nagy Siyaset Bilimi Enstitüsü, Brüksel, 1961.

79 A.g.e., s. 51.

Aynı zamanda, bir işçi iktidarı yaratma arzusu tasdik ediliyor ve aslında müzakere ettiğimiz ama meşruiyetine meydan okuduğumuz Kadar'ın uzlaşmazlığının etkisi altında bu arzu gerçeğe damgasını vuruyor: Merkez Konseyi, hakiki siyasi iktidar olarak tanımlanıyor. Kaldı ki totaliter bir görevi haiz olacağı için tamamen işçilerin elinde yeni bir devrimci iktidar fikrini kınıyoruz. Bu, Balázs'ın öne sürdüğü gibi verimli bir çelişkidir şüphesiz ve dahası, pratik zorunluluklar ile teorik zorunluluklar arasındaki karşıtlık olarak özetlenemez durumdadır. Gerçekte, delegelerin gelecekte ekonomiye yön verme işlevini konseyler için talep etmekle siyasi nitelikte bir iktidar talep ettikleri açıktır zira yerel düzeyde yalnızca üretim standartlarını, ücretlerin dağılımını, çalışma koşullarını belirleme değil, aynı zamanda ulusal ölçekte yatırımlara karar verme, ülkenin ekonomik işlerini yönlendirme kabiliyeti, bir hükümet sorumluluğu anlamına gelir. Bu nedenle, delegelerin siyasi bir sorumluluk üstlenmeyi kabul etmeleri, sadece şimdilik olmadığı gibi sanki isteksizce de değildir. Bu sorumluluğu elde etmek ve aynı zamanda sınırlandırmak isteyen gelecekteki bir çelişkiyle şimdiden karşı karşıyalardır. Ana hatlarıyla çizdikleri, deyim yerindeyse tamamen siyasi organlar ile siyasi-ekonomik organlar arasındaki yeni bir iktidar paylaşımı modelidir: yasal olarak tesis edilmiş bir paylaşım.

Elbette bu model, uygulanabilir olup olmadığına karar vermemiz için yeterince geliştirilmemiştir fakat ilhamını görmezden gelmek mümkün değildir. Buradaki fikir, kaynakları kamu tarafından farklı olarak tanınan otoriteleri birleştirmektir. Merkez Konseyi tarafından yayımlanan ve birçok il meclisinin programlarında tespit edilebilen üç talebin birlikteliğinde ortaya çıktığı görülür: işçi konseyleri federasyonu; meşruiyeti örgütlenme ve ifade özgürlüğüyle garanti altına alınan, genel oyla seçilen bir Parlamento; işçi çıkarlarını savunmada uzmanlaşmış ve grev hakkından yararlanan sendikaların tabandan yeniden inşası. Bu son talep, bir anlamda çelişkiyi arttırır zira bizzat konseylerin, *işçilerin tümüyle temsilini teşkil etmediğini* ima eder ama bu çelişki, hâlen verimli olmaya devam ediyor. Otantik sendika arzusu, kendine uyum sağlayan, içsel karşıtlıklardan kesinlikle kurtulmuş bir toplumun olamayacağını varsayar. Demokrasinin en iyi işlediği yerde bile üretim çerçevesinde, örneğin konseyler ile yalnızca orada temsil edilen tüm işçiler ara-

sında veya belirli dezavantajlı işçi kategorileri ile çoğunluk arasında bir bölünme, hatta belirli üretim sektörleri veya belirli bölgeler arasında kalkınma eşitsizliklerine yol açan çatışmalar olabilir. Model zımnen, işçinin en az üç farklı toplumsallaşma ağına yakalandığını ve kendisini birlik kurgusundan kurtarması, içinde barınan sosyal farklılığın hakkını vermesi gerektiğini kabul eder. Bu da işçi-vatandaş, işçi-üretici ve işçi-sendikacı-potansiyel grevci arasındaki farktır. Bu nedenle, aynı bireyin kalbinde, onu genel bir kolektif karara dâhil eden hareket ile belirli bir kolektif eylemle ilişkilendirerek kesen hareket arasındaki farktır.

Tekrar edelim: Bu temsil, yıkılması gereken basit bir fiilî rejim olarak ya da müesses bir devlet ve parti kılığında görünür bir figüre sahip dış düşman olarak tezahür eden totalitarizm eleştirisinden değil, sosyalizmin *içsel ihtimali* olarak tezahür eden totalitarizm eleştirisinden kaynaklanır. Bu anlamda en öğreticisi, Sandor Balı'nın 14 Kasım'daki tartışmalarda yaptığı ve meclisin duygularını sadakatle ifade etmiş gibi görünen açıklamalardır. Konseylerin, yeni partilerin, yeni birliklerin kurulmasının beklendiği şu anda siyasi ve ekonomik bir işlev gördüğünü iddia ettikten sonra şunları belirtiyor: "İşçi konseylerinin, ülke ekonomisinin yönetim organları olacağını biliyoruz ve olmasını istediğimiz tam olarak da bu. Partinin geçmişte yaptığı, yani hem ülkenin hem de fabrikaların efendisi ve işçilerin çıkarlarını temsil eden tek örgüt olması yönündeki hatayı yapmak istemiyoruz. Bu hatayı yaparsak, hep aynı noktada olacağız. Konseylerin ülkenin ekonomik işlerini yönetmesini, sendikaların ise grev hakkına sahip olmasını ve işçilerin çıkarlarının korunmasına ilişkin tüm konuları yönlendirmesini istiyoruz."⁸⁰

Bunlar, Macar Devrimi'nin yalnızca kısmi bir yönüne ışık tutan küçük gerçekler değildir; bana göre, neyin tehlikede olduğunu gösteriyorlar. Elbette bu devrim, kesinlikle işçi sınıfının ayaklanmasına indirgenemez. Bilhassa da öğrencilerin ve entelektüellerin onun kökeninde nasıl bir rol oynadıklarını biliyoruz. Bunların öncülleri önce Szeged'de, sonra Budapeşte'de harekete geçti ve eylemleri Petöfi çevresinin entelektüellerinin başlattığı protesto sürecini hızlandırıp radikalleştirdi. Polonya'daki olaylardan heyecanlanmış, Rajk'ın

rehabilitasyonunun ardından tüm siyasi davaların yeniden gözden geçirilmesini ve terörden sorumlu olanların soruşturulmasını talep etmekte kararlı, onlara işletmelerin özyönetimine dayalı bir millî sosyalizmin erdemlerini topluyormuş gibi görünen Titoizm imgesinden etkilenmiş bir vaziyette; 22 Ekim Büyük Meclisi'nin (Miklos Molnar'ın dediği gibi bir tür devrim öncesi meclis) ve ayaklanmaya dönüşen 23 Ekim gösterilerinin inisiyatifini almışlardı.⁸¹ Lakin bu toplantı sırasında, yani emekçi kitlelerin müdahalesinden önce belirlenen talepler programının, daha sonra teyit edilecek ve netleştirilecek demokrasi iradesine tanıklık etmesi şimdiden dikkat çekicidir. "Poli'nin on dört maddesi"nde yalnızca Parti kongresinin derhâl toplanması ve Imre Nagy hükümetine geri dönüş değil, özellikle eşitliğe dayalı yeni genel seçimler, gizli oylama, birkaç partinin katılımı, millet meclisi için yeni adaylar; sanayide işçilere dayatılan standartların revize edilmesi ve fabrikalarda işçi özerkliğinin yaratılması, çeşitli gazetelerin kurulmasıyla güvence altına alınan topyekûn düşünce ve basın özgürlüğü bulunur. Devrimci dönemde, işçi sınıfı dışındaki nüfusu olağanüstü bir coşkunluk sarmış ve bu durum, çok sayıda komitenin kurulmasıyla sonuçlanmıştı. Konseylerin verdiği örnekle, harekete geçirilen özerklik talebi büyür. Üniversiteler, kitle iletişim araçları, büyük kamu hizmetleri, aydın ve yazar dernekleri, sosyalizmi kurmanın (kahramanların aklında, totaliterliğin kökünü kazımak anlamına gelir) yolları üzerine aralıksız bir tartışmanın odak noktasıdır. Batılı gözlemci, mülkiyet sorununa saplantılı olmaya devam ederken Macar devrimcileri açıkça mülkiyet açısından değil, haklar açısından düşünüyorlar. Üretim araçlarının özel mülkiyetini geri getirme fikrini açıkça reddediyorlar kuşkusuz ama kurmak istedikleri, özgürlük ile güvenliği temin eden haklar ve hakikat hakkıdır. Bunlar şekli olmayan haklardır fakat her biri, toplulukların ve bireylerin, hukuk ile bilginin yegâne sahibi parti devleti iktidarının elinden çekilip alınmasını varsayar.

Özgürlük ile hakikat şu anlama gelir: somut olarak her alanda (eğitim, enformasyon, entelektüel ya da sanatsal yaratım) kolektif öz-örgütlenmenin ve eş zamanlı olarak tanınan temsil çoğulluğunun, farklılığın ve çatışmanın meşruiyetinin olduğu yeni kurumların temeli. Güvenlik şu anlama gelir: somut olarak polis keyfiliğinin

81 Miklos Molnar, *Victoire d'une défaite, Budapest 1956*, Fayard, 1968.

kaldırılması, hâkimlerin cezalarını alenen açıkladıkları ve sanıkların savunulabildiği kanuni teminatlar. Böylelikle demokratik iradenin, ortadan kaldırılmadan ayrıştırılması aslında mümkün olmayan iki kutuptan baş göstererek çok bilinçli biçimde kendisini öne sürdüğünü görürüz: faillerin kurumdaki etkisini varsayan kolektif örgütün kutbu (sadece tabandan tepeye bir yetki devri sistemini değil, karar vericilerin hesap verme mecburiyetini, muhaliflerin protestolarını duyurma olanağının verilmesini ve bilgi dolaşımını kastediyoruz) ve siyasi, ekonomik, yasal, pedagojik, bilimsel, estetik, vesaire alanların özgüllüğünün tanınmasını varsayan toplumsal farklılaşma kutbu.

Orada sosyalizm modeli ile burjuva demokrasisi modeli arasında bir çatışmanın işaretini bulmak ya da en iyi senaryoda, Macar devrimcileri tarafından hararetle onaylanan hakların, totaliter bir deneyimden doğan geçici bir anlamı olduğuna inanmak, ne büyük hatadır. Bu, iyi topluma, komünizme doğru olduğu ilan edilen bir geçiş değildi. Sosyalizm, iktidarın kendisini sağlamlaştırmasını, yasanın egemenlerin çıkarları düzlemine düşmesini, bilginin ideolojiye dönüşmesini engelleyebilecek ve sivil topluma azami yaşamı verebilecek tek şey olduğunu keşfedildiği anda yaşamaya başlıyordu.

Marx, Komün hakkında, sosyalizmin bulunan nihai biçimi olduğunu söylüyordu. Macar Devrimi'nin bize bir çözüm getirdiğini iddia etme yanılığısına düşmeyeceğiz; yalnızca konseylerin mevcudiyeti sayesinde değil, aynı zamanda iktidarın sınırlarının, yani konseylerin kendi iktidarlarının sınırlarının (sadece kolektif enerjilerin seferber edilmesi ve yarı kaynaşması yoluyla değil, yeni bir deneyim ve farklılık arzusu yoluyla) keşfi sayesinde ona anlamını veren, sosyalizm meselesidir.

POLONYA'DAN DÖNÜŞ⁸²

Polonya... Bu kelime aylardır umut anlamına geliyor. Poznań Ayaklanması'yla sosyalizmin bozulmuş özelliklerini bile Stalinizmde aramaya rıza göstermeyen ya da *artık* rıza göstermeyen, belki çok sayıda ama yalnız olan herkesin içine yeniden umut doğdu. Doğu Berlin'deki göstericilerin hızla bastırılan sesinin dünyanın herhangi bir yerinde yankılanmasını ve proletaryanın, sosyalist etiketle süslenmiş baskı ve sömürü rejimlerine ne yapılacağını göstermesini beklemekte inat edenlere yeniden umut verildi.

Polonya umudun ülkesi olmaya devam etmektedir. Budapeşte yıkıldı; Macar militanlar suikaste uğradı, tutuklandı, sürgüne gönderildi ya da susturuldu; işçi konseyleri feshedildi, polis tahakküm kurdu... Tehdit altındaki bir gücün öfkesini kanıtlayan tüm bu eylemler, nizamı yeniden Stalinist evrende tesis etmek için yeterli değildi. Varşova'da Ekim günlerinden kaynaklanan rejim devam ediyor. Ölümcül rejimlerle ve alışkanlık ya da alayla "Sovyet" demeye devam ettiğimiz demirle çevrili bir dünyanın kalbinde, Polonyalılar özgürlüklerini her gün savunuyorlar.

Peki, bu ne zamana kadar sürecek? SSCB'den gelen baskı durmak bilmiyor. Buna direnen hükümet, kendisini yaratan devrimci güçlere hiçbir borcu bulunmayan bir iktidarı restore etme eğiliminde. Binlerce alamet, daha bir yıl önce hayal etmeye cesaret edemediğimiz bir yenilenmeye ve devletin, partinin, siyasi düşüncenin taşlaşmasına şimdiden tanıklık ediyor. Filhakika bu, tuhaf bir deri

82 Ya Sosyalizm ya Barbarlık, no: 21, Mart-Mayıs 1957. D'Eléments d'une critique de la bureaucratie'nin ilk baskısından çoğaltılan metin, Droz, 1971.

değişimidir: Çatlak ve kopuk eski deri, yeni derinin yarıklarından yeniden canlanıyor, zaman aynı anda iki yöne de akıyor. Dönüşüm zaten silinmez formları sabitledi ama iş başındaki güçler, ilişkilerini sürekli değiştiriyor.

Çıplak Gözle(m)

Bu, her şeyden önce, tanıklık etmeyi kendime vazife edindiğim bir yenilenmedir. Paris'te polis diktatörlüğünün öldüğü, cezaevlerinin siyasi tutsaklardan boşaltıldığı, üst düzey bürokratların ayrıcalıklarının ortadan kaldırıldığı, parti içinde ve basında kanaatlerin dile getirildiği, konuşmalardan güvensizlik ve korkunun uzaklaştırıldığı pekâlâ biliniyor: Alametler, bize uzun süredir bastırılmış olduğu için daha da göz kamaştırıcı bir özgürlükle tam da yerinde saldırıyor.

Yol arkadaşlarımla birlikte Polonya'ya arabayla girmiştik.⁸³ Bizi Doğu Almanya'dan ayıran “gerçek” mesafeyi ölçmek için birkaç kilometre yeterliydi. Burada polis görülmez. Burada tanıştığımız adam bizden kaçmak yerine bize yaklaşıyor, soru soruyor ve Stalinizme karşı kazanılan zaferden, Rus tehdidinden, geleceğin belirsizliğinden açıkça bahsediyor.

Sınıra çok yakın, küçük bir köyde durduk ve yeni Polonya'yla ilgili ilk gözlemimizi yaptık. Kapısının eşiğinde bir kadın, yanında da genç bir çocuk, düşmanca bir ilgisizlikle arabamıza baktılar. Kadına, “Kawiarnia?” (Kahve?) diye sorduk; cevap vermedi. Biz kimdik? Rus mu, Alman mı, Çek miydik? (Frankfurt-Varşova rotasında karşılaştığımız tek yolcular.) “Franzussi!” diye bağırdığımızda yüzü aydınlandı. İstekli ve sevecen biçimde bizi küçük bir kulübenin kapısına kadar götürdü. Kafe perişandı, yoksul giyimli adamlar bize ölü gibi baktılar. Sessizliğin ortasında bira istemek için komik jestler ve yüzler yaptık. Sonra yine kimliğimizi reddettik: Fransız olduğumuzu söyledik. “Gazeteci misiniz?” “Hayır, komünistiz; ziyaretteyiz ve Stalinist değiliz.” Sonra aynı senaryoyu yirmi veya daha fazla kez tekrarlamak, aynı sahneyi yirmi kez yeniden yaşamak

83 R. Antelme, D. Mascolo, E. Morin ve ben, Polonyalı komünist entelektüeller tarafından özel olarak davet edildik. Seçimlerden bir gün önce, 19 Ocak Cumartesi günü, Varşova'ya vardık. Gezimiz bir iki gün sürdü.

zorunda kaldık. Dilimizi bilen ve tercüme yapmakla ilgilenen biriyle tanışma şansına sahip olduğumuzda jestlerle, Lehçe veya Almanca kelimelerle hatta Fransızca olarak Varşova'daki arkadaşlarımız tarafından davet edildiğimizi, ekimden sonra (yani ocakta) geldiğimizi, Polonya'ya daha önce uğramadığımızı veya uğramak istemediğimizi, anti-Stalinist komünistler olduğumuzu açıklıyoruz. Sonra yüzler aydınlanır, etrafımız sarılır, bizimle konuşma zevki için münakaşa edilir. Varışımızın ilk akşamında olduğu gibi, bize ilk olarak "Rouskiler"den (Ruslardan) söz ediliyor. Bu bize onların artık efendi olmadıklarını, Gomułka'nın onları geri çevirdiğini, onlardan tamamen kurtulmak istenildiğini anlatmak için. Jestler manidar: Başparmak yere doğru indirilir, kapıyı gösterir ve hayalî düşmanı süpüren kolda genişçe bir hareket yapılır. "Komünist Rouskiler mi?" Gülererek: "Stalinistler, hâlen Stalinistler." El ele verilip bize Kruşçev ile Stalin'in kimlikleri anlatılıyor. Stalinizm terimi küfürleri tetikliyor; önceki rejimin tüm adaletsizlikleri, geleceğin esinlediği tüm korkular bu kelimeye (Varşova'da öğrenince şaşıracağımız, bu kelimenin sansür tarafından hâlen tabu olarak görülmesi) toplanmış gibi görünüyor. Fransız Komünist Partisi'ni duyunca da şaşıyoruz: Polonya devrimine karşı savaştığı biliniyor ve Rus partisiyle aynı cehenneme gönderiliyor. Bizimki garip bir durum: Kendimizi Stalinizmden arındıramadığımız için bizden şikâyetçi olunuyor. Gomułka'nın adı hâlâ telaffuz ediliyor, popüleritesi aşikâr; kendisi kurtuluşu somutlaştıran kahraman. Geleceğe gelince, tehlikelerle dolu zira Macaristan "darbesi" tekrarlanabilir.

Poznań'dan Varşova'ya giden yolda, Varşova'dan Krakow'a giden yolda, Prag'da, Varşova'nın banliyölerinde deneyim aynı. Polonyalılar birbirlerinin önünde özgürce konuşuyor, aynı sırları veriyor, aralarında eğleniyor; sanki enkazın arkasında, sokakta karanlık planlar yapan ortak düşmanımız Ruslar ya da Stalinistler varmış gibi. Bu nasıl fark edilmez ki? Polonya'da sokaktaki sıradan vatandaşların konuya ilişkin bir görüşü (kesinlikle Fransa'da mevcut değil), bazı nefret ve umutlar üzerine neredeyse genelgeçer bir uzlaşması var. Stalinist rejim ve Rus işgali, nüfus üzerinde o kadar ağır bir yük teşkil ediyor ki ortak bir zihniyet oluşturmuşlar: Ulusal bağımsızlık ve özgürlük isteniyor, kendisini sosyalist olarak tanıtmaya cüretini gösteren eski rejimin yol açtığı eşitsizlik ve sefalet kınanıyor.

Diğer çevrelerde aynı özgürlük ve samimiyet atmosferini keşfederek bu yol izlenimlerini Varşova'da doğrulayıp teyit edebildik. Ayrıntılı tartışmalar, buradaki gündelik konuşmalarla aynı özelliklere sahip. Çoğu zaman entelektüel ve komünist militan olan muhatabımız, kendinden şüphe etmiyor; ortaya koyduğu sorunları kişisel bir dille formüle ediyor, tereddüte düşmeden Stalinizmi yargılıyor, tartışmayı ya da resmî klişeyi aktarırken kınıyor, eski yanılsamalarına gülüyor; düşüncesi hareket halinde, kendisini arıyor ve bu arayışı kendisine itiraf ediyor; hiçbir zaman emredici bir sessizlik, bir yıldırma manevrası veya bir şüphe bakışı hissetmiyoruz. Kısacası, Fransadaki bir tartışmada Stalinist entelektüeli niteleyen hiçbir şey (utanç verici argümandan sürünerek kaçış, anlaşılabilir yüce saiklere yapılan gönderme, kutsal metinlere sığınma, şüpheye tepki olarak öfkeli büyük konuşma ve nihayetinde de engizisyoncunun işi) onda bulunmuyor. Dahası, ilericilerimizden (burjuva rejimlerinin karakteristik faunası) daha az uzak değil: Totaliterliği günden güne deneyimlemiş ve şimdi onun radikal bir eleştirisini yapmak istiyor. Stalinizmin bir dizi hata, kötü tasarlanmış bir plan, aşırı bürokratik ayrıcalıklar, istilacı bir polis gücü olmadığının; devrimci bir ideoloji kisvesi altında insanın, işçinin, köylünün, entelektüelin veya sanatçının yabancılaşmasını mükemmelleştiren bütünsel bir sistem olduğunun farkında. Komünizmin geleceğinin, Stalinizmin veya neo-Stalinizm'in tamamen yenilgisine bağlı olduğuna emin. Şüphesiz toplumsal hayatın tüm yönlerini kucaklayacak yeni bir teorisiz yok ama bu teorisiz üretilmesi gerektiğini biliyor ve tüm ön yargılardan arınmış olarak ona yaklaşmaya hazır.

Fikir ve fikir alışverişi hür, rakibin ya da uyumsuzların üzerinde dolaşan bir tehdit yok. Polisin görülmediğini zaten söylemiştim, hatta üniformalı adamlardan oluşan bir devriyeyi seçim gününde boşuna aradı gözlerim. Sadece bir bulvarda, çok zarifçe yürüyen kolluğunun yanında birkaç siville tanıştım. Bir milis miydi? Alınan bilgilere göre, sarhoşların (o gün çok fazlaydı ve alkol yasaktı) halka açık otoyola dadanmasını önlemeye çalışan gönüllülerdi bunlar. Büyükelçilikler ve bakanlıklar bölgesinde binalar korunmuyor; bir koruma, Cyrankiewicz'in evinin önünde volta atıyordu. Güvenlik Bakanlığının devasa binası terk edilmiş gibi görünüyor, Polonyalı arkadaşlarımız bize binanın kullanılmadığını söylüyordu. Geçen

yıl yine dikenli tel, binanın önündeki kaldırımdan girişi engelliyor-
muş ve yoldan geçenler, caddeden yürümek yerine karşıya geçme-
yi tercih ediyormuş. Bu değişiklik Polonyalılar için oldukça doğal
görünüyor. Benzer şekilde, ev sahiplerimizden birinin seçim gecesi
BBC'yi dinlemesi ve İngilizlerin yüksek seçmen katılımına göster-
diği ilgiye kahkahayı basmak için arkadaşlarını araması da doğal
görünüyor. “Telefonda BBC hakkında konuşmak tehlikeli değil
mi?” Muhatabımız, sorumuzdan dolayı biraz affallamış gibi. “Geç-
mişte, bunu bu kadar özgürce yapılmasına izin verilir miydi?” Bir
kez daha şaşırdı. Geçmişte hattı bir dinleme cihazına bağlanmıştı
ama geçmiş, geçmişte kalmıştı; bugün her şey farklıydı.

Polonyalı arkadaşlarımızın, bu mazinin kalıntılarını göstermek
için bizi Varşova sokaklarında gezdirmeleri de biraz mağrur, biraz
ironikti. Hiçbir şey bürokratik devletin fiziksel varlığını, ihtişamı
için dikilmiş bu devasa binalardan daha iyi hissettiremezdi: Daha
önce bahsettiğim ve bir Côte-d’Azur süper sarayı tarzında inşa edil-
miş Güvenlik Bakanlığı; şehrin iki ana arterinin kavşağında yük-
selen, boyutları Chaillot Sarayı’nı andıran, ezici kitlesinin mutlak
iktidarın ultra-moderni olarak belirlediği parti merkez komitesinin
binası; nerede olursanız olun odak noktası olan, siperler ve çeşitli
süslemelerle donatılmış, işlevi her zaman belirsiz kalmış ve yarısı
hâlâ boş olan iddialı gökdelen Kültür Sarayı... Stalinist dönemin öz-
lerinden arındırılmış sembolleri çağdışı kaleler, “demokratikleşme”
dönemini ve bürokraside uygulanan karanlık kesitleri çağrıştıran
başka bir dünyadır.

Ne var ki bu dünya yine de çok yakındır, bir kere dahi gözlem-
lemek yeterlidir.

Polonyalı dostlarımız bizi Polonya hükümetinin eski merkezi
olan Belvedere’in altında, “resmî” bölgenin en ucunda bulunan Rus
Büyükelçiliğine götürdü. Büyük bir bahçeyle çevrili bu heybetli ve
yakın zamanda inşa edilmiş saray yavruları, yalnızca diğer tüm el-
çiliklerin değil, çoğu kamu binasının büyüklüğünde. Polonyalılar
buna “süper-Belvedere” diyor ve Ponomarenko’dan kendi gauleiter-
leri⁸⁴ olarak bahsediyor. Lakin bu mizah, hâlâ acıdan ve korkudan

84 Nazi Almanyası’nda, doğrudan Führer tarafından atanıp sadece ona karşı sorumlu olan, bir idari
bölgenin (gau) en yüksek rütbeli siyasi sorumlusuna verilen unvan. (ç.n.)

arınmış değil. Mimaride tecessüm eden Stalinist kudret geçmişe ait değil. Birçok kez duyulan ifadeye göre Rus iktidar, Varşova'da millî iktidardan bağımsız olarak hüküm sürüyor. Ekim hareketinin sadık muhalifi olan ve Cyrankiewicz'in bunun bir işçi ayaklanması olduğunu kabul ettiği sırada gazetecilere Poznań'ın faşizmin eseri olduğunu ilan eden Ponomarenko, ekim ayının meşhur günlerinde yine bir gençlik heyetine şu açıklamayı yapmıştı: "Bugün kargaşa, yarın düzen sağlanacak; çok geç olmadan seçiminizi yapın." Yeni rejime karşı tüm düşmanlığını koruyan Ponomarenko, Gomulka'nın gelişine rağmen hüküm sürmeye devam ediyor. Büyükelçilik, Polonya Stalinizminin karargâhı olarak kalmış ve Moskova'dan Varşova basınına karşı başlatılan günlük saldırı onun duvarları içinde hazırlanıyor.

Bununla birlikte, Polonya'daki Rus varlığına bağlı bu tehlikenin halk tarafından şiddetle hissedildiğini, "kurtuluş"tan kaynaklanan coşkuyu kuruttuğunu, ümidi yasakladığını, mümkün olandan ve dolayısıyla hakiki olandan tereddüt eden düşüncenin kendisini engellediğini her gün doğrulayabiliyorduk. İzlenimlerimiz, yine sokak konuşmalarından olduğu kadar, tamamen siyasi bir tartışmadan da ortaya çıkıyor.

Daha önce bahsettiğim bu tesadüfi karşılaşmalarda muhataplarımız, Rus tehdidinden asla söz etmediler. Onlara, Macar baskısının yeni bir versiyonunun hayal bile edilemeyeceğini, böyle bir şeyin şu anda dışlanmış görüldüğünü boş yere anlattık: Bu hükme varmıyorlardı. Şu düşüncüyü birkaç kez duyduğumu hatırlıyorum: "Ruslar bize saldırırsa Macaristan'dakilerden farklı şeyler yaşanmayacaktır. Almanlar ayaklanacaktır şüphesiz ama ne Sovyet bloğunda ne de Batı dünyasında herhangi başka bir halk hareket edecektir. Amerikalılar, yalnızca savaşın uzamasını önlemek için birliklerini iki Almanya'nın (Doğu ve Batı) sınırına yerleştirecektir. SSCB'nin bizi ezmek için bolca vakti olacaktır."

"İbret olmak" ifadesinin bir manası varsa Polonya'da onu keşfediyoruz ve en azından kısa vadede Rus baskısının etkinliğini görüyoruz. Macar örneği herkesin aklına musallat oluyor. Kusztrin bölgesinden bir işçi, "Macaristan kaput." dedi ve farkında olmaksızın Polonyalılara yapılabileceklere işaret etti.

Konuştığımız birçok entelektüel, duygularını daha modern biçimde dile getirdi ama bir şey değişmedi. Söylediğimiz gibi, geçmişe yönelik eleştirileri ne kadar radikalse geleceğe yönelik vizyonları da o kadar meçhuldü. Partide kökten reform yapılması, sorumlu Stalinist liderlerin yargılanması, örgütte ve basında konuşma özgürlüğünün yasallaştırılması, yakın gelecekte izlenmesi gereken politikanın belirlenmesi ve çalışma konseylerine azami yetki verilmesi gibi ihtiyaçlar konusunda tereddütte olduklarından değil ama düşünceleri şu yönde: Yapılması gereken, Stalinist kuşatmanın tehlikeli, belki de imkânsız kıldığı şeydir; Gomułka'nın devrimci toplumsal güçlere kararlı biçimde güvenmesi durumunda başarması gereken şeydir; hükümet buna karşı çıktığında, demokratikleşme aşamasının kapandığını ilan ettiğinde ve hem Stalinizmle hem de onun karşısına çıkan yeni rejimle savaşmanın gerekli olduğu ortaya çıktığında üstlenmesi zor olan şeydir.

Böyle durumlarda umut ve şevk hızla dermansızlığa dönüşür. İdeolojik mücadeleye sıkı sıkıya bağlı birçok genç komünist aydının, yakında Fransa'da birkaç ay geçirmeyi hayal etmesi bana manidar geldi. Bu kaçış arzusu, yüzleşmesi gereken nesnel durum çerçevesinde kendi sorunlarını çözmeyi başaramayan bir entelijan-siyanın rahatsızlığını ifade ediyor kuşkusuz.

Pek çok entelektüelin bu iklimde işçi sınıfından bir kez daha izole olması bana mukayese edilemez seviyede ciddi görünüyordu. Örneğin, konseylerin hareketine taşıdıkları destek, genel olarak fabrikalarda olup bitenlere dair bir bilinç tarafından anlamlandırılmaz ve sonuç olarak talepleri, ne kadar meşru olursa olsun tamamen “siyasi” bir karaktere sahip olarak kalır; onların dikkatleri yalnızca parti içindeki eğilimlerin mücadelesine odaklanmıştır.

Doğru hükmettiysem, kitleler arasında Rus müdahalesinin felç edici korkusuna bir de Batı'ya yönelik bir cazibe eklenmiştir. Birçok kez ve özellikle de Varşova'daki bir fabrikada, Fransa'daki yaşam koşulları, giyim ve gıda fiyatları, bazı Renault çalışanlarının yararlanabileceği maddi avantajlar (arabalar, televizyonlar, buzdolapları, vesaire) ve çalışma mevzuatı hakkında hayranlık uyandırıcı derecede meraklı sorulara maruz kaldık. Örtülü veya açık karşılaştırma, Polonya'daki yaşam koşullarıyla yapılıyordu. Kuşkusuz bu hızlı fikir

alışverişlerine dayanarak kutbun, Batı'nın tam olarak hangi temsilini oluşturduğunu bilmek mümkün değildir (çoğu zaman muhatabımız hakkında hiçbir şey bilmediğimiz için bu daha da doğrudur) ama bana öyle geliyordu ki Stalinist diktatörlük, kendi yalanlarına karşı Batı rejimleri hakkında bir takım yanılsamalar uyandırmıştı (örneğin, Fransa'da birçok işçinin kendilerini Doğu'daki yaşam koşulları hakkında karşıt yanılsamalarla beslemeleri). Lakin bunun kitlelerin kafa karışıklığını kanıtladığı düşünülürse elbette paradoksal bir durumdur bu.

Stalinist dönemden miras kalan zorlukları, nüfusta hüküm süren sefalet aracılığıyla bir bakışta değerlendirebiliriz. Artık yüksek bürokratların ayrıcalıkları kaldırıldığına ve birinin servetiyle gösteriş yapması muhtemelen tehlikeli olduğuna göre, "grilik" izlenimi hâkimdir. Doktorların, avukatların ve aydınların uğrak yeri kafelerde, giyimde belirli bir incelik, hatta kadınlarda belirli bir zarafet (dikkatle sürdürülen sosyal ilişkilerle el ele giden) gözlemlenebilir ama sokakta, yoksulluk çarpıcıdır. Bir çift ayakkabı için 450 ila 700 zloti, bir takım elbise veya orta kalite bir pardösü için 2.000 zloti, bir kazak için 400 ila 600 zloti ödemek zorunda kalan halk kitlesi, düzgün giyinemez zira en dezavantajlı kategoriler için ücretler 700 ila 800 zloti ve en kalabalık tabaka olan işçi sınıfı için 1.000 ila 1.500 zloti arasındadır. Ayrıca, gıda ucuzdur fakat günlük tüketimden (bu çok sınırlı bir seçenek sunar) çıkan tüm ürünler, nüfusun büyük çoğunluğu için erişilemezdir. Ev aletlerinin ve daha genel olarak gelişmiş bir ülkenin yaşamını karakterize eden büyük sanayinin binlerce küçük ürününün enderliğini ve bayağılığını fark etmek için bir mağazaya girmek yeterlidir.

Son olarak, barınma koşulları bilhassa çetindir. Tanıştığımız entelektüellerin çoğunun küçük daireleri vardı ve bunlar çoğu zaman tek bir odaya indirgenmişti ki açıkça ayrıcalıklı bir tabakaya ait olmalarına rağmen bu böyledir (bir gazetecinin ya da eleştirmenin maaşı 2500 zloti civarında ama işinin dışındaki metinleri yayımlaması ya da tercüme etmesi için kendisine sunulan olanaklar, bu miktarı önemli ölçüde artırmasına, hatta ikiye katlamasına izin veriyor). İşçi, alt seviye maaşlı çalışan ya da alt seviye memur kitlesine gelince, bazen birkaç aile arasında tek bir daireyi paylaşmakla yetinmek zorunda kalıyorlar ve çoğu zaman birkaç daire için tek bir mutfığa katlanıyorlar.

Sefalet, kırsal kesimde başkentte olduğundan daha fazla göze çarpıyor. Lakin Varşova'da bile, sokağın atmosferi ekonomik zorluklara işaret ediyor: Çok az araba var, az ışık saçılıyor, vitrinler çekici değil; ancak en karanlık işgal günlerinin Paris'ini anımsatabilir.

Elbette, sefaletten yalnızca Stalinist rejim sorumlu tutulamaz. Başkent henüz tamamlanmamış yeniden inşası, savaş sırasında uğradığı hasarın boyutu hakkında yeterince şey söylüyor. Lakin savaşın sona ermesinden on iki yıl sonra, tüm dünyanın ve özellikle Rus sanayisinin deneyimlediği olağanüstü teknik gelişmeye rağmen Polonya'nın, Stalinizmin hatası nedeniyle içler acısı bir maddi durumda kaldığı da daha şüpheli değildir.

Tartışmalar

Bu kısa geziden edindiğim ilk izlenimler bunlar. Siyasi ve toplumsal durumu yargılamayı mümkün kılmadıklarını söylemeye gerek yok. Lakin bu durum görülebilir değil, yalnızca *tanınabilir*dir. Bu nedenle komünist militanlarla yaptığım birçok sohbette öğrendiklerime, elde edilen bilgileri bir araya getirip karşılaştırarak özel bir yer vermek istedim. Bu bilgiyi sistematik bir şekilde sunmaktansa yaptığım tartışmaların gerçek çerçevesinden ayırmamak bana daha doğru geliyor; muhataplarımızın düşünme şekli, aktarılan gerçekler kadar ilginç görünüyor. Başka bir yerde toplanan bazı ayrıntılı bilgileri vermekten vazgeçerek sahip olduklarımdan en eksiksiz dört mülakatı seçtim ki bunlar belirli sayıda komünistin zihniyeti hakkında makul bir fikir verir. Kıdemli bir memur olan D. dışında (ki bu açıklamalarını aşağıda aktarıyoruz), uzun uzadıya konuştuğumuz tüm kişiler *Trybuna Ludu*, *Nowa Kultura*, *Po Prostu* gibi önde gelen Polonya basın organlarının çalışanlarıdır. İlerleyen sayfalarda, muhatapın kelimelerini harfi harfine aktarmaktan ziyade diyalogun hareketini yeniden canlandırmak için uğraştığımı da belirtmek isterim. Tartışmayı aydınlatıyor gibi görüldüğünde kendi müdahalelerimi veya düşüncelerimi gizlemeye çalışmadım.

“A.” ile

A. bir komünist ve entelektüel çevrelerde, basın çevrelerinde öncü bir rol oynuyor. Çoğu arkadaşının aksine onun asla bir Stalinist olmadığını anlıyorum. Keskin ve titiz, geniş bir siyasi kültüre sahip, solun mevcut durumuna müdahale eden etkenlerin çeşitliliğine en üst düzeyde duyarlı A., Fransız ilerici gazetelerinin bazı muhabirlerinin onu itibarsızlaştırmak için oluşturmaya çalıştıklarına tamamen aykırı bir komünist entelektüel imajı veriyor.

İfade Özgürlüğü Üzerine

Önce yazarların ve gazetecilerin durumunu konuşuyoruz. En azından Rus mevcudiyetinin ve onun teşkil ettiği tehdidin dayattığı sınırlar içerisinde istediklerini yayımlamaları mümkün olmuş muydu? “Hayır.” dedi A. Eskisinden çok daha fazla şey yazabilirsiniz ama özgürce yazamazsınız, üstelik sansür yeniden sertleşmeye başladı. Belki de hükümeti daha ihtiyatlı kılan seçim dönemidir fakat bu kesin değildir. En önemli endişe, Rusları kışkırtmaktan veya sadece onları incitmekten kaçınmaktır. *Nowa Kultura* bu şekilde son dönemde defalarca sansürün kurbanı olmuştur. Bizzat editörler, bu durumda giderek daha fazla sansürlenmeyecek yazılarla ilgili kafa patlatıyorlar, otosansür veya önleyici sansür uygulama eğilimindedir. Bu cevaptan endişe duyuyoruz: Pasifliğe ve ardından suç ortaklığına yol açan bir sessizlik veya ihtiyat mantığı var ama bu konuda A’ya öğretecek bir şeyimiz yok. O, bu mantığın çalışmasını bizden daha yakından gördü. Bizi haksız çıkaramaz fakat ihtiyatı kınamakta hızlı davranıyoruz ve zorlukları ölçmek için zaman ayırmıyoruz. Stalinizmden arınmak⁸⁵ için savaşılan entelektüellerin hiçbiri eleştirilerini yumuşatmaya, hatta onlardan vazgeçmeye karar vermedi; editörler sansüre karşı savaşıyor, mümkün olduğu kadar çok şeyi “geçirmeye” çalışıyor ve sansür zorlaşıyorsa nedeni, eleştirinin gelişmesidir. Ne var ki koşullar, sansüre doğrudan saldırmamıza izin vermiyor.

85 Fr. *Déstalinisation*. 1953 yılında, Devlet Başkanı Joseph Stalin’in ölümünden sonra Sovyetler Birliği’nde gerçekleşen siyasi reform sürecini ifade eder. Reformlar, Stalin’in iktidarı elinde tutmasına yardım eden kilit kurumların değiştirilmesi veya ortadan kaldırılmasından oluşuyordu. Örneğin Stalin’i çevreleyen kişilik kültürü, Stalinist siyasi sistem ve Gulag Çalışma Kampı sistemi, bizzat Stalin tarafından yaratılmış ve hâkimiyet altına alınmıştı. (e.n.)

A. bizimle konuşurken özgürlük-kölelik antitezinin şu anda ifade edilemez olduğunu düşünüyorum. A. köleliği doğuran süreçleri biliyor ve onlardan nefret ediyor ama tam bir özgürlük talep etmesine izin vermeyen koşullarda mevzilendirilmiş. Bana öyle geliyor ki böyle bir talebin karşılaşacağı dış engeller ne olursa olsun onu şimdiki zamanda arzu edilebilir görmüyor. Örneğin, resmî sansür onu mahcup eder ve o da resmî sansürü eleştirir; kendisinin ve aynı eğilimden arkadaşlarının yazdığı yasaklanmış makalelerden alıntı yapar, Stalinist bir zihniyetin anti-Stalinist sağduyu kisvesi altında yeniden tesis edildiğini kabul eder fakat sansürden bir düşman olarak bahsetmez. Düşman, yeni rotaya tehditkâr terimlerle meydan okumak için her fırsatı kullanan SSCB ve onun Polonyalı vekilleridir. Hükümet yetkilileri, sansürcüler ve sıradan entelektüeller ister istemez bu tehdide karşı birleşmiş durumdalar. Eskiden sansür, Komünist Parti'nin iradesiyle özdeşleştirilirdi ve Komünist Parti, SSCB'nin iradesinin yalnızca bir biçimiydi. Sansürle çatışan herkes, fikrini değiştirmediyse tüm sistemin muhalifi olarak tezahür etmiş ve kendi kendisini böyle algılamaya yönlendirilmiştir. Bugün, en azından çoğu durumda sansür, gazeteciye ya da yazara şöyle diyor: "Haklısın ve ben de senin gibi düşünüyorum ama söylediklerin tehlike arz ediyor." Artık ideolojik değil, neredeyse askerî bir sansür vardır. Sansür bunu yalnızca alçakgönüllülükle uygular çünkü kendi rolünden korkar ve demokratikleşmeyi engellemekle suçlanır. Bu nedenle çoğu zaman yazarı, sadece fikirlerini paylaştığına değil, onları korumak için bu düşünceleri yasakladığına da ikna etmek ister (sansürlerin Stalin dönemindekiyle aynı olduğunu daha sonra öğreneceğiz ki bu afallatıcı bir haberdir).

A., daha sonra karşılaşacağım diğer komünist entelektüeller gibi, sansürün "kurbanları"yla kurmak istediği bu suç ortaklığına aldanmıyor; kabul ederse düşüncesinin kaderini kesin olarak aygıtın ellerine bırakacak ve ortadan kaldırmak istediği eski bağımlılık durumuna geri dönecekti. Ne var ki sansürü yabancı bir otorite olarak da algılayamaz; argümanlarını yazarken zaten kendisi için formüle etmiştir, onları sadece başka türlü değerlendirir. Partinin mevcut düzensizliğine yönelik bir eleştirinin, Natolinciler tarafından Gomulka'ya karşı kullanılabileceğini ya da *Pravda* tarafından partinin işlevine ilişkin bir eleştirinin tasfiyeciliğin alameti olarak

alınacağını biliyor ama bu riski üstlenip şunu kabul ediyor: Düşmandan bir tepki alabilir fakat komünist düşüncenin ilerlemesini teşvik etmelidir. Sansür, yalnızca muhakemenin şartlarını tersine çevirir; eleştiride *bulunulabileceğini* kabul eder ama risklerden kaçınılması *gerektiğini* tasdik eder.

A.'nın durumunda çarpıcı olan, onun hem son derece açık sözlü hem de olgusal çelişkilerde kilitlenmiş görünmesidir. Onun düşüncesi, tahminde bulunmaya alışmış bir Marksist ve günden güne yaşayan birinin tavrıdır. Sansüre karşı adım adım savaşmasını onayladığımızda, ona katılmamızdan rahatsızlık duyuyormuş gibi isteksiz davranıyor; ya gerçekte olduğundan daha girişimci olarak yargılanmaktan korkuyor ya da karşılaştığı tüm zorluklara karşı ona kör-müşüz gibi görünüyoruz. Ona sözlü “siyaset” yapmasının tehlikesini ve fikirlere uygulanan *hesaplamanın* nelere yol açtığını gösterdiğimizde, sanki sorun tam da bu davranışı bir teoriye dönüştürmemek değilmiş ve böyle bir uygulama lehine bize söylediği tüm şeyler asla bir tez olarak kurulmamalıymış gibi önümüze çıkıyor.

İlk başta, ifade özgürlüğünün tehlikeli olduğunu zımnen kabul etmiştik fakat içimizden birisi tehlikeli özneler ile tarafsız özneleri ayırt edemememize haklı olarak şaşıyor. SSCB rejimini veya politikasını eleştirmek, kişinin kendisini açıkça bir misillemeye maruz bırakmasıdır; Polonya'nın durumunu özgürce analiz etmek veya pratik sonuçları hemen algılanamayan teorik sorunlar ortaya koymaksa aynı nitelikte bir ideolojik çatışmayı kışkırtmamalıdır. Bu nedenle, düşüncenin onun dışında haklarını geri kazanacağı “ihtiyatlı alanlar” tanımlayabiliriz.

A., bunu kabul ediyor. Gerçekte bu ayrımın herhangi bir Polonyalı entelektüel için tanıdık olduğu konusunda bize güvence veriyor fakat bu ayrım, SSCB tarafından reddedildiği için düşünülenenden daha az etkilidir. Ruslar her şeye müdahale ediyor, onlar için tarafsız bir özne yok. İster ekonominin örgütlenmesinden, ister işçi konseylerinin rolünden, isterse partinin yapısından veya Marksist felsefeden bahsedilsin *Pravda*'nın kınaması da kışkırtılır. *Nowa Kultura*'nın şu ya da bu editörü, makalesinin yayımlanmasından bir gün sonra, fikirleri yeniden üretilmeden ve ciddi biçimde yorumlanmadan, Rus yayın organı tarafından tasfiyecilikle suçlanır.

Böylece nihai bir yargılama için delil biriktiriyormuş gibi görünen Polonya karşıtı bir dosya oluşturulur. Konuştuğumuz konu ne olursa olsun elektrik yüklü bir atmosferde hareket ediyoruz, ifade özgürlüğünün kışkırttığı günlük patlamalara dikkat ederek sürekli tetikte yazıyoruz. Moskova'nın Varşova'da olduğunu, her kelimenin büyükelçilik duvarlarında yankılandığını, içlerinden muzaffer olanın ölümcül olacağı iki yasanın iç içe geçtiğini biliyoruz.

O hâlde “Gomułkist” sansürün de her şeye karışma iddiasında olmamasına nasıl şaşırabiliriz? A. yeni bir örnek veriyor: Genç Marx'ın fikirlerini içeren ve bunların Stalinist saltanat altında çarpıtıldığını gösteren felsefi bir makale yasaklanmıştı. Eleştiride ihtiyat eksikti...

Bu, ideolojik stratejinin her düzeyde geçerli olduğu anlamına gelir. Aynı zamanda, entelektüeller kendilerinin boğulmalarına müsaade edemezlerse günlük bir mücadelenin de her düzeyde desteklenmesi gerektiği anlamına da gelir çünkü uyguladıkları taciz bir an için yorgunluktan dursa eskisi gibi yeni rejimi de bir ölüm katılığı vuracaktı.

Başın ile siyasi liderlik arasındaki, bu ikisi ile SSCB arasındaki sürekli gerilimden başka olası bir gelecek yok mu? A.'ya göre, basın için hükümete karşı bağımsızlığını kutsayan bir yasa çıksaydı büyük ilerleme kaydedilecekti. Böyle bir proje üzerinde çalışılıyordu (bunu, tüm umutlarını buna bağlayan çeşitli yazarlardan birkaç kez duyacağım) ve tesis edildiğinde yeni bir durum yaratacaktı zira Gomułka, Polonya dergilerinin az bir kısmında yer alan makalelerin yine az bir kısmı tarafından Rusların gözünde artık tehlikeye atılmayacaktı; Moskova politbürosunun Polonya hakkında yeni kriterler temelinde akıl yürütmesi de gerekli hâle gelecekti.

Şu anda, Türkistan'ın en küçük taşra kasabasında hükümet karşıtı bir makalenin yayımlanması, Kruşçev tarafından bir ayaklanmanın alameti olarak değerlendirilecektir çünkü Sovyetler Birliği'nin üst düzey liderlerinin düşünceleri ile sıradan militanların düşünceleri arasında bir boşluk olmaması gerektiği kabul görüyor. Böyle bir perspektiften ve mütekabiliyet yoluyla Gomułka, Polonya gazete ve dergilerinde yazılan her şeyden sorumlu tutuluyor. Bağımsızlıkları

tanındığında, yazı artık ulusal politikanın doğrudan bir ifadesi olmayacak ve şu an sahip olduğu patlayıcı yükten en azından kısmen kurtulacaktı.

A'nın bu projeden sadece belirli bir ihtiyatla bahsetmesi bana mühim görünüyor. Öncelikle, incelikli olduğu şüpheli ve ifade özgürlüğü sorununu çözdüğü daha da şüpheli. Bir yandan, SSCB ile şimdiye kadar kaydedilenlerden daha büyük bir gerginliği kışkırtma ihtimalini göz ardı etmek zor zira SSCB'nin tartıştığı, özerk bir Polonya siyasi hayatı fikri ve Polonya'da sosyalizmin inşası üzerine bir münazaranın kurulabileceği fikridir. Örneğin Gomulka'nın, *Po Prostu*'nun sol eğilimlerini olağanüstü kınamak suretiyle A'ya bulunduğu vaatler, olası ideolojik karşıtlıkları meşrulaştırarak ilkeler temelinde buna karşı koyacağını ummamıza pek izin vermiyor.

Öte yandan, bir basın tüzüğü'nün partide yapılacak kökten bir reforma eşlik etmediğini hayal etmek zor. *Trybuna Ludu*'nun, *Po Prostu*'nun, *Nowa Kultura*'nın veya *Tworczocs*'un editörleri çoğunlukla komünisttir; basın organlarında kendilerini özgürce ifade etme haklarını tanımak, parti içinde demokrasi ilkesini yüceltmektir. Bu demokrasi şu anda fiilen uygulanıyorsa henüz bir statüye sahip değildir ve bu statüyü ancak (eğer elde edilirse) büyük zorluklar pahasına edinecektir.

Gomulka'nın Siyaseti Üzerine

Böylece doğal olarak ifade özgürlüğü sorununu şartlandıran siyasi durumdan bahsetmeye yönlendiriliyoruz. Başlangıçta A., Gomulka'nın karşılaştığı güçlükleri anlamak için can atıyormuş gibi görünür ama eleştirileri yavaş yavaş birikir.

Her şeyden önce, Gomulka'nın seçim kampanyasına son müdahalesinden endişe duyuyoruz. Stalinist manevralara son verme arzusuna cevap veriyorsa seçimleri bir tür plebisite dönüştürme fikri, yeni programa aykırı değil miydi? İnsanlara, en azından belirli sınırlar içinde temsilcilerini seçecekleri sözü verilmişti. Son anda, insanlar hükümet listelerini onaylamaya çağırılmış ve seçim onlara, Gomulka'ya karşı bir muhalefet eylemi olarak sunulmuştu. A. bu görüşe katılıyor. Gomulka başarılı olursa müdahalesinin "ustaca"

görülebileceğini düşünüyor (tartışma sırasında, oylamanın sonuçlarına dair hala bir işaretimiz yok) ama tam da bu yetenekten korkuyor gibi. Aslında bu manevra, aynı derecede endişe verici bir dizi taktik önlemleri taçlandırdı.

A., özellikle aday listelerinin oluşturulma şeklinden rahatsız; eski rejimin yıkılmasında öncü rol oynamış devrimci unsurlar genellikle listenin en altına yerleştirilmiş veya taktik nedenlerle hükümetin politikasına katılmaları umulan yeri sallantıdaki komünist olmayan unsurlara tercih edilerek elenmişler. Kısacası, ulusal birlik kartı oynanmış gibi yapılmış ve bazı öncü militanların feda edilmesi kabul edilmiş.

Ayrıca, A. bize bu önlemlerin genel bir stratejinin parçası olduğunu söylüyor. Göreve geldiğinin ertesi günü Gomułka, esasen kendisini iktidara getiren hareketi dizginlemekle meşgul olduğunu kanıtlamıştır. Parti içindeki Stalinistleri ihraç etmeyi istemek bir yana, onları teskin etmeye ve iş birliklerini elde etmeye çalışmıştır. Amacı, aygıtın üyelerini etrafında toplamak ve Parti'yi sorunsuzca yeni hedeflerine yönlendirmektir. Liderliği yeniden kazanma şanslarının olmadığına (SSCB ile Polonya arasında bir savaş kışkırtmadıkları sürece) ve aslında çaresiz olduklarına kanaat getiren Stalinistlerin (Natolian klanı), politikalarının iflasını zımnen kabul etmekten ve yeniyi hizmet ederek mevkilerini korumaktan başka bir perspektifleri olmayacaktı. Bu evrim, önde gelen kadroların büyük çoğunluğunun son saate kadar "Stalinist" kalması ve ancak ekim krizi sırasında veya arifesinde Gomułkizme dönmesi nedeniyle daha da bariz görünüyordu kuşkusuz. Gomułka ile Nowak arasındaki geçiş, Ochab ve Cyrankiewicz tarafından sağlanmıştı.

Gomułka'ya ilham veren saikleri kesin olarak belirlemek zordur. İlk reflekslerinin, her şeyden önce manevra yapmaya çalışan bir "siyasetçinin", hatta en büyük endişesi aygıtın bütünlüğü olan bir bürokratin refleksleri olduğunu düşünmekten kendinizi alamazsınız. Lakin genel "stratejik" düşüncelerin de öncü bir rol oynadığına hiç şüphe yok. Natolincileri etkisiz hâle getirip sonra yavaş yavaş uzlaştırmak ve SSCB'yi Polonya'daki saldırı üssünden yoksun bırakmak, Kremlin'i Gomułkizmin indirgenemez bir ulusal gerçek olduğuna ikna etmektir.

Her hâlükârda, bu manevraların bir amacı vardı: Stalinizmden arınmayı zafere ulaştırmış olan ve şimdi partinin temizlenmesini, kitle örgütlerinde resmî bir demokratikleşmeyi ve daha genel olarak devrimci komiteler ile işçi konseylerinin ulusal politik yaşama aktif katılımını bekleyen tüm işçilerin, öğrencilerin, aydınların coşkusunu azaltmak. Tüm bunlardan parti liderliğine güvenmeleri istenmişti: yol tuzaklarla doluydu, Gomułka ne yaptığını biliyordu, eyleminden alıkonulmamalıydı. Kısacası, Stalinistlerin hoşnutsuzlara karşı kullandıkları argümanlar yeniden ele alınmıştı. Elbette başka bir ruhtaydı ve başka bir sebeptendi fakat geçmişte olduğu gibi yine şefe güveni, disiplini ve iktidarın merkezîleştirilmesini vaaz etmeye başlamıştı.

Hem Varşova'da hem de taşrada hemen hemen her yerde ortaya çıkan komiteler, siyasi teşebbüslerde bulunuyordu; bunların arasında kalıcı olarak iktidarla ilişkilendirilmek niyetine sahip birçok unsur da vardı. Gomułka, onlara işçi konseylerinin yalnızca yerel eş yönetim organlarına dair katı bir ekonomik rolü olabileceğini söylemişti. Siyaset, partinin münhasır alanı olarak kalmıştı.

Ekim günleri boyunca işçi temsilcileri ile öğrenci temsilcileri arasında bir irtibat komitesi kurulmuştu; bu komite, öncü bir siyasi rol oynayabilirdi. Gomułka bunun dağıtılması için müdahale etmişti.

Bizzat üniversitede toplantı ve tartışmalar çoğalıyordu. Önergeler, azami çeşitlilikte sorunlar üzerine oylanıyordu. Parti şubesi öğrencilerin davranışlarını sert bir dille tenkit etmiş ve onları düzene sokmak için sürekli baskı yapmıştı. Bu Gomułkist taktik, önceki sistemin çöküşünün yarattığı kafa karışıklığından da istifade ediyordu zira yeni özgürlük çerçevesinde bazıları sosyalizmi hedefleyen her türlü eleştiriyi dile getiriliyordu. Dolayısıyla tüm sesleri birbirine karıştırmak, devrimci ve gerici protestoları aynı kefeye koymak ve eleştirinin genel olarak rejime karşı teşkil ettiği tehlikeyi kınamak kolaydı.

Böylesi bir iklimde, Macar Ayaklanması ancak otorite tedbirlerini takviye edebilirdi. A., SSCB'ye karşı herhangi bir provokasyondan kaçınılması gerektiğini tartışmadan, hükümetin tutumunun

yarattığı hayal kırıklığında ısrar ediyor. Gomułka, Rusya’da, Kadar’ın meşruiyetini tanıyan bir metin imzalayınca bu hayal kırıklığı (Macaristan’daki baskının şiddeti, mevcut riskleri ölçmeyi mümkün kılmış ve devrimci ateşi yumuşatmışsa da) daha da artmıştı.

Stalinistlerin Direnişi ve Partideki Durum Üzerine

Ekim ayından bu yana hükümet politikası hakkında bir hüküm vermek, mümkün olduğu kadarıyla başarısız olmuş gibi görünüyor. A., “Gomułka’nın aradığı istikrarı sağlayamadığı, bunun yerine yeni tehlikelerin doğduğu kabul edilmelidir.” diyor. Stalinistler, parti içindeki konumlarını pekiştirmek için kendilerine sunulan fırsatı değerlendirdi kuşkusuz. Gomułka kendisini iktidara getiren güçleri bizzat devirdiği, genç devrimci militanları şiddetle kınadığı, *Po Prostu*’nun editörlerini damgaladığı ve konseylerin imtiyazlarını azalttığı için sesini yükseltmesi, ekimden kaynaklanan kargaşadan üzüntü duyması, mevcut tüm ekonomik zorluklar nedeniyle so-rumsuz unsurlar olarak muamele gören genç komünistleri suçlaması onun durumunda doğrudur.

Stalinistlerin bu kadar kısa bir süre içinde başlarını kaldırıp en azından nüfusun bir kısmına seslerini duyurabilmelerine şaşırdığımız için A. bize parti yapısının onlara hizmet ettiğini gösteriyor.

Bu partiyi bir düşünelim: 27 milyonluk bir nüfus ve 17 milyon oy kullanma yaşındaki kimse için 1.500.000 üye. Yeni yönetimin ilk hedeflerinden biri, kuruluşun iş gücünü azaltmak ve özellikle faaliyeti hiçbir şekilde özel maaşı haklı çıkarmayan birçok “kalıcı” pozisyonu ortadan kaldırmaktı. SSCB’de ve diğer tüm halk demokrasilerinde olduğu gibi, bu küçük bürokratlar tabakası liderliğin yegâne kaygısına, maddi olarak kendisine bağlı ve rejimin istikrarını sağlayan sadık bir taban oluşturma endişesine cevap verir. A., Polonya’da bürokratları ve ailelerini sayarsak gelirlerini parti aygıtına entegrasyonlarından elde eden yaklaşık bir milyon insan olduğunu tahmin ediyor. Bu unsurlar, en azından çoğunlukla, Stalinist değildir. Kaderleri de muhtemelen aynı değildi; bazıları kölece veya alaycı biçimde bürokratik talimatlara itaat etmiş, bazıları rejimin sosyalizmi inşa etmek için zorlu yollar izlediğine iyi niyetle inanmış ve bazıları da patronunu her kim olursa olsun bir veznedar

olarak gören çalışanlar gibi günlük faaliyetlerinde hissizleşmişti. Pek çoğu, hareketin ekim ayında doruğa ulaşan gelişimini, endişeden muaf olmasa da sempatiyle karşıladı. Polonya'nın SSCB tarafından sömürülmesi, nüfusun geri kalanı için olduğu kadar onlar için de hassas bir durum değil miydi? Bürokrasinin ahmakça disiplini onların da zararına değil miydi? Görüşleri ne olursa olsun bu parti görevlilerinin ortak noktası, maddi kaderlerinin aygıtın bütünlüğüne bağlı olmasıdır.

Gomułka, bordrolu çalışan sayısının önemli ölçüde azaltılması gerektiğini duyurduğunda, tehlike karşısında derhâl birleşen ve geriye kaldıkları kadarıyla eski tanrıları yeniden benimseyen bir tabakayla karşı karşıya kaldı.

Küçük bürokrasinin hoşnutsuz olduğu başka konular da vardır. Küçük bürokrasi, yereldeki kerameti kendinden menkul kimselerin cehaletini, kifayetsizliğini ve konformizmini kınayan devrimci veya ilerici unsurlar tarafından sürekli eleştiri konusu olur. Mevcut sistemin tüm kusurlarının kabul ettirilebileceği izlenimine sahiptir ve kısa süre önce Stalinist ideolojiyi benimsemeyen unsurların, sanki eski rejimi tecessüm ettiriyormuş gibi kayıtsız şartsız kendisine karşı döndüğünü görmekten rahatsızlık duyar. Aynı zamanda, bir gün önce efendileri olan ve şimdi her türlü resmî eleştiriden korunan kimseler (Ochab ve Cyrankiewicz'den başlayarak), partinin başında hüküm sürmeye devam ediyor. Bunun muhakemesi çok açıktır: "Bizi günah keçisi yapmak istiyorlar. Patronu kurtarmak için çalışanı kurban ediyorlar." Bu muhakeme hakikatin bir kısmını ihtiva ettiğinden, kitlelerin belirli kesimlerinde yankı bulur. İlk bakışta paradoksal gibi görünse de dün parti görevlisini rejimin vurguncusu, demagogu veya baş belası olarak gören işçiler, çalışanlar ve köylüler, onun kaderine sempati duymaya hazırdır çünkü yalnızca sistemin bir parçası olduğunu ve eski ayrıcalıkları ortadan kaldırıldığında varoluş koşullarının onu çalışan kitlesinden pek ayırt etmeyeceğini düşünüyorlar.

Stalinistler bu durumu sömürmekte hiç zorlanmıyor. Gomułka'yı eleştirerek ve önceki rejimi överek açıktan hareket etmiyorlar ama yeni politikanın, parti "militanlarının" sırtında inşa edildiğini tasdik ediyorlar. A., seçimlerin arifesinde fabrikalarda, parti görev-

lilerinin durumunun örgütün başında kalan liderlerin durumuyla karşıtlığını mukayese eden ve eski siyasetin tüm sorumluluklarını onlara yükleyen broşürler dağıttıklarını söylüyor. Bu manevralar sayesinde, kendilerini ideolojik bir zemine oturtsalar kesinlikle sahip olmayacakları bir yankı elde edebilirlerdi. Tam tersine çok ustaca yeni ile eski yönetim ekibi arasındaki herhangi bir farkı reddediyor, ekim ayında meydana gelen değişikliklerin aslında şahsi rekabetlerin etkisi olduğu fikrini onaylıyorlar. Bunda onlara, yeni bir programı tanıtmakta tereddüt eden ve niyet beyanlarıyla yetinen Gomułka'nın tutumu hizmet ediyor.

Lakin onlar için elverişli olan, yalnızca partideki durum değil. Ülke genelinde ekonomik zorluklar bir endişe ortamı yaratıyor; kitlelerin yaşam standardında bir yükselme olanaksız kalmıyor, aynı zamanda yakın gelecekte bakanlıklarda ve işletmelerde büyük işten çıkarmalarla sonuçlanacak yeniden yapılanma veya rasyonelleştirme önlemleri alınıyor. Onlara, Stalinist bürokrasinin faydasız işlevleri arttırdığını ve verimsiz insanların oldukça çoğalmasına yol açtığını; işsizlik tehdidini üzerlerinde hissedenlerin, yeni rejimin kabaca bir eleştirisine karşı daha hassas olduklarını pekâlâ açıklayabiliriz.

A.'nın tüm bilgilerinin, Natolincilere verdiği ödünler ve manevra taktikleriyle karşı devrimci tehlikeyi güçlendiren Gomułkist politika karşısında büyük bir güvensizlik uyandırdığına dikkat çekiyoruz. Lakin A., Gomułka'nın politikası hakkında genel bir yargıda bulunmaktan açıkça çekiniyor. Ona göre kuşkusuz gaflar, hatalar ve aşırı ihtiyat vardı fakat kınanması gereken hakiki bir siyaset yoktu. Gomułka kısa süre önce bir deney yapmıştı; Stalinistlere karşı taktiklerinin başarısızlığını görebiliyor, kendisini iktidara getiren güçlere kararlılıkla dayanmazsa kendi geleceğini mahvedeceğini anlayabiliyor. Seçimlerin arifesinde Zeran fabrikasına yapmak istediği kişisel ziyaret de (ekim ayından bu yana türünün ilk örneği) bu farkındalığın kanıtı değil mi?

Son olarak A., kendisine göre Gomułka üzerinde belirleyici etkisi olabilecek tek şey olan Parti içindeki mücadelenin bir bölümünü bize aktarıyor. Gomułka, fikirlerini paylaşan bir sekreterin adaylığını desteklemek için bir il şubesinin toplantısına gitmişti. Parti'de

yeni bir yönelim lehine müdahalesi sıcak biçimde alkışlanmıştı fakat iş oylamaya geldiğinde militanlar, onun adayına karşı kendi böl-gelerinde ihraç edilmiş ve orada kişisel dostluklardan istifade eden bir Stalinist seçmişlerdi.

Bu bölüm, Gomułka'nın evrimi için umutlanmaya izin verir mi? Her hâlükârda, geleneksel güç aygıtını tasvir eder.

"B." ve "C." İle

C'nin ve başka yerlerde tanıştığımız kişilerin çoğunun aksine B., Parti'ye kayıtlı değil. B, Polonyalı bir basın kuruluşunun önde gelen ortaklarından biri ve rejim bağlamında, ötekilerden daha eleştirel olduğu düşünülüyor. Aslında birkaç nüans dışında tavrı, konuşma-sını daha önce aktardığımız C. ile A'nın tutumuna çok yakın.

Seçimlerin Kapsamı Hakkında

Buluştüğümüzda seçim sonuçları zaten herkes tarafından bilini-yor: Nüfusun epey büyük bir çoğunluğunun Gomułka'nın talimat-larını takip ettiğini ve listenin başındakiler için kitlesel olarak oy kullandığını biliyoruz. Varşova'ya geldiğimizden beri Gomułka'nın "plebisit" taktiğini haklı çıkarmak için çalışan C., bunun çok büyük bir başarı kazandığını düşünüyor. Stalinistler tarafından başlatılan çekimserlik kampanyası, öte yandan komünist adayların isimleri-nin sistematik olarak üzerinin çizilmesi için yapılan sayısız çağrı, yeni liderliği gözden düşürecek ve onu Rusların acımasız eleştiri-sine maruz bırakacak şüpheli sonuçlara yol açabilirdi. Gomułka popülaritesini kullanmış ve ülkenin neredeyse oybirliğini arkasına toplayabileceğini kanıtlamıştı. Bu nedenle, şimdi siyasi bir progra-mın uygulanmasını mümkün kılan gerekli bir adım atılmıştır.

Bu değerlendirmeye itiraz etmeksizin B., seçimlerin kapsamı konusunda çok daha tutucu. Gomułka elbette hedeflerine ulaşmıştı ama aldığı destek son derece müphemdir. Seçmenleri bir siyasi yö-nelimi veya programı bilinçli biçimde onaylamamış, kısa süre önce şunu söyleyen adamın çağrısına cevap vermişti: "Birleşik İşçi Par-tisi adaylarının isimlerini silmek, Polonya'yı Avrupa haritasından silmektir." Gomułka, mevcut durumda yeri doldurulamaz bir adam

ve devlet menfaatinin tecessüm etmiş hâli olarak tezahür etmişti. İşçiler ve sol ona oy vermişti ama bir yanda Katolikler, öte yanda Stalinistler de oylarını ona vermişti. Bu, bir kez daha, herhangi bir gerçek toplumsal gücü temsil etmediği anlamına geliyordu. Bazıları partide reform yapmasını, ekonominin yönetiminde kitlelerin organlarına baskın rol vermesini; bazıları küçük köylünün toprak sahipliğini ve esnafın haklarını savunmasını, bazılarıysa Polonya'yı fark edilmeden halkçıl demokratların kampına geri getirmesini ve otoritelerini eski rejimin liderlerine geri vermesini bekliyor. Adil olmak gerekirse partinin bir kısmı, onun karşıt eğilimler arasında, birine ya da ötekine herhangi bir taviz vermeksizin yol almaya devam edebileceğini umut ediyor. Seçimler bir döneme işaret ediyorsa bu, geleceğin olası çatışmalarla dolu olduğu ve bu çatışmalara açık kapı bıraktıkları anlamına gelir.

Muhataplarımız, nüfusun Gomułka'nın talimatlarına itaat ettiğini diğerlerinden daha fazla kanıtlayan bir vakayı aktarıyor. Başkent listelerinden birinde yedinci sırada yer alan Goździk, sahip olduğu popülerliğe rağmen seçmenler tarafından seçilmesini sağlayacak daha iyi bir rütbeye sahip değildi. Zeran fabrikasının parti sekreteri olan Goździk'in, ekimin baş mimarlarından biri olduğunu biliyoruz. Kruşçev'in ziyareti sırasında işletmedeki işçileri harekete geçiren oydu, yeni rejimin en sevilen isimlerinden biridir ve "Varşova'nın İdolü" lakabıyla anılır. Ne var ki seçmen, partinin oluşturduğu listenin düzenini bozmak yerine onu feda etmeyi tercih etti.

Bu örnek iki açıdan ilginçtir. Bizi ilk olarak parti liderliğinin manevralarına geri götürüyor zira Goździk'in listenin başlarında yer almaması tesadüf değildir. C'den daha az isteksiz olan B., konseyleri geliştirmenin sıkı bir destekçisi olan çelik işçisinin kişiliğinin, Gomułka tarafından giderek daha az takdir edildiğine inanıyor. Varşova Komitesi'nin Natolincilere hedef olduğu bir dönemde, Komite'nin merkezci unsurlarına saldırdığı için şiddetle eleştirildiğini de öğreneceğiz. Goździk, muhtemelen Gomułkist ihtiyat oyununu oynamak istemediği için cezalandırılmıştı.

Öte yandan, halkın davranışı şaşırtıcıdır. C. ve B'ye, Zeran sekreterliğinin seçim bölgesine konulsalar nasıl oy vereceklerini soruyoruz. Biri listenin sırasını değiştirmeyeceğini, diğeryse Goździk'i

listenin başına getireceğini söylüyor. Lakin her ikisi de ikincisinin yenilgisinin seçmenlerin pasifliğinin bir işareti olmadığı, bilinçli olarak devletin menfaati uğruna kurban edildiği konusunda bizi temin ediyor.

Devlet Menfaati Üzerine

Muhataplarımız bu terimler hakkında yorum yapmak ve ortalama bir Polonyalının duygularını anlamamızı sağlamak için çok dikkatliler. Macar Ayaklanması'nın bastırılmasından bu yana nüfusun zihniyetinin değiştiğini söylüyorlar. Ayaklanmanın ilk aşamasında, öfke doruk noktasındaydı; Macarlarla kendilerini özdeşleştiren Polonyalılar, onlara sempatilerini binbir biçimde göstermek istiyordu. İnsanların kan bağıışı yapmak için geldiği Kızılhaç bürolarının önünde, siyasi protesto gösterileri düzenlenmişti. Babaları tarafından getirilen küçük çocukların, gayriihtiyari muazzam dayanışma akımına sürüklendiği görülüyordu. Şirketlerde ve üniversitelerde, hükümetten ayaklanmacıların lehine bir pozisyon alması isteniyordu. Bir önerge, Polonya ordusunun Varşova Pakti çerçevesinde Rus ordusunun elinden almak üzere Macaristan'a gönderilmesini önerecek kadar ileri gitmişti. Lakin tanklar Budapeşte'yi ezdiğinde, Polonyalılar benzer bir baskının insafına kaldıklarını, Sovyet bloğunda yine "yalnız" olduklarını ve bir Rus saldırısı durumunda Macarlara kimsenin yardım etmeyeceği gibi, onların yardımına da gelmeyeceğini keşfetmişlerdi. O zamandan beri, Rus tehdidinde dair saplantı yaygınlaştı ve tehlike daha az muhtemel olmasına rağmen, herhangi bir olayın infialini tahrik etme ihtimalinin farkındalardı.

Devlet menfaati argümanının nedeni genel olarak anlaşılıyorsa yarı biyolojik bir muhafaza duygusuyla eşleştiği içindir.

Ne C. ne de B. devlet menfaatinden mülhem bir ideolojiyi haklı göstermek istiyor. A. gibi onlar da Stalinizmi diriltmenin en kesin yolunun Rus tehdidi tarafından felç edilmelerine izin vermek, rejimin daha fazla demokratikleşmesi umutlarından vazgeçmek ve eleştirenleri susturmak olduğuna ikna olmuş görünüyorlar. A. gibi onlar da bize sansüre karşı verdikleri sürekli mücadeleyi anlatıyor ve bu vesileyle öğreniyoruz ki yasaklanmış yazılar (bu yazıların sol muhalefetin fikirlerinin bir yankısını taşıyacağını umabiliriz) niha-

yet Siyasi Büro'da toplanıyor. Lakin onların dili ile bizimki arasında her zaman bir uçurum var. Onlardan daha güçlü bir mücadele iradesi, sosyalist bir gelecek için daha büyük umutlar beklediğimizi hissediyorlar; biz ise durumlarını daha iyi anlamamızı, Gomułka'yla ilişkilerini daha temkinli değerlendirmemizi beklediklerini hissediyoruz. Devlet menfaatini hükümetin anladığı şekliyle kınıyorlar fakat bunların hükümetle ilişkilerine tam olarak uygulandıkları fikrini muhafaza ediyorlar; şartlar, onlara zorunlu olarak bir öncü solun eylemini kısıtlıyormuş gibi tezahür ediyor.

Bu uçurum, aramızdan birisi Polonya'nın durumunun içerisinde kilitlenmiş gördüğü alternatifi formüle ettiğinde açıkça ortaya çıkıyor: Ya komünist militanlar ve entelektüeller siyasi hayatın ve daha genel olarak kültürel hayatın demokratikleşmesi için savaşmaya devam ederken hareketin radikalleşmesi başlayacak, işçiler aktif olarak konseylerde yeniden toplanacak, daha büyük sorumluluklar talep edecek, devlet bürokrasisine ayrılan görevleri yavaş yavaş üstlenecek ya da stratejik zorunluluklar kisvesi altında ve zirveler düzeyinde gerçekleştirilen manevralarla yöneticiler ile kitlelerin siyaseti arasında tam bir ayrılık olacak ve skleroz⁸⁶ bir kez daha devleti ve partiyi ele geçirecek.

Muhataplarımız alternatifi kabul etmiyorlar zira tecrit edilmiş Polonya çerçevesinde devrimci bir çiçek açmasının pek mümkün olmadığına hükmedecek olurlarsa bundan gayri ekimin kazanımlarının bastırılmasını da tasavvur edemezler. Macaristan'da olduğu gibi safi şiddetin, işçileri ve aydınları susturabileceğini kabul edeceklerdir fakat bir bürokratikleşme programının, fark edilmeden eski devlete geri dönmesinin imkânsız olduğunu düşünüyorlar. Stalinizm topyekûn bir tecrübeydi: Yalnızca Moskova'daki köleleştirmenin, planın mantıksızlığının veya bir dizi hata ile kısıtlamanın tecrübesi değil, topyekûn bir düşünce ve eylem sisteminin tecrübesiydi. Parti'nin kendisini bir kez daha tarihin yanılmaz faili ilan edebilmesi, işçilerin kendi devletleriyle çatışamayacakları argümanı adına grevlerin yasaklanması, yazarların veya gazetecilerin

⁸⁶ Ülkemizde daha yaygın bilinen adıyla MS hastalığı, beyin ile bedenin geri kalanı arasındaki iletişim kopukluğu yüzünden gelişen ve hastaların bu kopukluk sebebiyle muhtelif fiziksel işlevlerini yerine getirmesini engelleyen bir sinir sistemi hastalığıdır. Yazar, burada Parti (devlet) ile halk arasında oluşabilecek bir uyumsuzluk ve kopuş bağlamında, meşhur baş ile beden metaforuna atıfta bulunuyor. (ç.n.)

karşı devrimci muamelesi görme ızdırabı altında resmî gerçekleri benimsemeleri ve tekrarlamaları konusunda uyarılmaları tahayyül edilemez. Polonyalıların gözünde iflas eden belli bir politika ve onu uygulayan ekip değil, siyasetin belli bir temsiliydi; devletin, partinin, komünist hakikatin ilahi hak statüsüne sahip olabileceği fikriydi.

Bu koşullarda devrim ile karşı devrim arasında bir seçim olmayacaktır keza toplumun yapısını kökten dönüştürmek nasıl mümkün değilse eski dünyayı diriltmek de (tekrar ediyoruz, Rus müdahalesinin yokluğunda) daha mümkün değildir. Arada bir yolunu bulmaya mukadder Polonya, en azından dünyadaki yeni hadiseler başka evrimsel koşullar yaratana kadar, yalnızca Gomułkizmin varyantları (otoriter varyant veya demokratik varyant) arasında tercihte bulunmaya mahkûmdur. Sol çevrelerde popüler bir laftan alıntı yapan C., bize şunları söylüyor: SSCB kapitalist kuşatma içinde inşa edilmek zorundaydı, Polonya ise bugün “sosyalist” kuşatma içinde inşa edilmek zorunda. Şakayla karışık, SSCB ile ilgili teorimizi açıkça kanıtlayan ama sorunsuz da olmayan, şüphesiz derin bir formül zira SSCB’nin kuşatma koşullarında inşa edebildiği sosyalizm değil, Stalinizmdi. Elbette Polonya, mistifikasyondan kurtulmuş biçimde, yalnızca gerçek sosyalizm şansını koruyarak ayakta kalmayı istiyor fakat kuşatmanın zaruretleri, siyasetçilerin niyetlerinden daha güçlü değil mi?

Gerici Eğilimler ve “Kapitalist” Tehlike Üzerine

C. ve B. de toplumsal durumu tüm yönleriyle dikkate almadığımız için bizi eleştiriyorlar. Hiç kimsenin, sanki Polonya sosyalizminin rakibi olarak yalnızca Rus Stalinizmi ve onun Natolinci ajanları varmış gibi akıl yürütemeyeceğini söylüyorlar. Bilakis, demokrasi-nin tam olarak tesisinin etkilerinin ne olacağını kendimize sormalıyız. İşçi sınıfı, nüfusun yalnızca bir azınlığını teşkil eder, yine de siyasi rolü kısmen belirleyici olan din adamlarının etkisine maruz kalır. Bu sınıf Stalin döneminde büyüdüysen yakın dönemde daha fazla sömürüye tabi ve sanayide uzun bir geçmişin şekillendirdiği proletaryadan daha muhafazakâr köylü tabakalarını kendine katmak suretiyle heterojenliğinde artış görmüştür. Köylülüğe gelince, en acımasız ve akıl dışı kolektivizasyon ile bürokratik sömürü de-

neyimini yaşamıştır; şimdiye kadar sadece karikatürize bir taklidini bildiği sosyalist propagandayı haklı olarak son derece büyük bir güvensizlikle karşılayabilir. Stalinizme karşı direnişi sağlıklı olduğu için onu küresel çapta gerici olarak değerlendirmek kesinlikle saçma olurdu ama devrimci bir güç rolü oynayamayacağını da kendimizden saklamamalıyız. B.'ye göre, belirli bölgelerde doğrudan feodal sömürü rejiminden bürokratik sömürü rejimine geçen köylüler, bu iki serflik statüsünü karşılaştırmaktan başka bir şey yapmayı bilmiyorlar ve ikinciye karşı duydukları nefretin onayını ilkinden alıyorlar. Böylece köylülerin, eski sahiplerine topraklarını geri almalarını teklif etmeye geldiklerini veya bir kooperatifin dağılmasından sonra, eski sahibinin toprağını paylaşma yetkisini istediklerini gördük. Bu uç örnekler, genel duruma dair bir görüntü vermeden yine de köylülükte geriye dönük eğilimlerin ne kadar ileri gidebileceğini gösterir.

Görüldüğü üzere, C. ve B.'nin argümanları, halk demokrasilerinde rejimin herhangi bir liberalleşmesini kınamak için gerici tehlike propagandası yapan Fransız Stalinistlerinin argümanlarından esasen farklı. Onlar ve konuştuğumuz tüm Polonyalılar için köylülerin komünizme karşı içinde bulundukları eğilimler, çilesini çektikleri terör rejiminin doğrudan bir etkisidir. Köylü düşman değil, devlet diktatörlüğünün en şiddetle saldırdığı kişidir. Yalnızca hemen *anlayamayacağını* ve sosyalizmin hakikatini keşfetmesinin zaman alacağını belirtmek gerekir.

Bu durum değerlendirmesi çerçevesinde muhataplarımız yine de ekim ayından bu yana hükümet siyasetinin kapsamını sorguluyorlar. Bir yandan, Gomul'kist taktik daha haklı olabilir. Örneğin, gerçekten özgür seçimlerin köylülere komünist adayları kitlesel ölçekte ortadan kaldırma fırsatı vereceği, dolayısıyla bu tehlikenin daha en başında bertaraf edileceği kabul edilebilir. Öte yandan, yalnızca işçi sınıfının radikal girişimleri, köylülerin temsil organları ile proleter organları ilişkilendirme ve ulusun siyasal yaşamına katılmalarını devrimci temelde sağlama yeteneğini haizdi. Yeni liderliğin tüm sorumlulukları tekelleştirme kaygısının, işçi sınıflarının çeşitli katmanları arasında ve işçiler ile köylülük arasında atalet yaratan ve gerici eğilimleri destekleyen bir ayrımı yeniden tesis ettiği inkâr edilemez.

Dolayısıyla Polonya'nın durumu üzerinde asılı duran tek gerçek ipoteğin, Rus tehdidi olduğu sonucuna varamaz mıyız? Bu tehdidin yokluğunda tek geçerli siyasetin, sosyalist demokrasi oyununu canıgönülden oynamak olduğu açık olmayacak mıydı? Sorduğumuz bu soru, muhataplarımızın mücadele ettiği zorluklara ışık tutuyor. C. özellikle anti-Stalinist bir devrimin merkezi olan halk demokrasisi rejimlerinin Batı tipi kapitalizme geri dönüş riskiyle karşı karşıya olduğuna, komünistlerin başlıca görevlerinden birinin demokratikleşmenin yönünü korumak ve böyle bir tehlikenin gerektirdiği sınırları ona tayin etmek olduğuna hükmediyor. Böylece doğal olarak mevcut durumda SSCB'nin rolünü yeniden değerlendirmeye başlıyor. Ortaya koyduğu paradoksun farkında olarak SSCB'yi hem Polonya'yı topyekûn sömüren ve mevcut ayaklanmanın kökeninde yatıp özgürleşme güçlerini imhayla tehdit eden karşı devrimci güç hem de himayesi altında kapitalizme geri götürmeyen dönüşümler gerçekleştirmenin mümkün olduğu rejim olarak sunuyor.

Bence bu tür bir akıl yürütme, geleneksel tipte bir neo-Stalinist şemayı yeniden gündeme getirir ki bunu C.'ye de söyledim. Batı tipi kapitalizm, yani özel mülkiyete dayalı kapitalizm, mutlak kötülük olarak takdim edilir; SSCB'nin sosyolojik olarak müphem rejimiye sadece *fiiliyatta* kötü kabul edilir. Böylece Polonya'da kapitalizmi veya onunla bağlantılı unsurları kayırma riskini taşıyan herhangi bir eylem ilkesel olarak dışlanırken SSCB'yi veya onun Natolinci ajanlarını korumayı amaçlayan herhangi bir önlemse yalnızca bir taviz, gerekli bir oyun, daha az kötü, vesaire şeklinde nitelendirilir. Özel mülkiyet hakikaten de tüm toplumsal sapkınlıkların temeli midir? Polonyalılar, onun ilgasının yeni sömürü yöntemlerinin ortaya çıkmasıyla el ele gidebileceğini benden daha iyi bilmiyorlar mı? Çıkarları işçi sınıfının çıkarlarından, Batılı bir rejimdeki burjuvazinin çıkarları kadar farklı olan yeni bir egemen toplumsal tabakanın kökeninde, üretim araçlarının sözde toplumsallaşmasının yattığını bilmiyorlar mı? Bugün gerçekleştirilen ekonominin devletleştirilmesi, maddi kaynakların sömürülmesi ve canlı emeğin kontrolü için klasik tipte bir kapitalist rejimden çok daha verimli olanaklar sunduğuna göre; gerici güçlerin başarısının, özel mülkiyetin restorasyonuna, fabrikaların ve toprağın eski efendilerinin geri çağırılmasına yol açacağına inanabilirler mi?

C'nin (hatırlatalım ki komünist biri) benimle aynı fikirde olduğunu ve SSCB'yi eleştirirken beni aştığını görmek şaşkınlık vericiydi: SSCB'nin rejimini karakterize etmek için devlet kapitalizmi terimini kullanmaktan çekinmemekle kalmıyor, aynı zamanda Batılı rejimlerin onunla mukayese edilince "tartışmasız ilerici" olduğunu öne sürüyor. Saf ekonomik bir bakış açısıyla bir yandan, SSCB'nin olağanüstü genişlemesinin ancak kendi topraklarındaki kaynakların aşırı zenginliğiyle mümkün olduğunu ve gelişmiş kapitalist ülkelerde uygulanamaz hâle gelen işçilerin çılginca sömürülmesi pahasına elde edildiği ve öte yandan da aynı ekonomik yöntemlerin halk demokrasilerinde başarısız olduğunun ortaya çıktığını söylüyor. İşçilerin örgütlenmelerini, iş talep etmelerini ve hatta iş değiştirmelerini toplumsal açıdan imkânsız kılan ve entelektüelleri her türlü ifade özgürlüğünden alıkoyan totaliter baskı, "gerici" bir rejimi ifade eder. Bir kez daha belirtmeliyim ki tam da ön yargılarla karşılaştığımı düşündüğüm anda, Polonyalı muhataplarımdan deneyimlerinden radikal sonuçlar çıkarabildiklerini anlıyorum. C'nin akıl yürütmedeki dalgalanmaları, bu sonuçların zihninde yüzleşip bir araya getirilmediğini, komünistlerin şu anda karşı karşıya oldukları sorunların genel bir formülasyona henüz ulaşmadığını gösteriyor ama Stalinist totalitarizme meydan okumada her geçen gün gelişen eleştirel düşüncesi, tüm tabuları çoktan yıktı.

"D." ile

D., devlet aygıtında çok yüksek mevkilere sahip olup da tanıştığımız tek komünist. Aynı zamanda, mevcut politikayı kayıtsız şartsız destekleyen tek kişi fakat desteğinin bir formaliteyle ilgisi yok. Sorumluluklarının arkasına sığınmadan bizimle en büyük dürüstlikle konuşuyor ve birkaç kez, şahsına münhasır olan ve illa ki kesin olması gerekmeyen görüşleri dile getirdiğini vurguluyor. Eleştirilerimizi ve yorumlarımızı, kendisini ideolojik bir zemine oturtarak alışlagelmiş cevaplar vermeme kaygısıyla tartışıyor. Rejimin en önemli temsilcilerinin kuşkusuz bazen toplandığı "yönetmel" ofisinin biraz ciddi ortamındaki tartışmamızın özgür oluşu, iklimin iktidar çevrelerinde de değiştiğini kanıtlıyor.

D'nin ilk sözleri, Polonya'nın karşı karşıya olduğu sorunların her birini yeni bir perspektiften tekrar incelememiz gerektiğini be-

lirtmeye yönelik. Yalnızca Stalinist yöntemlerin başarısızlığını not etmekle kalmamalı, Marksizm kisvesi altında toplumsal yaşamın tüm somut sorularına ilkesel yanıtlar verdiğini iddia eden dogmatik teorilerden de kendimizi kurtarmalıyız. Peki ya örnek? Kapitalizmin alaşağı edildiği bir ülkede, okullarda din eğitiminin tatbikini kınamanın ne anlama geldiği araştırılmadan, sınıf mücadelesi teorisinden kendi kendine yetki devşiriliyor. Mevcut gerçeklikte yalnızca nüfusun büyük çoğunluğu değil, proletaryanın da büyük çoğunluğu bu eğitimi talep ediyor. Bugün yeniden tesis edilmesi gerekiyor fakat bu nitelikteki sorunların hiçbir zaman *a priori* çözülemeyeceğini bilmeliyiz. Başka bir örnek: tarımda kolektifleştirme. Sosyalizmin, kolektivizasyon içerdiği ileri sürülür; buna karşı çıkan her köylü kulak, kabul eden her köylüyse fakir kabul edilir. Gerçekteyse köylülüğün %95'i kolektivizasyona karşıdır. Bu şartlar altında, kırsalda sosyalizm ve sınıf mücadelesi teorisi absürt hâle gelir. Bugün sadece köylülerin istediği yerde kooperatifleri feshetmek gerekli değildir, köylülüğün gerçek durumunu ve özlemlerini dikkate almayan hiçbir teorinin geliştirilemeyeceğini de kabul etmek gerekir.

Parti ve Devlet İlişkileri Üzerine

Bu ilk düşünceler, D'nin başka tartışmalarda birkaç kez dile getirdiğini duyduğumuz temel bir fikri formüle etmesine yol açıyor: Parti, kendisini devletle özdeşleştirmemelidir. D'yi doğru anladysam, rollerin karışıklığı totaliterliği besliyor. Proletaryanın hakikatinin onda tecessüm ettiğini düşünmeye yönelen parti, bir devlet olarak hüküm sürdüğü zaman en küçük bir muhalefete, yani onun doktrininden bir sapmaya işaret eden hiçbir şeye tahammül etmez. Buna göre hedeflerden biri, durumun sunduğu imkânlarla ve nüfusun isteklerine göre yöneten bağımsız bir devlet aygıtını yeniden tesis etmektir. Bu aygıt üzerinde partinin çok mühim bir etkisi olabilir fakat iktidarın kararlarını parti almayacaktır.

D'nin itham ettiği kusurların, parti içinde hüküm süren totaliterlikten olduğu kadar iki aygıtın kaynaşmasından da kaynaklandığına işaret ederiz. Dogmatizm, devlet doktrini hâline geldikçe tahribatını gösterir ama ilk önce şu şekilde mahkûm edilmelidir: Yeni

bir demokratikleşme geliştirilip kurumsallaştırılmalı, muhtelif eğilimler tanınmalı ve bunlar kendilerini özgürce ifade edebilmedir; örgütün programı gerçek bir tartışma konusu olmalıdır. D. de bu konularda hemfikir fakat ona göre, partinin reformu ancak çok yavaş olabilir. Stratejik zorunluluklar, SSCB'ye göre yeni tipte bir parti kurmayı mümkün kılmaz; dahası, kaderi aygıtın birliğine bağlı büyük bir “kalıcı” militan kitlesiyle kafa kafaya çarpışmak mümkün değildir. Görünüşe göre D., Stalinist parti yapısı anlayışına şiddetle karşı çıkıyor ama onu kökten dönüştürmenin bir olanağını görmüyor ve etkilerini nötralize ederek, yani liderliğin sorumluluklarını tedricen yeni bir devlet aygıtına devrederek *ampirik* olarak ilerlemeyi öneriyor.

Bürokratik Devlet ve İşçi Yönetimi Üzerine

Peki, aygıt ne olacak? Ya her düzeyde kitle denetimine tabi tutulacak ya da eskisinden üstünlüğü pek görülmeyen yeni bir bürokrasi doğuracak. Demokratik bir devlet kurmak ve halk denetimi istiyorsak, iş yerlerinde kurulan fabrika konseyleri ve benzeri yapıların iktidarın çerçevesini oluşturması gerektiğini düşünmemiz gerekmez mi? Bu hedefe ulaşmak istiyorsak, hükümetin bilâkis ilk eylemlerinde yetki alanlarını katı biçimde sınırlama eğiliminde olduğundan endişelenmemiz gerekmez mi?

D. mevcut durumda konseylerin öncü bir rol oynayabileceğini düşünmüyor. Her iş yerinde, konseylerin temsil ettiği işçilerin acil çıkarlarını savunma eğiliminde olduğunu söylüyor. Lakin bu çıkarlar yalnızca zar zor iteklenebilirler. Bir yanda, ekonomik kriz öyle bir haldedir ki ücretlerde önemli bir artış imkânsızdır; öte yandan, Stalinist yönetimin irrasyonelliğinin acil hâle getirdiği bir dizi rasyonalizasyon önlemi esastır. Tam istihdam, şimdiye kadar hatırı sayılır bir emek israfı yoluyla elde edilmiştir. Bu, işin nesnel gereksinimleri hakkında endişelenmeden, ne kadar düşük olursa olsun herkese bir maaş verme meselesiydi. Aynı zamanda, işletme yöneticilerinin planın mecburi standartlarını en düşük maliyetle elde etmek için maksimum insan gücünü kullanmaları da bir meseleydi. Şirketlerin yönetimini iyileştirmeye yönelik mevcut endişe, işçi kitlelerinin acil çıkarlarına ters düşen önemli işten çıkar-

malara yol açıyor. Ayrıca, çalışanlar açısından fedakârlık anlamına gelen ekipmanların modernizasyonu için de yeni yatırımlar lazım. İş gücünün rasyonelleştirilmesi, nihayetinde çalışma standartlarının yükseltilmesi, yatırımların belirlenmesi, üretimin gereklerini bir bütün olarak değerlendirebilecek ve belirli bir sanayi dalının, belirli bir işçi grubunun yerel ve günlük çıkarlarını aşabilecek bir otoriteyi gerektirir. D., işçi konseylerine verilen imtiyazlarda geriye dönük endişeler ve korporatist bir ideale dönüş olduğunu söyleyecek kadar ileri gidiyor.

Bu eleştiri, cevap vermemizi kolaylaştırıyor. “Konseyler” ile kastettiğimiz (Polonyalı komünist militanlar tarafından da bu kavramın paylaşıldığını görmekten memnuniyet duyduk), esasen belirli bir işletmenin hayatıyla bağlantılı ve münhasıran “ekonomik” niteliklerle donatılmış kuruluşlar (iş yeri komitelerimizin geliştirilmiş versiyonları) değil, işçilerin toplu temsilinin bileşen unsurlarıdır. Orjinallikleri seçim ve görevden azledilmeleri tarzından, somut bir üretim ortamında birleşmiş insanların kolektif iradesini diğer herhangi bir organizasyondan daha iyi ifade etmelerinden ve federasyonları sayesinde tüm ekonomik, toplumsal sorunları ele alabilecek olmalarından kaynaklanır. İş yerini örgütleme hedefleriyle sınırlı olarak konseyin, işçilerin acil maddi çıkarlarını ifade etme eğiliminde olmasından korku duyulabilse de genel siyasi ve ekonomik sorumlulukların önüne konan, konseylerden çıkan merkezî bir örgütün, bir bütün olarak toplumun gereksinimlerini ve hem geleceğini hem de bugününü dikkate alan planlamayı teşvik edebileceği umut edilir. Geçmişte, bilhassa da SSCB’de, bağımsız bir devlet aygıtı lehinde yapılan tüm argümanların, etkilerini şimdi takdir edebileceğimiz bir bürokrasinin ortaya çıkmasına hizmet ettiğini hatırlatırız. Eski bir Stalinist şemayı yeniden kullanıma sokarak işçi sınıfının üretimi yönetebilmeyi sağlayacak kadar olgunlaşmadığına hükmedilirse Polonya’da sosyalizmin gerçekleşemez olduğu sonucu çıkarılmalıdır. Gerçekten de yeni devlet aygıtı bir kez tesis edildikten sonra, kendisinin ortadan kaldırılması için niçin çalışsın? Onun etrafında yığılacak toplumsal tabakalar, kendi güçlenmelerinden ve işçi kitlelerini kendilerine tabi kılmaktan başka bir şeyi niçin amaçlasınlar?

Belli ki D., sosyalizmin veya bürokrasinin alternatifi konusunda akıl yürütmeyi reddediyor. Onun gözünde, onu radikal bir biçimde değiştirme hırsına sahip olmamanın gerekli ve içinde belirli reformların mümkün olduğu fiilî bir durum var. O da bizim gibi devlet aygıtının kitleler tarafından denetiminin belirleyici olduğunu ama etkin güçlerle donatılmış yeni bir meclis kurumunun şimdiden ileriye doğru atılmış büyük bir adım olduğunu düşünüyor. Hükümet tek başına karar vermeyecek, projeleri artık gizlice hazırlanmayıp tartışılacak, dolayısıyla da tüm ülke tarafından bilinecek. Böylece milletvekilleri aracılığıyla bir kez daha kamuoyu baskısı uygulanacak ve yönetimin, Stalinizm günlerinde içinde bulunduğu inanılmaz tecrit artık mümkün olmayacak. D., buna paralel biçimde, geçmişte kurgusal bir güce indirgenmiş olup yeniden gerçek temsil organları hâline gelebilecek ve en üst düzeyde (meclisle aynı düzeyde) hükümet otoritesine karşı bir denge sağlayabilecek belediye ve bölgesel kurumların canlandırılması gerektiğini ilave ediyor.

Parlamenter temsilin, konseylerin temsilinden farklı bir öze sahip olduğunu, seçmene sadece zaman zaman (dört yılda bir) temsilcisini seçme imkânı sağladığını ve çalışma ortamından yapay olarak kopmuş bir bireye ses verdiğini vurgulayabiliriz. Yönetime bağlılığı her türlü tartışmayı beyhude kılabilen bir komünist çoğunluk temin edilmek suretiyle şu anda seçimlerin organizasyonunun hâlihazırda parlamenter temsili ihlal ettiğini pekâlâ fark edebiliriz. Muhatabımızın bu şemada bize karşı çıkacak herhangi bir argümanı yok gibi görünüyor. Kendisini kasten, geçmiş totalitarizmi zayıflatacak tüm önlemleri desteklemeye kararlı fakat bir dünya teorisi için somut bir politikadan vazgeçmemeye de azimli bir ampirist olarak takdim ediyor. Konumuna değerini veren, fikirlerini sahte Marksist bir edep altında saklamaya çalışmaması. Misal, birisi ona “Programınız sosyalist değil.” deseydi, hiç şüphesiz şu yanıtı verirdi: “Bugünlerde sosyalizmden neyin kastedildiğini bilmiyorum.” Aslında, soru ve cevap dolaylı olarak formüle edilmiş olurdu.

Gerçek şu ki Stalinizmin haklı eleştirisi, onu bilinçli veya bilinçsiz olarak kapitalist rejimlerin kurumlarında yeni geçici çarelere yöneltiyor. Yine de geleneksel kapitalist yapının dışında tatbik edildiklerinde bunların faziletinin yeniden oluşup oluşmadığını merak etmekte haklılık payı var. Böyle düşünmek için özel mülkiyete day-

lı rejim ile üretken varlıkların toplumsallaştırılmasına dayalı rejim arasında esaslı bir fark olduğunu varsaymak gerekir. Örneğin, iddia edilebilir ki imtiyazlıların iktidarının hüküm sürmesi için binlerce yolun bulunduğu bir sınıf mücadelesinde parçalanmış bir yapıda bozulmuş parlamenter sistem, tüm nüfusun üretken yaşamla bütünleştiği ve mülkiyeti tekelleştirme koşullarının artık mevcut olmadığı durumlarda tam etkinliğini yeniden kazanır. Ancak bu tez, “toplumsallaşma” teriminin yarattığı belirsizliğe dayanır. Gerçekte bu, işçi temsilcileri tarafından yönetilen planlama yoluyla işletmelerin kolektif yönetimine dönüşmezse “özel” bir toplumsallaşma hâline gelmesi anlamına ve maddi kaynaklar ile emek gücünün özgürce elden çıkarılması suretiyle ayrıcalıklarını geliştirip pekiştirmekte ve siyasi-kültürel araçları kendi amaçları için kullanmakta özgür olan yeni bir yönetici tabakanın belirlenmesi anlamına gelir. Nihayetinde, bu nedenle her zaman toplumun hem ekonomik hem de siyasi örgütlenmesini ilgilendiren aynı alternatife geri dönüyoruz: ya yönetici bir bürokrasi ile bir yönetici kitlesi arasında bölünme ve bir devlet aygıtı ile az veya çok geniş siyasi haklara sahip seçmen nüfusu arasında bölünme ya da toplumsal yaşamın tüm düzeylerinde, temsilcilerin vekil oldukları ve kendilerini ayırmadıkları toplumsal çevre tarafından bir kontrol.

“E.” ile

E., Parti’nin resmî basınında önemli işlevler icra ediyor. Bizi ona götüren *Po Prostu*’dan genç bir editör olmasına rağmen, onun konumu bana tanıştığımız diğer sol unsurlardan önemli ölçüde farklı görünüyor. Kendisini her şeyden önce bir militan olarak tanıtıyor, Parti’yi belirtmek için “biz” diyor; Gomułka’nın taktiklerinden hiçbirini gizlemese de (Goździk’in seçim listesinin başlarından saf dışı edilmesine dair en iyi yorumu bize o sağladı) mevcut Parti yönetiminin siyasetini haklı çıkarmakla diğerlerinden daha fazla ilgileniyor gibi. Siyasi eğitimi kapsamlı, analizi derin: Polonya’nın durumuna dair teorik bir vizyona sahip, tanıdığım tek komünist.

Partinin Toplumdaki İşlevi Hakkında

Mülakatımızın başında, aramızdan birisi, mevcut siyasi akımlar hakkında toplayabildiğimiz bilgileri özetledi: Bir yanda, açıktan savaşımayan ve tüm güçlükleri, özellikle de parti görevlilerinin hoşnutsuzluğunu sömüren Stalinistler, anarşist tehlikeyi kınıyor ve aslında herhangi bir dönüşüme karşı çıkıyor; diğer yanda, yeni rejimin ortaya çıkmasında en aktif rolü oynayan unsurlar, Stalinizmden arınmanın devamını, partide eğilim hakkının tanınmasını, basın özgürlüğünün yasallaştırılmasını, konseylerinin yetkilerinin genişletilmesi istiyor; merkezdeyse özellikle son dakika mitingçileri [kararsız seçmen de denebilir] tarafından desteklenen, eğilimlerini kırmadan Stalinistleri kilit mevkilerden uzaklaştırmak için zamana oynayıp manevralar yapan Gomułka, solcu unsurları susturmaya çalışıyor ve esas olarak örgüt aygıtının birliğini kendi otoritesi altında yeniden tesis etmeyi hedefliyor gibi görünüyor.

E., bu tanıma yalnızca çekinceyle katılıyor. Sol kanat siyaset ile Gomułkist siyaset arasında yapılan ayrımın en azından vaktinden önce olduğunu düşünüyor. Gomułka'nın devrimci unsurlar pahasına parti içindeki disiplini hızla yeniden kurmak istediğini inkâr etmiyor fakat C. gibi o da ilk aşamadaki hedeflerinin ancak ekim ayında ulaşılan ulusal birliğin pekiştirilmesi olabileceğine hükmediyor. Doğru siyasi hedefler ancak seçimlerden sonra formüle edilebilir ve dolayısıyla Gomułka'nın tutumu ancak o zaman değerlendirilebilir.

Üstelik E., eğilim hakkı iddiasının (ve hatta daha çok, yoldaşlarımızdan biri tarafından öne sürülen partilerin çoğulluğu iddiasının) mevcut sorunlara cevap vermediğini düşünüyor. Bunlar, esasen toplumun dönüşümünü gerektirir. Lakin partideki demokrasi, işçilerin ve köylülerin siyasi yaşama giderek daha güçlü katılımı anlamına gelen toplumdaki demokrasinin yalnızca bir yönüdür. Partideki demokrasi ancak sınıfların yaşamına bir kez daha entegre olursa ve işçilerin özlemlerinin aracısıysa etkili olabilir. An itibarıyla durum bu değil; parti, temsili değil. Bu nedenle ilk hedef, ona yeniden gerçek bir işlev kazandırmaktır. Ne var ki D. gibi E. de farklı bir ruhla da olsa bu işlevin ancak partinin devletten farklı olması ya da

farklı gözükmesi durumunda yeniden tesis edilebileceğine hükmediyor. Partinin iç yaşamı ve her şeyden önce kitlelerle bağları, fiilen ancak iktidarı tecessüm ettirmeyi bırakmasına ve ilkel istikametine uygun olarak yeniden öncünün, yani nüfusun en bilinçli ve en savaşçı tabakasının dışavurumu hâline gelene dek değiştirilemez. Bu öncünün kendi ideolojisini toplumun tamamına yayma, siyasi bir program için savaşma görevi kesinlikle vardır fakat toplumu bir bütün olarak temsil eden devletin yerini alamaz.

Sorularımdan birine yanıt olarak E., sosyalist bir toplumda (bu terimin, iktidarın Sovyet organları tarafından tatbik edileceği bir toplumu tanımladığını kabul ediyoruz) partinin artık liderlik işlevini elinde tutamayacağını belirtiyor. Lakin analizi her şeyden önce, Stalin döneminin ardından Polonya'daki mevcut duruma odaklanıyor ve işçileri temsil eden organlardan bağımsız bir devlet aygıtının, yani bir devlet bürokrasisinin varlığını bir gerçek olarak kabul ediyor.

Bizi bölen bu son nokta çünkü kendi adıma, partinin işlevinin dönüşümünün, devletin kendisinin dönüşümüyle, yani bürokratik aygıtın tasfiyesiyle ya da en azından onunla üretim sürecinin merkezinde yer alan kitle arasında yeni ilişkilerin kurulmasıyla el ele gitmediğini tasavvur edemiyorum.

E. düşüncesini, Polonya'daki devrimci koşullara ilişkin çok karamsar bir tahmine dayandırıyor. Yakın gelecekte, yalnızca köylülüğün ve işçi sınıfının tutumu ona herhangi bir sosyalist perspektifi engelleyecek gibi görünüyor. Sonuç olarak tek hedef, bu perspektifi yavaş bir propaganda çalışmasıyla yeniden açmak.

Analizinin ilgilendiği, bu hedefin Rus kuşatmasının yarattığı koşullardan bağımsız olarak uygulanması ve genel olarak Stalinist diktatörlük rejiminden çıkan bir ülkenin durumuyla ilgili olması.

Stalinizmin Mirası Üzerine

E. bize, Polonya proletaryasının ekonomik ve ideolojik faktörlerden kaynaklanan bir krizden geçtiğini söylüyor. Birincisi, son yıllardaki sanayileşme politikası, köylü unsurlarının proletaryanın saflarına akın etmesine neden oldu. Böyle bir dönemde her zaman

olduğu gibi, işçilerden daha muhafazakâr, mücadele geleneklerinden yoksun, daha az politize, daha uysal taşralı unsurlar kitlesi, binç anlamında tehlikeli bir eşitsizlik yaratır ve sınıfın mücadeleciliğini dizginler.

Poznań Ayaklanması'ndan bahseden bu ilk yoruma itiraz ettiğim gibi E., işçilerin bu vesileyle büyük bir mücadele iradesi gösterdiklerini kabul ediyor ama ona göre, esasen sefaletin kışkırttığı ve diktatörlüğün son zamanlardaki gevşemesinin kolaylaştırdığı bir hareket bu. Sömürge bürokrasiye gerçekten de bu şekilde saldırılmış ama büyük kafa karışıklığını kanıtlar vaziyette çok çeşitli siyasi talepler formüle edilmiştir. Bu örneğin gösterdiği gibi E.'nin nihayetinde şüphe duyduğu, proletaryanın savaşıma yeteneğinden ziyade eylemini sınıf eylemi olarak temsil etme ve devrimci hedeflere yönelme yeteneğidir.

E.'ye göre bu kriz ancak Stalinizmle açıklanabilir. Yenilgiye uğramış Stalinizm, işçi sınıfını toplumsal bakımdan atomize ve ideolojik bakımdan şaşkın hâle getirir.

En iyi komünist militanlar, onları kitlenin geri kalanından ayıran işlevlere terfi ettirildiler; siyasi görevlilere, bazen de teknik kadrolara dönüştürüldüler; şu ya da bu biçimde sömürü aygıtına entegre edildiler. Kitleler böylece kendi öncülerinin kendilerine karşı çıktığını görmüş; liderlerini, onları üretime zincirleyen yabancılar olarak keşfetmişlerdi. Kuşkusuz birçok işçi (zaman geçtikçe daha da arttı) sömürünün sürekliliğini kınamak için kendilerinden kopuk bu unsurları eleştirebilmiştir ama sorunlarının ağırlığı onları eziyordu. Neden komünizm kendi karşısına dönüşüyordu? Neden en iyi işçi unsurları, devletin en iyi ajanları hâline geliyordu? Yalnızca küçük bir azınlık, onları biçimsizleştirenlere karşı devrimci hedefleri yeniden onaylayabilirdi. Yine de yeni bir program, yeni bir yönelim formüle etmeyi, egemen örgütün herhangi bir rakip birliği yasakladığı ve sosyalizm iddiasında bulunan bir doktrini savunmaya devam ettiği bir durumda ne bir araya gelmeyi ne de örgütlenmeyi başarabilirdi. Lakin çoğu için rejim düşmanlığı ve sömürüye karşı direniş, yeni bir ideolojinin yokluğunda kör muhalefet biçimini almıştı: Sosyalizm öyle bir hale gelmişti ki günlük gerçeklikte bir yalanlar ağının ve mükemmelleştirilmiş bir cebir gücünün ifadesi

olarak tezahür ediyordu. Parti propagandası, Parti'yle birlikte komünizmi de itibarsızlaştırdı.

Aynı zamanda, sundukları yaşam koşullarının daha iyi, çalışma koşullarının daha az acı verici olduğu dışında hakkında pek bir şey bilinmeyen Batılı rejimler yeniden değerlendiriliyordu. Polonya'da da Stalinist teröre karşı ifade özgürlüğünü ve birey haklarını savunan ruhban sınıfının ön planda olduğu toplumsal güçler yeniden değerlendiriliyordu.

Proletaryanın kendi kimliğine dair bilincini kaybetme eğiliminde olduğu böyle bir durumda, Stalinizm tarafından bilinçli olarak izlenen ücret farklılaştırma politikası, diğer ülkelere göre daha zararlı bir etki yarattı: gruplar, şirketler, bölgeler, birbirlerine karşı çıkıp diğeri pahasına maddi menfaatler talep ederken sınıf geleceği vizyonunun zayıflaması suretiyle bölünmelerini aşmak için daha az muktedir hâle geldiler.

Bununla birlikte E., işçilerin Stalinist rejimin devrilmesinde belirleyici bir rol oynadıklarını ve bu nedenle kendilerini toplumda devrimci güç olarak öne sürmeye devam ettiklerini inkâr etmiyor. Stalinizme karşı mücadelenin, ne kadar gerekli ve geçerli olursa olsun sosyalist hedefler için bir mücadeleyle örtüşmediğine hükmediyor sadece. Stalinizmin, nüfusun tüm katmanlarını kendisine karşı birleştirdiğini, işçi taleplerinden ayrılmaz hâle gelen tüm küçük burjuva taleplerine yeni bir anlam kazandırdığını ve proletaryanın içinde kaybolmaya meyilli olduğu karışık muhalefeti doğurduğunu vurguluyor.

İşçi sınıfının bu şekilde silikleşmesi, yalnızca ideolojik açıdan anlaşılmamalıdır. Farklı derecelerde sömürülen veya zorbalığa uğrayan farklı sosyal tabakalar, bir tür tesviyeyi tecrübe eder. İşçi, yoksullaşmış küçük burjuva, entelektüel ve köylü aynı ezilmişlik durumuna iştirak ettiklerinde işçi artık kendisini belirli bir sınıfın üyesi olarak temsil edecek durumda değildir. Şimdi, bürokrasi gerçekten de belirli bir toplumsal tabakayı teşkil ediyorsa ve sınıf mücadelesini tahrik ediyorsa bu mücadele, yine de proletaryanın ayrı bir sınıf olarak ortaya çıkmasına müsaade etmez ama onu gelenekleri ve zihniyetleri çok farklı toplumsal güçlerle ilişkilendirir.

Böyle bir durumda fabrikalarda işçiler tarafından seçilen konseylerin, yeni bir devletin bel kemiğini süratle oluşturmaya çalıştığından korkulmalıdır. Mevcut koşullarda, Stalinizmin yarattığı depolitizasyon ve belirsizlik ortamında; teşekkül etmeleri, çoğalmaları ve artan sorumluluklar üstlenmeleri önemli olsa da toplumda öncü bir rol üstlenme umuduna sahip olduklarını ve bir bütün olarak topluma işçi demokrasisi modelini empoze etmeyi başaracaklarını beklemek boşuna olacaktır.

Köylülüğün son yıllardaki evrimini düşünecek olursak, iyimserlik daha da az haklı çıkar. Toplumsal tesviyenin etkileri yine hissedilebilirdir. Gerçekten de savaştan önce, yoksul köylü yığınları kendi kaderlerinin farkına varıp büyük ve orta ölçekli toprak sahiplerine karşı çıkarken bürokratik sömürünün kurbanları olan tüm tarımsal nüfusla dayanışma hissetmişlerdir. Vergilere maruz kalan ve mahsullerini toplu teslim etmeye zorlanan büyük toprak sahibi, her ne kadar potansiyel zenginliği, geçmişteki ayrıcalıkları ve zihniyeti onu yoksul köylüden ayırmaya devam etse de bir sınıf düşmanı olarak algılanmayabilir.

Kısa vadede, devlet görevlilerinin ayrıcalıklı tabakasına karşı nefret, geleneksel sınıf karşıtlıklarını maskeler ve dolayısıyla sömürülen kitlenin kendi özgül çıkarlarını tanımasını engeller. Bu kafa karışıklığının alametlerinden biri, herhangi bir kolektivizme karşı düşmanlıkta tezahür eder. Kooperatifin bir tarım işçisi toplama yönteminden başka bir şey olduğunu, küçük toprak sahiplerine kolalisyonları aracılığıyla üretimi arttırma ve büyük toprak sahiplerinin rekabetine karşı galebe çalmanın araçlarını sağladığını unutan köylü kitlesi, körü körüne parçalı parsel tarımına geri dönülmesini talep eder.

Kolektivizme karşı öyle bir düşmanlık vardır ki bir kolhozu yeniden kurmak isteyen köylüler, komşuları tarafından zulme uğramaktan korktukları için projelerini tartışmak için gizlice bir araya gelmek zorunda kalıyor (E. de böyle bir toplantıya yeni katılmıştı).

E.'nin analizi, muhtemelen SSCB için geçerli olmazdı. Bu ülkede ki yirmi beş yıllık sanayileşme ve kolektivizasyon, toplumun yapısını derinden değiştirdi: İşçi sınıfı, önemli ölçüde köylü tabakalarını

asimile ettikten sonra, büyük bir modern proletarya hâline geldi. Kırsal kesimde, eski toprak sahipleri tamamen devrildi; başarılı kolektivizasyon, üreticiler kitlesi ile yönetici bürokrasi arasında yeni bir bölünme yarattı. Hülâsa, toplum genelinde eski sınıf ilişkileri ortadan kaldırıldı ve yerini yenileri aldı. Polonya ise Macaristan ve diğer halk demokrasileri gibi geçiş sürecinde olup bürokratik rejimlere geçme eğiliminde fakat bu konuda henüz başarılı olamamış bir toplumdur. Bir yandan, hâkim tabaka kendisini hakiki bir sınıf olarak ortaya koymayı başaramaz, bütünlüğü esas olarak siyasi kalır. Dahası, yabancı (Rus) emperyalizme boyun eğme, toplumdaki kökleriyle çelişir. Öte yandan, eski toplumsal güçler ne kadar değişmiş olursa olsunlar ortadan kaldırılmış değildir. Net bir sınıf politikasının ve devrimci hedeflerin hemen ortaya çıkamayacağı büyük karşıtlıkların etkileşimi bundandır.

E.'nin vardığı sonuç, kendiliğinden ortaya çıkıyor: Yeni rejim, sınıf mücadelesinin koşullarını yeniden tesis etmeli. Diktatörlüğün yıkılması ve demokrasinin tesisi, bir yandan küçük işletmelerde ve tarımda özel inisiyatifte dönüşe, diğer yandan işçi konseylerinin işletmelerin yönetimine katılmasına eşlik ederken toplumsal güçlerin birbirleriyle ilişkilerinde kendilerini yeniden konumlandırmalarına ve komünist partinin kendi eylem alanını bulmasına müsaade etmeleridir.

Temel olarak E., liberal bir bürokrasinin himayesi altında hem kapitalizmin belirli biçimlerinin (üretim araçlarının toplumsallaşmasının sürdürülmesi, sınırlarını teşkil etmek üzere) restorasyonunu hem de belirli işçi yönetimi biçimlerinin teşekkülünü destekleyen ampirik bir siyaseti tanımlamaya çalışıyor. Bu rejimi sosyalizm olarak adlandırmak şöyle dursun, onu dürüstçe Stalinizmden miras alınan nesnel koşulların dayattığı bir geçiş çözümü ve dahası, mevcut uluslararası çerçeve içinde mümkün tek çözüm olarak takdim ediyor.

Tikel olarak Polonya durumuna uygulansa dahi, analizi şu soruyu gündeme getiriyor: Liberal bürokrasi hipotezi kabul edilebilir mi? Yönetmek istiyorsa ve siyasi, ekonomik otoriteyi elinde topluyorsa herhangi bir iktidarı veya rakip bir iktidar embriyosunu hiçe indirmek bürokrasinin özünde değil mi? Her hâlükârda, ikincil

sektörlerde veya tarımda kapitalist biçimlerin varlığını zorunluluktan tanıyabiliyorsa ve ideolojik olarak kiliseyle uzlaşabiliyorsa ekonomik yaşamın kalbindeki otoritesini sınırlayan veya ona meydan okuyan işçi organlarına tahammül edemeyeceğini düşünmemiz gerekmez mi?

İşçi Konseyleri

Aslında tüm tartışmalarımızın merkezinde yer alan Polonya işçi konseylerinden birkaç kez bahsetmiştim. Büyüklüğü henüz tam olarak bilinmeyen ve anlamı sıcak tartışmalara konu olup süregiden bu hareket, Polonya proletaryasının başlıca kazanımlarından birine işaret eder. Solun kendisini, bilhassa da ona verdiği destekle tanımladığına şüphe yoktur. Varşova'daki iki fabrikada, WFM'de (motosiklet şirketi) ve büyük otomobil fabrikası Zeran'da bu hareket hakkında biraz bilgi toplayabildik ve WFM'nin birkaç yönetim kurulu üyesiyle tanıştık.

Daha önceki tartışmalarda da belirttiğim gibi bu örgütler ekimden, yani Stalinizme karşı mücadelede ortaya çıkan devrimci komitelerin dağıtılmasından sonra doğmuştu. Resmî olarak hükümetin kabulüyle oluşturuldular ve işletmelerin yönetimine işçi katılımının "denekleri" olarak takdim edildiler. Bu, her türlü siyasi sorumluluktan mahrum oldukları ve Macar işçi konseyleriyle herhangi bir mukayesinin hatalı olacağı anlamına gelir.

Buna mukabil, onlarda yeni hükümetin yapay bir yaratılışını görmek de daha az hatalı olmayacaktır zira işçi sınıfı içinde uzun süredir formüle edilen bir talebe yanıt vermeye geldiler. WFM'de bize, Yugoslav konseyleri örneğinin Polonyalı işçiler üzerinde güçlü bir cazibe yarattığı (genel olarak bu konseylerin gerçekte nasıl işlediklerinden bihaber oldukları için bu cazibe daha da güçlüydü) ve geçen baharda işçilerin üretim üzerindeki denetiminin, çalışma disiplini ve ücretlerin yükseltilmesiyle ilgili yasaların kaldırılmasıyla aynı zamanda talep edildiği söylendi. Fabrikalarda ilkbahardan ekime kadar süren yoğun ajitasyon döneminde bu talep netleşti ve yaygınlaştı. Dolayısıyla bu yönde herhangi bir hükümet önleminin yokluğunun, öncü işçiler arasında büyük bir hayal kırıklığına yol açması muhtemeldir. İşçilerin, ekim komite-

lerinin feshedilmesini ancak hükümetin fabrikalarda yeni örgütlenme biçimleri yaratma vaadiyle kabul etmiş olması da muhtemeldir.

En azından kesin olan, resmî kelime dağarcığının gerçeklikle pek uyuşmadığıdır. Hükümet, bir “deney” yaptığını ilan ediyordu. Zeran’daki WFM’de ilgililer, kendilerini ya yayılmak ya da yok olmak zorunda olan bir harekete mahkûm görüyor. An itibariyle parti yönetiminin tahmin ettiğinden ve şüphesiz birçok liderin arzu ettiğinden çok daha hızlı yayıldığı görülüyor. Aralık ayı başında konseyi kurulan Zeran, Polonya’nın tüm bölgelerinden günlük delegeler kabul ediyor. Bu delegeler, konseyin nasıl çalıştığını ve hâlihazırda başardığı işleri görmek, iş yerleri arasında kalıcı bağlantılar kurmayı önermek için geliyor.

Hâlihazırda, belli iş yerleri çerçevesinde bir federasyon şekilleniyor. Bize, merkez büro (bürokrasinin eski kalesi) yerini bırakmaya mecbur bırakılmadan, elektrik sanayisinde bir konseyler birliğinin teşekkül ettiği söylenmişti. Lakin farklı sanayi dallarına ait fabrika konseyleri arasında da bağlantılar kuruluyor ve bunların hepsi, herhangi bir resmî izinden bağımsız olarak yürütüldükleri için daha da ilginç. Bunun nasıl sağlanacağı hemen belli olmasa da konseylerin merkezî bir organının oluşturulmasına doğru ilerleme fikri şimdiden formüle edilmiş.

Bir karikatür, meclis destekçileri ile resmî makamlar arasındaki görüş farklılığını açıkça ortaya koyuyor. Elleri üzerinde yürüyen bir grup insanın içerisinde ayakları üzerinde duran iki işçiye sorulur: “Ne yapıyorsunuz?” İşçiler, “Deney yapıyoruz.” diye yanıtlar. Basında genel olarak iki konsey anlayışı oldukça açık biçimde tartışılır. Bazı makaleler, bilhassa da *Po Prostu*’dakiler, bu örgütlenmelerin üretim ilişkilerinin dönüşümünde oynayabilecekleri radikal rol üzerinde ısrar ediyor. Diğerleriyse onları, işçileri yıllık kârlarla ilişkilendirerek işletmenin performansını iyileştirmeyi amaçlayan basit yerel teşekküller olarak takdim ediyor. (Bizim kaldığımız süre içerisinde, *Tribuna Ludu*’nun bir makalesi, *Po Prostu*’yu pratik hedeflerini bilmeyerek konseylerin ilerlemesini engellediği için şiddetle suçluyordu ki bu bir klasik ikiyüzlülük örneğidir.)

WFM konseyi ilk kurulanlardan birisiydi (20 Kasım, Zeran'inki ise aralık ayının ilk günlerinde). Yirmi dört üyeden, yani her yüz seçmen başına bir temsilciden müteşekkil. Seçim şu koşullarda yapıldı: Açık oylamayla doldurulacak her koltuk için el kaldırmak suretiyle üç aday seçildi, daha sonra gizli bir oylamayla temsilciler belirlendi. Bunların en az ayda bir toplanması gerekir (aslında daha sık görüşürler), her oturumda başkanlık değişir. Direktör, konseyin bir parçasıdır ama yalnızca tavsiye amaçlı bir oyu vardır ve başkanlığı işgal edemez. Konsey, faaliyetleri hakkında her üç ayda bir personel meclisine rapor verir. Kâr paylaşımı da dâhil en önemli konularda sadece tüm personelin huzurunda kararlar alır. Ayrıca, toplantılarının her biri halka açıktır.

Konsey iki yıl için seçilir fakat personelin üçte biri veya direktör, bu konseyin yetersizliğini ispat ettikten sonra bunu talep ederse görev süresi sona ermeden feshedilebilir.

Niteliklerinin otorite ve kapsamı belli ki mühimdir. Konsey, direktör yardımcısının onayıyla direktörü atar. İşletmenin organizasyonunu (tesislerin en iyi kullanımı, çalışanların en iyi dağılımı), teknik gelişmeyi iyileştirmesi muhtemel tüm önlemleri (eski makinelerin ortadan kaldırılması, modern makinelere yatırım, yeni üretim süreçlerinin kullanılması, vesaire), mali hesapları (yönetim tarafından iletilen bilançoların analizi), son olarak da çalışma koşullarını, özellikle de standartları ve ücretleri inceler.

WFM'nin konseyi kurulduğunda, çalışma şekli benzer olan Zeran'inki gibi, ikramiyelerin çoğunu temel maaşa entegre ederek maaş sisteminde bir dönüşüm gerçekleştirmişti. Ayrıca, belirli sayıda üretken olmayan işçinin işten çıkarılmasını da içeren, girişimin rasyonelleştirilmesine ilişkin belirli bir dizi önlem almıştı. Zeran'da konsey, direktör yardımcısının önerdiği ticaret direktörü adaylığını reddederek ve yönetimin önerdiği idari yeniden yapılanma planını önemli ölçüde revize ederek otoritesini ortaya koymuştu.

Lakin WFM'nin tüzüğünün incelenmesi, tıpkı konsey personeliyle yaptığımız konuşma gibi, belirli bir yanıltıcılığı ortaya koyuyor ve bu örgütün gerçek otoritesinin nereye kadar uzandığını bilmek zordur.

İlk etapta, konseyin işletmenin içinde eş yönetim görevlerine indirgenerek “ulusal ekonomik planın öngördüğü esasa göre” çalıştığı belirtilir ve ulusal planın hazırlanmasında iş birliği yapma gücüne sahipmiş gibi görünür. Ayrıca, işletmenin yıllık planında onayı aranır ama planın reddedilmesi durumunda neler olabileceğine dair hiçbir önlem öngörülmemiştir. O hâlde sorun, planın yerel bir inisiyatife izin verecek kadar esnek olup olmadığıdır. Aksi takdirde konseyin hakları, örneğin çalışma standartlarını belirleme hakkı tamamen formalitede kalacaktır.

İkincisi, konseyin ve direktörün raporları kesinlikten yoksundur. Tüzük şöyle belirtir: Üye organı direktörü atasa dahi, direktör “işletmenin faaliyetlerine tek başına rehberlik eder”. Ayrıca her toplantıda konseyin çalışmalarını hazırlayan kişidir. İşletmenin genel işleyişi hakkında günlük olarak sahip olduğu bilgi, üretimin ilerlemesini kontrol etmek için prensipte ayda bir toplanan konsey personeline karşı önemli bir üstünlük sağlıyor gibidir.

Üçüncüsü, konseyin işlevleri ile sendikanın işlevleri birbirinden çok ayrılmamıştır. Maaşlara, kâr dağıtımına, toplumsal meselelere, güvenliğe ve fabrikanın iç kurallarına ilişkin kararlar, her iki örgütün de sorumluluğundadır.

Bu çekincelere rağmen, Zeran konseyinin şimdiden yoğun bir faaliyet gösterdiği görülüyor. Ne var ki durumu başka soruları gündeme getiriyor: Mensuplarının yarısının teknisyenlerden müteşekkil olması özelliğini haizdir ama personelinin %80’i işçilerden ibaretken bu önceki oran nasıl açıklanır? Kuşkusuz bu oran hem seçimin atölye bazında yapılmadığını hem de işçilerin kendi aralarından bir delege seçecek kadar kendilerine güvenmediklerini kanıtlar.

Son olarak, konsey üyelerinin görev süresinin (iki yıl) ve örgütün (oturumları arasında yasal bir varlığı olmayan) doğasının, işçi hareketinin tarihinde fabrika konseyleri tarafından tecessüm ettirilen çok farklı bir temsil türü yarattığına işaret edilmelidir.

Aslında, Polonya örgütlerinin önemini takdir etmek için bizzat işçilerin onları nasıl yargıladıklarını, onlardan ne umduklarını ve çalışmalarını yeni bir şekilde algılayıp algılamadıklarını bilmek ge-

rekir. Tüzükte bu tür soruların cevabı yoktur. Teknisyenlerin konseylerde oynadıkları rolü de bilmemiz gerekir. Tüm tarihî kayıtların kabul ettiği üzere, Stalinist dönem, merkezî siyasi otoritelerin aşırı otoriterliği ve büyük ekonomik düzensizlikle karakterize edilmiştir. Bu koşullar altında çok sayıda teknisyenin, hatta fabrika yöneticisinin işi rasyonalize etmek için göreceli ademimerkeziyetçiliğin ve personel iş birliği ilkesinin lehtarı hâline gelmesi doğaldır. Lakin bu kadrolar yeni hareketi liberal ekonomik yönetimin sınırları içinde tutarak mı yönlendiriyor? Yoksa işçiler tarafından geleneksel üretim ilişkilerinde bir altüst oluşa sürüklenmeleri muhtemel mi?

Şu anda şekillenirken Polonya konseyleri ne abartılmalı ne de hafife alınmalıdır. Yugoslav konseylerinden tamamen farklı bir yapıya sahiptirler. Doğdukları siyasi alan imkânlar açısından çok daha zengindir. Hareket ulusal bir federasyona doğru ilerliyor olsaydı, karşı karşıya kalacağı ekonomik görevlerin önemi, ona zorunlu olarak siyasi bir karakter kazandıracaktı. Lakin böyle bir perspektifte, bu hareketin son zamanlardaki davranışlarıyla rakip bir demokratik güce tahammül edemeyeceğini açıkça gösteren parti yönetiminin karşısına çıkacağına da şüphe yoktur.

Düşünceler

Kaldığımız süre boyunca bildirdiğimiz gibi, birçok Polonyalı komünist bize şunları söyledi: “Seçimler belirleyici bir dönüm noktası. Ulusal birlik dönemi kapanıyor. Kısa süre önce kazandığı başarıyla güçlenen Gomułka artık tutarlı bir politika geliştirebilir, parti reformunu teşvik edebilir, Stalinistleri tasfiye edebilir, demokrasiyi kurumsallaştırabilir. SSCB, nüfusun %90’ının ona verdiği desteği dikkate almak zorunda.”

Aradan geçen bir ay bu ümidi yalanladı. Komünistlere karşı mücadele sürüyor; hürriyet, parti disipliniyle bağdaşmamakla itham ediliyor. Yeni bir bürokratik otoriterliğin alametleri çoğalıyor ve artık bunların anlamları konusunda tereddüt etmek mümkün değil.

Staszewski istifa etti. Varşova parti komitesinin genel sekreteriydi, Stalinistlerin yılmaz muhalifi olarak görülüyordu, Ekimin ayaklanma günlerinde nüfusun harekete geçirilmesini örgütlemişti.

Bana onun popülaritesinin neredeyse Gomułka'ninkine eşit olduğu söylemişti. Aynı zamanda siyasi büro, herhangi bir değişikliğe karşı çıkan muhafazakârları ve örgütün programını tasfiye etmek, anarşiyi kışkırtmak isteyen revizyonistleri suçladığı bir bildiriye parti-nin tüm organlarına gönderdi. Aslında bu revizyonistler devrimci solun unsurları ve ilk kez bir eğilim olarak resmen açıktan saldırıya uğruyorlar. Belvedere Sarayı, uyarılarını yine Stalinistler ve solcular arasında dengeliyor. Yüksek teknik teşkilat kongresinin üç bin delegesi önünde Gomułka şöyle beyan etti: "Geçmişin hatalarının eleştirisi, günün ihtiyaçları tarafından belirlenen sınırları zorlamamalı ve aşmamalıdır." Bu açıkça, Stalinistlerin kınanmasının sona ermesi gerektiği anlamına geliyor. Liderlik mücadelesi artık iki cephede değil; tek cephede, sola karşı yürütülüyor.

Kısa bir süre sonra, Gomułka'nın, ekim ayında kendisini destekleyenlerin çoğunun muhalefetini görmezden gelerek Stalinistlerin ana temsilcisi Nowak'ın hükümet konseyinin başkan yardımcısı olarak kalmasını dayattığını öğreniyoruz. Polonya'nın önde gelen gazetelerinin başeditörlerini çağıran ve basını parti disiplinine boyun eğmemekle, revizyonizm propagandası yapmakla suçlayarak mahkemeye çıkaran yine oydu. *Tribuna Ludu*'nun yazı işleri müdürü Matwin istifaya zorlandı, yazı işleri ekibinin sekiz üyesi ise (bunların arasında ihtimamını, partiye bağlılığını ve durumu analiz etmedeki titizliğini takdir edebildiğim kişi oydu) onunla dayanışma gösterdi. Matwin'in yerini, 1948'den 1954'e kadar Stalinist dönemde aynı işlevi gören Kassman aldı.

Nihayetinde, işçilerin şiddetle nefret ettiği kötü şöhretli bir Stalinist, sendikaların başına geçti.

France Observateur veya *L'Express*'teki bazı ilerici Fransızlar, bunun yalnızca Gomułka ile "liberal" entelektüeller arasındaki bir çatışma meselesi olduğuna inandırmak istiyorlar. Bu, gerçekten de siyasi olan ile entelektüel olan arasındaki ve ahlaki sorumluluk ile niyetin ahlakiliği arasındaki sonsuz çatışmanın dışavurumudur. Bize, Gomułka'nın sadece bildiği bir durumun icaplarına uyabileceği ve bunlara göre yönettiği söyleniyor; iktidar hakkında hiçbir şey bilmeyen entelektüeller, mutlak özgürlük adına protestoda bulunuyor. Yani Staszewski, Gomułka'dan daha mı entelektüel? Matwin,

Stalinist Kassman'dan daha mı entelektüel? Ya meclisten ihraç edilen çelik işçisi Gozszik? Bir ay önce entelektüelleri gözümün önümde yargılayan böyle bir militan, bugün gazetesini bırakmak zorunda kalmadı mı? Parti yönetiminin büyük bir düşmanca kuşkuyla izlediği konseylerin hareketi, bir entelektüel hareketi mi?

Hakikat şudur ki Gomulka'nın katılımından sonraki gün, parti aygıtının kontrolünü yeniden kazanma ve iktidarı merkezîleştirme politikası, yalnızca bürokrasinin yeniden tesisine yol açabilir. Yine hakikat şudur ki giderek artan bir hızla gelişen çatışma, yalnızca belirleyici toplumsal sonuçlar doğurabilir.

Bir yıl önce, Kruşçev'in Stalinizmden arınma konusundaki açıklamalarını harfi harfine alan ve yüksek sesle komünizmin köklerine dönüşünden söz edenlerin hepsinin, tarihte sadece yöneticilerin yüzünü görmeye alışkın oldukları için Gomulka'ya, Polonya komünizmiyle özdeşleştirmeye de hevesli olduklarını belirtmekte fayda var.

Bununla birlikte, SSCB'deki son olaylardan çıkarılması gereken bir ders varsa o da Yirminci Kongre'nin işaret ettiği siyasi değişimin hiçbir devrimci önemi olmadığı ve Stalinizmden arınmanın ancak totaliterliğe karşı mücadelenin ilk alametlerine şiddetli bir tepki hâline gelebileceğidir. Benzer şekilde, Polonya hadiselerinden çıkarılması gereken bir ders varsa o da Stalinist ekibin kapı dışarı edilmesinin ancak önceki toplumun yapısının dönüştürülmesi koşuluyla gerçek bir etkisi olabileceği ve Stalinizmden arınmanın ancak bir toplumsal devrim hâline gelmesi durumunda başarılabileceğidir.

Fransız solunun umutlarını dayandığı "Stalinizmden arınma", yeni bir mit yaratma sürecinde. Kuşkusuz, gerçek bir içeriğe ve patlayıcı bir güce sahip zira Stalinizmin kınanması, kitlelerin totaliter devlet ile partiye duyduğu nefreti ifade ve tahrik eder. Lakin bir siyaset, bürokratik rejimi dönüştürmeden "onun fesatlıklarını" kökünden kazıyabilecek bir dizi hükümet önlemi belirlediği ölçüde, sadece bir mistifikasyondur. Stalinizm kuşkusuz bürokratik rejimin aşırı bir biçimidir fakat yine de yalnızca bir biçimdir ve biçim, içeriğin ötesine geçerse yalnızca bir biçim olmasına rağmen onu o kadar yoğun ifade eder ki tamamen yadsımak mümkün olmaz.

Böylece Moskova'da Kruşçev, Stalin'i alt ettikten sonra onu yeniden kıymete bindirir ve Varşova'da, Stalinistlerin eski kurbanı Gomulka, onları yargılamamayı tercih eder ve siyaset sahnesine yeniden sokar. Diktatörlüğün liberal varyantı, orada burada otoriter varyantın yerini almaya çalışır ama yumuşamanın ilk alametleri öyle bir kargaşaya ve öyle bir umuda yol açar ki zar zor kabataslağı çıkarılan liberalleşme şiddete dönüşür.

Gomulka'nın Kruşçev'le aynı değerde olduğunu iddia etmiyoruz. Gerçekten de devrimci güçler tarafından iktidara getirilmiş; polis terörünü, işçi ve köylülerin sömürülmesini, planlamacıların yetersizliğini açıkça kınamıştır. Kruşçev iktidardayken cezaevindeydi, onun anti-Stalinizminin başka temelleri ve başka bir gücü vardır. İki adam arasındaki herhangi bir mukayese mümkün değildir. Dahası, Polonya'daki durum Macaristan'daki gibi gelişseydi Gomulka'nın Kadar'ın değil, Nagy'nin rolünü oynamayı ve Ruslarla isyancıların sırtında anlaşmak yerine partiyi (korumak için tüm özeni gösteriyor) havaya uçurmayı seçmesi son derece muhtemeldir.

Polonya'daki durumun, 20. Kongre'den sonra Rusya'nın durumuna ilişkin bir analizden çıkardığımız sonuca benzer bir sonuçla bize esinlediği gerçek şudur: Totaliter müesseseler kırılmadıkça Stalinist rejimle gerçekleşecek hakiki bir kopuş yoktur. SSCB'de, bir devrimin kabataslağı bile çizilmemiştir. Polonya'da zorlu bir halk ayaklanması yönetim ekibinin bir kısmını kovmayı mümkün kılmış, hapsedilen liderlerin iktidara geri dönüşünü dayatmış, polis aygıtı geçici olarak feshedilmiş, diktatörlük kınanmış, bürokratlar acımasızca eleştirilmiş ve ayrıcalıkları kaldırılmış, komünist düşünce yeniden uyanmış, özgür bir ideolojik tartışma kurulmuş, fabrikalarda işçi organları ortaya çıkmış fakat aynı zamanda Polonya totaliterliğinin temel müessesesi muhafaza edilmiştir. Rus tehdidiyle felç olan devrimci güçler, eylemlerinden bir sonuç çıkaramamış ve iktidarın yaman makinesi partiyi kıramamıştır.

Devrimle karşı karşıya kalan ve kendi hükümet biçimlerini dayatmayı beceremeyen örgüt (Stalinizm tarafından şekillendirilmiştir), toplumdaki tek örgüt, içerisinde tutarlı bir faaliyetin gelişebileceği tek çerçeve ve merkezi bir iktidarın kararlarını toplumsal

yaşamın tüm kısımlarına iletebilecek aygıt olarak kalmıştır. İlkbahardan bu yana süren mücadele sırasında doğmuş olmasına rağmen yine de dağınık vaziyetteki öncüyle karşı karşıya kalan “kalıcı” tabaka (bir süreliğine susturulmuştur), yeni liderliğin güvenebileceği yegâne kurulu yapı olarak yerinde kalmıştır. İktidarın merkezîleşmesi, ilişkiler arası hiyerarşi, görevlerin bölümlere ayrılması gibi partiyi karakterize eden her şey, Gomułka’nın politikasının şekillendiği baskın biçim olmaya devam etmiştir.

Polonya’nın evriminin Macaristan’inkiyle karşılaştırılabileceği doğrudur. Burada parti aygıtı paramparça edilmişti fakat bunun derhâl gerçekleşen sonucu, ayaklanmanın Ruslar tarafından ezilmesi olmuştur. Bu, ekimde devrimci bir politikanın imkânsız olduğunun ve tehdit tamamen ortadan kaldırılmadığına göre, bugün de öyle olduğunun kanıtı değil mi? Bu, yol açtığı eleştirilere rağmen Gomułka’nın izlediği yolun tek uygulanabilir yol olduğunun bir başka kanıtı değil mi?

Şöyle ifade edelim: Bu soru, kesin bir cevap gerektirmez. Polonya’nın Macaristan’la aynı kaderi paylaşacağını veya tam tersine, iki ayaklanmanın bir araya gelmesinin dünyanın çehresini değiştireceğini kanıtlamak için durmadan tartışılabilir. Her şekilde, Macaristan’daki Rus müdahalesinin Polonya’daki devrimci güçleri felç ettiği bir olgudur; yalnızca bu olgu gözlemlenebilir ve çok iyi anlaşılabilir. Lakin Gomułka’nın aldığı tüm tedbirlerin mecburi bir nitelik taşıdığı da söylenemez. Kadar hükümetinin tanınması, Fransız Komünist Partisi’ne verilen resepsiyon, ekim hareketinin en temsili unsurlarına karşı mücadele, kötü şöhretli Stalinistlere yeniden sağlanan nüfuz... Bunların mezkûr olgu tarafından dayatıldığını kim söyleyecek? Her şey, her an mümkün değildir elbette fakat mümkün olanın sınırlarını kimse bilemez. Geriye dönüp bakıldığında, 20 Ekim’de Kruşçev’i Merkez Komite’ye girmekten meneden cüret ve Rus birlikleri kendi karargâhlarını terk ederken nüfusun seferber edilmesi neredeyse doğal görünüyor.

Gomułka’nın kararlarını belirleyen güdülerin ağırlığını yargılayamayız fakat bizim için önemli olan bu değildir. Gomułka’nın hâlihazırda yaptığından daha fazlasını yapamayacağı ve kendi eylemlerinden yürekten nefret ettiği kanıtlandıysa, artık siyasetine sempati

duyamazdık. Siyasetinin mümkün olan tek *hükümet* siyaseti olduğunu kabul etmek, daha az karşı devrimci bir mantığa sahip değildir ve bürokrasi diktatörlüğünün restorasyonuna daha az yol açmaz.

Başka bir deyişle, bizim için önemli olan, devrimci solun ve Stalinizme karşı mücadele eden öncü işçi ve entelektüellerin tutumudur. Devrimci sol kendisini bugün bir azınlık olarak görebilir ve sosyalist hedeflerin şu anda erişilemez olduğunu pekâlâ kabul edebilir ama yine de görevi, Gomulka'nın otoriter saldırısına adım adım direnmek, diktatörlüğe doğru evrimi engellemek ve geleceğe hazırlanmaktır.

Bize göre muhalefet, sadece bürokratik rejimde devrim teorisini oluşturabileceğini kanıtlar ve partinin totalitarizmin temel bir organı olarak oynadığı işlevi özellikle keşfedip bu aygıtın yıkılma olasılığının ana hatlarını çizerse etkili olabilir. Aynı zamanda, entelektüelleri parti üyeliklerini gizleyen izolasyondan çıkmaları konusunda uyara- cak ve onları proletarya arasında olası devrimci yeniden gruplaşma biçimlerini ve demokratik iktidarı sağlamaya muktedir organları ara- maya teşvik edecektir.

Polonya'da kaldığım süre boyunca solcu unsurların, sağduyu- lu olmalarına rağmen Gomulka'nın izlediği politikayı karakterize etmekte kararsız kaldıklarını, kendilerini ayrı bir eğilim olarak düşünmekten çekindiklerini ve partinin rolünden emin olmadıklarını anladım. Belirttiğim gibi, pek çok kişi partinin temsil ettiği tehlikeyi “hissediyor” ama toplumun aklında ve kalbinde oynadığı işlevin, onu mecburen diğer tüm temsilî organları kendisine tabi kılmak durumu- munda bıraktığına bakmadan; belli bir güçler ayrılığını, parlamento ve belediye organlarının yeniden kıymete bindirilmesini, mevcut fabrika konseylerinin genişletilmesini ve partinin otoritesinin tedricen etkisiz hâle getirilmesini bekliyorlar.

Durumun evriminin, mezkûr solun farkındalığını hızlandırdığına şüphe yok. Her hâlükârda, en azından ekimin kazanımlarının sürdürülmesi, paha biçilemez değerini başlangıçta söylediğimiz şeye bağlıdır. Üzerindeki baskı gevşetilseydi, Stalinist veya neo-Stalinist düzen kısa süre sonra Varşova'da yeniden hüküm sürecekti.⁸⁷

87 Konseylerin eylemi hakkında şunları belirtelim: A. Babeau, *Les Conseils ouvriers en Pologne*, Paris, 1960 ve E. Morin (aynı başlıklı), *La Vérité*, 15 Şubat 1957.

MÜMKÜNÜN SINIRLARINI ZORLAMAK⁸⁸

Polonya'da komünist rejimi sarsan kitle hareketinin akıbetinin ne olacağını bilmiyoruz. Bu, öyle bir belirsizlik ki bu satırlar bitmeden Sovyet birliklerinin, Varşova'ya girip girmeyeceğini merak ediyoruz. Aynı gün, 27 Kasım'da, sabah gazetelerinin çoğu bize Polonya'nın başkentinde bir genel grevin patlak verdiğini duyurdu. Oysaki bu grev, hapiste tutulan iki sendikacının serbest bırakılmasına rıza gösteren hükümetten gece saatlerinde gelen ani ve yeni bir geri çekilmenin sonucunda iptal edilmişti. Ayrıca hükümet, işçilere karşı yürütülen baskının faillerine ait sorumlulukların, polis ve adalet sistemi içerisinde soruşturulmasına dair ilkeyi de kabul etmişti. Dayanışma militanlarının son çatışmanın başlangıcında tutuklanması, partinin en sert unsurlarının kışkırtmasının bir sonucu muydu? Yoksa hükümetin bir eylemi miydi? Her hâlükârda, grev tehdidi altında açıkça boyun eğmişti. Buna mukabil, radyo bu haberi yayımladığı sırada, bir Sovyet askerî müdahalesine dair alametlerin çoğaldığını ve Amerikalıların, Kremlin'e yeni bir çağrıda bulunmak suretiyle Polonyalıların kendi işlerini kendileri halletmesine müsaade etmesini isteyecek kadar bunu ciddiye aldığını öğrendik.

Doğru, olaylar hızlanıyor ama bu telaş, Gdańsk'taki grevin başlangıcından bu yana durmadı. İktidar ile kitleler arasındaki çatışma sembolik kalsa da bir hesaplaşma, ötekinin yerini alır. Bahsettiğimiz son aşamanın öncesinde, daha az ciddi olmayan pek çok başka aşama vardı ve belki de bu aşama, Ruslara işgalin işaretini vermeyecek olan yine daha dramatik aşamaları haber veriyordur. Peki, müdaha-

lelerine dair hipotez nasıl reddedilebilir? Bu müdahale sadece makul değil, totaliter sistemin mantığı düşünüldüğünde muhtemeldir de. Polonya Komünist Partisi, bağımsız sendikaların eylemleriyle otoritesine fiilen meydan okunmasını ve yine otoritesinin kanunla sınırlandırılmasını kabul etmeye uzun süre devam edemez. Umu- du Parti'ye boyun eğdirmek ya da eylemlerini etkisiz hâle getirmek olan bu sendikaların, kanalize etmeyi başaramadıkları talep akımlarına kendilerini kaptırmalarını da kabul etmez. Bize ulaşan tüm bilgilere göre, Polonya artık seslerin toplumun her yerinde zincirlerinden kurtulduğu; bir evden ötekine, fabrikadan üniversiteye veya hastaneye dek tüm büyük merkezlerde eleştiri ve protestoların ateşlendiği bir ülkedir. Kitlelerin, yöneticilerin vaatlerine karşı giderek artan bir oranda kayıtsız ve kendi liderlerinin tavsiyelerine karşı da inatçı hâle geldiği, tehdit ve düzeni emredenlerin artık lüzumsuz olduğu ve meşruiyet ölçütlerinin çöktüğü bir ülkedir bu.

Demokratik bir rejimde dahi böyle bir durum devrime yol açmadan devam edemez. Öte yandan demokratik rejim, talepleri barındırmak ve özümsemek için mukayese edilemeyecek kadar daha donanımlıdır. Kurumlarının doğası, sosyal çatışma için alan bırakır; sivil toplum çerçevesinde tanımlanan ve ifade edilen menfaatlerin çeşitliliği, en enerjik meydan okumalara karşı kendini müdafa araçlarını iktidara sağlar; kamuoyu etkisi altında siyasi bir değişim ve bir sonraki seçimlerde çoğunluğun yerinden edilmesi olasılığı, önemli sayıda insana geleceği kontrol etme umudunu bırakır. Fransız toplumunun, Mayıs 1968'de kendisini ele geçiren muazzam coşkunluğun üstesinden nasıl gelebildiğini görmüştük. Hükümet tavizleri o zaman etkiliydi çünkü inandırıcıydılar, Grenelle anlaşmalarının yapıldığından kimsenin şüphesi yoktu. Manevra kabiliyeti; nüfusun bir kısmının, devrimci maceralara düşman, çıkarlarını savunmaya kararlı ve düzen konusunda endişeli tutumundan yararlanmıştı. Ordunun sadakati hem kamu düzeninin hem de egemen çıkarların garantörü olarak elinde tuttuğu konum nedeniyle lehine kazanılmıştı. Rejimin hayatta kalmasına ilişkin muhtemelen en iyi açıklama şudur: Grev hareketi, kapsamı ne olursa olsun ve ne kadar çeşitli olursa olsun genellikle dar sınırlar ve parçalı yerler içinde yer aldığı için her zaman demokrasiye içkin kabul edilen bir çatışma dinamiğinin parçasıydı. Mayıs 1968, uyumsuzluklarının

ritmine göre yaşamayı ve düzensizlik ile bulanıklık içinde üzerine düşeni yapmayı zımnen kabul eden bir toplumun geçiş dönemi idi. Genellikle sıkıştırılmış, hatta bastırılmış ama hiçbir zaman toplumsal hayattan dışlanmamış özgürlük, eşitlik ve kimlik arzusunun anti-otoriter, anti-hiyerarşik ve anti-bürokratik sesinin infial edişine işaret ediyordu.

Polonya’da ise durum oldukça farklı. Halkın meydan okumasıyla karşı karşıya kalan hükümet, önemli tavizler veriyor; yeni sendikaların bağımsızlığını tanımayı, ücretlerde artışı, sansürü sınırlamayı, enformasyona ilişkin keyfilige son vermeyi, Katolikliğin yayılmasını kolaylaştırmayı vadediyor. Daha da iyisi, kendini dönüştürmeye rıza gösteriyor: Otoritenin yeni insanların eline geçmesine rıza gösteriyor. Ne var ki bu tavizler inandırıcı değil zira hükümetin konumu değişmiyor: Toplumsal hayatın ilkesi olarak kaldığını iddia ediyor, her zaman Parti’den teşekkül ediyor ve Parti de hükümetin başından teşekkül ediyor; halk ise temsilcilerini seçme kabiliyetine sahip olamıyor.

Paradoksal biçimde, hükümet toplumdan ayrılmış bir iktidarda yer alırken kendini bir uzlaşma arayışı içinde gösterir. O andan itibaren, tavizleri ona hizmet etmez, bilakis onu itibarsızlaştırır; halkla, ona tam meşruiyet sağlaması gereken proletaryayla bu özdeşleşmenin yıkımını tamamlar. İlkesel olarak toplumu tecessüm ettiriyorsa itimat uğruna yalvardığı için ona nasıl minnettar kalınabilir? Polonyalıların, komünist figüre inanmayı çoktan bıraktıklarına şüphe yok (en azından başından beri inanların). Lakin bu figürün öneminin reddedildiğini alenen işaret eden olayın kapsamını ihmâl etmek yanlış olacaktır. Komünist liderlerin bitmek bilmeyen özeleştirilerinin geçmişte aynı şekilde iktidarın kutsallığının lağvedilmesine işaret ettiğini düşünmek de yanlış olacaktır. Gierек, Parti’nin ya da liderliğinin hatalarını bildirdiğinde, hiçbir şekilde Komünist iktidarın halkla çakışmayı bıraktığını ima etmiyordu; Parti’nin ampirik hatalarını yalnızca örgütlenmedeki kusurlara, iktidarın yerini tam olarak alamamış ve halkla örtüşmemiş insanların zayıflığına bağlıyordu. Bu yerin işgalini ve geçmişte olduğu gibi gelecekte de Parti’nin hakkı olan iradenin kontrolünün yine Parti tarafından alıkonulmasını talep etmekten vazgeçmemişti. Fabrikalarda veya sokaklarda kargaşa meydana gelseydi lider, Parti’nin

halkın tepkilerini dikkate alması gerektiğini pekâlâ ilan edebilirdi; bu da sadece Parti'nin kendi içinde halkın sesini, halkın kendi sesini tanıyacağı şekilde dinlemesi gerektiği anlamına gelirdi. Bir diğer önemli nokta, iktidar ile işçiler arasında bir bölünmenin yaşandığı; iktidarın, yeni sendikaların bağımsızlık talebi karşısında belirli bir aktör olarak konumunu maskeleyerek güçsüz kaldığını kanıtladığı, taviz vermeye zorlandığı ve dolayısıyla da tecessüm ettirdiği iktidarın sembolik konumundan düştüğü Gdańsk hareketidir.

Dahası, totaliter sistemin kriz durumundaki kırılganlığı, iç toplumsal bölünmelerin iktidar alanı ile sivil toplum arasındaki genel bölünmeye tabi olmasından kaynaklanır. Polonya kesinlikle homojen bir toplum değildir; başka yerlerde olduğu gibi, belirli çıkarlar çatışır ama Parti ve bürokrasinin etkisi karşısında sivil toplumun ortak çıkarı teşekkül eder. Bu koşullar altında iktidar, tehdit edildiğinde, farklı toplumsal tabakalar arasındaki karşıtlık üzerinde oyun oynayabilme kabiliyetine tamamen sahip değildir. Aynı zamanda, ordunun desteğini elde etmek daha zor olur zira ordu, kamu güvenliğini koruma görevinin haklılığından şüphe ediyorsa, nüfusun büyük bölümünde kurulu düzene rızanın belirtilerini bulamıyorsa ve işlevini polisinkiyle karıştırıyorsa sarsıntıda olan, ulusal rolünün temsilidir. Demokrasiden farklı olarak totaliter sistem, yalnızca her türlü çekişmenin dışlanmasıyla tesis ve muhafaza edilir. Bu anlamda kendini dışa vuracak gücü bulur bulmaz, belirlediği hedefler için seferber olurken aynı zamanda yeni meşruiyetini de tecrübe eder. İktidarın vesayetinden kurtulmuş bir eylem ve düşünce alanı açan bir hukuk icat edilir. Bu nedenle Polonyalı işçiler, iktidarın yalnızca kendilerini tatmin edecek tedbirlerini beklemiyor, kendilerine belirsiz bir inisiyatif kapasitesi de veriyorlar; iddiaları sadece bir nesneyi amaçlamaz, iddia edebilmeye ilişkin bir iddiadır. Kısacası, halkçıl dinamikler rejimin sınırları dâhilinde gelişmez. Örneğin işçi liderleri siyasetle uğraşmadıklarını ve hatta daha iyisi, Komünist Parti'nin liderlik rolünü tanıdıklarını beyan etseler ve rejimin ilkelerini sorgulamıyor görünseler de demokrasi, totaliterliğin kapalı uzamını hemen aşmıştır.

Tehlikenin farkına varmanın rejim mücadelesinde bir fren oluşturduğu varsayılabilir süphesiz. Lakin bu farkındalık, grevde yeni bir özgürlüğün tadına varan, kolektif direnişim gücünü ve iktidarın

kırılğanlığını keşfedenlere kıyasla yetkililerle pazarlık yapan liderler arasında daha keskindir. Eylemdeki başarılarla aşılmaz bir sınır imgesi solarken mümkünün alanı artar.

Parti'nin yeni liderliği, kitle hareketi gerilemezse ne yapabilecektir? Sorun, komünistlerin görünüşte bağımsız sendikalar formülüyle kazandıkları samimiyeti takdir etmek ya da yurtseverlik duygularını ölçmek değildir. Partinin mevcudiyeti tehlikedeysse Ruslar tek olası kurtarıcı olarak tezahür edecektir. Ilımlılar yerlerini ya haşinlere bırakacak ya onlarla uzlaşmaya varacak ya da haşinlerin işini kendileri yapacaklardır. Üstelik bundan böyle, Kania'nın⁸⁹ stratejisinin sadece gerçekçi bir kaygı tarafından yönlendirildiği makul bir biçimde farz edilebilir. Adam bizzat güvenlik bakanıydı. Bunun komünist bir rejimde ne anlama geldiği biliniyor mu? Gdańsk anlaşmalarının ertesi günü; iki partinin, işçi temsilcilerinin ve siyasi liderlerin kazandığı zaferi, sanki liberal bir komünizm kuruluyormuş gibi kutlayan yazıları hayretle okuduk. Kania'nın oyalama formülünü hâkim kıldığını ve bu formülün Parti'nin otoritesini geri kazanma mücadelesine hizmet ettiğini düşünmek bize daha doğru geliyor. Düşmanlarının yakaladığı ipin diğer ucundan tutuyor, önce ipin kaçmasına izin verip sonra da çekiyor, ardından düşmanlarının yorulmasını bekleyerek tekrar kaçmasına izin veriyor. Sonuç olarak kimse onun yanıldığını söyleyemez. Lakin kendi kampından çok uzağa sürükleneceğini ve yalnızca üçüncü bir tarafın, yani Sovyet devinin müdahalesinin Parti'nin çöküşünü engelleyeceğini daha muhtemel sayıyoruz. Ayrıca, üzerinde durmaya dahi gerek yok ki bu üçüncü taraf kayıtsız değildir. Totalitarizmin mantığı öncelikle Polonya bağlamında değil, Sovyet imparatorluğu olarak adlandırılması gereken bağlamda yer alır. Şu anda Kremlin bürokrasisi, kendi gücüne meydan okunduğunu ve Doğu Avrupa'da kurduğu düzenin Polonyalı işçiler tarafından tehdit edildiğini görüyor. Kania'nın stratejisinin sonuçlarını bekliyor fakat harekete geçmek için yenilgisini beklemeyecektir.

Bu tür bir analizin Polonya hareketini mahkûm edeceğinden korkanlardan değilim. Bizi her eylemin beyhudeliğine hükmettiren imkânsızlığın bariyerini belirleyebilmenin bir yolu olduğu doğ-

89 Stanisław Kania (1927-2020). Polonyalı komünist siyasetçi. Edward Gierek'in halefi olarak Birleşik İşçi Partisi'nin genel sekreterliği konumuna gelmiş, SSCB'nin baskısıyla istifa etmiştir. (ç.n.)

rudur. İmkânsızın temsilinin, mümkünün anlamını söndürmeye katkıda bulunduğunu anlamaksızın bir seyirci olarak yargılamanın yoludur bu. Rejime karşı mücadele eden Polonyalılar, kendi hayatlarının seyircisi konumunda değildir. Kendisini korumak için onlara ihtiyaç duyan bir sistemin failleri olduklarını biliyorlar. Böylesine olağanüstü riskler alıyorsa aksi takdirde kulluklarını sürdürmek için itaate devam edeceklerindendir. Gerçek şu ki bu risklerle yüzleşmek suretiyle mümkünün sınırlarını çoktan zorladılar. Misal bağımsız sendikaların varlığı ve grevlerin yasallaştırılması, totalitarizmin mantığıyla bağdaşmaz görünüyordu. Bu mantık ki en azından bir süreliğine onu alt üst ettiler. Gelecek ne olursa olsun bir komünist iktidarın, kitlelerin aktif direnişinin karşısında diz çöktüğü ve Sovyet kudreti imgesinin, kolektif inisiyatifi caydırmak için kâfi gelmediği aşikârdır.

Son otuz yılı ele alalım: Doğu Berlin İsyanı 1953'te, Macaristan Ayaklanması 1956'da, Çekoslovakya İsyanı 1968'de bastırıldı; epey başarısızlık olduğu söylenebilir. Lakin şimdi Polonya'da kabataslağı ortaya çıkan hareket, komünist iktidarın dört aydır nasıl üstesinden geleceğini bilmediği yeni mücadele araçlarını tatbik ederek bu devrimleri tevarüs etti. Geri kalanı için de kısmen 1956, 1970 ve 1976 çatışmalarını yaşamış ülkede birikmiş tarihsel deneyimden yararlanır. Onun olgunluğunu birçok alamette görürüz, bilhassa da ilk dönemde; onu baskıya maruz bırakan sokak gösterilerinden veya komünist iktidara açıkça meydan okumaktan kaçınma kabiliyetinde. Şunu da ekleyelim ki bizzat SSCB'de rejim eleştirisi, kuşkusuz seyrek ve kesinlikle hâlen küçüktür fakat totaliterliğe karşı direniş temalarını yurt dışına yayan bir muhalefeti harekete geçirmiştir.

Baskıya maruz kalan işçileri ve ardından da Gdańsk hareketini aktif olarak destekleyen Polonyalı entelektüeller, zulme uğrayan Çek veya Macar entelektüellerine yakın olduklarını bildikleri için Sovyet muhalifleriyle aynı hassasiyeti paylaşıyorlar. Totalitarizmin kudretinin, eylemi imkânsız kılmadığı fikri, bireysel ya da kolektif inisiyatiflerde yol almıştır. Polonya hareketi, görünürde Macar Ayaklanması'ndan daha az radikal olmasına rağmen, bir anlamda önceki tüm hareketlerden daha ileri gidiyor zira bir ikilemden tezahür ediyor: Bu iktidardan uzakta, rejimin doğasıyla bağdaşmayıp ilkelerinin göz ardı edilmesi suretiyle rejimle içten çelişen bir sivil

toplumun özerkliğinin olumlanması için ya reformlar ya da bir yıkım şeklindeki ikilemden.

Totalitarizmin mantığında ısrar etmekle, hiçbir şekilde onun aşılması olduğunu, muhtelif yerlerde kendisine vurulan darbelere rağmen yenilmez olduğunu kastetmiyoruz. Dışladığımız, bir Sovyet bloğu ülkesi çerçevesinde, komünist iktidarın talepleri ile işçiler, entelektüeller ve daha genel olarak mezkûr iktidarın hâkim olduğu tüm tabakalar tarafından formüle edilen talepler arasında kalıcı bir uzlaşma hipotezidir. Bu demokratik talepler, şimdi kendilerini öne sürerken yeni bir iktidar odağına işaret ediyorlar. Buna mukabil, ikili bir iktidar durumu akla yatkın gözüküyor. Belirtilen taleplerin Parti'nin üstünlüğünü sarsmadan yerine getirilebileceğine hükmedildiğinde, çatışmanın derinliği yanlış anlaşılıyor. Sorun bu üstünlüğe saygı duyulması değil keza Parti'nin konumunu karakterize eden şey üstünlük değildir: İktidar mutlaklıktır, yoksa rejim dağınıktır. Dışladığımız, içerisinde toplumsal çatışmanın ve muhalefetin kurumsallaştırılacağı demokratik bir komünizmin kurulmasıdır. Lakin gözlemlediğimiz, totaliter sistemde bir kırılmadır. Biz bunun tesadüf olduğuna inanmıyoruz; bu kırılma, infilâk edici etkileri yalnızca bir araya gelmeleriyle açıklanabilecek belli koşulların etkisiyledir. Polonya direnişinin kristalize olmasında Katolikliğin oynadığı role işaret etmekte kuşkusuz haklılık payı vardır. Dünyanın diğer ülkelerinde eksik olan ama iktidarın yerleştirmek zorunda kaldığı dayanışmayı ve bilgiyi yaymayı mümkün kılan toplumsal ağların yeniden tesisini mümkün kılmış, yok edilemez olduğunu kanıtlamıştır.

Her şeyden önce, Polonyalıların totaliterliğin toplum içindeki parçalayıcı etkilerine karşı kendilerini savunmalarını sağlayan, iktidarın dışında bir meşruiyet kutbunu sürdürmüştür. Öte yandan ekonomik krizin, büyüklüğü itibarıyla talepleri körüklediğine ve nüfusu tahammül edilemezliğin eşğine getirdiğine şüphe yok. Lakin koşullar bir kez hesaba katıldığında, sözünü ettiğimiz kırılmanın sistemin bölünme çizgileri boyunca şekillendiğini kabul etmek mühimdir. Dikkatimizi her zamankinden daha fazla bu fenomene odaklamamız gerekir.

Totalitarizmin Yeri ve Ötesi

Totaliter sistemin en yaygın temsili öyledir ki bizi onun canavarca tutarlılığına ve aynı zamanda da sürekliliğine ikna etme eğilimindedir. Batılı hükümetler ve başlıca siyasi liderler, Helsinki müzakerelerine kadar, hatta Helsinki müzakerelerinde neredeyse açıkça Sovyet bloğunun yalnızca soyut sınırlara sahip olmadığını ama aynı anlama gelecek vaziyette bir dizi meşru siyasi oluşumu da teşkil ettiğini zımnen kabul etmişlerdir. Batılılar için Helsinki anlaşmasını imzalamak, totalitarizm gerçeğini kabul ederek demir perdenin ötesinde totalitarizmin yasalarına göre yaşayan bir insanlık ve onları kendisine tâbi kılan iktidarla bir beden teşkil eden halklar fikrini tasdik etmektir. Sanki rejimlerinin kesin ufuklarında Doğu Avrupa toplumları özgürlüğü arzulamıyorlarmış, sanki bu toplumlar demokrasi mayasıyla yoğrulmamış ve sanki komünist iktidar, kendi tahakküm tarzının doğurduğu çelişkilerin etkilerine maruz kalmamış gibiydi. Üçüncü sepetin⁹⁰ tavsiyelerine rağmen, anlaşmanın kapsamı açıldı: Demokratik uzam ile totaliter uzam arasındaki ayrım resmen tesis edilmişti. Jeopolitik ve tarihsel bir önemi haizdi. Totalitarizm, zamanla hukuken kurulmuş ve kendi sınırları içerisinde aşılmaz olarak takdim edilmişti. Dünyanın geleceği bu paylaşıma göre tasavvur edilmişti.

Belki de daha kayda değer ama daha az mühim olan, Sovyet sosyalizminin faydalarına dair yanılsamalarından henüz kurtulmuş bir azınlık tarafından yürütülen totalitarizm eleştirisinin, çoğunlukla yalnızca kahramanca şahsiyetlerin, yani muhaliflerin protesto edebildiği imgesini ve her türlü muhalefeti etkin biçimde bastırma-ya muktedir kusursuz bir baskı makinesi imgesini tasdik etmesidir. Bu eleştiri daha sonra modern devletlere özgü tüm cebir güçlerini yoğunlaştıran bir devletin şiddetine karşı ahlaki bir direniş adına ifade edilmiş ve komünist iktidarın, mazlum muhaliflere karşı aldığı en gaddarca kararlara protesto yoluyla nüfuz etmeye çalışmaktan başka bir ihtimal bırakmamıştır. Afganistan'ın işgaliyle açığa çıkan durum ve ardından gelen uluslararası gerilim, Sovyet rejiminin doğasına ilişkin hassasiyeti biraz değiştirmiştir. Lakin en iyi ihtimalle

90 Fr. Corbeille. Bu ifadeyle Helsinki Nihai Senedi hükümlerinin altında tasnif edildiği üç temel başlığa atıfta bulunuluyor. Bu üç başlıktan her biri, birer "sepet" olarak adlandırılıyor. (ç.n.)

(Fransa'nın Sovyetler Birliği'ne yönelik politikasının kayıtsızlığı göz önüne alındığında bunu söylemeye cüret ediyorum) yalnızca rejimin kadir-i mutlaklığına ve dünyanın, birisi totaliter olan (silahlarının üstünlüğünün yanı sıra, yayılmacı hedeflerinin hizmetinde tüm parçalarının bağlılığını kullanan) iki bloğa bölünmesine duyulan inancı arttırmıştır.

Lakin mesele askerî koşullarda ele alındığında, gerçekten de iki kamp (bunların eylem kabiliyeti, yalnızca dünyada kendi iradelelerinden bağımsız gelişen tüm güçler kurgusunun hesaba katılması koşuluyla tamamen takdir edilebilir) olduğu ve yine totaliter tipteki sistemler ile demokratik tipteki sistemler arasında özsel bir fark olduğu doğruysa bu bize, Batı ve Doğu toplumlarının kendi gerçekliklerinde yalnızca silahların gücü kriteriyle tanımlanmadıklarını ama sistemin mantığıyla çelişen, açık veya örtülü birçok çatışmaya sahne olduklarını unutturamaz. Bu çelişkiler Doğu'da daha dikkat çekicidir zira genellikle gizlenirler, yapay olarak kapsandıkları için daha da ürkütücüdürler. Yine de despotizmin efendiliğini edinmiş rejimlerde, rejimlerin imgesini üretmek için bu gizlenişe belli bir katkıda bulunurlar.

Okuyucu, kendi analizlerimize atıfta bulunduğumuz için bizi affetsin fakat gerçek şu ki daha yirmi beş yıl önce ışığını yayan komünizmin simetrisi bu imgeyi kınamıştı. Birinden diğerine muhafaza edilen, bir sistemin kadir-i mutlak olduğuna ve kendisini tamı tamına tercüme etme kapasitesine dair inançtır. Geçerken not düşelim ki komünist tezi bu şekilde tersine çevirmenin müesseselerinden birisinin de tamamen ona bağlı kalmak suretiyle Zinov-yev'de görüldüğünü söylemek gerekir (aynı şemaya göre, rejimin halkın arzusuna cevap verdiği sonucuna varmak için halk fikrini, Tek halk fikriyle ikame ettiğinde veya sanki kasvetli tekrarlama mekanizmaları, daha önce iyi bir toplum inşa etmeye hizmet eden kusurlu mantığı hâlen doğruluyormuş gibi, parlak bir gelecek fikrinin yerine bitmek bilmeyen bir gece fikrini koyduğunda).

Totalitarizmi tasavvur etmeye çalışırken onun fiilî çabalarını anlayabilmek için can verdiği projeyle uyumlu ideal varoluşu ile filiyattaki varoluşunu ayırt etmeye daima gayret ettik. Geçmişte, 1956'da Polonya ve Macaristan'da, 1968'de Çekoslovakya'da yaşa-

nan olayların veya Soljenitsin'in Sovyet toplumu hakkında yaptığı büyük analizlerin sunduğu olağanüstü tanıklıklara sahip değildik. Şu anda, son on yılların tarihi bize bu ayrımı doğruluyor ve daha iyi netleştiriyor gibi gözüküyor. Totalitarizm bir yandan, toplumsal bölünmenin tüm şekilleriyle radikal biçimde maskelendiği sistemdir. Devlet ile sivil toplum arasında mesafe yoktur; devlet kendisini toplumla eş tözlü olarak takdim eder; devlet, sosyal devlettir, proleter devlettir ve etken maddesine indirgenmiş toplumun bizatihi kendisidir. Bu anlamda, toplumsal hayatın tüm kısımlarında, her yerde mevcut olma eğilimindedir. Bu mevcudiyet, kollarını her yere uzatan ve liderlerinin, üretim uzamında olduğu kadar kültür uzamında da tek tek tüm toplumsal faillerin yerini alan evrenselin failleri hâline geldiği parti tarafından güvence altına alınmıştır. Sınıflar arasında artık ne mesafe ne de sistem içinden doğmuş gibi görünen (daha kesin biçimde ifade etmek gerekirse) bölünmeler vardır. Yoğun bir şekilde ilan edilen sınıf mücadelesi, geçmişten gelen toplumsal tabakaların, eski rejimden miras kalan bir burjuvazinin veya köylülüğün ya da yabancı emperyalizm tarafından manipüle edilen grupların varoluşuna atfedilir. Hâkim bürokrasi görünmez hâle gelir ve sosyalizmin homojen toplumsal bedeninde çözülmüş gibi gözükür. Parti devleti, daha doğrusu onun yönetim organı, adalet ilkesini ve hakikat ilkesini önderlikle bir arada tutar. Bu anlamda, ideolojinin derin bir dönüşümü gerçekleşir. İdeoloji, burjuva demokrasisinde birden fazla odaktan beslenir ve parçalanmış uzamlarda (politik, ekonomik, hukuki ve kültürel) birçok dilde tabiri caizse kendini ifade ederken birleşme ve her türlü toplumsal temsili aynı normlara indirgeme eğilimindedir. İktidar söylemi bir kez her yerde hazır ve nazır olduğunda kökenini silmeye çalışır. Bu, burjuva demokrasisinde, onu toplumsalın içerisine girmek için telaffuz edenlerin konumunu teşhir eden toplumsalın üzerine bir söylem olmaktan çıkar. Böylelikle kendisini faillerine teslim eden, onlarda bulunmak yerine onları aşan, onları başka kimselerin ve başka şeylerin tecrübelerine tenzil eden gayrişahsi bir bilginin içerisinde nakşeden bir söylemin iktidarı tesis edilir.

Lakin bu sistemin, Stalinizmin en güzel günlerinde bile bilfiil gerçekleştirilmiş ya da gerçekleştirilebilir olduğunu hayal etmiş olsaydık, bu sistemde meskûn fantazinin kurbanı olurduk. Toplumsal

bölünmenin yalnızca maskelendiğini, iktidarın aslında herkesin kaderine karar veren insanların elinde olduğunu, sınıfların var olmaya devam ettiklerini, bürokrasinin yeni bir hâkim tabakayı teşkil ettiğini, eşitsizliğin yeni biçimler altında hüküm sürdüğünü, partinin her yerde mevcut ve her yerde faal olmak suretiyle yalnızca fabrikaya değil de büroya laboratuvara ve kendisini bizzat kendi ereğine göre tanımlamaya devam eden her türlü üretim ve kültür sektörüne müdahil olduğunu unutmuş oluruz. Hukukun, bilginin ve gerçeğin sembolik alametlerinin pekâlâ reddedilebileceğini fakat ortadan kaldırılamayacağını ve ideolojinin muazzam bir biçimde genişlemesinin bedelinin meşru ve gayrimeşrunun kriterlerinin yanı sıra, hayalî ve gerçeğin kriterlerinin de sürdürülmesindeki acizlikle ödendiğini unuturuz. Totaliter projenin tasdik etmeye çalıştığı yanılsamadan kendimizi kurtararak rejimin bunlara uygunca örgütlendiği çoklu çelişkilerini görebiliriz.

Toplumsal bölünmeyi ortadan kaldırmaya, devletleştirme sürecinde tüm toplumsallaşma süreçlerini yutmaya ve simgesel olanı gerçeğe dönüştürmeye yönelik fantastik teşebbüsü, tüm bölünme ve ötekilik alametlerinin şiddetli bir şekilde eski hâline getirilmesi tehdidinde maruz kalır. Gizlenen iktidar bir baskı organı olarak yeniden ortaya çıkma, tüm toplum üzerinde yükselme ve herhangi bir mücadelenin ortak hedefi hâline gelme riski taşır. Tüm çevrelere nüfuz eden, tüm faaliyetler üzerinde kontrolünü tatbik eden parti, her yerde bir parazit gibi görülme tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Yukarıdakiler ile aşağıdakiler arasında mesafe ve daha genel olarak eşitsizlik riski tezahür eder. Nihayetinde işgalci ideoloji, ona inanmaya yönelik genelleşmiş bir reddi ve onu saf siyasi yalanlar statüsüne indirgeyen radikal bir hoşnutsuzluk tarzını kışkırtma riski taşır; söylemin iktidarı, baskıcı iktidar imgesini muhafaza eden bir perde bırakmamak üzere çöker.

Lakin sosyalist toplum bedeni imgesini destekleyen Soljenitsin'in dediğine göre, Stalin'in (yani egokratın) ölümünden bu yana, sistemin aşınmasına tanıklık eden birçok gerçek ortaya çıkmıştır. Hem SSCB'de hem de iç baskının ağırlığının yanına yabancı baskının ağırlığının da eklendiği Doğu ülkelerinde, iktidar ile halk arasındaki çatlak derinleşmiştir; ideolojiye çökmüştür. Müesses rejimlerin meşruiyetinin bozulmasıyla birlikte bürokratik sinizm

ve yozlaşma hızlanırken düzensizliğin ve hukuksuzluğun temsili sosyalizmin değerlerine inancı da söndürmüştür. Yakınsak olma mecburiyetini taşımayan ama ortak olarak iktidarın sınırlarının ötesinde ve toplumsalın hayalî kapanmasının ötesinde bir uzam (hukukun uzamı, dinin uzamı ve millî kimlik uzamı) açma girişiminde bulunan mücadele tarzları ortaya çıkmıştır.

Bazıları, baskının sürmesinden etkilenmek suretiyle bu değişiklikleri tefekkür etme konusunda oyalanmazken diğerleri, artık halkın desteğini sağlamaktan aciz rejimlerin bundan gayrı totaliter olarak adlandırılmayacakları sonucuna varıyor. Onlara göre bu rejimler sadece polise ve orduya dayanıyor veya onları seferber etmelerini mümkün kılan millî geleneklerden yararlanıyor veya ekonomik ve teknik gelişmenin çekiciliğinden istifade ediyor ve hatta tabi kılınan halkın yerinden edilmesine dayanıyor. Totaliter sistemi kendi tarihi içinde kavramak ve teşekkülünden itibaren gizlediği çelişkilerin geliştiğini, uzun zamandır tahmin edebileceğimiz bir ters yüze sahip olduğunu ve gitgide bu ters yüzde yer aldığını belirtmek bize daha doğru geliyor.

Polonya'daki olayların ancak bu totalitarizm tarihine yerleştirildiğinde anlaşılabileceğini ve gelecek ne olursa olsun mevcut çatışmanın muayyen çerçevesinin ötesine geçen bir anlama sahip olduğunu düşünüyoruz. Rus yöneticilerin bunu bildiğine şüphe yok. İkili iktidar durumu uzarsa muhtemelen askerî müdahale kararı na meyledeceklerini söylemiştik. Lakin Çek ve Macar örneklerine rağmen, Polonyalı işçilerin gidişatını tehdit etmedeki aylar süren tereddüt ile acizyetleri ve Gierek'in, ardından da Kania'nın partisi aracılığıyla kendilerine intikâl eden meydan okumaya "hoşgörü" olarak adlandırılacak tepkileri (kabul etmek gerekirse), olası bir müdahale kadar mühimdir. Afganistan örneğinin onları dünya kamuoyu önünde zor durumda bıraktığını her taraftan duyuyoruz. İşgallerinin uyandırdığı tepkilerin cıvıllığını görünce bu argüman bize pek de ikna edici gelmiyor. Amerika'nın katı uyarılarının onları yalnızca temkinli olmaya ittiği ve belki de Carter'dan ziyade Reagan'dan şüphelendiklerini duyuyoruz. Ne var ki tüm mesele, kendi kamplarının sınırları içinde düzeni yeniden tesis etme ihtiyacının, Batılıların ve bilhassa da Avrupalıların ekonomik politikalarına ve güvenlikleri olarak kavradıklarına aykırı sonuçlar doğurabileceği-

ni uzun vadede görmenin zor olduğu bir gerilim ihtimaline ağır basıp basmadığıdır. Polonya'nın, Sovyet bürokrasisini eři görölme-miş bir duruma soktuğuna ve tekrar edelim ki Macar meydan oku-masından daha az radikal olmasına rağmen komünist otoritenin temellerini sarstığı ve görünüşte siyasi bir biçim almaksızın halka gücünün bilincini yeniden kazandırdığı için onu daha endişe ve-rici bir meydan okumaya mazur bıraktığına gönülden inanıyoruz. Gdańsk'ta işçiler, özünde parti liderlerine ve onlar aracılığıyla Rus liderlere özetle şunları söyledi: "Siz ayrısınız, biz ayrı; iktidarınıza göz dikmiyoruz ama haklarımızı ve menfaatlerimizi savunmayı, burada ve şimdi kendi ellerimize alıyoruz." Bütün komünist güçler için bir bilinmezlik yaratan da budur ve bu bilinmezliği bir darbey-le ortadan kaldırmakta, onu geciktirmekten daha başarılı olacakları kesin değildir.

Claude Lefort'un, kendi kuşağındaki birçok entelektüelin aksine, 1956'dan itibaren totaliter olarak tanımladığı komünist rejimlerin analizinde nadir bir tutarlılık gösterdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Toplumsal hayat üzerinde mutlak tahakkümü amaçladığını düşündüğü bir sistemin hem politik hem de ideolojik mekanizmalarının teşhiri için otuz beş yıl boyunca büyük bir çaba sarf etmiş ve en az bir o kadar zamanı da totaliter proje ile bu projenin fiiliyatı arasındaki indirgenemez uçurumun tüm alametlerinin tespitine ayırmıştır.

1981'de yayımlanan metinler, komünist rejimin çöküşünün kaçınılmaz olduğuna dair inancını ifade etmektedir. Bu yargı, modern toplumlara dair siyasi vizyonundan kaynaklanmaktadır. Claude Lefort için komünist rejimlerin bilgisi, demokrasi üzerine tefekkür etmekten ayırt edilemez. Bu rejimi sanayi toplumlarının iktisadi işleyişi temelinde yargılayanlara karşı, rejimin birincil hedefinin medeni ve siyasi haklar olduğunu; temelinde anti-kapitalist olmaktan çok anti-demokratik bir devrimin yattığını öne sürmektedir. Lefort, Marksist praksislerin yaşadığı krizlere işte tam da bu perspektiften bakmaktadır. Büyük Marksist projelerin uğradığı mağlubiyetin yeryüzündeki sonuçlarından birisi, muazzam bir gelir eşitsizliğini ve vahşi bir yağma düzenini peydahlayan iktisadi liberalizmin tahakkümü olmuştur. Trajik bir biçimde iktisadi liberalizmin en büyük yıkım yarattığı toplumların bazıları "hak", "örgütlenme" ve "toplu direniş" gibi mefhumların, Lefort'un deyimiyle, "totaliter tahakküm" tarafından bastırıldığı toplumlardır. Öyleyse bugün şu soruyu sormaktan başka elden ne gelir: "Demokratik icat" nedir?

**RUNIK
KITAP**

ISBN 978-625-6931-27-5

9 786256 931275